

Tagasivaade minevikku- erinevad vaatenurgad

OTSINGUD
VERSIOONID
IDEED

AJALOOÕPETAJA KÄSIRAAMAT

ZVAIGZNE ABC

taustteadmised

mõisted

tegevused

metoodilised
soovitused

töö kaardiga

ajajoon

kronoloogia

allikad

tööleht,
nõuanded

küsimused,
ülesanded

raskemad
ülesanded

kodune töö

õplastööd

bibliograafia

lugemissoovitus

Tagasivaade minevikku- erinevad vaatenurgad

OTSINGUD
VERSIOONID
I D E E D

**AJALOOÕPETAJA
KÄSIRAAMAT**

EUROCLIO
Executive Director
Joke van der Leeuw-Roord
Juliana van Stolberglaan 41
2595 CA Den Haag
Netherlands

ZVAIGZNE ABC

Sellele publikatsioonile autoriõigused kuuluvad projekti tegevuse ajal EUROCLIO/MATRA projektile New Ways to the Past.

Pärast projekti lõppemist lähevad autoriõigused Eesti Ajalooõpetajate Seltsile ja Läti Ajalooõpetajate Seltsile.

Projekti New Ways to the Past rahastab Hollandi Välisministeeriumi MATRA programm.

TAGASIVAADE MINEVIKKU – ERINEVAD VAATENURGAD

Ajalooõpetaja käsiraamat

Eesti autorid – Heli Aiaots, Reet Kandimaa, Mart Kand, Ülle Kõiv, Eda Maripuu, Ivo Maripuu, Eero Medijainen, Mare Oja.

Läti autorid – Juris Freibergs, Sarmīte Goldmane, Aija Kļaviņa, Jolanta Klišāne, Dzintra Liepiņa, Jelena Rjazantseva, Ligita Straube, Elvīra Viļume.

Eksperdid – Sirkka Ahonen (Soome), Sue Bennett (Inglismaa), Huibert Crijns (Holland), Joke van der Leeuw-Roord (Holland), Ian McKellar (Šotimaa), Harald Frode Skram (Norra).

Konsultandid – Evaldas Bakonis (Leedu), Konstantin Bitjukov (Venemaa), Ieva Gundare (Läti), Vjatšeslav Sorokin (Venemaa).

Eessõna inglise keelest tõlkinud Reet Kandimaa
II osa läti keelest tõlkinud Rūta Karma ja Imbi Strenga
Toimetaja Kersti Kaldma

© Eesti Ajalooõpetajate Selts, 2000

© Läti Ajalooõpetajate Selts, 2000

ISBN 9984-17-933-8

SISUKORD

Sissejuhatus (Sirkka Ahonen, Sue Bennett, Huibert Crijns, Joke van der Leeuw-Roord, Ian McKellar, Harald Frode Skram)	4
Projekt lühike kirjeldus ja tekkeluugu	4
Ajaloõ õppimise ja õpetamise olemus	5
Kooli õppekava ja õpetaja töökava	7
Metoodilisi võtteid ajaloo õpetamisel	8
I. Euroopa valikud: 20. sajandi 20.-30. aastad (Heli Aiaots, Reet Kandimaa, Mart Kand, Ülle Kõiv, Eda Maripuu, Ivo Maripuu, Eero Medijainen, Mare Oja)	14
Sissejuhatus	14
1. Demokraatia ja autokraatia Euroopas: poliitiline elu	16
1920.-1930. aastad – kas demokraatia kriis?	16
Mussolini – kas totalitaarse riigi rajaja?	21
Hitleri võimuletulek: kas juhus või paratamatus?	28
J. Stalin: kas suur juht või kaval intrigaan?	34
Autoritarism – kas parim mida ajalool pakkuda oli?	41
2. Majandus, kultuur, haridus ja igapäevaelu	46
Majandusraskused – kas eeldus diktatuuriks?	46
Kultuur – kas vaba looming või riiklik tellimus?	53
Haridus – kas mitmekesisus või ühetaolisus?	61
Igapäevaelu 20. sajandi esimesel poolel	68
Naine mehe varjus	72
3. Rahvusvaheline koostöö ja konfliktid	77
Versailles' süsteem – kas lüüasaanute karistamine või uus kord?	77
Rahvasteliit – kas edu või nurjumine?	86
Kas Hitleri välispoliitika oli edukas?	91
Lepituspoliitika võitjad ja kaotajad	96
Eesti ja Läti – kas etturid suures poliitikas?	102
II. Elu ilma valikuteta: Läti ja Eesti NSV Liidu koosseisus (Juris Freibergs, Sarmite Goldmane, Aija Klaviņa, Jolanta Klišāne, Dzintra Liepiņa, Jelena Rjazantseva, Ligita Straube, Elvira Vijume)	105
Sissejuhatus	106
1. Sissejuhataav teema: sotsialismisüsteem ja selle kokkuvarisemine	108
2. Igapäevaelu	124
3. Majanduselu	142
4. Politiseeritud elu	156
5. Rahvuslik ja internatsionaalne	170
6. Kultuur	184
7. Haridus	194
8. Kas vastupanu, koostöö või leppimine?	198
9. Nõukogude aja pärand	208

PROJEKTI LÜHIKE KIRJELDUS JA TEKKELOO

Ajalooõpetuse arengud Euroopas

Euroopa on mitmetahuline maailmajagu. Oma ajalugu on rohkem kui neljakümnel riigil. Ometi on diskussioonid ajaloo õpetamise eesmärkide, sisu ja õppemeetodite üle paljudes Euroopa riikides hämmastavalt sarnased.

Ajaloo õpetamisel kaugenetakse Euroopas üha enam mõttest, et noored peavad pähe õppima tõe rahva mineviku kohta. Selle tundmaõppimisel on siiski oluline koht noorte ajalootunnetuse või ajaloomälu kujunemisel. Lisaks sellele varustatakse noored erinevate õpioskustega, mida on võimalik edaspidi kasutada nii isiklikus elus kui ka töös. Ajalooõpetajad kannavad vastutust selle eest, et noortel kujuneks positiivne suhtumine demokraatiasse. Uuringu "Noored ja ajalugu" käigus nimetas enam kui 80% ajalooõpetajatest õpetamise peamiseks eesmärgiks taotlust, et õpilased mõistaksid demokraatia põhilisi väärtusi.

Et jõuda uute eesmärkide puhul tulemusteni, on vaja ajalugu uut moodi õppida ja õpetada. Viimasel kahekümnel aastal on õpetajakoolituses toimunud intensiivne arutelu, ajaloo õpetamise küsimustega tegelevate ajakirjade veergudel ja õpikute kirjutamise käigus on otsitud uusi ideid ning efektiivseid ajaloo õpetamise strateegiaid. Kõik nad juhivad mõttele, et noorte õppetegevus peaks olema märksa aktiivsem, kui seda võimaldab tavapärase õpetaja monoloog klassi ees. Õpilased peavad õppima tegevuses ja olema võimelised iseseisvalt töötama. Nad peavad oskama õppimisel kasutada kaasaegset infotehnoloogiat, raamatuid, artikleid ja erinevaid allikmaterjale.

Euroopa riikide hariduses on toimunud selge liikumine õpetajakeskselt õppimiselt-õpetamiselt õppeprotsessile, kus õpetaja aitab õpilasel muutuda iseseisvaks õppijaks. Ajalooõpetaja ei peaks kartma sellist valikut teha. Müüt, et õpilane jätab kõik tunnis kuuldu meelde, on ammu ümber lükatud. Efektiivne õppimine ja meelespidamine põhineb erinevatel õppimisstiilidel.

Konflikt õppimise ja õpetamise sisu ning meetodite vahel; teadmised ja oskused

Euroopa ajalooõpetuse suureks probleemiks on ajaloolaste teadmiste, oskuste, väärtuste ja suhtumiste tasakaalustamine õppekavas. Ulatuslike haridusalaste diskussioonide käigus diskuteeriti efektiivse õppimise ja õpetamise üle ning jõuti seisukohale, et 20. sajandi viimaste kümnendite võtmesõna on oskustel põhinev haridus. Enamikus Lääne-Euroopa maades on viimase 20 aasta jooksul traditsioonilist, konkreetset ajaloo faktidel põhinevat ainekava järk-järgult muudetud. Valdavalt püütakse arendada õpilaste teadmisi, oskusi ja suhtumisi.

Paljudes Euroopa riikides on õppekava tänini liialt teadmistele orienteeritud, kuid ajalooharidusega tegelevad isikud diskuteerivad üha enam ajalooõpetuse eesmärkide üle. Kui soovime, et õpilased senisest paremini mõistaksid minevikus toimunut, peavad oluliselt muutuma klassis kasutatavad õpetamisvõtted. Õpetada tuleb nii, et õppimine paneks õpilased kriitiliselt mõtlema, kujundaks nende seisukohti ja arvamusi ning aitaks omandada demokraatlike oskusi ja suhtumisi.

Oskustel põhineva õpetuse kasutuselevõtmine tekitab olukorra, kus seni kasutusel olnud ajaloo ainekava satub surve alla. Oskuste omandamine nõuab allikaõpetust, õpilastele

ülesannete ja iseseisva töö andmist. Selline õppimine ja õpetamine nõuab rohkem aega kui senine traditsiooniline õpetamisviis. Kasutada oleva ajaloomiidi raames on võimatu säilitada ajaloo ainekava endist mahtu.

Iga ajaloolase jaoks on väga valuline ja sageli üsna raske otsustada, mida õppekavast välja jätta. Järelikult on uued ainekavad sisult liiased ja suurte raskustega omandatavad. See tekitab olukorra, et liialt palju peab õppima väljaspool tunde või rakendatakse liialt vähe oskustel põhinevat õpetamist tunnis. Vaid üksikutes Euroopa riikides on ajaloo ainekava loojad suutnud aine sisu ja muud sellele esitatavad nõudmised ainele eraldatud tundide määraga kooskõlla viia. Ajalugu on vaimustav õppeaine, kuid seda on liialt palju! Valiku tegemine on õpetaja jaoks tähtsaim, ükskõik milliseid eesmärke ainekavas ka ei kirjeldataks. Ajaloolaste ja haridustegelaste vaidlused selle üle, mida valida ja mida mitte, on lõputud. Õpetaja peab ise valiku tegema.

Projekti taust

1991. aastast alates taasavastavad Balti riigid oma lähiminekku. Teadlased uurivad valulist ja vastuolulist ajalugu. Kuid sõltuvalt poliitiliste seisukohtade muutumisest ja uutest avastustest, muutuvad sageli ka ajalootõlgendused. Läheb aega, kuni ajaloolased, kes on ise lähiaja valulise mineviku läbi elanud, suudavad seda erapooletult uurida. Tegelikku vabadust ei saavutata seni, kuni inimesi nende minevik kinni hoiab, vabadus saavutatakse alles siis, kui minevikust vabaks saadakse.

Ajalooõpetajad ei saa oodata. Nende klassides istuvad noored, kes kogevad tänast päeva, mis on täielikult erinev õpetajate ja nende vanemate lapsepõlvest. Ajalooõpetajad seisavad silmitsi ka tõsiasjaga, et paljud minevikusündmused, millest ei räägitud nende ülikooliõpingute ajal, on nüüd muutunud üldteada tõsiasjaks. Ajalootunnis on nüüd tarvis arutada, milline oli Balti riikide inimeste osa 20. sajandi ajaloo sündmustes, milline oli nende valikuvabadus ja elukogemus ja miks on nende elu viimase 15 aasta jooksul nii palju muutunud.

Käesoleva õpetajakäsiraamatu sõlmküsimusteks on, kuidas tuua hiljutine valuline minevik elavalt õpilasele, kuidas teha nii, et õpetaja mõtleks kogu aeg sellele, mida tema õpilased peaksid minevikust teadma, et tulevikus elada, milline sõnum on tähenduslik 21. sajandi inimesele.

Käsiraamatu tekkeloost

1996. a lõpus said koostööseminaril kokku Eesti ja Läti ajalooõpetajate seltside esindajad ja kolleegid EUROCLIO-st. Lääne-Euroopa eksperdid viisid läbi seminare, kus käsitleti erinevaid õpetamisstiile ja tunnimudeleid. See kohtumine pani aluse koostööprojektile, mille eesmärgiks kujunes õpetajakäsiraamatu koostamine Eesti ja Läti ajalooõpetajatele. Otsustati, et selles käsitletakse kaht teemat: 1) demokraatlikud ja autoritaarsed riigid Euroopas 1920. ja 1930. aastatel ning 2) nõukogude režiimi mõju Balti riikides 1945–1991. Otsustati ka, et käsiraamat peab sisaldama erinevaid uuenduslikke ajaloo õpetamise ja õppimise meetodeid.

1998. a küldeti projekt ametlikult heaks ning Eesti ja Läti ajalooõpetajate seltside liikmetest moodustati töögrupp. Kaasati ka vene keeles õpetavad õpetajad. EUROCLIO hoolitses selle eest, et töös oli võimalik kasutada Inglismaa, Soome, Leedu, Norra, Venemaa ja Sotimaa eksperte. Praktelistest kaalutlustest lähtuvalt jagati töögrupp kaheks rahvuslikuks töögrupiks, kumbki tegeles vaid ühega valitud teemadest. Ka

väliskonsultandid jagasid töö omavahel ära ja liitusid ühe või teise töögrupiga. Eesti töögrupp keskendus põhiliselt teemale "Demokraatlikud ja autoritaarsed riigid Euroopas 1920. ja 1930. aastatel", Läti grupp töötas teemaga "Nõukogude režiimi mõju Balti riikides 1945–1991".

Projekti käigus toimus rida rahvuslikke ja rahvusvahelisi seminare, kus arutati projekti eesmärgid ja ideid ning analüüsiti projekti kulgu. Tähtis oli vaadelda minevikku avatud probleemküsimuste kaudu, mille puhul ajalugu käsitletakse erinevatest perspektiividest. Õpetajakäsiraamatu koostamine võttis aega 18 kuud.

Projekti eesmärgid

Eesti ja Läti ajalooõpetajate seltsid tahavad ajaloo õppimisel ja õpetamisel sulatada ühte traditsioonilised ajaloo-teadmiste edastamise meetodid ja uue lähenemise. Koostatavad õppevahendid peavad olema õpetajatele abiks demokraatlike harjumuste kujundamisel, seaduskuulekuse ja inimõiguste austamise edendamisel. Käsiraamat peab vastama Balti riikide ühiskondade arengu nõuetele ja näitama minevikku multikultuurilise ja mitmetahulisena.

Projekti üks eesmärgid on süvendada huvi ajaloo õppimise vastu, et paremini mõista tänast päeva, julgustada noori tõstatama valulisi ja vaieldavaid ajalooküsimusi. Ajalooõpetajate seltside tugevdamiseks tuli luua väikesed ajaloo õppimise ja õpetamise keskused. Nende ülesandeks on varustada Eesti ja Läti ajalooõpetajaid uuenduslike erialaraamatute ning muude materjalidega. Iga Eesti ja Läti ajalooõpetaja saab endale käesoleva käsiraamatu ühe eksemplari.

EUROCLIO

EUROCLIO (Euroopa Ajalooõpetajate Liitude Alaline Konverents) loodi 1993. a ajaloo kui noorte hariduses olulise õppeaine kaitsmiseks ja arendamiseks. Eesmärkideks on ajaloo õppimise ja õpetamise edendamine, ajalooõpetajate intellektuaalse vabaduse tugevdamine, euroopa dimensiooni suurendamine ajalooõpetuses (säilitades globaalse, rahvusliku ja regionaalse mõõtme) ning euroopa identiteedi arendamine õpetajates ja õpilastes.

Oma eesmärkide täitmiseks on EUROCLIO korraldanud kahe- ja mitmepoolseid ajalooõpetuse alaseid projekte. Kuna paljudes Euroopa riikides on natsionalistliku ainekava ja õpiku loomine harjumuspärane, tunneb EUROCLIO erilist vastutust. EUROCLIO kohuseks on ka korraldada erinevate Euroopa riikide ajaloolaste ning ajalooharidusega tegelevate isikute kokkusaamisi, et tulevikku silmas pidades edendada mineviku uurimist. EUROCLIO kasutab ära kõik võimalused, et ajalooharidusega tegelevad isikud Euroopas saaksid üksteisega kogemusi jagada, üksteist inspireerida ja võimalusel koostööd teha.

Projekt "New Ways to the Past" on EUROCLIO projekt, milles liikmesorganisatsioonide esindajad teevad koostööd, et välja töötada ajalooõpetaja käsiraamat ajalooõppimise ja õpetamise edendamiseks Eestis ja Lätis. EUROCLIO aitab kaasa uute õppematerjalide tutvustamisele koolitusseminaridel.

Õpetajakäsiraamatu eesmärk

Võttis üsna palju aega, enne kui projektis osalejad olid valmis määratlema õpetajakäsiraamatu sisu ja eesmärgid. See raamat pole õpik, selles ei esitata õpetatavaid teemasid täielikult, vaid antakse nende õpetamiseks lisamaterjali.

Käsiraamatu autorid diskuteerisid elavalt, milline peaks raamat välja nägema ja kuidas peaksid materjalid selles esitatud olema. Lõpuks otsustati, et kasutajad peavad sellest leidma valmis materjale ja ülesandeid tööks klassis. Raama-

tus keskendutakse tegevõpetajate koostatud ja läbi proovitud praktilistele õppematerjalidele. Selles esitatakse erinevaid efektiivse õpetamise võimalusi, nt õpilaste individuaalne uurimistöö, essee, ülesanded tekstide, piltide, kaartide ja karikatuuridega töötamiseks. Esitatud on ka mõned hindamistehnikad.

Käsiraamatus esitatakse infotehnoloogia kasutamise ja välitööde korraldamise ideid, käsitletakse tunni planeerimist, tuuakse näiteid selle kohta, kuidas kasutada individuaalset, paaris- ja grupitööd, ning osutatakse, kui oluline on rollimäng ajalootunnis.

AJALOO ÕPPIMISE JA ÕPETAMISE OLEMUS

Minevik, olevik ja tulevik

Juba siis, kui laps õpib ütleva sõnu *elle, täna ja homme*, hakkab ta omandama ajalooeadvuse põhialuseid. Inimesed oma loomult on ajaloolised olevused. Nad pöörlevad ajas edasi ja tagasi, liiguvad minevikust tulevikku ja tagasi. Nende tulevikuootused sõltuvad nende minevikukogemustest. Minevikust mõtte otsimine sõltub tulevikulootustest. Ootusi ja kogemusi kaalutakse ning jagatakse sotsiaalselt ja see võimaldab inimestel ühiste eesmärkide poole püüelda.

Inimesed mõtestavad oma sotsiaalset keskkonda läbi erinevate lugude. Lugude tegelasteks on inimesed, kes sagedasti üksteisele vastanduvad. Kuulaja või lugeja võib end tegelestega samastada. Seega muudavad erinevad lood ajaloo kergesti vastuvõetavaks ja hõlmatavaks. Hea jutt muudab sündmuste käigu arusaadavaks.

Ajaloolistel juttudel on ka teine külge. Nende läbi võivad tekkida ulatuslikud kogu ajaloo käiku seletavad skeemid. On lood, mis räägivad rahvuste kujunemisest, vabaduse arengust ja sotsialismi tekkest. Selliste suuremõõtmeliste minevikulugude loomisest on kasutatud ideoloogilist raamistikku. Suurejoonelisi jutustusi natsionalismi, sotsialismi ja liberalismi kohta on konstrueerinud poliitilise ajaloo tegelevad mõtlejad. Nad on sõnastanud selged eesmärgid, mida juhid ja massid võiksid taotleda ja millele end pühendada.

Kui inimestele surutakse jõuga peale ulatuslikke ideoloogilisi skeeme, siis kasutatakse ajalugu inimestega manipuleerimiseks. See on põhjus, miks inimesed pole ajaloo ideoloogeeritud käsitlust omaks võtnud, vaid selle kriitiliselt tagasi lükanud. Tänapäeval tahavad inimesed luua omaenese lugusid, lähtuda oma isiklikust vaatenurgast. Sellest tulenevalt on inimestel tänapäeval palju väikese lugusid ühe ideoloogiliselt piiritletud ajaloo asemel. Viimane on jäänud minevikku, sest ka konformismiojastu on saanud minevikuks. Ühiskond koosneb erinevatest gruppidest, kellel on erinevad lood.

Ka koolihariduse sisus pole enam kohane rakendada ulatuslikke, ideoloogiliselt raamistatud skeeme. Siiski väärivad need ühe teadmiste edasiandmise vormina poolehoidu. Ajalooliste tegelastega samastamine, sündmuste käigu mõtestamine lähitaval inimeste püüdlustest ning sündmuste alguse ja lõpu otsimine on õpilasele sobivad viisid ajaloo mõtestamiseks.

Identiteet või kriitiline meel?

Isegi kui ajalugu koosneb paljudest lugudest, jagavad samades ühiskondlikes oludes elavad inimesed neid omavahel. Üksikiisk võib identifitseerida end läbi mitme erineva loo või jagada teistega mingeid osi oma lugudest. Ta võib näiteks jagada oma rahvusliku olemise kogemusi, aga ka ametialasest tegevusest või suguhusest tulenevaid kogemusi. Inimene võib olla samaaegselt seotud mingi kohaliku, rahvusliku või rahvusvahelise ühendusega. Ühtekuuluvuse mõtestamine sõltub teistega jagatud kogemustest.

Traditsiooniliselt peetakse ajalugu identiteeti kujundavaks õppeaineaks. Samastades end ajalooliste isikutega, sulatavad noored iseendasse mingeid kollektiivse identiteedi elemente. Ühised lood kujundavad sotsiaalse kokkukuuluvuse tunnet ja aitavad mingil määral teostada ühiskonna üldisi eesmärke. Maailmas, kus seistakse silmitsi ühiste riskide ja väljakutsetega, on ajalool kui identiteeti kujundaval õppeainel suur tähtsus.

Avatud ühiskonnas on identiteet siiski iga inimese isikliku valiku küsimus. Kuigi poliitilised liidrid kalduvad hellitama kollektiivse identiteedi ideed, peab iga üksikisik lõppkokkuvõttes ise oma ajalooidentiteedi kujundama. Selleks on vaja kriitilist meelt ja oskust erinevaid ajaloolisi isikuid ja eesmärke kriitiliselt hinnata. Seega peaks ajalootund olema teatava vaimse enesekaitse kool, mille käigus toimub kriitilise mõtlemise oskuse omandamine.

Ajalooeadmised põhinevad allikmaterjalidel nagu dokumendid, suuline ajalugu ja ajaloomälestised. On olemas ka teisi allikaid. Nt ajaloolased raamatud, filmid ja mälestused. Eeldatakse, et õpilane õpib iga teksti ja pildi kohta küsima, kust see pärineb, kelle tõlgendust ning kui suures ulatuses see sisaldab.

Nõuetele vastav ajalooõharidus täidab vähemalt kahte ülesannet: see sisaldab identiteeti kujundavaid elemente ja arendab kriitilise mõtlemise oskust. Esimest ülesannet täitmata taandub ajalugu pelgalt intellektuaalseks harjutuseks. Oskamata kriitiliselt mõelda, võib inimene sattuda manipuleerimise ohvriks.

Mitmetahulisus ja hellad teemad

Kaasaegne ühiskond koosneb erinevate kogemustega kogukondadest. On olemas etnilised grupid, sotsiaalsed kihid ja kaks sugu. Isegi siis, kui nad elavad samal territooriumil ja osalevad samades ajalooüritustes ja -muutustes, on nende arusaamad erinevad. Muutus, mis minevikus oli ühe grupi jaoks positiivne, võis olla teise jaoks katastroof. See, mis suurendas ühe grupi vabadust, võis tähendada teise jaoks vastupidist. Gruppide erinevad kogemused väljenduvad nende erinevates lugudes ja identiteedis.

Konfliktsete identiteetide sobitamiseks käsitletakse ajalugu selle erinevatest tahkudest lähtuvalt. Oma grupi seisukohtadest eemaldumine ja ajaloo uurimine kellegi teise vaatevinklist aitab teisi inimesi mõista. Kuni teise grupi teistsugust ajalookirjeldust põhjendatakse paikapidavate argumentidega, seni avardab see ajaloo mõistmist. Süüdistuste seletamise kasutegur sõltub selle mitmekülgisusest. Paljuaspektilisus edendab nii sotsiaalselt kokkukuuluvust kui ka ajaloolast mõtlemist.

Paljuaspektilisel lähenemisel on eriline tähtsus siis, kui tunnis käsitletakse ajaloo valulisi probleeme. Valged laigud ajalooõpikutes ja -tundides tuleks tunnis läbi töötada, kasutades diskussiooni võimaldavaid tekste. Neis peaksid olema esitatud vastandlikud vaated. Näiteks, kui tunnis käsitletakse 1999. a Kosovo sündmust, tuleks esitada nii serblaste kui ka albaanlaste argumentid, et analüüsida, kes peaks Kosovot valitsema. Ajalugu pakub paljuaspektilise lähenemise õppimiseks hulgaliselt võimalusi, eriti võimalusterohke on selles osas kaasaeg. On olemas roomlaste ja foiniiklaste Karthaago kirjeldused, konservatiivne ja liberaalne Suure Prantsuse revolutsiooni versioon, tööstusrevolutsiooni marksislik ja liberaalne tõlgendus.

Kas paljuaspektilisus ei vii lõdva relativismini? Kas me ei peaks nägema erinevust hea ja halva, õige ja vale, ülla ja alatu vahel? Paratamatult kätkeb igasugune inimtegevus endas eetilisi aspekte. Õpilastele tuleb eetilisi aspekte selgitada, mitte neid dikteerida. Arutelu võib põhjustada tuliseid vaidlusi, ent samas jätab see ka kõigile valikuvõimaluse. Pärast mitmekülgset uurimist tehtud valik on ratsionaalne ja põhjendatud. Vastaspoolse seisukohti arvesse võttev käsitlus on

tasakaalustatum ja sallivam seisukohast, kus vastase argumentidega pole arvestatud.

Tõendusmaterjal ja selle kriitiline interpreteerimine

Ratsionaalselt mõtleva isiku jaoks ei piisa, et ta pelgalt tunneb ära vaieldava küsimuse puhul ilmnevad vastandlikud seisukohad. Õpilane, kes on tõeline ajalooõpilane, tahab teada, miks pooled vaidlevad.

Kui kaks ajalooaamatut esitavad ühe sündmuse kohta radikaalselt vastukäivaid hinnanguid, siis läheb hea ajaloolase koolitusega õpilane otsima tõendusmaterjali. Näiteks kujutas F. Engels tööstusrevolutsiooni Inglismaal sotsiaalse katastroofina. Väljapaiste ajaloolane T. B. Macaulay, kes uuris sama perioodi, kiitis aga sama nähtust ja nimetas seda muutuseks, mis viib sotsiaalse heaolu suunas. Näib, et opendid kasutasid erinevat tõendusmaterjali – Engels näiteid muutustest tööklassi elus, Macaulay aga rahandusalaseid dokumente.

Ajalooline tõendusmaterjal on inimese loodud. See sisaldab alati inimese kavatsusi. Et avastada selles sisalduvat mõtet, jääb ainult tõendite otsimisest väheks. Lisaks on vaja tööd, mille käigus toimub materjali tõlgendamine, rekonstrueerimine ja isegi empaatiline hindamine. Materjali looja mõteteni jõudmiseks peab ajalooaga tegelev õpilane arutud ajastu konteksti sisenema ning hoolega tõendusmaterjali ülesehitust uurima. Samuti peaks ta üritama mujalt võrdlusmaterjali leida. Kui kaks allikat esitavad vastukäivaid andmeid, tuleb kriitiliselt hinnata, kumb neist on tõsem. Ta võib tunnistada mõlemad võrdse usaldusväärseks, kui nende erinevus tuleneb sellest, et sündmusi käsitletakse erinevast vaatepunktist lähtudes.

Ajalugu on mineviku mõtteline rekonstrueerimine ja tõendusmaterjali tõlgendamiseks kaasneb alati teatud annus subjektivsust. Nii ajaloolase kui ka ajalooõpilase õpilase tõlgendus kannab paratamatult tema mentaliteeti. Järelikult, lugedes ajaloolast kirjandust, peab õpilane jõudma äratundmisele, et mitteneustumine kui seesugune ei tähenda seda, et ühel on õigus ja teisel mitte. Erinevad seletused avavad tegekkuse erinevaid tahke, nii nagu see oli Engelse ja Macaulay puhul.

Kritiseerimisoskuse õppimine sisaldab seega kahte peamist juhtnööri: tuleb õppida küsima, kui palju interpretatsiooni üks või teine tekst sisaldab, ning tuleb aru saada, et lahk-arvamus peegeldab sageli tõe erinevaid tahke.

Konstruktivism ajalooõhariduses

Ajalooeadvuse kujundamiseks peab õpilane ise looma seosed mineviku, oleviku ja tuleviku vahel. See kujutus tuleb oma peas üles ehitada. Selle konstrueerimiseks on vaja teada, mida kujutab endast ajaloolane uurimistöö. Õpilasele peab selge olema, milline on õige ja usaldusväärne ajaloolase uurimistöö käik.

Mineviku ja tuleviku mõtestamine toimub läbi erinevate lugude. Isegi väikesed lapsed mõistavad lugusid ja suudavad luua jutte üksteisega seotud andmekildudest. Läbi oma lapselike juttude kaaluvad nad inimeste kavatsusi ja tegevust, tundeid ja väärtusi. Lõpptulemusena on nad pärast korralikku ajaloolast ettevalmistust võimelised mõtestama juba märksa keerukamaid sotsiaalseid ja poliitilisi nähtusi.

Õpilaste kriitilise analüüsi oskused arenevad vastava koolituse kaudu. Suurbritannias läbi viidud ajalooõhariduse uuring näitas, et juba 11–12-aastased lapsed on võimelised vastukäivat informatsiooni kriitiliselt hindama, kui materjal ja õpetamismeetodid vastavad nende eale. Detektiivitöö meeldib lastele eriti ja ajaloo on küllalt teemasid ja materjali nende fantaasia töölepanekuks. Lapsed ootavad, et õpetaja neid tunnis rakendaks.

Minevikulugude konstrueerimine toimub täna pluralismitingimustes. Praegusaja klassid on sageli poliitilised ja multikultuurilised. Kaasaegse massimeedia pakutav infor-

matsioon lausa nõuab kriitilise mõtlemise oskust. Et informatsioon tooks inimesele isiklikult ja sotsiaalselt kasu, tuleb see kriitiliselt läbi mõelda ja seostada tõeste teadmistega.

Informatsiooni ühepoolse edasiandmise asemel on kaasajal õppimise protsess aktiivne, dünaamiline ja kriitiline. Selle eeldatavaks tulemuseks peaks olema laialdaste ja oluliste teadmiste omamine, mis võimaldavad inimesel suhelda minevikuga ja vaadata tulevikku.

KOOLI ÕPPEKAVA JA ÕPETAJA TÖÖKAVA

Õppekava on midagi enam kui aineprogramm

Õppekava kirjeldab õppimise ja õpetamise protsessi tervikuna, lähtudes selle üldistest eesmärkidest; ta sisaldab õppeaine sisuülevaate, selgitab õpetamise meetodeid ja vahendeid ning õpitulemuste hindamise kriteeriume. Ta on oma sisu poolest laiem kui *aineprogramm*, mis sätestab vaid õpetatava aine sisu. Õppekavas pööratakse tähelepanu õppimise ja õpetamise üldisele iseloomule õpilase seisukohalt vaadatud. Riiklikus õppekavas esitatud hariduse arengu üldised põhimõtted ja õppeaine sisu kujutavad endast raamistikku, millele rajatakse kooli õppekava. Viimasest lähtutakse klassi õppetöö kavandamisel. Õpetaja osa selle sisu kindlaksmääramisel on otsustav. Õpetaja väljatöötatud ja läbimõeldud tööplaan annab õppeainele selle tegeliku sisu.

Lähtepunktiks on õpikogemused

Tänapäeval peetakse õppimist *ülesehitavaks* protsessiks, mis tähendab seda, et õpilane kujundab oma teadmised ise vastavalt oma eeldustele.

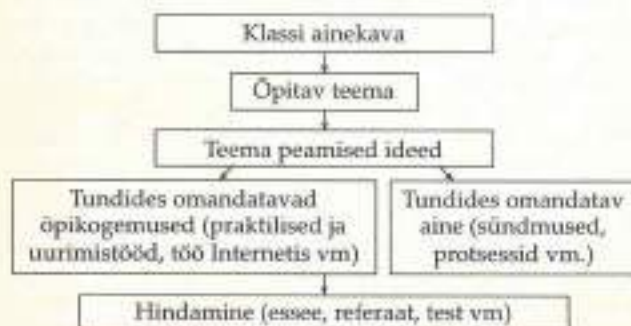
Individuaalse teadmistepagasi kujundamiseks peab õppekava õpilastele võimaldama erinevate õpikogemuste omandamist. Klassi õppekava koostamisel ja selle sisu määramisel on kasulik silmas pidada, et õpilased puutuksid kokku õppevõimalustega nagu uurimistöö, rollimängud ja simulatsioonid, praktikumid, dokumentaalfilmid, Internet.

Ainekava kui protsess

Ainekava rakendamist kogevad õpilased. Hea ainekava põhineb õpilaste psühholoogia tundmisel, võimaldab õpilastel omandada aine põhialused individuaalsetest vajadustest lähtudes ega sea kunstlikult piiritletud eesmärgid. Õppeprotsessis kasutatavad meetodid, õppeaine maht ja sisu peavad vastama õpilaste vajadustele ja võimetele.

Ühiskond esitab õpetamisele kasvavad nõudmised. Seetõttu kipub aineprogrammide maht suurenema määral, mis takistab õppeaine korralikku omandamist. Õpetaja on õppimise ja õpetamise asjatundja ja tema ülesandeks on määrata õpetatava aine alused, maht ja õpetamis- ning hindamismeetodid nii, et õppeprotsess oleks täisväärtuslik. See nõuab õpetajalt tõsiste otsuste tegemist. Õpetaja autonoomia on samasugusest nii võimalus kui ka väljakutse.

Tähtslik klassi ainekava vastab järgmisele mudelile:

Hindamine annab teavet nii õpetajale kui ka õpilasele selle kohta, kuidas teema peamised ideed on omandatud.

Hindamine ajalooõpetuses

Õpetajad kasutavad sõna "hindamine", et kirjeldada kolme erinevat, kuid üksteisega seotud protsessi:

- ♦ jooksev e protsessihindamine;
- ♦ formaalsed testid;
- ♦ õpilase arengut ja saavutusi fikseeriv arvestuslik hindamine, nt kooliaasta lõpus.

Hindamine on õppimise ja õpetamise lahutamatu osa. Õpetajad vestlevad sageli oma õpilastega, juhendavad nende tööd, esitavad küsimusi ja vastavad neile, vaidlevad õpilastega, abistavad ning jälgivad neid töös. Seeläbi avastavad õpetajad oma õpilaste võimes ja panevad tähele nende saavutusi. Need teadmised aitavad välja töötada edasise töö plaane. Viimase aja uurimused on näidanud, et just see igapäevane hindamisprotsess on tähtsaim õpilaste arengut ja töö tulemuslikkust mõjutav vahend.

Efektiivne hindamine

- Hindamise efektiivsus sõltub järgmistest asjaoludest:
- hindamise eesmärkide selgus;
  - usaldusväärsete arusaamade ja kriteeriumide kasutamine õpilaste hindamisel;
  - planeerimise tõhusus;
  - sobivate hindamisülesannete kasutamine;
  - erinevate hindamistehnikate rakendamine;
  - õpilaste kaasamine nii õppe-eesmärkide väljatöötamise kui ka teadmiste kontrolli protsessi;
  - töö hindamise käigus märkuste tegemine, et teavitada õpilast tehtud vigadest ja anda võimalus neid parandada;
  - hindamise käigus saadud informatsiooni kasutamine edasise õppetöö kavandamisel.

Hindamise eesmärgid

- Ajaloo hinnatakse õpilaste oskust
- meenutada, valida, korrastada ja ümber paigutada oma teadmisi;
  - kirjeldada, analüüsida ja selgitada õpitavaid sündmusi, protsesse ja probleeme;
  - esile tuua ajaloo perioodide, ühiskonnakorra või situatsioonide olulisemaid tunnuseid;
  - mõista, analüüsida ja hinnata erinevate sündmuste, inimeste ja probleemide kohta käivaid hinnanguid;
  - mõista, interpreteerida, hinnata ja kasutada erinevat informatsiooni.

Need kriteeriume võib kasutada 14–19-aastaste õpilaste ajalooallikatega töötamise oskuste ning pikemate kirjalike ja suuliste vastuste hindamisel.

Allikatöö oskuste hindamine

- Ajalooallikate kasutamine mis tahes töös tekitab probleeme, mille raskus sõltub
- kasutatava(te) allika(te) keerukusest;
  - püstitatud ülesande olemusest.

Abstraktseid mõisteid sisaldavaid raskepärase keelekasutusega sisult mitmetähenduslikke allikaid on palju raskem analüüsida kui lihtsakoelisi. Küsimused ajalooallikate kohta esitatakse tavaliselt kasvavas raskuses, nt palutakse õpilastel

- otsida allikast mingit spetsiifilist informatsiooni ja seda mõista;
- võrrelda kahes või enamas allikas olevat teavet ja selgitada välja neis sisalduvate seisukohtade erinevused;

- hinnata allikate usaldusväärsust;
  - hinnata allikate sisalduva informatsiooni kasulikkust mingile küsimusele vastamisel.
- Õpilaste töö hindeskaala koostatakse vastavalt küsimuste raskusastmele.

Suuremahuliste kirjalike tööde (kirjeldused, analüüsid, esseed jm) hindamine

Õpilased võivad näidata oma ajalootundmist näitemängu, rollimängu, diskussiooni, arutelu, küsimuste ja vastuste, raadio- ja televisiooniprogrammide koostamise jm kaudu. Suuremahulise essee koostamine annab õpilasele võimaluse esitada oma arusaamad läbimõeldud kirjalikus töös. Essee raskusastme määrab tavaliselt ära püstitatud probleemi keerukus. Tähtsuse järgi loetledes on nõudmised essee kirjutajale järgmised:

- kirjeldage, põhjendage;
  - võrrelge, tooge välja erinevused, selgitage põhjusi, arutlege;
  - andke hinnanguid, analüüsige.
- Essee teema raskusaste on seotud selle sõnastamise täpsusega.

METOODILISI VÕTTEID AJALOO ÕPETAMISEL

1. ÕPPETÖÖ KORRALDAMINE

Traditsiooniline õppetöö korraldus

Õpetamist võib käsitleda kui õppetöö organiseerimise protsessi. Grupitöö on üks moodustest, mida õpetaja saab kasutada õpilaste õppimiskogemuste rikastamiseks. Traditsiooniline on pilt, kus õpetaja seisab klassi ees ja räägib, õpilased aga kuulavad teda passiivselt. Sellises tunnis õpetaja ja õpilane suuremal või vähemal määral suhtlevad, esitatakse küsimusi ja antakse vastuseid ning kasutatakse klassitahvli. Mõnikord teevad õpilased tunnis märkmeid.

Grupitöö

Paljudele õpetajatele, eriti oma ala asjatundajatele, meeldib varieerida tööd klassiga. Seda võib teha järgmiselt:

- a) jagada õpilased väiksemateks gruppideks,
- b) anda õpilastele erinevaid ülesandeid,
- c) anda neile uurimiseks erinevaid küsimusi.

Grupitöö kasutamine muudab õpetamise paindlikuks. See võimaldab õpilastel üheskoos ülesande kallal töötada ja üksteiselt õppida, julgustab neid iseseisvale mõtetegevusele ning vähendab sõltuvust õpetajast; lubab neil töötada vastavalt oma töötempole, isiklikele võimetele ja vajadustele. Samas annab see õpetajale võimaluse parandada õpilaste individuaalset tööd.

Grupitöö korraldamine

Grupitöö puhul on oluline tunniteema sobivateks osadeks jagada. Grupitöö läbiviimiseks on erinevaid viise. Näiteks võib õpetaja varustada grupid materjaliga, kus esitatakse ühe ja sama sündmuse täiesti vastandlikud tõlgendused, ning paluda, et õpilased arutaksid neid ning valiks välja seisukoha, mida nemad toetavad. Pärast grupisisese arutelu lõpu annab õpetaja gruppidele võimaluse esitada teistele oma arvamusi ja palub neil põhjendada, miks nad on ühe või teise seisukoha poolt või vastu.

Grupid võivad koosneda kahest, kolmest, neljast (sageli just paras arv), kuuest liikmest. Iga grupp tegeleb õpetaja määratud aja jooksul just talle antud teemaga. Õpilased võivad rotatsiooni korras liikuda ühest grupist teise, kuni nad on läbinud kõik grupid ja seega saanud ülevaate antud tunniteema kõikidest aspektidest. Järgmise tunni eesmärgiks on kontrollida eelmises tunnis õpitut. Seda juhivad õpetaja ja selle käigus jutustavad õpilased oma avastustest ning jagavad oma muljeid. Õpilased võivad esitada nii grupi ühise seisukoha kui ka iga grupiliikme eriarvamuse.

Klassi jaotamine gruppideks

Efektivse õppetöö läbiviimiseks peab õpetaja teadma, kuidas jagada klassi gruppideks. Ta peab:

- otsustama gruppide suuruse ja moodustamise põhimõtete üle;
- valmistama ette materjalid ja tööülesanded;
- määrama grupitööle kuuluva aja;
- otsustama, mil moel grupid omavahel suhtlevad;
- otsustama, kuidas esitatakse töö tulemused;
- korraldama tagasisidet;
- rõhutama õpitava teema põhiideid.

Õpetajad võivad klassi gruppideks jaotamise põhimõtteid analüüsida järgmistest küsimustest lähtudes:

- milliseid gruppe kasutate õppetöö läbiviimisel;
- kas õpilased istuvad koos või töötavad nad individuaalselt;
- kas koos istuvad õpilased saavad sarnase tööülesande;
- kas ühise ülesande korral on võimalik määratleda iga üksiku õpilase panust ülesande lahendamisse; võimalikud vastused on sageli / mõnikord / mitte kunagi;
- kas õpilased töötavad samades gruppides ühe tunni vältel või kaks tundi;
- kas õpilased jätkavad tööd samas grupis terve projekti või sessiooni vältel;
- kas õpilased jagatakse samadesse gruppidesse kogu õppeaastaks.

Vastates nendele küsimustele, hakkab õpetaja aru saama, kuidas saab varieerida klassi kui terviku õpetamist, grupitöö läbiviimist ning individuaalsete ülesannete andmist õppesessiooni, semestri või isegi mõne õpetatava teema raames. Õppetöö käigus kasutatavate töövormide mitmekesisus tugevdab õpilaste õpihuvi ja -motivatsiooni ning avardab nende üldisi kogemusi.

Grupitöö näitülesanded

1

Õpetaja määrab, kuidas korraldada õppetööd. Klassis, kus on nt 30 õpilast, saab kuues 5-liikmelises grupis õppida kuut erinevat teemat. Õpetaja määrab gruppide suuruse ja selle, millisesse gruppi keegi kuulub. Õpetaja lähtub õppematerjalist ja õpetatava teema sisust. Ta võib panna kõik õpilased samu probleeme uurima või anda gruppidele erinevad ülesanded. Õpilased võivad töötada grupis üksinda. Võimalik on panna nad ka üheskoos tööle. Õpilaste uurimistöö lähtepunktiks on valik allikaid koos nende juurde koostatud küsimuste ja ülesannetega.

Näiteks, käsitledes teemat *Hitleri võimuletulek Saksamaal 1933. a* võib õpetaja seda teha grupitööna. Erinevatele gruppidele antakse ülesandeks uurida teema mõnda aspekti. Näiteks võib esimene grupp võtta vastluse alla natsipartei arengu 1920. aastatel ja 1930. aastate alguses. Teise grupi ülesandeks võib olla suurärimeeste ja natsipartei suhete uurimine, et välja selgitada nende osa Hitleri võimuletulekus. Kolmas grupp võib analüüsida, kuidas natsipartei kasutas valimisi.

Neljanda grupi liikmed võivad tegelda Saksamaa tolleaegse poliitilise eliidi (v. Papen, Hindenburg jt) mahhinatsioonide uurimisega. Viies grupp vaatleb natsipartei ideoloogiat ja nende tegevuse poliitilisi eesmärke. Kuues grupp aga keskendub võimuhaaramise protsessi käsitlemisele. Õpetaja ülesandeks on varustada iga grupp tööks vajaliku allikmaterjaliga.

II

Paljusid käsiraamatu teemasid saab õpetada grupitööna. Näiteks, käsitledes igapäevaelu nõukogudeaegsetes Balti riikides, võib moodustada 6 gruppi: esimese grupi teema on üksikisik ühiskonnas, teise – sotsiaalsed olud, kolmanda – pidupäevad ja puhkus, neljanda – elu linnas, viienda – elu maal ning kuenda – defitsiit ja privileegid. Iga grupp tegeleb igapäevaelu eri tahu uurimisega ja järeldused esitatakse suuliselt või kirjalikult või isegi klassinähtusena. Selline lähenemine lisab tunnitööle aktiivsust ja arendab õpilasekesket õppimist.

Paljuaspektilisus

Grupitöö on ideaalne vahend, et õpetada mõistma ajaloosündmuste paljuaspektilisust. Mitmed 1920. ja 1930. aastate sündmused võiksid olla grupitöö teemadeks. Näiteks, 1930. aastate lõpu lepituspoliitika kohta on palju erinevaid allikaid, mis kajastavad riikide erinevaid vaatenurki: seal on esindatud Nõukogude Liidu, Suurbritannia, Prantsuse, Saksa, Itaalia ja Tšehhi seisukohad antud küsimuses. Grupitöö on hea moodus ajaloosündmuste paljuaspektilisuse rõhutamiseks. See innustab õpilasi erinevaid seisukohti ja vastukälvaid allikaid uurima, aitab õpilastel diskussioonides sõna sekka öelda.

Õppimis- ja õpetamisviiside mitmekesisus

Grupitöö ei tohi kujuneda ainsaks tööviisiks. Mitmekesisus kaob, kui grupitöö muutub ainsaks õpetamismeetodiks. Õpitava teema suuline esitamine jääb ilmselt ka edaspidi õpetamisel valdavaks. Grupitöö on õpetajale tähtis võimalusena tunnitööd tavalisest erinevalt korraldada. Õpetajad peaksid senisest aktiivsemalt just erinevaid õpetamisviise katsetama.

2. TÖÖ ALLIKATEGA

Allikad

Allikate interpreteerimise oskus on iga ajaloolase ameti- oskuste oluline osa. Ajaloolane areneb avastades, säilitades, hinnates ja avalikustades uusi ajalooallikaid. Allikad on alus sellele, mida me teame. Kasutades klassis allikaid, näitab õpetaja, kust tulevad ajaloolased teadmised, õpetab hindama ajalooallikate väärtust ja arendab õpilaste ajaloolase kriitilise mõtlemise oskust. Allikate kasutamine koolis muudab ajaloo huvitavaks õppeaineks. Ajalooallikate rida on ulatuslik: esemed, fotod, pildid, karikatuurid, plakadid, kaardid, arhiivifilmid ja videod, suulised mälestused, ametlikud dokumendid, raamatud, ajalehed, päevikud, biograafiad, memuaarid. Neid kõiki saab kasutada ajalooõpetamise elavdamiseks ja illustreerimiseks.

Allikate kasutamine

Ajalootundi rikastab töö allikatega. Allikate kopeerimist ja fotode suurendamist tehnikat kasutades saab neid demonstreerida kogu klassile, esitada nende kohta küsimusi. Neid võib paljundada ja jagada vaid mõnedele õpilastele,

samuti võib neid kasutada töövihikulehe osana või grupitöös. Allikad arendavad oskust ajaloosündmuse erineva nurga alt hinnata. Neid on väga hea kasutada vastuoluliste ja keeruliste teemade uurimiseks, et esitada õpilastele erinevaid seisukohti. Mõned antud käsiraamatus esitatud tunni- materjalid aitavad kaasa allikate interpreteerimise oskuse kujundamisele. Nende kasutamine võimaldab õpetajal tunnis senisest enam arutelu ja diskussiooni kasutada ning edendab õpilasekesket õpetamisviisi.

Allikaid võib kasutada kõige erinevamal moel:

- tunni alguses;
- tunni jooksul, et muuta see huvitavamaks;
- erinevate ajalootõlgenduste illustreerimiseks;
- ajaloosündmuste analüüsi mitmekülgsuse tagamiseks;
- ajaloolaste seisukohtade üle diskussiooni algatamiseks;
- allikatega töötamise oskuse arendamiseks;
- õpilaste iseseisvas uurimistöös;
- õpilaste allikatega töötamise oskuste kontrollimiseks.

Allikatöös kasutatavad metoodilised võtted

Tulemuslikuks tööks allikatega on tarvis omandada teatavaid metoodilisi võtteid. Õpetaja peaks alustama sellest, et õpilased õpiksid eristama sündmuse toimumise ajal loodud allikat allikast, mis on tekkinud hiljem, ning **aitaksid** õpilastel esitada järgmisi küsimusi:

- kes on allika autor;
- kas autor on tema poolt kirjeldatavate sündmuste tegelik pealtnägija;
- kui lähedal seisib allika autor antud isikutele või sündmustele;
- kas tegemist on usaldusväärse allikaga;
- kas autori kirjutise eesmärgiks pole iseenda kui sündmuse osaleja või pealtnägija tegevuse õigustamine; kas ta hindab sündmuse tagantjärele tarkusest lähtudes;
- kas kirjutajal on antud sündmuse kommentaarides mingi poliitiline eesmärk;
- millal ja kus on allikas kirja pandud;
- miks autor esitas oma seisukohad just seesugusel moel;
- kes on antud allika eeldatav lugeja;
- millist informatsiooni see sisaldab;
- millest antud allikas **vaikib**;
- kas on võimalik leida teisi allikaid, mis võimendavad antud allikas leiduvat teavet;
- kas allikas on objektiivne või on see erapoolik;
- kas see peegeldab mingeid tundeid või suhtumisi.

Kõik ajalooallikad esitavad mingeid seisukohti. Võib väita, et iga ajalooallikas on mingil moel erapoolik. Seetõttu on otstarbekas allikate analüüsi juures alati nendes kahelda, eelarvamusteta lähenemine on alati hinnatav.

Karikatuurid ja muu pildimaterjal

Eespool esitatud küsimuste abil saab analüüsida igasuguseid allikaid. Allikad erinevad oma pikkuse poolest, kuid klassis kasutamiseks soovitatakse neid lühendada, et aidata õpilastel keskenduda peamisele. Tuleks kasutada lühikesi, kuid olulist teavet sisaldavaid allikaid, ja just seda tehakse ka näidistundides.

Mõnedes allikates leiduv sõnum on peenekoeline ja intellektuaalselt nõudlik.

Klassis arutelu ja diskussiooni ärgitamiseks on karikatuurid eriti head, kuna nad väljendavad tavaliselt väga selgelt autori suhtumist sündmusesse. Sel puhul on väga hea omada mingit juhendit, kuidas karikatuuri analüüsida. See võib osutada üsna raskeks ülesandeks, kuna nõuab hulgaliselt lisateadmisi. Karikatuuride mõistmiseks on tarvis osata lugeda vihjeid, teada stereotüüpe ja otsida paralleele. Mõnikord on neis sisalduv huumor vananenud. Seega nõuab

karikatuuride mõistmine üsna palju oskusi. Klassis kasutamisel peavad nad nagu kirjalikud allikadki olema hoolikalt valitud ja sisaldama selget sõnumit.

3. ESSEE

Õpilaste abistamine essee kirjutamisel

Paljude õpilaste jaoks on essee kirjutamine raske töö. Paljud neist lihtsalt reprodutseerivad materjali, ega suuda järgida püstitatud probleemi. Sellest ülesaamiseks tuleb õpilastele selgitada, et vaja on

- eristada oluline informatsioon;
- see klassifitseerida ja liigendada, kasutades mingeid pealkirju;
- määratleda pea- ja alateemad;
- kinnitada oma seisukohad ajaloo faktidega;
- teha essee kava;
- kirjutada essee loogiliselt ja sisutihedalt;
- koostada huvitav sissejuhatus ja sobiv kokkuvõte.

Essee kirjutamisel aitavad õpilast informatsiooni kogumine, sissejuhatavad ja lõpetavad laused, kava, tabelid, diagrammid.

4. ROLLIMÄNGUD AJALOOÕPETUSES

Rollimäng

Rollimängu kasutamine tähendab seda, et õpetaja annab õpilastele ülesanded, mis nõuavad omandatud teadmiste aktiveerimist ja lisainformatsiooni otsimist. Õpilased peavad ülesande lahendamiseks siduma vanu ja uusi teadmisi, loogiliselt analüüsima.

Rollimäng nõuab üldjuhul, et õpilane asetuks mingisse rolli, samastaks end teise inimesega ja vaataks maailma selle inimese pilguga. Ta peab ette kujutama selle isiku huvisid ja väärtusi: mil moel see isik võis mõelda ja arutleda; millised võisid olla tema tegevuse motiivid, kuidas ta võis käituda. Üritades teise inimese maailma minna, seostab õpilane olemasolevad teadmised hoopis uuel, õpikutekstist erineval moel ja see võib teda panna ajaloolist olukorda senisest palju paremini mõistma. Olemasolev teadmine võib omandada hoopis uue tähenduse, kui seda vaadatakse teise vaatenurga alt, näiteks teise sugupoole seisukohast. On erakordselt tähtis, et õpilased mõistaksid, milline oli sündmusi läbi elanud inimeste tegevusväli. Nemad ei teadnud hilisemaid sündmusi ette ega omanud informatsiooni, mis nende sündmuse kohta praegu olemas on.

Rollimängutehnika arendab õpilaste ajastusse sisseelamise võimet (empaatia). Tuleb rõhutada, et empaatiat ei või samastada sümpaatiaga ning õpetaja ei peaks kartma anda õpilastele rolle, mis võivad neile mitte meeldida. Hinnates õpilase pingutusi, võib õpetaja rõhutada oskusi, mille arendamist ta rollimänguga taotleb: võimet allikaid kriitiliselt hinnata, põhjuslike seoste väljatoomise oskust, ideoloogiate valdamist, ajaloolise perspektiivi nägemist.

Rolliharjutuste loomine

Kõigepealt mõtleb õpetaja rollid välja. Need võivad olla tegelikult elanud või väljamõeldud isikud. Neid võib kirjeldada üldiselt või detailselt. Allpool esitame ühe võimalike rollide loetelu. Õpetaja võib kasutada neid ja lähtuda antud soovistest või toimida oma soovi kohaselt. Kui õpetaja töötab kogu klassiga, siis piisab 15 rollist, et panna õpilased paarides töötama. Õpetaja võib rolli kirjeldust muuta. Õpilasi peaks koostööle julgustama, et nad aitaksid üksteist rollide loomisel ja nende huvitavaks muutmisel.

Nii õpilased kui ka õpetajad peaksid kasutama oma kujutlusvõimet. Parim õppe-efekt saavutatakse siis, kui kaks õpilast esitavad üht rolli ja määratlevad koos selle eesmärgi. Isegi siis, kui tekstis on öeldud *sina oled*, mõeldakse kahte õpilast.

Situatsioonid

Seejärel määratleb õpetaja *situatsiooni(d)*.

Need võivad olla seotud mingite ajalooliste sündmustega või igapäevaeluga mingil ajal. Seda võib piirata ühe või mõne päevaga või jälgida arenguid mõne kuu või aasta jooksul.

Allikad

Kolmandaks peab õpetaja otsustama, milliseid *allikaid* õpilased peaksid kasutama. Sageli piisab vaid õpikust. Õpetaja võib õpilastele soovitada otsida lisamaterjali entsüklopeediast, raamatukogust või Internetist. Mõnikord võib õpetaja varustada õpilased allikatega, mis vastavad antud rollidele/situatsioonile.

Juhised

Lõpuks annab õpetaja õpilastele juhised. Seda võib teha suuliselt, kuid kirjalikud juhised on paremad. Õpilased võivad oma rolle ette valmistada klassis või kodus, nad võivad paluda, et õpetaja nende tööd kirjalikult või suuliselt kommenteeriks. Suulised kommentaarid märgivad õpilased üles. Rolliharjutusi võib teha kas individuaalselt (või paaris), gruppides või kogu klassiga. Võib kasutada ka kombineeritud variante.

Rolliülesannete võimalusi

- Kõigil paaridel on sama roll ja nad peavad reageerima samale situatsioonile. Kui õpilased peavad kirja panema mingid märksõnad, siis lõpetatakse rolliharjutus paaride vastuste üldise aruteluga.
- Paaridel on erinevad rollid, kuid nad tegutsevad samas olukorras.
- Erinevad paarid peavad reageerima erinevatele olukordadele.

I näide

Õpilane peab sõnaliselt või mingi tegevusega reageerima õpetaja esitatud situatsioonile või ajaloo sündmusele.

Õpilase tegevuse lähtepunktiks on tema roll. Kuidas te reageerite järgmistele sündmustele või uudisele?

1. Keegi koputab välisuksele hilisel ajal. Mida te mõtlete ust avama minnes?

2. Teile pakutakse senisest palju paremini tasustatavat tööd. Selle vastuvõtmine tähendaks majandusmurede lõppemist. Teile pakutav töö on kehtivale poliitilisele režiimile olulise tähtsusega.

Võimalik lisa I harjutuse juurde: toimub peresisene arutelu, kuidas antud situatsioonis käituda (osaleb 4 pereliiget).

Sellise ülesande puhul vajavad õpilased oma rolli teostamiseks täiendavat teavet tööpakkumise sisu, üldise majandusolukorra, situatsiooniga seotud sündmuste ja erinevate ühiskonnakihtides valitsevate hoiakute ja suhtumiste kohta. Õpilasi tuleb ärgitada ise lisainformatsiooni otsima, sest see harjutab neid situatsiooni kohta küsimusi esitama ja õpetaja saab neid selle juures suunata. Klassis võib arutada, kuidas leida täiendavat informatsiooni ja formuleerida küsimusi.

II näide

Õpilane on samas rollis läbi erinevate ajaloosündmuste. Õpetaja ülesandeks on jälgida, et õpilane arendaks edasi oma rollikäsitust.

Lähtepunktiks on teile antud roll. Kirjutage oma päevikusse, mida tegite või kuidas reageerisite kui saite teada

- 1) esimeste iseseisvuse väljakuulutamise järgsete valimiste tulemustest;
- 2) suure majanduskriisi puhkemise järel toimunud valimiste tulemustest;
- 3) 1934. a 12. märtsi riigipöördest;
- 4) Nõukogude vägede sissetungist 1940. a;
- 5) Saksamaa kallaletungist Nõukogude Liidule 22. juunil 1941. a;
- 6) Saksa okupatsioonivõimu kehtestamisest;
- 7) teistkordsest Nõukogude vägede sissetungist.

Võimalik lisa II näite juurde: kirjutage kiri usaldusväärsele sõbrale, kus räägite sellest, mis juhtus teiega ja teie perekonnaga. (Arvestage kirja tsenseerimise võimalusega.)

Selle näite puhul peab õpilane teatud sündmuste kohta teavet koguma ja teadma ka seda, mis oli toimunud enne. Õpilase ülesandeks on hinnata sündmuse oma rollist lähtudes: ta peab suutma oma rolli nii esitada, et ilmneks, kuidas antud isik võis toimuvatesse sündmustesse suhtuda ning kuidas need võisid tema elukäiku mõjutada.

III näide

Õpilane pannakse olukorda, kus ta peab tegema valiku. Tegemist on moraalsel või praktilisel laadi dilemmaga. (Valik on ka see, kui otsustatakse sündmustele mitte reageerida või otsustamisest kõrvale hoida.)

Lähtepunktiks võtke teile antud roll, kasutage oma teadmisi sündmuse asjaolude (situatsiooni) kohta. Mõelge, mida teeksite kui:

1) ühel varahommikul tööle minnes avastate, et keegi on pannud lõhkeaine raudteerööbastele. Te teate, et rong sõdurite, tähtsa lahinguväe ja tsiviilelanikega tuleb 10 minuti pärast;

2) teie juurde tuleb mees, keda te ei tunne. Ta ütleb, et on põgenik, kes vajab abi – ja ta näeb sedamoodi välja. Ta ütleb, et on kuulnud, et olete usaldusväärne isik, kuid ta ei avalda, kes seda ütles. Te tunnete tõesti mõningaid isikuid, kelle suhtes võite oletada, et nad on seotud pöördealuse vastupanuliikumisega;

3) poliitsei küsitleb teid teie naabri kohta ja te ütlete, et ei tunne teda eriti hästi. Tänaval tuleb naaber teile vastu. Kui te ta hoiatamiseks peatate, võivad naabri korteris valvavad politseinikud, seda tähele panna.

Võimalik täiendus ülesandele III:

Kirjutage essee sellest, millistest väärtustest lähtusite otsuste tegemisel.

Näites III on rõhk asetatud enesesäilitamissoovi ja üldisemate väärtuste vahekorra mõtestamisele. Õpilased on sageli väga idealistlikud. Võib osutada vajalikuks, et õpetaja pöörab õpilaste tähelepanu situatsioonide mitmetähenduslikkusele ja vaidlustab õpilaste otsused, kuna need võivad teised ohtu seada (perekond, sõbrad, kolleegid, pantvangid jt).

Rollide lühike loetelu

1. Te olete 1923. aastal 44-aastane edukas äriees, kuid majanduskriis on vähendanud kauba läbimüüki. Olete petunud parlamentaarses riigivalitsemises ja tunnete, et ühiskonnas peaks olema kõvem kord. Teile meeldib jahil käia ja puhkpilliorkestris mängida.

2. Te olete 1923. aastal 50-aastane naine, kes on abielus rikka taluomanikuga. Teil on talu arenguga ning laste tulevikuks seoses suured ootused. Teie mees on Vabadussõja veteran

ja tema sidemete ning suhete läbi tunnete huvi poliitika vastu.

3. Te olete 1923. aastal 18-aastane töötu. Te olete pärit töölisperekonnast, kus oli alati probleeme pere toitmisega. Teil pole haridust ja te teate, et ei saa abielluda tütarlapsena, keda armastate, kuna pole suuteline teda ülal pidama. Teile tundub, et ühiskond pole iial andnud teile elus edasijõudmise võimalust.

4. Te olete 1923. aastal 36-aastane naine, kes elab linnas ja töötab õmblejannana. Te loote perekonda luua, kuid teid haavab hingeliselt see, kui armastatu jättis teid maha tüdrukupärast, kes oli pärit paremast perekonnast. Te otsite lohutust kirikust, kuid seni pole see aidanud.

5. Te olete 1923. aastal 23-aastane ja pärit haritlaste perekonnast. Teile meeldib väga poeesia, te armastate lugeda luulet ja kirjutate seda ise. Te loodate, et teie luuletusi hakatakse peagi avaldama. Seltskond, kellega ülikoolis õppides lävite, koosneb inimestest, kes peavad tuliseid vaidlusi selle üle, kuidas rajada paremat ühiskonda.

5. KLASSIVÄLINE TÖÖ JA MUUSEUMIKOGUDE KASUTAMINE AJALOOÕPETUSES

Lähtepunkt

Õpilastele antakse teha erinevaid töid: lahendada probleeme, vastata küsimustele, lahendada muid ülesandeid. On hea, kui õpilased võtavad endale ise ülesanded, mille lahendamist peavad vajalikuks. Nad võivad tegelda mälu-mängudega, töötada õpiku või entsüklopeedilise teatmeteosega, töötada allikatega, et luua endale erinevates allikates leiduvete faktide põhjal tervikpilt. Õpilastele antava ülesande kvaliteedist sõltub, kui aktiivselt paneb see nad mõtlema, informatsiooni otsima, analüüsima ning vastuseid formuleerima.

Klassiväline töö allikate otsimisel

Kui teil on mingi ülesanne, siis teavet selle kohta saate allikast – olgu see karikatuur, õpik või ajaleheartikkel. Raamatukogu ja Internet kujutavad endast sageli suurepäraseid allikaid. Kuid õpilased peavad õppima allikate kohta küsimusi esitama ja neid kriitiliselt hindama. Mõned õppeülesanded sunnivad õpilasi koolikeskkonnast välja minema, et leida vajalikku teavet.

Klassiväline õppetöö

Inimesed saavad anda õpilastele informatsiooni igapäevaelu kohta või esitada oma nägemuse sündmustest. See aitab õpilastel sündmuse näha teise inimese vaatenurgast. Siin peavad õpilased kaaluma, kuidas küsimusi esitada, ja õppima saadud vastuseid kriitiliselt hindama.

Kohti, ehitisi ja institutsioone saab kasutada mitmel moel. Õpilased võivad neid külastades kontrollida erinevaid väiteid; nad võivad teha vanas ehitises mõõtmistõid ja tajuda sealjuures selle atmosfääri. Tervikpildi või ajalooliste seoste loomine võib pärast sündmuskohal viibimist märksa lihtsamaks osutada.

Muuseumikogud kujutavad endast suurepäraseid teadmiste ammutamise allikaid. Õpilastel on tähtis mõista, et muuseumieksponaatide või -piltide valik ja paigutus – niisamuti nagu tekstid või ajaloolased väited – võimaldavad mineviku kõige erinevamalt interpreteerida. Muuseumikogud kujutavad endast midagi enam kui näituse väljapanek, ringkäik giidi juhtimisel või tavaline õppeprogramm. Paljudes muuseumides on raamatukogud ning kõigis neis töötavad

inimesed, kellest enamik soovib koolidega sidet hoida. Liisaks muuseumide õppeprogrammide kasutamisele saab õpetaja muuseumivarusid kasutada kõige erinevamal moel ka üksi või koos klassiga ning muuseumis saavad oma ajaloohuvi rahuldada ka õpilased üksi.

I näide

Muuseumi vaba kasutamine. Sellist luksulikkude ajakasutust võiks kasvõi üks kord kasutada, külastades klassiga muuseumi või julgustades õpilasi seda iseseisvalt tegema. Sel juhul liiguvad õpilased vabalt muuseumis ringi umbes pool tundi ja pärast seda kirjutab igaüks neist raporti "Mis meeldis mulle muuseumis kõige enam ja miks ning mida ma tahaksin veel selle kohta teada".

II näide

Vastuste otsimine. See võib endast kujutada muuseumi vaba kasutamise II faasi, kuid tegelikkuses on see muuseumivarde kasutamise peamine viis. Koolis annab õpetaja õpilastele ülesanded, seejärel minnakse muuseumi. Ülesanded võivad olla kogu klassile ühised või erinevatele gruppidele või õpilastele erinevad. Õpilased peavad muuseumis konkreetsetele küsimustele vastused leidma või mõne ülesande täitma. Informatsiooni hankimiseks kasutavad õpilased muuseumi näitusesaali, raamatukogu ja töötajaid.

III näide

Rollide esitamine. See nõuab suuremat õpetajapoolset ettevalmistustööd, mida saab ehk teha muuseumitöötajatega koostöös. Õpilaste jaoks võivad rollid pakkuda suurt muuseumivarde avastamise, uurimise ja katsetamise rõõmu.

Õpilaste ülesandeks on koguda informatsiooni mingi sündmuse, protsessi või olukorra kohta ja kasutada seda mingi rolli kujundamiseks. Neil peab tekkima ettekujutus, kuidas võis antud isik reageerida, tunda, mõelda või käituda. Õpetaja ülesandeks on rollide määramine ja sündmuste või protsesside määratlemine. Ta võib anda juhiseid, milliseid näituseeksponaate on võimalik rolli esitamisel kasutada. Õpilased peavad oma rollis käitumist kirjalikult põhjendama. Põhjenduse koostavad nad vahetult muuseumis ja töötavad hiljem ümber kas kodus või koolis, kasutades ka muud informatsiooni. Erinevatele rollidele võib õpetaja pakkuda erinevaid situatsioone. Sel moel hajutatakse õpilased muuseumi erinevatesse ruumidesse ja välditakse nende kogunemist paari vitriini ette.

IV näide

Kriitiline mõtlemine. Sellised ülesanded aitavad õpilastel mõista, et muuseumi väljapanekud esitavad minevikutõlgenduse, mis lähtub mingitest kindlastest seisukohtadest.

1. Mis on teie arvates ekspositsioonist välja jäetud/üliga vähe rõhutatud ja miks?

2. Kuidas Te sõnastaksite näituse eesmärgi?

3. Millised 10 eksponaati valiksite välja, et tutvustada külastajale nende kaudu oma seisukohti või ideid?

6. ARVUTI KASUTAMINE AJALOOÕPETUSES

Materjalide hindamine

Kaasaegne informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogia annab õpilastele ligipääsu ja võimaldab analüüsida suurt hulka allikaid, mis oli klassis seni võimatu. Interneti kaudu saavad õpilased kasutada erinevaid infoallikaid, s.h kaarte, diagramme, kirjalikke allikaid, tutvuda erinevate ajalootõlgendustega. Internetis leiduva teabe kvaliteet on ebaühtlane, sõltub selle loojast. Internetiallikate kasutamisel peavad õpilased rakendama oma ajaloolaseid oskusi ja hindama pakutavat materjali kriitiliselt, esitades nende kohta erinevaid küsimusi:

- kes on veebilehekülje autor;
- millised on selle loomise eesmärgid;
- kas selles leiduv informatsioon on tõene;
- kas see on usaldusväärne;
- kas see on erapoolik;
- kas tegemist on originaalmaterjaliga või on see ümbertöötatud materjal;
- kas see on teile antud ülesande seisukohalt huvitav ja kasulik?

Interneti kasutamisega seotud probleemid

Õpetajad peaksid õpilasi teavitama, et osa veebilehekülgedest sisaldab ründavat ja erapoolikut materjali ning õpilase töö lugejal peaks olema võimalus kasutatud lehekülge kontrollida. Õpetaja peaks tagama ka selle, et õpilased töötaksid Internetiteabega, mitte ei salvestaks ega prindiks seda mehaaniliselt välja. Mõned õpetajad eelistavad salvestada Internetimaterjale arvutidisketile, et õpilased saaksid selle kallal töötada Interneti püsiühendust kasutamata. See võimaldab vähendada telefonimakseid.

Andmebaaside, CD-de ja tekstifailide kasutamine aitab õpilasel otsida ja suurest hulgast ajaloolasest teabest välja selekteerida talle vajaliku. Andmebaasid ja töölehed õpetavad õpilasi analüüsima statistilisi andmeid – näiteks andmeid linnaelanike kohta –, esitama neid tabelite või graafiliste kujunditena. Tekstitöötlemisprogrammid aitavad teksti liigendada, kujundada ja redigeerida, mugandada seda vastavalt kuulajaskonna huvidele. Nad võimaldavad eksperimenteerida, muuta rõhuasetusi oma juttudes, kirjeldustes ja analüüsides, lisada sinna vajadusel täiendavat informatsiooni. Kujundusprogrammid võimaldavad õpilastel oma tööd välja trükkida erinevas formaadis, sisestada sinna pilte, tabeleid ja kaarte.

I.

Euroopa

valikud : 20. sajandi

20. - 30. aastad

EUROOPA VALIKUD: 20. SAJANDI 20.–30. AASTAD

SISSEJUHATUS

Riigikordade võrdlemisel kasutatakse sageli eetilisi mõisteid – hea või halb (paha) ning siis on erinevused ilmselged. Euroopa ajalugu ja kultuur on toetunud mitmetele üsnagi püsivatele väärtushinnangutele. Neist olulisemateks tõstetakse tavaliselt esile kahte väärtust – vaba isiksust ja demokraatlikku riiki. Inimest ja tema vabadusi hindavat režiimi peame tavaliselt heaks. Inimvabadusi mitte austavat korda aga halvaks, tagurlikuks riigikorraks.

Suurimasse ohtu sattusid demokraatlikud väärtused 20. sajandi esimesel poolel. Esimese maailmasõja lõpul ja 1920. aastate algul oli Euroopas 28 parlamentaarset riigikorruga demokraatlikku riiki. 1938. aastaks olid neist 16 mittedemokraatlikud. Kas see tulenes arvukatest I maailmasõja järgsetest majanduslikest, rahvuslikest, piiri- või ideoloogilistest probleemidest, varasema ajaloolise arengu eripärast või koguni inimloomusest, mis kummardab tugevaid juhte?

Riigi kujutamiseks tasapinnalisena kasutatakse mõnikord geomeetrilist kujundit – kolmnurka. Selle tipp tähistab võimalolijaid ja alus neid, kelle üle võimu teostatakse. Sama kujund sobib ühteviisi demokraatlikele ja mittedemokraatlikele riikidele ning töötab hästi nii tänapäevaste kui ka ajalukku jäänud riikide puhul. Kuidas on see võimalik? Kas stalinlik Venemaa, natslik Saksamaa või demokraatlik Suurbritannia ei olnud siis piisavalt erinevad riigid?

Kas kõiki mittedemokraatlikke riike tuleks ühtemoodi halvustada? Millised olid erinevate riigikordade võimalused piirkondlike konfliktide ja maailmasõja vältimiseks? Kas demokraatlikud suurriigid polnud II maailmasõja puhkemises hoopis enam süüdi kui väikesed mittedemokraatlikud riigid? Need ja paljud teised vastamata küsimused sunnivad meid ikka ja jälle XX sajandi esimese poole keeruliste aegade juurde tagasi pöörduma. Pealegi ei ole mainitud kaks riigivõimu teostamise moodust täielikud vastandid. Diktatuur võib olla ajutine, piiratud mingi seadusega ajaliselt või ruumiliselt. Samas võivad mõned demokraatlikud riigid teatud ajahetkel kasutada üsnagi diktaatorlikke valitsemisvõtteid. Näiteks muutus tšensuur 1930. aastate Euroopas universaalseks nähtuseks. Prantsuse parlamendi tegevusvõimalusi piirati 1930. aastate teisel poolel korduvalt jne.

Balti riikide saatuse on XX sajandil sõltunud eelkõige oma suurematest naabritest ja üldisest rahvusvahelisest olukorrast. Seetõttu alustame poliitiliste teemadega ja jõuame sealtna majanduse ning igapäevaelu juurde. Meie eesmärgiks on dokumentide ja muu materjali abil näidata, et 1920.–1930. aastate maailmas polnud ei autoritaarsete ega demokraatlike riikide hulgas jõudu, millele Balti riigid võinuksid toetuda. I maailmasõja järgne Euroopa ehitati üles Versailles' süsteemile, mille tähtsaks osaks kujunes ka Rahvasteliit. 30. aastate puhul ei saa kuidagi mööda A. Hitleri agressiivsest välispoliitikast, demokraatlike riikide reageeringust sellele ning muidugi Balti riikide kohast autoritaarsete ja demokraatlike suurriikide omavahelistes suhetes.

DEMOKRAATIA JA AUTOKRAATIA EUROOPAS: POLITILINE ELU

I maailmasõja järgse Euroopa peamine märksõna oli "demokraatia", kuid 1930. aastate lõpuks oli demokraatia pea-aegu kõikjal Euroopas kadunud või varemtes. Peatükis 1920.–1930. – kas demokraatia kriis? on fašistliku Itaalia, natsliku Saksamaa ja kommunistliku NSV Liidu kui maailmasõdade vahelisel perioodil Euroopa ajalugu enim mõjutanud riikide näitel püütud vastust leida küsimustele, mida demokraatia tähendas; miks see valitsemisvorm ebaõnnestus ja säilis valdavalt Lääne-Euroopas; kas demokraatia hülgamine oli alati seotud diktaatori või liidri isiklike võimuambitsioonidega; kas kõik mittedemokraatlikud ühiskonnad olid sarnased jn.

Peatükis Mussolini – kas totalitaarse riigi rajaja? on iseloomustatud Benito Mussolinist isiksusena ning esitatud käsitlus fašistlikust ning korporatiivsest riigist. Allikad on püütud valida nii, et esindatud oleksid nii Mussolini kaasajast kui ka tänapäeva tuntud lääne ajaloolaste seisukohtad fašistliku Itaalia kohta.

1930. aastate alguse Saksamaal langesid kokku suur majanduskriis ja demokraatliku valitsemisviisi kriis, mida natsid võimule pürgides oskuslikult ära kasutasid. Peatükis Hitleri võimuletulek: kas juhus või paratamatus? vaadeldakse 1930. aastate alguse Saksamaa majandus- ja poliitilisi olusid. Hitleri võimuletulekut ei saa vaadelda lahus majandusest, sise- ja välispoliitikast ega Hitleri võimetest-ambitsioonidest. Rolli mängisid ka NSDAP propaganda efektiivsus; parlamendivalimiste käik ja tulemused; poliitiliste parteide omavahelised kokkulepped jnt. Mida natsid taotlesid, millist programmi nad rahvale pakkusid, kuidas rahvas ning erinevad poliitilised ja majandusjõud natsidesse suhtusid, miks nad ühel hetkel osutusid üheks võimalolevaks parteidest, seejärel aga valitsevaks ainuparteiks – nendele küsimustele aitab peatükk vastuseid leida.

NSV Liidu 1920.–30. aastate poliitilist ajalugu käsitletakse peatükis Jossif Stalin: kas suur juht või kaval intrigaan? Kuidas Stalin võimu tippu tõusis, kas Trotski oleks võinud teda 1920. aastate võimuvõitluses võita, miks käivitati 1930. aastate teisel poolel verine terror – kas see oli riigi kogu senise sisepoliitilise arengu loogiline jätk või inimeste teadlik ja küüniline hävitamine juhi võimu ja riigi võimsuse suurendamise nimel?

Paljudes Ida-Euroopa riikides (sealhulgas ka Eestis ja Lätis) oli 1920. aastatel ja 1930. aastate algul demokraatireeglite järgi elamine viinud olukorrani, kus demokraatias pettunud, kuid demokraatlikele valimissaadustele tuginev ühiskond võis võimu anda parem- või pahemradikaalidele. Ennetamaks sündmuste sellist võimalikku arengut, peatati mitmelgi maal riigi demokraatlik juhtimine ja kehtestati isikuvõim. See on peatüki Autoritarism – kas parim mida ajalool pakkuda oli? põhisisu. Küsimusele, kas sellised riigipöörded olid otstarbekad, vajalikud, ei olnud

lihtne vastata siis ega ole see lihtne ka praegu, aga nende probleemide üle mõelda me võime – võib-olla isegi peame.

MAJANDUS, KULTUUR, HARIDUS JA IGAPÄEVAELU

Peatükki **Majandusraskused – kas eeldus diktatuuriks?** allikmaterjali valides lähtusime tõdemusest, et kriisiolukord võib kujuneda demokraatiale ohtlikuks. Nii kaua kui majanduses läheb hästi, ei soovi keegi ümberkorraldusi, kui aga käes on langus, hakatakse süüdlasi otsima ja tugevat valitsejat nõudma. Allikad, mis iseloomustavad I maailmasõja järgse perioodi majanduselu, 1929. a alanud ülemaailmset majanduskriisi, kollektiviseerimist ja industrialiseerimist NSV Liidus, võimaldavad õpilastel näha kriisidest tulenevaid ohte ja pakuvad võimalusi lahenduste leidmiseks demokraatlikust mõtteviisist lähtudes.

I maailmasõja järgse Euroopa, sel ajal elanud inimeste, nende tegevuste ja tegutsemismotiivide paremaks mõistmiseks on kogumikus peatükid **Kultuur – kas vaba looming või riiklik tellimus?** ning **Haridus – kas mitmekesisus või ühetaolisus?** Allikate vahendusel saavad õpilased teha järeldusi vaba ja totalitaarse ühiskonna kultuuri ja hariduse kohta, leida sarnasusi ja erinevusi totalitaarsete riikide suhtumises kunsti ja kunstnikesse ning haridusse. Huvipakkuv on jälgida, kuidas I maailmasõja ja revolutsioonide järgne loominguline vabadus ja ohjeldamatus eelkõige totalitaarsete süsteemide mõjul järkjärgult taandub ja asendub traditsiooniliste ja realistlikumate vormidega või kuidas totalitaarsed režiimid kasutasid haridussüsteemi kontrolli- ja survevahendina.

Peatükid **Naine mehe varjus** ja **Igapäevaelu 20. sajandi esimesel poolel** täiendavad ajastupilti. Sel perioodil tähtsustus naiste osa nii riigivõimu kui ka majanduse ja perekonna tasandil. Et igapäevaelu ja naise osa puudutavaid küsimusi on Eestis välja antud õpikutes vähe käsitletud, oleme neile käesolevas kogumikus osutanud küllalt suurt tähelepanu.

RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ JA KONFLIKTID

I maailmasõja järgsed arengud Euroopas on lahutamalt seotud Versailles' rahulepinguga. Peatükis **Versailles' süsteem – kas lüüasaanute karistamine või uus kord?** on allikate vahendusel võimalik veenduda, et Hitler kasutas lepingu kitsendavaid sätteid oskuslikult oma välispoliitikas. Samuti on rõhutatud Trianoni lepingut Ungariga, sest Ungari kohtlemine pärast I maailmasõda tekitab teatud hämmastust. Ungari ei olnud sõjast huvitatud, ta kannatas Austria domineerimise all, kuid rahulepingu sätete alusel koheldi teda nagu üht sõja peasüüdlast. Piirkonna rahvuslik koosseis on kirev, probleeme jätkub tänapäevani. Trianoni rahulepingu materjalid annavad õpilastele võimaluse analüüsida probleeme, mis on aktuaalsed tänapäeval ja tulevikuski: kuidas tõmmata riigipiire paljurahvuselises piirkonnas, kas põhimõtte igale rahvasele oma riik on ratsionaalne, teostatav, kas rahvaste enesemääramise õiguse rakendamine kõikjal on võimalik ja vajalik, kas rahvusriik on parem kui paljurahvuseline riik.

I maailmasõja järgseid tähtsündmusi oli Rahvasteliidu asutamine. Rahvasteliidu asutajateks olid demokraatlikud riigid eesotsas USA, Suurbritannia ja Prantsusmaaga. Peamiseks eesmärgiks kuulutati maailma muutmine ohutumaks demokraatia jaoks. Rahvasteliidust sai mõjukaim rahvusvaheline organisatsioon, mis tegutses püsiva rahu saavutamise nimel. Seda teemat käsitlev peatükk **Rahvasteliit – kas edu või nurjumine?** püüab selgitada, et konfliktide lahendamiseks olid sobilikud vaid demokraatlikud vahendid. Samas näeme, et Rahvasteliidus endas ja tema tegutsemises peitusid vastuolud, mis viisid lõpuks selle organisatsiooni kriisini. Alternatiive Rahvasteliidule ei leitud ja seega puudus jõud, mis suutnuks vältida uut sõda. Rahvasteliitu peeti siiski saavutuseks, mis aitas tugevdada demokraatia positsioone, seepärast võeti ta eeskujuks ka uue rahvusvahelise ühenduse – ÜRO loomisel.

Esitades allikaid Hitleri välispoliitika kohta peatükis **Kas Hitleri välispoliitika oli edukas?**, püüame ühtlasi näidata, et totalitaarse riigi välispoliitikas tähendab edu enamasti pealetungi, võitu, vastase alistamist ja okupeerimist. Totalitaarse riigi välispoliitika on kompromissitu, sellise riigi juht vajab aina uusi vaenlasi ja sise- või välispoliitilist edu, et oma võimu kindlustada. Hitleri välispoliitika viis paratamatult konfliktini.

Demokraatlike riikide välispoliitika väljendus 1930. aastatel Hitleri ja teiste revanšistlikult meelestatud poliitikute rahustamises või lepitamises. Peatükis **Lepituspoliitika võitjad ja kaotajad** näeme, et demokraatlike riikide põhimõte – kui tahad rahu, valmistu rahuks – ei sobinud totalitaarsete riikidega suhtlemiseks. Samas on see ainuke põhimõte, millest demokraatlikud riigid üldse lähtuda saavad. Peatükis esitatud allikad peaksid võimaldama mõtiskleda selle üle, miks puhkes uus maailmasõda, kas seda oleks olnud võimalik vältida.

Balti riikide rahvusvaheline seisund ei olnud kahe maailmasõja vahelisel ajal ja lõhestunud Euroopas kuigi kindel. Eriti keeruliseks muutus see 1939. aastal. Alates 1934. aastast ei saa enam rääkida demokraatlikust Eestist, Lätist ja Leedust. Võimalik, et demokraatia püsimisel oleks Balti riikide saatus kujunenud teistsuguseks. Balti riikide rolli rahvusvahelistes suhetes käsitleb peatükk **Eesti ja Läti – kas etturid suures poliitikas?**

Käesoleva kogumiku eesmärgiks ei ole midagi või kedagi halvustada. Tahaksime aidata ajalooõpetajal oma ainet huvitavamaks ja konkreetsemaks muuta. Eesmärgiks on originaalse lisamaterjali abil esitada küsimusi ja püstitada ülesandeid, millele sageli ei olegi selgeid ja üheseid vastuseid. Seega peaks käesolev kogumik aitama elavdada ajalootundi ning loodetavasti sunnib see aktiivsemalt kaasa mõtlema ajaloo oluliste küsimuste üle. Kogumikus leiduvate tööülesannete koostamisel pidasime oluliseks, et nende abil jõuaks õpilane ise järeldusteni, mida põhikooli viimase klassi ning gümnaasiumi 20. sajandi ajalookursuse koostamisel on eesmärgiks seadud. Tööülesanded on mitmekesised. Õpetajal on võimalus valida raskusastmelt sobivad, õpilaste tasemele vastavad ülesanded. Enamus gruppitööna kavandatud ülesandeid on kasutatavad ka koduse ülesandena. Essee kirjutamine eeldab teema põhjalikku tundmist ning on seega soovitatav ülesanne teema kokkuvõtteks.

1. DEMOKRAATIA JA AUTOKRAATIA EUROOPAS: POLIITILINE ELU 1920. –1930. AASTAD – KAS DEMOKRAATIA KRIIS?

A

19. sajandil kasvas parlamentaarsete institutsioonide osakaal peaaegu kõikjal Euroopas. Sellele vaatamata oli paljudel juhtudel tegemist oluliste kitsendustega, mis ilmselgelt piiratud valimisõiguse, täitevvõimu liialt suure mõjuvõimu, nõrga seadusandluse ning kuningavõimu püsimisena Kesk- ja Ida-Euroopas. I maailmasõja tulemusel need piirangud kaotati ning president Wilsoni arvates sõltus tuleviku stabiilsus asjaolust, et erinevatele Euroopa rahvastele mitte ainult ei antud võimalust oma riike luua, vaid anti ka õigus neid juhtida.

(Stephen J. Lee. *The European dictatorships. 1918–1945.* London: Routledge, 1998. – p. 10.)

B

1917. a ütles Wilson Ameerika Kongressile: "Maailm peab demokraatia jaoks turvaline olema." 1919. a näis, et demokraatial on jõudu muuta maailm turvaliseks. (...) Loosung "Üks inimene, üks hääl" muutus populaarseks ning Rahvasteliit moodustati põhimõtetel "Üks riik, üks hääl."

(Jack B. Watson. *Success in 20th century world affairs.* London: 1997. – p. 43.)

C

Nimetatakse mõningaid peamisi demokraatliku elustiili tunnuseid. Need oleksid:

- 1) diskussioonivõimalus, üksteise seisukohtade arvestamine ning kompromissivõimetus;
- 2) seaduslikult tegutseva opositsiooni olemasolu;
- 3) erinevate väärtushinnangute ja seisukohtade aksepteerimine;
- 4) ühe partei või ideoloogia domineerimise võimaluse puudumine;
- 5) peamiste inimõiguste tunnustamine;
- 6) vabadus avaldada oma arvamust.

Demokraatliku riigi iseloomustus. (Stephen J. Lee. *The European dictatorships. 1918–1945.* London: Routledge, 1998. – p. 10–11.)

D

Kahjuks tabas demokraatiat peagi kõikjal kriis. 1920. aastate algul vaevas Saksamaad majanduskriis ja sellega seostuv inflatsioon. 1929. aastast raputas maailma ülemaailmne majanduskriis, millega negatiivse ilminguna kaasnes tollitariifide tõus ning maailmakaubanduse hääbumine. Ühtedes riikides olid pingete allikaiks konfliktid erinevate rahvusrühmade vahel, teistes põhjustasid sotsiaalseid pingeid erinevate ühiskondlike klasside (äriühiskonnad ja kapitalistid, keskklass ja väikeettevõtjad, talupojad ja töölised) kasvav rahulolematuse valitseva korraga.

(Stephen J. Lee. *The European dictatorships. 1918–1945.* London: Routledge, 1998. – p. 11.)

E

1918. a järgses Euroopas puudutas vaesus ja tööpuudus peaaegu igat riiki, see andis olulise põhjuse rahulolematuseks sellistes riikides nagu Itaalia, Saksamaa ja Austria (...) Demokraatia on keerukas valitsemisvorm. Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides olid demokraatlikud süsteemid välja arenenud pika aja jooksul. Paljudes Euroopa riikides aga paraku puudusid demokraatliku süsteemi juured ning rahval ei olnud eelnevat demokraatiakogemust. Demokraatiad, mis tundusid täiuslikena paberil – näiteks Weimari vabariik – töid endaga sageli kaasa nii palju erinevaid parlamendiparteiseid, et stabiilse valitsuse moodustamine osutus võimatuks ja koalitsioonide moodustamine vältimatuks. Võimulpüsimise nimel vältis valitsus vaidlusküsimusi sootuks, ehkki need ootasid lahendusi. Palju lihtsam oli uskuda Hitlerit või Mussolini, kes lubasid just seda, millest kõik puudust tundsid – tegutsemist.

(Jack B. Watson. *Success in 20th century world affairs.* London: 1997. – p. 68.)

F

1. Vabaduse ja võrdsuse printsiibilid põhinevad inimõigused olid omased mitte ainult poliitilisele süsteemile, vaid ka ühiskonna teistele alaosadele, nt perekonnale ja töösuhetele. Inimesi igapäevaelus ümbritsevad liberaalsed hoiakud välistasid võimu koondumise ühe isiku kätte (Führerprinzip).
2. "Rahvusküsimus" ei olnud nendes maades aktuaalne. Rahvad ja riigid kattusid ning eraldumist taotlemaid rahvusvähemusi oli vähe.
3. Töölisliikumine oli inkorporeeritud poliitilisse süsteemi. Sotsialistidesse suhtuti kui tõelistesse poliitikutesse ning seetõttu oli ka nende ideoloogia vähem revolutsiooniline kui Kesk- ja Ida-Euroopas. Kodanluse puudus vajadus tugeva liidri järele, et kaitsta endid "punase hädaohu" eest.
4. Sellised demokraatia eeldused nagu ulatuslik keskklass, ühiskondlik kokkukuuluvus ja feodaalsete privileegide puudumine iseloomustasid neid maid tunduvalt rohkem kui Kesk- ja Ida-Euroopat.

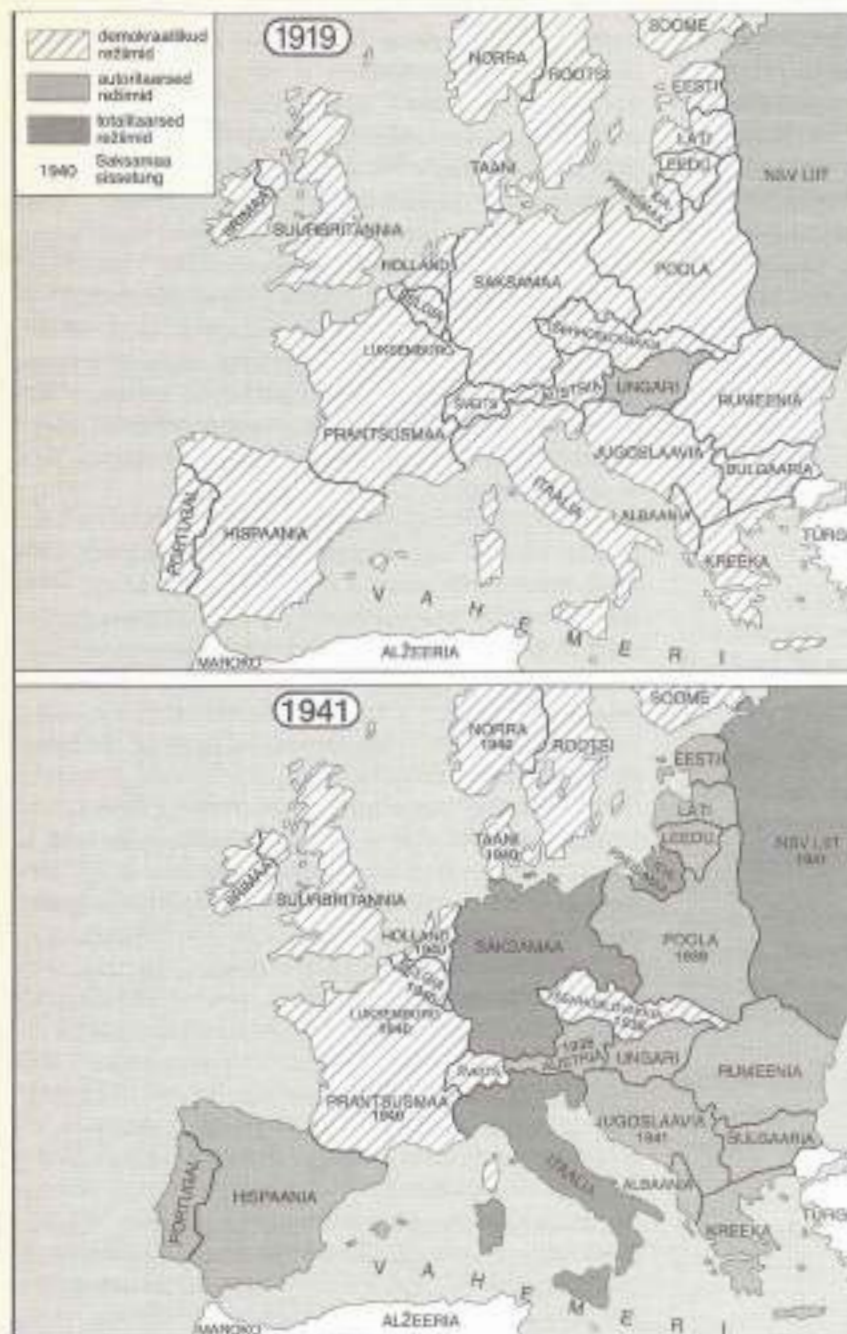
Intervjuu Zsolt Enyediga (PhD, Kesk-Euroopa Ülikool, Budapest) teemal "Miks säilis demokraatia paljudes Lääne-Euroopa riikides?", Tartu, 22.08.99.

G

Demokraatia kokkuvarisemine: Muutused Euroopas 1919–1941.

(J. Thynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 126–127.)

RIIK	MUUTUSED	MUUTUSTE AEG
Albaania	Ahmet Zogu kuulutas end kuningas Zoguks	1928
Austria	Dollfusi parempoolne valitsus	1932
Belgia	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1939
Bulgaaria	Kuningas Boris I aimuvalitsus	1934
Eesti	Pätsi autoritaarne võim	1934
Hispaania	Kindral Franco võim	1939
Holland	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Iirimaa	Demokraatia jäi püsima	
Itaalia	Mussolini fašistlik režiim	1922
Jugoslaavia	Kuningas Alexanderi ainuvõim	1929
Kreeka	Metaxase autoritaarne võim	1936
Leedu	Smetona autoritaarne võim	1926
Läti	Ulmānise autoritaarne võim	
Luksemburg	Demokraatia jäi püsima	
Norra	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
NSV Liit	Kommunism ja Lenini võim, Stalini võim	1917
Poola	Piłsudski autoritaarne võim	1926
Portugal	Salazari tugev võim	
Prantsusmaa	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Rumeenia	Kuningas Carol valitses ilma parlamendita	1938
Rootsi	Demokraatia jäi püsima	
Saksamaa	Hitleri fašistlik režiim	1933
Soome	Demokraatia jäi püsima	
Suurbritannia	Demokraatia jäi püsima	
Šveits	Demokraatia jäi püsima	
Taani	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1940
Tšehhoslovakkia	Demokraatia likvideerimine natside poolt	1939
Ungari	Lühiajaline kommunistlik režiim	1919
	Bela Kuni kukutamine	
	Horthy võitis võimu enda kätte	1920

1. Millised olid demokraatia püsimise eeldused?
2. Miks oli autoritarism populaarne peamiselt Ida-Euroopas?
3. Autoritaarseid valitsemisvorme peetakse euroopalikest tavadest lähtuvalt negatiivseteks. Kas võib autoritaarsetest valitsemisvormidest kahe maailmasõja vahel leida ka midagi positiivset? Tooge näiteid.

TOTALITAARSED JA AUTORITAARSED DIKTATUURID

A

Kuigi mõlemal juhul puudub parlamentaarsus ning mõlemad suhtuvad demokraatiasse kriitiliselt, on nende taotlused erinevad. Autoritaarsete režiimide puhul teenis diktatuur konservatiivseid eesmärke, oli traditsiooniliste väärtuste ning sageli ka väljakujunenud sotsiaalse struktuuri säilitamise vahend. See tuli saavutada revolutsioonita ja rahvasse üles kütmata (...) Totalitaarsed režiimid taotlesid muutusi, neil olid palju radikaalsemad programmid, rahvasse aktiveeriti täiesti sihilikult "revolutsioonilist liikumist" teenima. Sinna juurde kuulus ka ideoloogia, mida võiks nimetada "ainulaadsust taotlevaks poolreligioosseks filosoofiaks".

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

B

Totalitarismi definitsioone.

1. Kõikide totalitaarsete režiimide juurde kuulus selgelt eristatav ideoloogia, mis moodustas "inimelu kõiki valdkondi katva doktriini". Ideoloogiale oli allutatud kogu ühiskond.
2. Poliitiline elu oli allutatud ühe partei kontrollile, mida juhtis isikukultusest ümbritsetud liider. Partei eesmärgiks oli mõjuvõimu saavutamine kogu rahva, eriti noorsoo üle (...) Teised parteid keelustati ning seadusandlik võim allutati täidesaatva võimu kontrollile.
3. Üksikisik allutati sunniviisiliselt ja ametliku ideoloogia kaudu riigi huvidele. See võis tähendada partei või salapolitsei otsust või psüühilist terrorit. Ametlik ideoloogia taotles kõikide kultuuriliste erinevuste kaotamist ning hariduse, kirjanduse, kunsti ja muusika muutmist ideoloogia relvadeks.
4. Totalitaarne riik püüdis saavutada täielikku kontrolli majanduse üle. Seda tehti süstemaatiliselt ning endised sõltumatud majandusüksused allutati riiklikule bürokraatiale.

(Lühendatult väljaandest: *Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.*)

C

Diktatuuri ideoloogiline alus.

Totalitaarseid ideoloogiaid iseloomustas tavaliselt soov hävitada eksisteeriv /poliitiline – koostaja märkus/ süsteem ning asendada see mingi ideaalse valitsemisvormiga – sageli nimetatakse seda utopiaks. Erinevalt totalitaarsetest režiimidest ei kujundanud autoritaarsed režiimid tavaliselt mingit selgepiirilist ideoloogiat. Kuigi sageli oli ka nende taotluseks olemasoleva poliitilise korra muutmine, jäädid valdavalt traditsiooniliste mõjutuste ja ideede juurde. Seepärast võib neid käsitleda minevikulembeste ja isegi tagurlikena vastukaaluks totalitaarsete ideoloogiate revolutsioonilisusele.

Tavaliselt käsitletakse totalitaarsetena kolme kahe maailmasõja vahel eksisteerinud ideoloogiat: mark-

sismi-leninismi, natsismi ja fašismi. Neist kõige sihikindlamaks osutus Hegeli, Marxi ja Engelsi ideedel põhinev ning Lenini ja Stalini poolt edasiarendatud süstemaatiline õpetus marksism-leninism. See põhines ühel majandusteoorial (majanduslik determinism), real ajaloolistel põhimõtetel (dialektiline materialism) ja usul inimühiskonna kõrgemasse ja lõplikku vormi ehk "klassideta ühiskonda". Natsism ja fašism pärisid 19. sajandi mõtlejatelt Nietzscheilt, Gobineau'lt ja H. S. Chamberlainilt sellised mõisted nagu rassiline ebavõrdsus ja võitluse vältimatus, kuid neil ei olnud sellist kindlat struktuuri nagu marksism-leninismil – osalt seetõttu, et kummalgi polnud sellist "klassikalist Piiblit" nagu marksismil. Näiteks Hitleri põhimõtted on väga kaootiliselt kirjas "Mein Kampf'is", mis on kõigest pisut enam kui autobiograafia. Mussolini kõige tuumakam seisukoht mahtus lühikesse artiklisse "Encyclopedia Italianas". Kumbki neist ei omanud sellist tähtsust ja kaalu nagu Marxi "Kapital" või Lenini "Riik ja revolutsioon".

Marksism-leninismi, natsismi ja fašismi ühendas soov muuta olemasolevat süsteemi revolutsiooni teel. Kõik kolm ideoloogiat pidasid tähtsaks ajaloo käigu juhtimist ja ideaali poole liikumist. Siiski oli selle ideaali olemus erinev. Marksistlik utopia kätkes endas kahte selget faasi. Esimene oli "proletariaadi diktatuur", mis pidi kõrvaldama kõik takistused, et jõuda teise, väga erilisse faasi – "klassideta ühiskonda". Eesmärgi saavutamise vahenditeks olid vägivald ja võitlus. Selle eesmärgi peamine erilisus seisneb asjaolus, et tulemuseks pidi olema riigibürokraatia kadumine ja inimkonna taasjõudmine "eelajaloolisesse faasi." Engelsi järgi oleks toimunud "hüpe orjusest vabadusse, pimedusest valgusesse". Natslikud ja fašistlikud utopiad nägid täiesti erinevalt ette ainult ühte faasi. Selleks oli katkematu ja lõppematu liikumine täieliku domineerimise ja võimu poole. Fašismi on kirjeldatud kui "rahvuslik-imperialistliku missiooni ideoloogiat", mis pidas "kõrgemaks väärtuseks tugevat riiki". Vastandina "klassideta ühiskonnale" on sellist vaatnurka nimetatud "etatismiks", millega kaasnes ka lakkamatu sõja ja (olelus)võitluse ülistamine. Mussolini sõnusi "oli sõda mehele sama kui emadus naisele". Ka natsism keskendus võitlusele, kuigi esmatähtsaks oli pigem rass kui riik, täpsemini – pigem aaria rassi kultus kui etatism. Hitleri järgi "peitus kogu olemise mõte suures võitluses tugevate ja nõrkade vahel ning tugevate lõplikus võidus nõrkade üle". Ohvriteks pidid olema rassivaenlased ja "kogu eugeeniline protsess sai alata ainult alaväärtuslike inimeste hävitamisest".

Milised nimetatud ideoloogiatest osutusid kõige tõhusamateks? Kindlasti olid kõige raskemini realiseeritavad marksismi-leninismi lõppeesmärgid. "Klassideta ühiskond" ja riigi kaotamine võisid võimalikuks osutada alles pärast inimloomuse põhjalikku muutmist. Seevastu natsism ja fašism kavatsesid ära kasutada inimese olulisemaid instinkte – olemus- ja võimuvõitlust. Ometi tõestas ajaloo kuigi, et marksism-leninism suutis muuta ühiskonda, majandust ja poliitilisi institutsioone tunduvalt enam kui fašism ja natsism. Põh-

juseks oli asjaolu, et Stalini võimu ajal keskenduti marksismi-leninismi rakendamisel mitte selle lõppeesmärgile, vaid "proletariaadi diktatuuri" rajamisele ja vägivaldsele pealesurumisele (...)

(Lühendatult väljaandest: Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.)

D

Diktatuuri poliitiline struktuur.

Totalitaarse riikide eesmärgiks oli kehtiva poliitilise korra muutmine. Kolm tavaliselt totalitaarseteks peetavat riiki teostasid seda oluliselt erinevalt.

Nõukogude Venemaa juhtkonna rakendatud meetmeid, mille eesmärgiks oli kõikide eelmiste institutsioonide kaotamine, võib pidada kõige laiaulatuslikeimateks. Kõik kolm Nõukogude põhiseadust olid tegelikult igal astmel parteile allutatud. Oma täielikku ülemvõimu teostas partei Keskkomitee kaudu, mis omakorda jagunes Orgbürooks, Poliitbürooks ja Kontrollkomisjoniks. Ka natside liidrid taotlesid poliitilisi muudatusi, kuid võrreldes NSV Liiduga osutusid toimunud muudatused tunduvalt tagasihoidlikumateks. Vana süsteemi täieliku väljajuurimise asemel piirdus Hitler ainult mõningate käremeelsete muudatustega. Näiteks andis ta Öigusaktiga "Gesetz über das Staatsoberhaupt des Deutschen Reiches" täitevvoimule erakorralised volitused ning ühendas põhiseadusevastaselt presidendi ja kantsleri ametikoha. Mussolini aegne Itaalia järgis pigem Saksamaa kui NSV Liidu arengumudelit. Muudatusi oli siiski vähe. Monarhia jäi püsima ja sai lõpuks Duce-vastase opositsiooni keskpunktiks. Mujal /Euroopas – koostaja märkus/ olid diktaatorid vähem ambitsioonikad. Kuigi sageli kaasnesid autoritaarsete režiimidega ka konstitutsioonilised muudatused, olid nende tunnusjoonteks pigem stabiliseerimine ja korra jaluleseadmine kui millegi ümberkujundamine.

Millist tähtsust omistasid diktaatorid parteile ja masside kaasamisele? Taas oli lähenemine erinev. Nõukogude Venemaa kasutas nn "avangardimeetodit", kus partei domineeris kogu süsteemi üle. Laialdaste masside kaasamise asemel kasutati "demokraatliku tsentralismi" põhimõtet, mille järgi kogu elanikkonna nimel tegutses piiratud võimuladvik. Parteisse kuulumine oli rangelt limiteeritud ning 1930. aastate repressioonide ajal õnnestus Stalinil liikmeskonda veelgi vähendada. Natslikud ja fašistlikud parteid olid rohkem rahvaparteid (...). Kuid võrreldes Venemaaga oli parteide seotus riigisüsteemidega tunduvalt tagasihoidlikum. Mujal /Euroopas – koostaja märkus/ pidi ühepartei süsteem mitte masse ärgitama, vaid tegutsema pigem neutraliseeriva ja depolitiseeriva jõuna.

Kõik diktatuurid allusid ühele kindlale liidri. Selle kõige äärmuslikumad näited olid Venemaa, Saksamaa ja Itaalia. Teoreetiliselt allus Stalin kollektiivsele juhtimisele ning kommunistlik ideoloogia pidi vältima võimu koondumist ühe isiku kätte. Praktikas viis Stalin oma mõjuvõimu sellistesse kõrgustesse, mis oli pretsedenditu isegi selles peaaegu katkematu autokraatiaga riigis. Saksamaal oli situatsioon vastupidine. Teoreetiliselt valitses Hitler kogu võimutäiussega ja ilma igasuguste piiranguteta. Hitleri võim führerina ületas iga monarhi võimu. "Jumaliku õiguse" mõiste asendati väitega, et Führer oli Jumala poolt määratud lunastaja ning rahva tahte kehastus ja vahendaja. Ent praktikas jäeti Hitler sageli nii parteiladviku kui ka riigiparaadi poolt isolatsioonile. Mussolini võim ei olnud kunagi nii tugev kui Hitleril, isegi mitte teoreetiliselt. Ametlikult jäi ta Vittorio Emanuele poolt ametipostile määratud isikuks ning mitte Ducele, vaid kuningale vandusid truudust armeed- ja riigiametnikud

(Lühendatult väljaandest: Stephen J. Lee. The European dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 299–307.)

1. Püüdke antud teksti ja tabeli põhjal koostada kommunistide, natside ja fašistide kümnepunktilised programmid, milles sisalduksid nende peamine ideoloogiline alus ning tulevikunägemus.
2. Kasutades oma teadmisi, antud allikatekste ja teatmeteoseid, seletage järgmised mõisted. Mõistete avamisel püüdke kasutada nii teatmeteoste vanemaid kui ka kaasaegsemaid väljaandeid.

- ✓ demokraatia
- ✓ kommunism
- ✓ fašism
- ✓ natsism
- ✓ klassivõitlus
- ✓ dialektiline materialism
- ✓ demokraatlik tsentralism

3. Lähtudes allikast E, analüüsige fašismi Itaalias, natsismi Saksamaal ja kommunismi NSV Liidus kahe maailmasõja vahel. Tooge konkreetseid näiteid kõikidest peamistest valdkondadest, püüdke jõuda järeldusteni.

a) milline nimetatud režiimidest oli oma olemuselt kõige totalitaarsem ja miks;

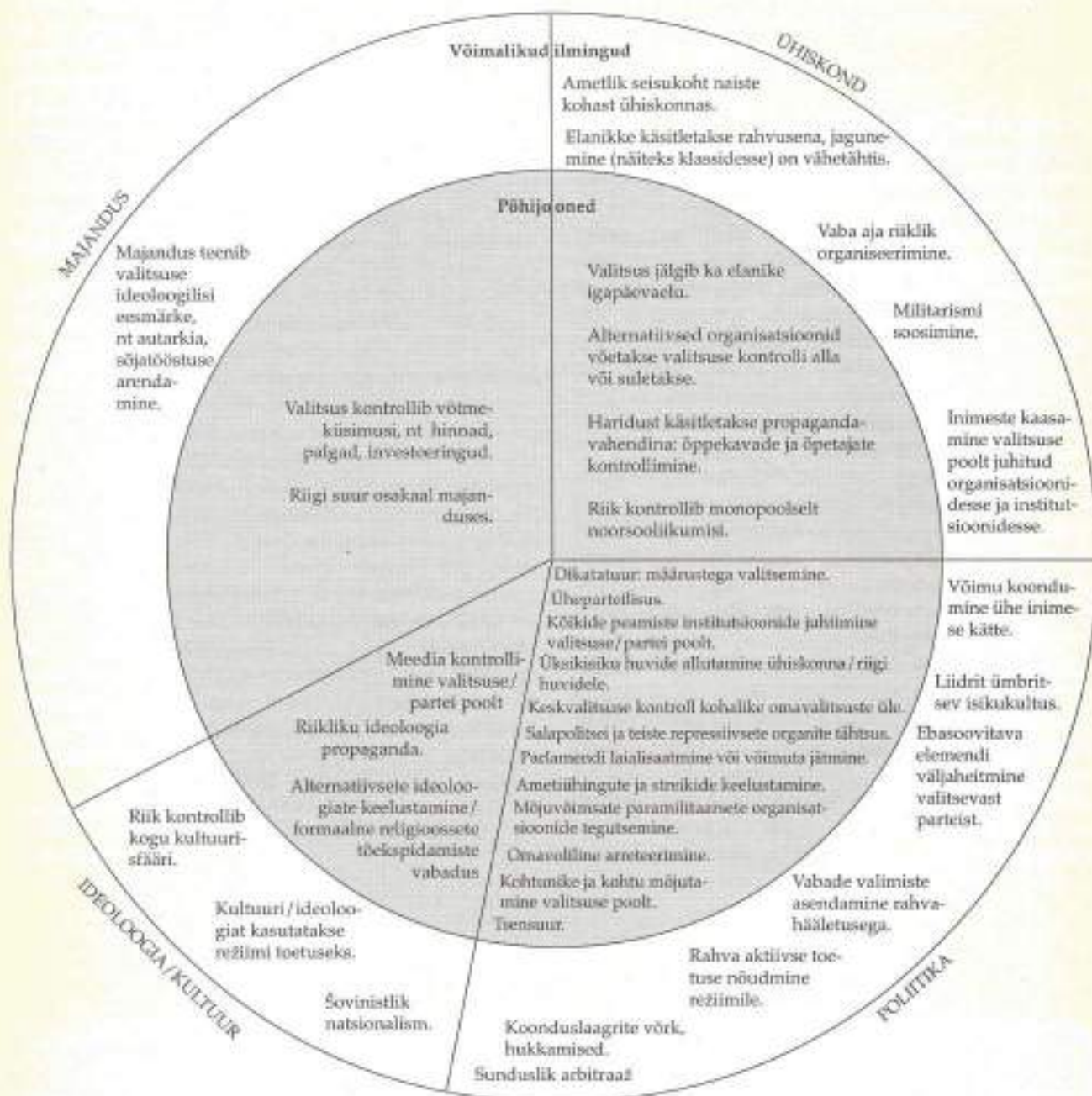
b) millises režiimis muudeti varasemaid võimustruktuure kõige põhjalikumalt.

Koostage analoogne skeem demokraatliku riigi kohta.

e

Totalitaarse riigi tunnused.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 199.)

Stephen J. Lee. The European dictatorships, 1918–1945. London: Routledge, 1998.*

Jack B. Watson. Success in 20th century world affairs. London: 1997.*

J. Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998*

Longmani Maailma poliitika leksikon. Cathal J. Nolan. Tallinn: 1999.

Mark N. Hagopian. Režiimid, liikumised, ideoloogiad. Võrdlev sissejuhatus poliitikateadusse. Tallinn: 1993.

* Asub Eesti Ajaloõpetajate Seltsi raamatukogus.

MUSSOLINI – KAS TOTALITAARSE RIIGI RAJAJA?

BENITO MUSSOLINI (1883-1945)

A

1922. a lõpus võib esile tuua kolm Mussolini edu põhjust. Esiteks oli Itaalias enne 1914. aastat pikaajaline kriis, I maailmasõda raskendas olukorda veelgi, nii et tavapärased poliitilised ja majanduslikud skeemid enam ei töötanud. Teiseks soosis situatsioon uue liikumise esiletõusu, mis oli antud olukorras võimeline köitma põhjalikult pettunud elanikkonda. Kolmandaks andsid Mussolini liidriomadused ja strateegia sellele liikumisele elujõu ja mitmekülgset, vastandudes silmnähtavalt väsinud ja loiule valitsusele

(Stephen J. Lee. *The European Dictatorships. 1918-1945*. London: Routledge, 1998. – p. 91.)

B

Rahvamass armastab tugevaid mehi. Rahvamass on nagu naine.

B. Mussolini.

(A. Cassels. *Fascist Italy*. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 54.)

F

Mussolini kujutavad propagandistlikud fotod.

(John Hite, Chris Hinton. *Fascist Italy*. London: J. Murray, 1998. – p. 89.)

D

Müüdid Mussolinist.

Riigimehena

- Itaalia päästja;
- jumala saadik ja tema poolt kaltsutu;
- ülim patrioot;
- rahvuse kehastaja;
- Julius Caesari ja Augustuse troonipärija;
- kõige targem valitseja;
- maailmaklassiga riigimees;
- suur mõtleja, korporatiivse riigi looja;
- armastas isalikult oma rahvast.

Inimesena

- sõjakangelane, kes vaatamata 40 haavale ei vajanud operatsiooni ajal tuimestusvahendeid;
- tegudeinimene;
- töötas 20 tundi päevas;
- suur armastaja;
- tõeline fašist, mehelik ja kultuurne;
- äraostmatu, raha suhtes ükskõikne;
- tõeline rahvamees.

(John Hite, Chris Hinton. *Fascist Italy*. London: J. Murray, 1998. – p. 87.)

E

"Lõpuks on Itaalia oma impeerium"
(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy.
London: J. Murray, 1998. – p. 110.)

F

Ta on küülik, fenomenaalne küülik, ta mõrgab. Kuulajad, kes teda ei tunne, peavad teda ekslikult lõviks.
G. Serrati. (A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 55.)

1. Millisena iseloomustatakse Mussolini antud fotodel? Kas on tegemist propagandafotodega? Põhjendage oma arvamust. Püüdke seletada, miks mõned Mussolini-aegsed välismaalastest riigitegelased teda imetleda võisid.

2. Võrrelge propagandafotosid tänapäeva valimisplakatitega. Milliste vahenditega muudetakse foto propagandistlikuks?

3. Kas poliitiliste liidrite karismaatilisesuses peituvad ohud? Põhjendage oma arvamust.

4. Olete Itaalia ajakirjanik 1930. aastate esimesel poolel. Toetudes müütidele (allikas D), kirjutage Mussolinist umbes üheleheküljeline paraadartikkel. Eeldatavasti on valminud artikkel pisut koomiline. Miks?

A

Valltsemiseks vajad sa vaid kahte asja – politseid ja võtlussalku tänavatel. Rahvamas ei pea teadma, ta peab uskuma ja laskma end vormida. Keegi peab teadma, kuidas avalikkuse tähelepanu saavutada: see on valltsemise tõeline saladus. Kui me vaid anname massidele usu, et mägesid saab liigutada, nõustuvad nad selle illusiooniga, et mäed on liigutatavad, ning seejärel võib see illusioon reaalsuseks saada.

Mussolini väited. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 90.)

B

Need inimesed (...) peavad olema kuulekad. Nad peavad uskuma ja nad usuvad, mida ma nalle ütlen, ning siis marsivad nad ühtses rivis minu juhtimise all.

On tõesti lihtsam anda korraldusi ise, selle asemel, et saata korraldus ministrile, kellele peab selgitama, mida ma tahtsin teha. Rahvas on praegu meie kätes ning me vannume, et anname talle tagasi antiikse suuruse. Ma võinuksin sageli eksida, kuid nii kaugele pole asjad kunagi läinud ning sündmused on alati kulgenud nii, nagu ette nägin.

Mussolini väited. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 70.)

e

Mussolini suurim, võib-olla tema tõeline andekus seisnes võimes luua ja levitada müüte ning loosungeid, mis pälvivad üldrahaliku tähelepanu (...) Mussolini oli täiuslik propagandameister, näitleja ja riigijuht. Tema poliitiline stiil peegeldus tema mõttekäikudes, mis olid pigem vaistlikud kui intellektuaalsed. Poliitikas toetus ta pigem omaenda arusaamisele grupipsühholoogiast ning intuitsioonile, mida nimetas "loomalikuks instinktiks", kui selgepiirilise ideoloogiale ja loogikale.

T. Koon Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.)

D

Elades isolatsioonis, ei kuule ta midagi tõelisusest. Teda ümbritsevad ainult meelitajad, kes räägivad ainult seda, mida ta kuulda tahab. Kui inimesele öeldakse sada korda päevas, et ta on geenius, hakkab ta lõpuks oma eksimatust uskuma.

Fašistlik minister Balbo Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 69.)

e

Ainult Mussolinil on õige arusaam, mis on meile vajalik, kuidas meid vabastada anarhiast, milleni on meid viinud parlamentarism ning kolm sõja-aastat. Te näete, et ta on rahva enda poole võitnud.

Paavst Pius XI Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 75.)

F

Isiklikes suhetes oli Mussolini täielik egoist. Ta kasutas teisi oma huvides häbitult ära ning põhjustas neile sageli valu, sest oli absoluutselt tundetu kellegi teise tunnete suhtes.

(A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 53.)

G

Mussolini oli küll ebatavaline poliitiline taktik, kuid tema manööverdamisoskus põhines osaliselt eetilise alusmüüri või üldse poliitilise nägemuse puudumisel. Igast isikust või institutsioonist sai vahend, mida kasutati ainult niikaua, kuni tema vahetu eesmärk oli täidetud. Ta ei olnud vaimselt tasakaalutu nagu Hitler. Ta tegutses arvestavalt ja ratsionaalselt. Ometigi hävis müüt tema asendamatusesest, kui ta 1930. aastatel pidi konsulteerima teistega põhjusel, et Rooma poliitsei tahtis suvist vormirõivast kanda varem kui tavalliselt.

A. de Grand Mussolini kohta. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.)

H

Ainult Mussolini valitsus suudab taastada ühiskondliku rahu (...) Valitsust peab toetama. Maa vajab tugevat valitsust (...) Itaalia poliitiline elu vajab uut verd, uut energiat.

Endine liberaalide peaminister Giolitti Mussolini kohta novembris 1922. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 75.*)

I

Mussolini armastas avalikke esinemisi. Töö tegid teised ära. Mussolini ilmus välja ainult siis, kui oli vaja lepinguid alla kirjutada ning kaamerad tööle hakkasid. Oli üks asi, mille kallal Mussolini töötas – tema enda võimu laiendamine. Itaalias oli vaid üks inimene – Mussolini.

A. J. P. Taylor Mussolini kohta. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 91–92.*)

J

Demagoogia omandas ta kiiresti. Linnaväljakult vaadatuna osutusid grimassid ja silmapõõritamised tõhusaks. Kõige tulutoovam vahend oli tema hääl. See oli võimas ning painduv, sadades tänavakõnedes treenitud. (...) Tal oli müstiline liidriomadus – karisma. Kui ta võis inimesi tegevusse innustada, hoidus ta ise sellest eemale (...) See ei tulenenud julguse puudumisest, kuid kriisiolukordades oli ta harjunud kõrval seisma. Kujutus kindlast ja resoluutsest Ducest, mida pakuti maailmale tänu suurepärasele propagandale, põhines pigem sõnadel ja kujutelmadel, mitte tegudel ja reaalsusel.

(*A. Cassels. Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 54.*)

K

Tema populaarsust lihtinimeste hulgas, eriti varasemal perioodil, ei ole võimalik üle hinnata. Tal oli märkimisväärne isiklik sarm ning ta oli hüpnootiline isiksus. Kus ta ka ei rääkinud, täitusid väljakud rahvaga, kes kuulasid süvenenult iga sõna. Tema esinemine oli pinnapealne, leegitsev ja vulgaarne, kuid mõjuv – mitte küll alati haritud inimestele, kes teda põlgasid.

R. Lamb Mussolini kohta. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 92.*)

L

Tema demagoogia jäi väljendusrikkaks, see põhines vankumatul usul, et "massid armastavad tugevaid inimesi". Teda kujutati alati vilunud ratsutaja, vehkleja ja viuldajana. Avalikkust töödeldi pidevalt loosungitega nagu "Mussolinil on alati õigus" ning "Usu, kuuletu, võitle". Lõpptulemusena lootis Mussolini, et luuakse uus "fasistlik inimene", kes elaks "fasistlikul sajandil"

(*Stephen J. Lee. The European Dictatorships. 1918–1945. London: Routledge, 1998. – p. 103.*)

M

1936. a õpetati 8-aastastele lastele kogu Itaalias: Duce pilk on teie kõigi peal. (...) tema näoilme (...) on nagu leek, mis jõuab sinu südamesse, et süüdata seal helepunane tuli. Kes saab vastu seista sellele põlevale pilgule, mis laseb välja nooli? Kuid ärge kartke – teie jaoks muutuvad need nooled rõõmukiirteks.

(*M. Gilbert. The European Powers 1900–1945. – p. 140.*)

1. Analüüsige Mussolini tsitaate (allikad A, B) ja võrrelge neid teiste antud hinnangutega (allikad C-M). Milles peitus Mussolini kui liidri tugevus ja nõrkus?

2. Kuidas võisid Mussolinisse suhtuda itaallased 1930. aastate esimesel poolel. Täitke alljärgnev tabel, kasutades oma seisukohtade märkimiseks pluss- või miinusmärki. Püüdke oma otsuseid põhjendada.

	majanduslik heaolu	rahvuslik ühte kuuluvustunne	stabiilne sisepoliitika	usk Mussolinisse	isiku- ja sõna vabadus	usk paremasse tulevikku
Lõuna-Itaalia talupoeg						
Milaano pankur						
Ajalooõpetaja						
Töö kaotanud sotsialistist ajakirjanik						
Boheemlaslik luuletaja						
I maailmasõjas ebakäsi kaotanud tsahhaaraine						
Katoliku kiriku preester						

FAŠISTLIK RIIK

A

Fašistide kümme käsku.

1934. aastal teavitasid fašistid avalikkust nende "kümne ilmaliku käsu" olemasolust, mis toonitasid militarismi, kasarmuriigi ideed ja Duce isikukultust.

1. Fašist ja iseäranis sõdur ei pea uskuma püsivasse rahusse.
2. Vangistuspäevad on samuti väärikad.
3. Rahvas on kui bensiinivaati valvav tunnimees.
4. Kaaslane peab olema nagu vend: esiteks seetõttu, et ta elab koos sinuga, ja teiseks seetõttu, et ta mõtleb nagu sina.
5. Vintpüss, padrunivõõ ja muu varustus ei ole mõeldud roostetamiseks, neid tuleb hoida sõja tarbeks.
6. Ära ial ütle: "Valitsus maksab (...)", sest sina oled see, kes maksab. Sa oled sellist valitsust soovinud ning kannad tema kaitseks vormirõivast.
7. Distsipliin on sõjaväe hing: ilma selleta ei ole sõdureid, on ainult segadus ja häving.
8. Mussolinil on alati õigus.
9. Vabatahtlikule ei ole vabandavaid asjaolusid, kui ta on sõnakuulmatu.
10. Üks asi peab sulle kõige kallim olema – Duce elu.

(R. Winks, C. Brinton, J. B. Christopher, R. L. Wolff. A History of Civilization. Prehistory to the Present. Englewood Cliffs: 1988. – p. 717.)

C

Fašistlik plakat "Meie läheme kaugemale."

(J. Hite, Chr. Hinton. Fascist Italy. – London: 1998. – P. 70.)

B

FAŠISTLIKU RIIGI ARENGUASTMED

1. 1922–1924 – Mussolini valitsuse kindlustamine.

Mussolini esimeseks taotluseks oli positsiooni kindlustamine, seepärast tegutses ta algul ettevaatlikult. Ta seadis ametisse tugeva valitsuse, kuid ei muutnud eksisteerivat poliitilist süsteemi. Sellega valmistas ta pettumuse radikaalidele, kes lootsid täieliku fašistliku revolutsiooni toimumist.

2. 1925–1927 – diktatuuri loomine.

Mussolini eesmärgiks oli pigem omaenda diktatuuri kehtestamine Ducena kui võimu andmine fašistlikule parteile. Tühistati juba niigi piiratud peamised inimõigused.

Juuni 1924 – mõrvatakse sotsialistide liider Matteoti, opositsioon lahkub parlamendist.

Juuli 1924 – seatakse sisse tsensuur pressi üle, opositsiooniliste parteide koosolekud keelustatakse.

Jaanuar 1925 – Mussolini aktsepteerib fašistlikku vägivalda, algab arestide laine ning fašistidele vaenulike organisatsioonide vägivaldne likvideerimine.

Jaanuar 1926 – võetakse vastu seadus, millega Mussolini saab endale dekreetide väljaandmise õiguse.

Veebruar 1926 – valitud linnapead asendatakse määratud ametnikega (podestas).

Aprill 1926 – keelatakse streigid.

Juuli 1926 – luuakse Korporatsioonide Ministeerium. Oktoober 1926 – keelustatakse opositsioonilised parteid.

November 1926 – luuakse OVRA (uus salapolitsel) ja Erakordne Riigikaitse Tribunal.

Mai 1928 – uue valimisseadusega asendatakse parlamendiliikmete isikuline valimine otsese rahvahääletusega.

3. 1929–1935 – konsensus: korporatiivse riigi kujunemine.

Seda perioodi on nimetatud "konsensususe aastateks". Kirikuga sõlmitud lepingu tulemusena saavutas Mussolini suure populaarsuse. Ta kinnitas, et tema uus korporatiivne riik on valitsemise ideaalvorm. Tegelikult saavutas ta vähe.

Veebruar 1929 – konkordaat paavstiga.

Märts 1929 – rahvahääletus kinnitas rõhuva enamusega valitsuse poolt koostatud saadikute nimikirja.

Veebruar 1934 – tekivad tööandjate ja töövõtjate segakorporatsioonid.

4. 1936–1943 – radikalism ja langus.

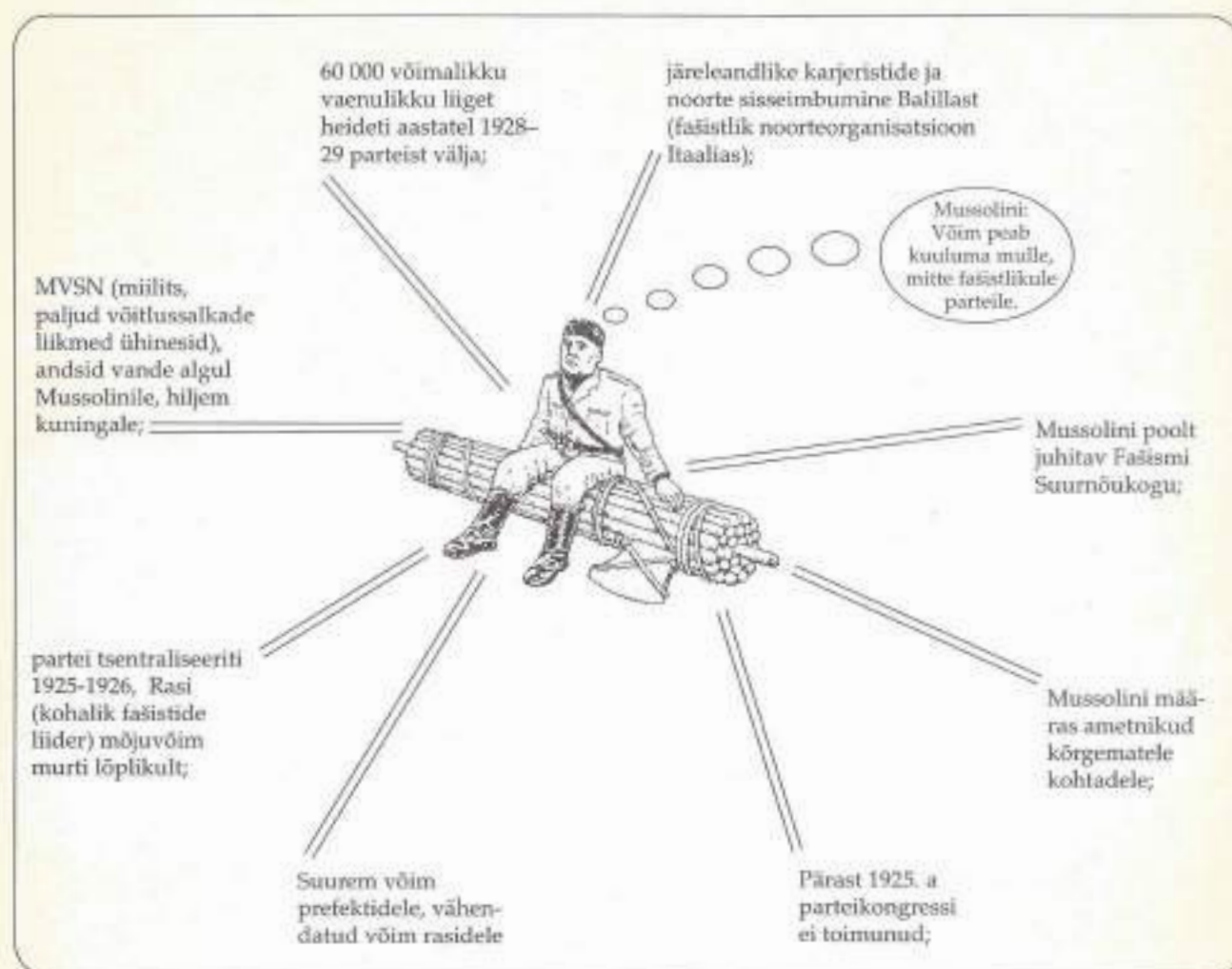
Mussolini võttis kasutusele radikaalsema sise- ja välispoliitika. See võõrutas temast paljud endised poolehoidjad. Ebaõnn sõjas 1940. aastast suurendas rahulolematust veelgi ja viis Mussolini lõpliku kukutamiseni 1943. a.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 68–69.)

Fašistlik Partei Mussolini-aegses Itaalias

1. Partei juhtimine.

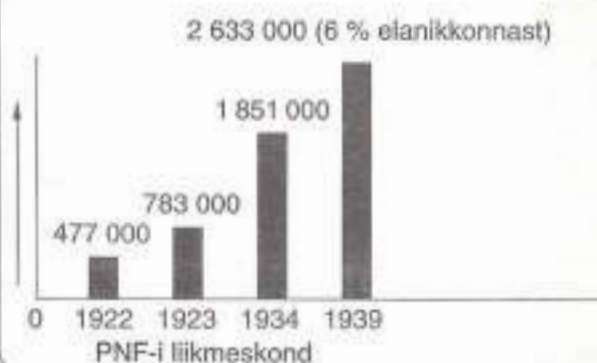
2. Administratsioon muutus üha enam fašistlikuks.

See ei juhtunud niivõrd seetõttu, et ehtsad fašistid võtsid ametikohad enda kätte, kuivõrd põhjusel, et riigiametnikud astusid fašistlikusse parteisse. Paljud ametnikud, kes püüdisid kõrgemate ametikohtade poole, astusid PNF-i /Rahvuslik Fašistlik Partei – koostaja märkus/. Paljud staažikad fašistid, kes ei saanud soovitud töökohti, lahkusid pettunult PNF-ist

Lühendit PNF hakati naljatades nimetama *per necessita familia*: perekondlikel põhjustel.

3. Liikmeskond

Partei liikmeskond muutus märgatavalt peale 1922. aastat. Umbes 1/3 partei algsetest liikmetest olid töölised või väiketalupidajad. 1920. aastate lõpus koosnes partei liikmeskond ülekaalukalt keskklassist (...), sest itaallased mõistsid, et nende karjääri-võimalused on seotud partei liikmeks olemisega.

D

Karikatuur "Fašistlik kokteil".

(John Hite, Chris Hinton, Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 54.)

Karikatuuri tekst:

Võimule pääsemise eeldused...

lootused revolutsiooniliseks muudatuseks
futurism
sündikalism
endise relvavendluse tunne
rahvuslikkuse esiletõus
soov tugeva valitsuse järele
põlgus võimetu valitsuse vastu
üliõpilaste revolutsioonilisus
sõjavastaste sotsialistide hukkamõistmine
hirm sotsialismi ees
keskklassi kriitiline hoiak riigi suhtes, kes ei suuda neid tööliste eest kaitsta
maaomanike väenulikkus esilekerkivate talupoegade liitude vastu
isiklikud ambitsioonid (eriti Mussolini omad)

1. Kuidas võisid eeskirjad (allikas A) mõjutada I maailmasõja järgse Itaalia elanike elu? Kas mõni käskudest võiks sobida ka demokraatlikusse ühiskonda? Põhjendage oma arvamust.
2. Miks on teie arvates fašismil nii palju erinevaid tunnuseid?
3. Miks kasvas partei liikmete arv nii kiiresti ning mis motiveeris inimesi parteisse astuma?
4. 1939. aastaks kuulus fašistide hulka 6 % Itaalia elanikkonnast. Miks jäi see arv nii tagasihoidlikuks?

KORPORATIIVNE RIIK

A

Giovanni Gentile ja Mussolini ühistööna ilmus Enciclopedia Italiana XIV köites tooniandev artikkel korporatismist. Korporatismi esitleti kui alternatiivset "kolmandat teed" kapitalismi ja sotsialismi vahel (..) Kõigepealt oli korporatism üleskutse taastada ühiskondlik ühtekuuluvus. Selle saavutamiseks tuli rahvuse majanduslik tegevus jagada kategooriatesse, millest igaüht esindaks üks korporatsioon. Korporatsioonide sees võisid rivaalitsevate rühmituste ja klasside eeskõnelejad omavahel otsesemalt suhelda kui traditsioonilistes parlamentaarsetes institutsioonides. Loodeti ka, et korporatsioonid pakuvad läbirääkimisteks püsivamat ja sõbralikumat foorumit (..)

(A. Cassels, Fascist Italy. Routledge and Kegan Paul, 1969. – p. 56.)

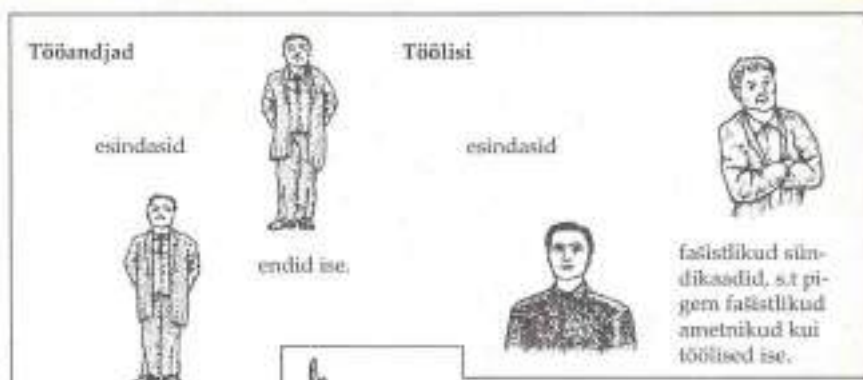
B

Pinevuse tõttu kapitalismi ja sotsialismi vahel tundus sõjajärgne Euroopa kaasaegsetele ebakindel ja tasa-kaalutu. Kas võidavad kapitalistide või töölisklassi huvid? Fašistid uskusid, et vastus peitub rahvuslike huvid ülimuslikkuses kohalike huvid üle. Nad tahtsid ühiskonda, kus kõik majandustegevusega seotud isikud (nii tööandjad kui ka töövõtjad) võiksid teha koostööd rahvuslike huvid nimel, mis lõppkokkuvõttes tooks kõigile kasu. See pidi põhinema korporatsioonide süsteemil.

(John Hite, Chris Hinton, Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 135.)

e**Korporatiivne riik. Lõplik struktuur.**

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

Kes keda esindab?

Süsteemi toimimine.
Kaks peamist nurgust:
– esindatus korporatsioonide sees ei olnud võrdne. Töõandjad esindasid endid ise, töölisi esindasid fašistliku partei liikmed;
– võim oli allutatud Mussolinile, korporatsioonid ainult arutasid määrusi, samal ajal kui neid tegi Mussolini.

D

*Fašistlik korporatism täitis müüdi funktsiooni, mis pidi lahendama kahe suguseid probleeme – klassivõitluse ja rahvusliku majanduse viletsuse probleeme. Sellega suudeti hoida erinevad jõud koos nii parteis kui ka riigis.

Ajaloolane Tannenbaum. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

e

Depressiooniga võitlemiseks osutus korporatiivne süsteem täiesti kõlbmatuks.

Ajaloolane De Grand. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 136.)

F

Tegelikkuses sisaldas korporatism endas pisut varjatud töölise eksploateerimist ja rõhumist. Duce jaoks oli korporatism ilmne sotsiaalne ja poliitiline eksperiment, mis oli kasulik tema režiimi aktsiate tõstmiseks välismaalaste silmis ning viimistletud fassaad, mille taga võisid õitseda korrupsioon ja omakasupüüdlikkus.

Ajaloolane Blinkhorn. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 140.)

1. Miks vajab Mussolini korporatiivset riiki?
2. Milline oleks Teie arvates alternatiivne võimalus kapitalismi ja sotsialismi vahel?

- Stephen J. Lee. The European Dictatorships. 1918-1945. London: Routledge, 1998*
- John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998.*
- Christopher Hibbert. Benito Mussolini elulugu. Tallinn: Olion, 1997.
- Longmani maailmapoliitika leksikon. / Cathal J. Nolan. Tallinn: Olion, 1999.

HITLERI VÕIMULETULEK – KAS JUHUS VÕI PARATAMATUS?

NSDAP ENNE VÕIMULETULEKUT: IDEED JA PROPAGANDA

A

A. Hitleri portree aastast 1937. (Autor Heinrich Knirr.)

(Stephen J. Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 77.)

B

Väljavõtteid natside 25-punktilisest programmist aastast 1920.

- ✓ Nõuame kõigi sakslaste ühendamist Suur-Saksamaa koosseisu, lähtudes kõigi rahvaste enesemääramise õigusest.
- ✓ Nõuame saksa rahvale teiste rahvastega võrdsed õigusi ning Versailles' ja Saint Germaini rahulepingute tühistamist.
- ✓ Nõuame palgaarmee likvideerimist ja rahvaarmee loomist.
- ✓ Ainult saksa rahvuse liikmed võivad olla riigi kodanikud. Ükski juut ei või olla rahvuse liige.
- ✓ Ametliikute ametisemääramine (...) peab kogu riigis olema garanteeritud vaid riigi kodanikele.
- ✓ Nõuame, et riik hoolitseks esmajoones oma kodanike heaolu ja tööhõive eest. On võimatu poputada kogu riigi elanikkonda, s.h välismaalasi.
- ✓ Igasugune mittedaksa immigratsioon tuleb peatada.
- ✓ Partei astub välja juutide materialistliku maailmavaate vastu.
- ✓ Nõuame mittetöiste tulude tühistamist.
- ✓ Nõuame sõja ajal teenitud kasumite halastamatut konfiskeerimist.
- ✓ Nõuame ettevõtete natsionaliseerimist (...)
- ✓ Nõuame nende isikute halastamatut karistamist, kelle tegevus kahjustab üldisi huvisid (...) neid tuleb karistada surmanuhtlusega, olenemata nende rassist või päritolust.
- ✓ Nõuame tugeva keskvoimu loomist riigis.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 31.)

e

Natside programm oli ühtaegu kapitalismi- ja proletariaadivastane, revolutsiooniline ja restauratsiooniline (...) see programm lõhkus kõik traditsioonilised raamid (...) Seades end otsustavalt väljapoole olemasolevat süsteemi, põhjendas Hitler oma kriitikat selle suhtes ja näitas, et tema ei kannu vastutust tekkinud olukorra eest.

(Ю. Фест. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 107.)

D

Natsionaalsotsialistide jaoks tähendab see mõiste saksa rahva orjastatud vaimu vabastamist. Rahuleping on orjastanud Saksamaa (...) natsionaalsotsialistide jaoks pole need lepingud seaduseks, vaid väljastpoolt pealesurutud tahe. Me ei tunnista ennast süüdi sõja vallapäästmises ja oleme selle vastu, et see süüdistus rõhuks tulevase põlvkondi (...) Kui me keeldume tunnistamast neid lepinguid, kasutades kõiki meie käsutuses olevaid vahendeid, siis ongi see revolutsioon.

(Ю. Фест. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 139.)

e

Hitler pakkus miljonitele sakslastele kahte asja: kõige selle täielikku eitamist, mis oli toimunud Saksamaal pärast I maailmasõda, ja lubadust taastada lõhestatud rahvuse endine suurus ja võimsus.

(А.Булок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 131.)

1925

NSDAP reorganiseeriti, kiideti heaks legaalse võitluse strateegia.

SA koosseisus loodi SS.

Berliinis asutas G. Strasser ajalehe "Berliner Arbeiterzeitung".

1928

Riigipäeva valimiste tulemusel said natsid 12 saadikukohta.

1930, märts

Tsentripartei juht H. Brüning määrati kantsleriks.

1930, september

Riigipäeva valimised: natsid võitsid 107 saadikukohta – suuruselt teine partei parlamendis (sotsiaaldemokraatidel 143 kohta).

1932, aprill

Presidendivalimised Saksamaal: Hindenburg valiti presidendiks – 19 miljonit poolthäält, Hitler – 13 miljonit häält.

F

Hitleri esinemised laiendasid natsiliikumise massitoetajate hulka. Tema kõnedes ilmsesid selgelt sellised rünnakuobjektid nagu juudid, bolševikud ja "novembrikurjategijad".

(Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 210.)

G

Liidrite populaarsuse mõõdupuuks oli nende võime kinnitada, et just nad võivad rahvale garanteerida stabiilsuse (...) Mitte antisemitism ei kõitnud saksa rahvast ajavahemikus 1929–1939, vaid teda erutasid majanduslikud ja sotsiaalsed probleemid. Kogu oma võimuletuleku eelsel ajal rõhutasid natsid seda, et nad on sotsialismi vastu ja võitlevad üldise tööhõive eest. Nad kujundasid ettekujutust rahvaühiskonnast (Volksgemeinschaft), kus igaühel on õigus oma töö ja jõupingutuste vilju maitsta (...) Rahvusliku taassünni idee läbi uue sotsiaalse ja poliitilise süsteemi, kus ületatakse ühiskonnasisesed vastuolud – see oli nende põhiidee.

(Alexander J. de Grand. Fascist Italy and Nazi Germany. The Fascist Style of Rule. London: 1997. – pp. 76, 77–78.)

H

14 aastat marksismi on Saksamaa ruineerinud (...) Kui Saksamaa tahab saavutada poliitilist ja majanduslikku ülestõusmist (...), siis tuleb täita üks oluline eeltingimus: hävitada kommunistlik infektsioon. Kuna praegune Riigipäev on võimetu toetama seda tööd, tahame minna saksa rahva enese ette ülesandega, mida meie eneste peale võtnud. Rahvusliku ärkamise valitsus tahab ja töötab üksinda, ta ei või ülesehitustöö heakskiitmist teha ärarippuvaks neist, kelle õlgadel lasub vastutus kokkuvarisemise eest. Marksismi ja tema sabarakkude parteidel on 14 aasta jooksul olnud küllalt aega näidata oma võimeid. Nüüd saksa rahvas, anna meie aega 4 aastat ja siis mõista meie üle kohut.

Väljavõtteid Hitleri üleskutsesest saksa rahvale (Postimees. – 1933. – 3. veebruar.)

I

Briti karikatuur Hitleri ambitsioonide kohta.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 33.)

1932, mai

Saksamaa kantsleriks määrati F. v. Papen.

1932, juuli

Natsid võitsid Riigipäeva valimistel 230 kohta ja muutusid seal suurimaks parteiks, sotsiaaldemokraatidel 133 saadikukohta 608-st.

1932, august

Göring valiti Riigipäeva presidendiks; Hitler kohtus Hindenburgiga ja nõudis endale kantsleri ametit ja erakorralisi volitusi. Tulemusteta. SA oli valmis relvastatud väljastumiseks.

1932, nov

Riigipäeva valimised: natsid said 196 kohta 584-st.

Hitleri ja Hindenburgi uus kohtumine – tulemusteta.

Detsembri alguses sai uueks kantsleriks kindral K. v. Schleicher.

1933, 30. jaan.

A. Hitler määrati Saksa Vabariigi kantsleriks; asestantsleriks sai v. Papen. Hitleri kabineti koosseisus oli 11 ministrit, neist 3 natsi: Hitler ise, siseminister W. Frick, portfelita minister H. Göring (märtsist 1933 haridus- ja propagandaminister J. Göbbels).

J

Hitler, v. Hindenburg ja Göring Tannenbergi lahingu memoriaalis 1933. a augustis.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 74.)

K

Natside propagandapostkaart (1936). Pildi allkiri: "Nüüd on selles koolis kõik hästi, sest juudid lähevad ära."

(Histoire de l'Europe. – Hachette, 1992. – P. 338.)

L

Hitler (...) mõistis, mida on võimalik korda saata propaganda abil.

Tal oli üks suur eelis kõigi teiste poliitikute ees, kellega ta kokku puutus: tema tohutu praktiline kogemus tänavapoliitika vallas (...) Ta oli üks ajaloo suurimaid demagooge. Ta kirjutas "Mein Kampfis": "Masside vastuvõtuvõime on väga piiratud ja nende arusaamine asjadest on vilets (...) nad unustavad kiiresti. Et propaganda oleks tõhus, tuleb keskenduda mõnele lihtsale elulisele vajadusele ja see tuleb sõnastada tavaväljendites (...) Hitler eelistas alati kõnes väljaõeldud sõna kirjasõnale. Ta kasutas palju verbaalset vägivalda, kordas jätkuvalt selliseid sõnu nagu "purustama", "jõud", "halastamatu", "viha" ja see mõjus vabastavalt. Hitleri šestid ja tema kõnede emotsionaalne maneer, mille puhul ta langes ise peaaegu hüsteeriasse (...) mõjusid samamoodi kuulajatele. Mehed oigasid või sisistasid ja naised nuuksusid tahtmatult.

(A. Bullock. A Study in Tyranny. London: 1962. – p. 37–38.)

1. Kelles nägid natsid vaenlasi? Miks? Esitage need tabelina. (Allikad B, D, F, H, J.)

2. Milles väljendus natside natsionalism? Kelle vastu oli see suunatud? Millised olid selle põhjused? (Allikad B, D, E, G, J.)

3. Milliseid NSDAP programmis olevaid nõudmisi võib pidada sotsialistlikeks? (Allikas B.)

4. Millised olid natside peamised välispoliitilised nõudmised (Allikad B, D.)

5. Kas võib pidada õigeks väidet, et natside programm oli nii revolutsiooniline kui restauratsiooniline? Põhjendage oma väiteid!

6. Karikatuuril (allikas I) võtab Hitler kapist teatud atribuute ja passib endale selga. Mis atribuudid need on? Mida tahab karikatuuri autor sellega öelda?

7. Võrrelge fotot (allikas J) karikatuuriga (allikas I). Mille poolest on need sarnased?

Millal asus Hitler tegelikult Hindenburgi toolile?

8. Milliseid propagandameetodeid kasutasid natsid? (Allikad J, L.)

HITLERI VÕIMULETULEK: TAKTIKA, PÕHJUSED, ASJAOLUD

A

Millega seletada demokraatia säilimist paljudes Euroopa riikides? Nendes riikides ei olnud kommunistioht nii tugev, et oleks põhjutanud parempoolsete tendentside järsku tugevnemist; I maailmasõja võitnud riikides oli märksa nõrgem rahvuslikust ülekohtust tulenev vimm; majanduskriis ei olnud nii laastava mõjuga kui mujal; demokraatiavastased parteid ja liikumised tekkisid neis hiljem ja majanduskriisi kõrgpunktist oldi juba üle saamas; samuti oli tegemist küpsete demokraatlike riikidega.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 37.)

B

Saksamaa 1930. aastate alguse sündmused samanevad sündmustele Itaalias kümme aastat varem. Üldised asjaolud olid samad: majanduslik korratus, kommunistide võimuletuleku oht, rahvuslik allasurutus ja demokraatia äärmine nõrkus. Võib üsna kindlalt väita, et pigem varises demokraatia mõlemal maal ise kokku, kui lammutati.

(R. Pearce. Fascism and Nazism. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 58.)

C

(...) on vaja uut poliitikat ellu viia. Selle asemel, et töötada relvastatud ülestõusu ettevalmistamise kallal, peame (...) minema Reichstagi, et olla seal katoliiklike ja marksistlike saadikute vastu. Nende mahahääletamine nõuab rohkem aega kui nende mahalaskmine, kuid tulemused tagatakse nende enda põhiseadusega. Igasugune seaduslik protsess on aeglane. Varem või hiljem on meie poolt enamus, ja pärast seda – kogu Saksamaa.

Väljavõte Hitleri kirjust, mille ta kirjutas pärast Öllekeldripuutši. (Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 209.)

D

Ühes mõttes oli Hitler varasemate revolutsionääridega võrreldes unikaalne: ta kavatses teostada selle revolutsiooni pärast poliitilise võimu võtmist. Kontrolli üle tuli saavutada valijate häältega.

(L. W. Shirer. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. Vol. I. New York: Fawcett Publications, 1962. – p. 191.)

E

Kas Hitler oli suur isiksus? Või oli ta ainult saksa rahva ambitsioonide sümbol? Natsipartei kontseptsioon, propaganda, millega pöörduda rahva poole, ja võimuletuleku taktika – need ideed kuulusid kahtlemata Hitlerile (...)

Õnn ja vastaste lõhestatus seletavad Hitleri edu ainult osaliselt. Kui ta alustas, oli ta nimeta ja toetuseta mees, ta polnud isegi selle riigi kodanik, mida ihkas valitseda. Et saavutada kõike seda, mida ta saavutas, pidi ta omama erakordset talenti, mis kokkuvõttes väljendus poliitilises geniaalsuses, ükskõik kui negatiivsed olid selle tulemused (...) Tema võimed väljendusid irratsionaalsete tegurite meisterlikus ärakasutamises, oskuses vastaste nõrku kohti ära tunda, lihtsustamisoskuses, riskivalmiduses. Ta näitas oma eesmärkide saavutamisel üles tohutut tahet (...) Ta jäi lõpuni veendunuks oma ajaloolises missioonis ja käsitles iseennast saatuse tööriistana.

(A. Bullock. *A Study in Tyranny*. London: 1962. – p. 485–487.)

F

Statistika. Riigipäeva valimised Weimari vabariigis 1928–1933.

PARTEI	1928 VI	1928 V	1930 IX	1932 XI	1933 III
NSDAP – natsid	12	107	230	196	288
DNVP – rahvuslased	73	41	37	52	52
DVP – rahvapartei	45	30	7	11	2
ZENTRUM – tsentripartei	62	68	75	70	74
BVP – baierlased	16	19	22	20	18
DDP – demokraadid	25	20	4	2	5
SDP – sotsialdemokraadid	153	143	133	121	120
KPD – kommunistid	54	77	89	100	81

(Stephen J. Lee. *Weimar and Nazi Germany*. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 8.)

G

Kuigi õige on see, et saksa rahva enamus ei hääletanud kunagi Hitleri poolt, on tõsi ka see, et 13 miljonit sakslast tegi seda.

(A. Bullock. *A Study in Tyranny*. London: 1962. – p. 488.)

H

Enamik valijatest, tänu kellele äärmusparteid omandasid uusi saadikukohti, pole tegelikult üldse radikaalselt meelestatud – need inimesed lihtsalt ei usu olemasolevasse riigikorda.

(Ю. Федт. Адольф Гитлер. Биография. Т. 2. Пермь: 1993. – с. 133.)

I

1928. a hääletas natside poolt 2,5 %, 1930. a – 18%, 1932. a – 37% (13,7 miljonit) valijatest. (...) Valimisstatistika analüüs võimaldab erinevaid tõlgendusi, kuid üldjoontes võib öelda, et neid toetati enam Saksamaa põhja- ja idaosas, vähem lõuna- ja lääneosas; enam väikelinnades kui suurinnades; nende poolt hääletasid noored rohkem kui vanad, enam naised kui mehed. Arvutused näitavad, et umbes 1/3 NSDAP liikmetest olid töölised.

(R. Pearce. *Fascism and Nazism*. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 97–98.)

J

Faktid annavad tunnistust sellest, et enamuse kaasmaalaste jaoks oli Hitler esimene riigitegelane pärast Bismarcki, kes oli võimeline muutma asjade senist seisust, et üle saada rahvuslikust lõhestatusest ja allakäigust, mille põhjuseks oli 1918. a kaotus.

(А. Бузюк. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 448.)

K

Sakslased ei valinud Hitlerit oma "jumalaks", samuti nagu nad ei valinud natslikku valitsemiskorda (...) Hitleri selja taga seisid Saksa töösturid (...) Hitleri osa võinuks etendada ka mõni teine nats (...) Hitler ümbritses end kuulekate, tühiste inimestega ja oskas õigel ajal vabaneda kõigist võistlejast (...) määravad ei olnud Hitleri ega tema lähikondlaste omadused.

(D. Melnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks: Natsirežiim ja selle füüres. Tallinn: Eesti Raamat, 1985. – lk. 82.)

L

Juba öitsvate 1920. aastate keskel võis Saksamaal täheldada vabariigi käekäigule ohtlikke märke: 1925. a valisid sakslased presidendiks sõjakangelase P. v. Hindenburgi, kes oli pigem keisri asemik kui demokraatliku vabariigi eesotsa sobiv isik. Ka ei tekkinud Saksamaal selget parteisüsteemi: proportsionaalne valimissüsteem võimaldas tosinal parteil saada saadikukohti parlamendis, kuid ühelgi grupil polnud seal valdavalt enamust.

(R. Pearce. *Fascism and Nazism*. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 56.)

M

Pärast 1932. a novembrivalimisi oli natside ja rahvuslaste käes 247 parlamendikohta, mõõdukate poliitiliste parteide käes 237 ja kommunistidel 100 kohta. Mõõdukate ja vasakäärmuslaste (kommunistid) ühisrinne oleks peatanud äärmusparempoolsete parteide võimuletuleku.

(Stephen J. Lee. *Aspects of European History 1789–1980*. London: 1987. – p. 214.)

N

Briti karikatuur valimiste kohta Saksamaal "Natside teerull puhastab teed – aga kuhu?"

(The Bulletin. – 1933. – 29. juuni.)

O

Briti karikatuur "Punane hädaoht" (Ian MacCellari erakogust.)

Hitleri ihukaitsesügemendi lipp.

(John Bradley. The Illustrated History of the Third Reich. New York: Grosset&Dunlap, 1978. – p. 66.)

P

Natsismi suhtes vaenulikult meeletatud sakslaste oluline viga oli see, et nad ei suutnud ühineda Hitleri vastu. Kommunistid pühendasid end lõpuni rumalale ideele purustada kõigepealt sotsiaaldemokraadid. 14 aastat poliitilise võimu jagamist vabariigi ajal ja vajadus teha kompromisse koalitsioonivalitsuse säilitamiseks oli imenud sotsiaaldemokraatidest energia ja tahte.

(L. W. Stierer. The Rise and Fall of the Third Reich. A History of Nazi Germany. Vol. 1. New York: Fawcett Publications, 1962. – p. 259.)

R

Hitleri määramine kantsleriks oli 20. sajandi üks suurimaid tragöödiaid. Sellele aitasid olulisel määral kaasa kaks tegurit. Esimene seisnes selles, et majanduskatastroof purustas mõdukate parteide tegevusvõime ja muutis natsid 1932. aastal Riigipäeva suurimaks parteiks. Teiseks kaldusid poliitilised jõud vabariigis pidevalt paremale, mistõttu peale 1930. aastat loodi mitu autoritaarset valitsust. President Hindenburg ja kantsler Brüning kasutasid korduvalt Konstitutsiooni §48 ja suurendasid presidendidekreetide arvu viielt 1930. aastal kuuekümneni 1932. aastal.

(Stephen J. Lee. Aspects of European History 1789–1980. London: 1987. – p. 212–213.)

S

Hitleri määramine kantsleriks tulenes valijate tahtest: võimatu oli 1933. a luua stabiilset valitsust, kaasamata sellesse NSDAP-d. Riigi poliitilised, sõjalised ja rahandusjõud uskusid, et nad suudavad kontrollida Hitlerit ja panna ta teenima omaenda huve.

(Paul Hayes. The Triumph of Caesarism: Fascism and Nazism: Themes in Modern European History 1890–1945. London: 1997. – p. 189.)

T

1933. a jaanuari alguses oli selge, et ei v. Schleicher ega v. Papen suuda moodustada toimivat valitsust ilma Hitlerita (...) peamiseks takistuseks oli endiselt president Hindenburg, kes ei soovinud näha Hitlerit valitsusjuhi kohal.

Kuid läbirääkimiste tulemusel, milles osalesid v. Papen, presidendi poeg Oskar v. Hindenburg ja Hitler, kes oli oma nõudmistes äärmiselt tagasihoidlik (...) muutis ta lõpuks oma meelt ja kuna polnud valikuvõimalust, nõustus ta määrama Hitleri kantsleriks ja andis talle erakorralised volitused vajadusel parlament lalali saata.

(Ruth Henig. The Weimar Republic 1919–1933. London: Routledge, 1998. – p. 75.)

U

Olukord, milles sündis juhi kutsumine, samuti ka portfellide jaotus tema kabinetis näitavad selgesti, et riigipresident (...) ei mõtlegi anda Hitlerile blanko-volitust. Juba Papeni figureerimine asestantsleri kohal lubab küsida, kas õige valitsuse juht ei ole siiski ekskantsler (...) Natside mõju Reichswehrile on seotud kindral Blombergiga, kes on otseses alluvuses riigipresidendile, samuti pole Hitleril palju õelda välis- ja majanduspoliitika kohta, mis usaldatud täielikult saksa rahvuslaste kätte. Riigipäevas puudub natsidel enamust ja valitsus võib püsida ainult tsentrumi armust. Kõik need tingimused taltsutavad Hitleri "revolutsioonilisust" märksa. Juht peab leppima poole munaga lootuses tulevastel valimistel saavutada absoluutset enamust.

(Postimees. – 1933. – 1. veebr.)

1. Kirjutage ajaleheartikkel "Kas A. Hitler võib saada kantsleriks?", kasutades allikates leiduvat teavet NSDAP populaarsuse kasvust 1932. a Riigipäeva valimisedu taustal. Artikkel peab sisaldama taustinformatsiooni A. Hitleri, tema isikuomaduste ja lähemate parteikaaslaste kohta; teavet selle kohta, millesse natsid usuvad ja mida propageerivad; andmeid partei tegevuse kohta ja valimisedu põhjuste analüüsi. Artikli autor peab põhjendama oma jaatavat, eitavat või kõhklevat seisukohta. Artikkel võib olla natse toetav või natsivastane.

2. Korraldage diskussioon teemal "Kas A. Hitleri määramine kantsleriks oli paratamatus?" Seda on võib teha teema kokkuvõtteks nii, et algul toimub arutelu klassis, kodutööna aga esitab iga õpilane oma kirjaliku analüüsi. Arutelu klassis on tulemuslik siis, kui see toimub grupitööna. Gruppide töö hõlbustamiseks võib õpetaja õpilastele kätte jagada põhjuste loetelu, mis aitaksid kaasa Hitleri võimuletulekule.

Natside tugevus: Hitleri esinemis- ja kõneoskus; natside propagandakampaaniad; natsidevastase opositsiooni tegevuse mahasurumine (SA); Weimari vabariigi valitsemisüsteemi puudujäägid; natside poliitiline programm; suuräriringkondade rahaline toetus.

Opositsiooni nõrkus: saamatus majanduskriisist tekitatud probleemide lahendamisel; võimetus teha koostööd; sakslaste üldine kriitiline hoiak demokraatlike parteide suhtes.

Teised põhjused: Weimari vabariigi üldine nõrkus; Hindenburgi tegevus; majanduskriisi mõju; rahulolematuse Versailles' rahulepingu tingimustega ja varasemate valitsuste püüdega neid tingimusi täita; hirm kommunistide võimulepääsemise ees; Põhiseaduse §48 korduv kasutamine (erakorraliste volituste andmine valitsusele).

Õpilased võivad hinnata esitatud põhjusi 10 palli süsteemis lähtuvalt iga teguri tähtsusest Hitleri võimuletulekul. Seejärel võib valida välja neist 5 kõige tähtsamat ja analüüsida, miks valik niisuguseks osutus, ja kaaluda, kas ühe või mõne teguri puudumisel poleks Hitler võimule pääsenud.

☞ J. Gunther. Nüüdse Euroopa juhid. Tartu: 1939.

☞ I. Kershaw. Hitler. Tallinn: Olion, 1999.

☞ D. Melnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks: Natsirežiim ja selle füürer. Tallinn: Eesti Raamat, 1985.

☞ www.hitler.org (Hitler Historical Museum materials)

☞ www.calvin.edu/academic/cas/gpa/ (German Propaganda Archive collection of English translations of German Propaganda materials from the Third Reich.)

☞ www.nsdapmuseum.com

☞ www.geocities.com/Vienna/Strasse/8514/history.html

1. Milline oli Hitleri osa võimuhaaramise ettevalmistamisel ja elluviimisel? (Allikad E, J.)

2. Millal seati NSADP eesmärgiks poliitilise võimu kättevõtmine parlamendivalimiste kaudu? Miks? (Allikad C, D.)

3. Millised olid tugevamad poliitilised parteid Weimari vabariigis? Millised poliitilised parteid võitsid juurde uusi saadikukohti, millised kaotasid neid a 1928–1932? (Allikas F.)

4. Millal ja miks tugevdas NSDAP oma positsioone Riigipäevas? (Allikad E, I.)

5. Kas valimisstatistika kinnitab väidet, et natsism oli nähtus, mis kogus jõudu majandusliku ebastabiilsuse tingimustes?

6. Milline poliitiline partei oleks pidanud olema natsidevastase parlamentaarse tegevuse keskmeks? (Allikad E, M, P.)

7. Miks ei suutnud mõõdukad poliitilised parteid ise säilitada töövõimelist koalitsiooni? (Allikad P, R.)

8. Kuidas aitas Hitleri võimuletulekule kaasa Weimari vabariigi valimissüsteem? (Allikad S, F.)

9. Millistesse sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvad isikud hääletasid natside poolt Riigipäeva valimistel? (Allikad G, H, I.)

10. Millele tugines presidendi ja asekancleri lootus, et neil õnnestub kontrollida ja suunata Hitleri tegevust ka pärast tema määramist riigikantsleriks? (Allikas U.)

11. Kas Hitleri nimetamist kantsleriks oleks olnud võimalik vältida? Kuidas?

12. Nimetage vähemalt 4 üldist põhjust, miks demokraatia säilis paljudes Euroopa riikides, Saksamaal aga mitte. (Allikad A, B.)

13. Millal toimusid valimised, mida karikeeritakse? (Allikas N.)

14. Millist sündmust kajastab karikatuur (allikas O)? Kui suur oli president Hindenburgi roll A. Hitleri poliitilise võimu suurendamisel?

JOSSIF STALIN: KAS SUUR JUHT VÕI KAVAL INTRIGAAN?

VÕIMUVÕITLUS NSV LIIDUS: 1920. AASTAD. TROTSKI VÕI STALIN?

A
L. Trotski

(T. Ficht. Russia and the USSR 1905–1941. A Study in Depth. London: 1998. – 81.)

J. Stalin.

B
Lev Trotski (Bronštein) (1879–1940). Biograafilisi andmeid.

Pärit juudi perekonnast; gümnaasiumihariduse sai Odessas. 1899 arreteeriti riigivastase tegevuse pärast – määrati 4 aastat asumist Siberis, kust põgenes välismaale; tutvus Leniniga, kuid oma poliitilise tegevuse alguses liitus menševikega. 1905. a revolutsiooni ajal oli ta Peterburi nõukogu eesotsas, arreteeriti taas, karistati eluaegse asumisega Siberis, kust põgenes välismaale. Elas Austrias, Prantsusmaal ja Sveitsis, teenides elatist ajakirjanikuna.

1917 a. Veebruarirevolutsiooni järel tuli tagasi Venemaale, liitus 1917. a hilissuvel bolševikega, planeeris ja juhtis 1917. a 25.–26. oktoobril Sõja-revolutsioonikomitee esimehena bolševike võimuharimist; 1917–1918 oli Venemaa välisasjade rahvakomissar ja juhtis Vene delegatsiooni rahuläbirääkimistel Brestis. Kodusõja ajal, olles sõjaasjade rahvakomissar, rajas Punaarmee ja juhtis sõjategevust. Oli tuntud ja populaarne, heade administraatori- ja oraatorivõimetega isik. Pärast Lenini surma Trotski mõju vähenes jätkuvalt, sest Stalin kõrvaldas tema pooldajad ja ta enda kõigilt juhtivatelt ametikohtadelt. Aastatel 1923–1926 vähendas tema töövoimet halb tervis. 1925. a vabastati ta sõjaasjade rahvakomissari ametist; 1927. a heideti välja parteist ja pagendati Kesk-Aasiasse. 1929. a saadeti ta NSV Liidust välja.

Trotski oli seisukohal, et Venemaa ülesandeks on revolutsioonide õhutamiseks rahaliselt ja agentidega toetada Euroopa riikide kommunistlikku liikumist. Samuti tahtis ta kiirendada revolutsiooni Venemaal, loobuda NEP-ist. (permanentne revolutsioon). Trotski diktaatorlikke isikuomadusi ja tema mõju Punaarmeele kartis enamik Poliitbüroo liikmeid ja nad toetasid Stalnit tema võitluses Trotski vastu.

(A. Palmer. The Penguin Dictionary of Twentieth-century History 1900–1991. London: 1992. – p. 399.)

e
Jossif Stalin (Džugašvili) (1879–1953). Biograafilisi andmeid.

Sündis vaeses perekonnas Gori linnakeses Tbilisi lähedal Gruusias. Õppis kreeka-katoliku seminaris kuni sealte revolutsioonilise tegevuse pärast väljaheitmisele 1899. a.

Pärast seda tegeles illegaalse poliitilise tegevusega alguses Taga-Kaukaasias, hiljem Venemaal, Peterburis. 1902–1913 vahistati teda 7 korda ja karistusena määrati talle kuuel korral sundasumine Siberis, kust põgenes korduvalt. Leniniga kohtus esimest korda 1905. a, kuid ta ei kuulunud Lenini lähemate parteikaaslaste hulka kuni 1917. aastani. Erinevalt enamikust teistest vanadest bolševikest pole Stalin elanud välismaal, ta ei osanud võõrkeelt.

Pärast Veebruarirevolutsiooni amnesteeriti ja saabus Peterburgi. Osales aktiivselt Kerenski valitsuse kukutamises, kuulus 5 juhtiva bolševiku hulka. Kuulus pärast riigipööret loodud valitsusse – Rahvakomissaride Nõukogusse; kodusõja ajal juhtis Tsaritsõni (aastast 1925 Stalingrad) kaitses; 1922 a. valiti partei peasekretäriks; rahvasajade rahvakomissarina tegeles NSV Liidu moodustamise küsimustega 1922. a; Pärast Lenini surma kasutas oma positsiooni selleks, et kõrvaldada kõik võimalikud konkurendid partei- ja riigijuhi kohale. 1924–27 arendas Stalin Trotski-vastast tegevust ning tuginedes Kamenevi, Zinovjevi ja teiste Poliitbüroo liikmete (Buhharin, Rõkov Tomski) toetusele, saavutas Trotski kõrvaldamise. Bolševike "vana kaardivägi" hävitati moraalselt ja füüsiliselt 1936–38.

Stalin kõneles vene keelt tugeva gruusia aktsendiga, ta oli kaval ja oskas oma samme kaugele ette kavandada. Ta leidis, et NSV Liidus on sotsialismi võimalik üles ehitada ilma välise abita.

(A. Palmer. The Penguin Dictionary of Twentieth-century History 1900–1991. London: 1992. – p. 399.)

D Stalinil on praktilist mõtlemist ja kannatust seatud eesmärkide saavutamisel. Tema poliitiline silmaring on erakordselt piiratud ja teoreetiline tase täiesti algeline. Tema kompilatiivne raamatuke "Leninismi alused" kubiseb õpilaslikest vigadest. Suutmatust võõrkeeli kasutada sunnib teda teiste riikide poliitilist elu jälgima vaid teiste inimeste jutu järgi (...) partei eliidile (laiemalt teda ei tuntud üldse) tundus ta alati inimesena, kes on loodud teise- või kolmandajärguliste osade jaoks.

(А. Троцкий. Моя жизнь. Москва: 1991. – с. 480.)

E

Saanud peasekretäriks, on sm. Stalin koondanud enda kätte ääretult suure võimu, ja ma ei ole kindel, kas ta iga kord suudab seda võimu küllalt ettevaatlikult kasutada.

Sm. Trotski (...) on isiklikult vististi kõige suuremate võimetega inimene praeguses Keskkomitees, kuid ta on liiga enesekindel ja paneb liiga suurt rõhku puht administratiivsele küljele. Need praeguse Keskkomitee kahe silmapaistva juhi omadused võivad tahtmatu põhjustada lõhenemise.

Stalin on liiga jäme (...) ja sellepärast teen seltsimees-tele ettepaneku järele mõelda, kuidas Stalinit sellelt kohalt üle viia.

(V. I. Lenin. Valitud teosed, 3. kd. – lk. 697.)

F

21. jaanuaril suri bolševike partei juht ja asutaja, kogu maailma töörahva juht. Lenini lipu, partei lipu tõstis kõrgele ja seda kandis edasi Stalin – Lenini väljapaistev õpilane, bolševike partei parim poeg, Lenini väarikas järglane ja ta töö suur jätkaja

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 82.)

G

Kasutades algul Lenini haigust ja hiljem ta surma, püüdsid sotsialismi vaenlased parteid leninlikult teelt kõrvale kallutada, et sellega ette valmistada tingimusi kapitalismi restaureerimiseks meie maal. Eriti vihaselt ründas parteid leninismi verivaenlane Trotski oma käskutega.

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 85.)

H

Sotsialismi võidud ajasid rahva vaenlasi veelgi rohkem marru. 1937. aastal tulid päevavalgele uued andmed buhhaarinlik-trotskistlikku salakuulajate, kahjurite ja kapitalistlike riikide luureasutuste teenistuses olevate mõrvarite jõuku kuuluvate lurjuste kohta (...) Nõukogude kohus avastas nende kuriteod ja mõistis nad mahalaskmisele (...)

(J. V. Stalin. Lühike elulugu. Tallinn: 1951. – lk. 138–139.)

I

Trotski ei rünnanud Stalinit sellepärast, et ta tundis end kindlalt. Ühegi kaasaegse jaoks poindud Stalin 1923. aastal selline paljutähendav ja väljapaistev tegelane, kelleks ta sai hiljem. Trotski jaoks oli see nagu halb nali, et selline tagaplaanil olev tahtejõuline ja kaval, kuid armetu ja artikuleerimata kõnega mees võiks olla tema tegelik rivaal.

(I. Deutscher. The Prophet Unarmed, Trotsky 1921–29. London: 1954. – p. 356.)

J

Trotskil oli 1924. a väga suur võim riigis tänu oma positsioonile sõjaasjade rahvakomissarina. Kas ta oleks võinud, toetudes armeele, alustada võitlust parteibürokraatiaga? (...) Trotski loobumist aktiivsest võitlusest ei saa seletada ainult tema tervisliku seisukorraga. Andekas ideoloog ja analüütik oli sündinud revolutsionäärriks, mitte diktaatoriks.

(G. n. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 166–167.)

K

Faktid Trotski elust ei anna alust oletada, et temast oleks võinud saada väiksem diktaator kui Stalin. Stalini silmis oli just Trotski tema peavastane ja ta jälgis tema tegevust kogu aeg, kasutas ära vastase vead ja nõrgad küljed ning ründas teda. Trotski aga hindas ebaõigesti olukorda ja alahindas Stalinit. Kõik see viis lõppkokkuvõttes Stalini võiduni olukorras, kus algsest olid kõik võidueeldused Trotskil.

(А.Бузинок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 131.)

L Stalini kunagine isiklik sekretär B. Bašanov meenu-
tas, milliseid meetodeid kasutas Stalin juba võimu-
võitluse algperioodil: kord tuli ta sisse Stalini kabinetti
ja nägi, et viimane kõneleb telefoniga: õigemini, ta is-
tus ja hoidis telefonitoru käes ja kuulas (...) sekretär
selsis ja ootas, kui kõne lõpeb, kuni taipas, et Stalini
käes olev toru polnud mitte kõnelemiseks, vaid teiste
kõnede pealtkuulamiseks (...) Kui Hitler ja Mussolini
pidid oma võimuletulekuks läbi tegema mingi teekon-
na: looma oma partei, veenma inimesi oma vaadete
õigsuses (...), siis Stalini polnud tarvis teha midagi tao-
list. Ta oli pandud istuma partellis-bürookraatliku masi-
na rooli ja tal pruukis vaid sellest kinni hoida ning
masin ise tõstis ta tippu.

(C. Шульман. Власть и судьба. Москва: 1998. – с. 189–191.)

M Partei peasekretäri amet oli 1922. a parteijuhile allu-
tatud amet, peasekretär juhtis partei sekretariaati ja
seega kogu bürookraatlikku aparaati ning omas mää-
ratu suurt võimu. Stalin sai peasekretärina anda eri-
nevaid korraldusi, määrata koosolekute päevakorda,
inimesi riigiametitesse määrata ja neid vabastada
vastavalt omaenda eelistustele ja soovidele.

(A. Wood. Stalin and Stalinism. London: Routledge,
1997. – p. 27.)

N Stalin kujundas oskuslikult Lenini kultust (...), milles
tema ise endise seminaristina mängis peapreestri rol-
li. Lenin muudeti iidolisamaseks surematuks isikuks,
temaga seoses kujundati tseremoniaalsed rituaalid,
tema loodud kirjutised kuulutati peaaegu religioosse-
teks tekstideks (...), tema keha säilitati.

(A. Wood. Stalin and Stalinism. London: Routledge,
1997. – p. 28.)

O 1938. a ilmus raamat "ÜKP(b) lühikursus", kus oli
ümber tehtud kogu senine NSV Liidu ajalugu (...) Sel-
les kujutati Stalinit Lenini lähima võitluskaaslasena,
oktoobripöörde organiseerija ja juhina, Koduõja stra-
teegia väljatöötajana, kirjeldati, kuidas Lenin ja Stalin
ühiselt tõrjusid Trotski, Zinovjevi, Kamenevi ja Rõkovi
katseid lõhestada parteid jne. Stalini ja Lenini eriarva-
mustest vaikiti ja Lenini kiri kongressile avaldati alles
pärast 1956. aastat.

(А. Буллок. Пётлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск:
1998. – с. 131.)

P Foto "Sõjaväeparaad enne sõda Leningradis".

(C. Шульман. Власть и судьба. Москва:
1998. – с. 191–192.)

1. Miks olid peamisteks rivaalideks Lenini surmajärgses võimuvõitluses just Stalin ja Trotski?
2. Mille poolest nende elukäik erines ja mille poolest oli see sarnane? (Allikad B, C.)
3. Mille poolest nende vaated sarnanesid ja mille poolest erinesid? (Allikad B, C, D, E.)
4. Millised tähtsamad isikud või poliitilised jõud toetasid mõlemat meest? (Allikad E, J, M.)
5. Kuidas tegutsesid nad võimuvõitluse ajal? (Allikad E, I, K, M.)
6. Kuidas kujutati Stalinit ja Trotskit stalinistlikus ajalookäsitluses? (Allikad F, H, N, O, P.)
7. Miks kujundati NSV Liidus Lenini kultust? Nimetage vähemalt 3 põhjust.
8. Milliseid järeldusi saab NL poliitiliste olude kohta teha foto põhjal (allikas P)? Kas Marxi-Engelsi ja Stalini-Lenini portreed seinal sisaldavad mingit teavet selle kohta? Millist?

9. Koostage kahest osast koosnev tabel, kuhu märkige põhjused, mis tugevdasid (+) või nõrgestasid (-) Trotski ja Stalini võimalusi saada NSV Liidu liidriks. Arvestage nende haridustaset, rolli revolutsioonilises tegevuses enne ja pärast Oktoobripööret, suhteid Leniniga, isikuomadusi, toetajaid, vaateid NSV Liidu arengu küsimustes, käitumist võimuvõitluse ajal.

10. Arutlege klassis, kas, millal ja millistel asjaoludel oleks Trotski võinud võimuvõitluses peale jääda. Miks seda siiski ei juhtunud? Kas NSV Liidu areng oleks võinud kujuneda teistsuguseks, kui Trotski oleks võimuvõitluses võitnud? Milliseks? Kas NSV Liidus oleks olnud võimalik demokraatliku riigivalitsemise kehtestamine pärast Lenini surma? Põhjendage oma arvamust!

VÕIMUVÕITLUS NSV LIIDUS 1930. AASTATEL. TERRORI PÕHJUSED, TÄHENDUS, ULATUS

A

G. Zinovjev (aastani 1926 Kominterni eesotsas).

L. Kamenev (aastani 1926 Rahvakomisсарide Nõukogus jm).

N. Buhharin (töötas 20.–30. aastatel "Pravda" ja "Izvestija" peatoimetajana jm).

(T. Fiehn. Russia and the USSR 1905–1941. A Study in Depth. London: 1998. – 82.)

B

Partel jaoks tähendas terror peaaegu täielikku isikute vahetumist, vana bolševike füüsilist hävitamist ja nende asendamist uue põlvkonna inimestega, kes olid usaldusväärsed, ei esitanud liigseid küsimusi ja kelle kogu elu ja karjäär sõltus nende valmidusest astuda surnud meeste jälgedesse (...) Stalini enda jaoks tähendas see endiste ja praeguste, reaalse ja väljamõeldud rivaalide hävitamist ja türannliku võimu koondumist tema kätte (...) Mõned autorid leiavad, et stalinlikud verised puhastused kujutasid endast bolševistliku teooria ja praktika loogilist ja paratamatut tulemust ning Lenini elitaarse ja tsentraliseeritud partei võimuletulek tähendas paratamatult ühe diktaatori esilekerkimist. Teised arvavad, et soov luua kõrgelt industrialiseeritud riiki mahajäänud agrarmaal tekitas paratamatult laialdase vägivalda kasutamise vajaduse oma revolutsiooniliste eesmärkide saavutamiseks.

(A. Woolf. Stalin and Stalinism. London: Rotledge, 1997. – p. 39.)

C

Foto aastast 1925 ja "sama" foto 14 aastat hiljem.

(T. Fiehn. Russia and the USSR 1905–1941. A Study in Depth. London: 1998. – p. 119.)

1934

Leningradi parteisekretäri S. Kirovi mõrvamine.

1935

Kamenevi ja Zinovjevi arreteerimine seoses Kirovi mõrvaga.

1936

"Suure terrori" algus; 1. fabritseeritud kohtuprotsess 16 NSV Liidu riigitegelase üle (s.h endised Poliitbüroo liikmed Zinovjev ja Kamenev); kohtuprotsess oli avalik, seda valgustati NSV Liidus ja välismaal. Kohtualuseid süüdistati valitsuse ja Stalini kõrvaldamise kavades, väidetava salajase kesku loomises, mida juhtivat välismaalt Trotski. Nad tunnistasid end süüdi ja mõisteti surma.

1937

Terrori kõrgaeg; teine avalik protsess 17 juhtiva riigitegelase üle. (s.h Pjatakov, Radek, Sokolnikov). Neid süüdistati võimuhaaramiskavas, spionaažis Jaapani ja Saksamaa kasuks, majanduskahjurtuses, kavas loovutada Ukraina Saksamaale ja Kauk-Ida Jaapanile jm. Kohtualused tunnistasid end süüdi ja mõisteti surma.

1937

Sõjaväelaste kinnine kohtuasi. Kohtu all olid: kaitseministri ase-
täitja marssal Tuhhatševski, kind-
ralid Kork, Jakir, Urborevičius, Ei-
delmanis, Primakov, Feldman,
Jegorov, Blücher jt. Spionaažis
Saksamaa ja Jaapani heaks. Pu-
naarmee sõjaplaanide müümises ja
relvaasiatud ülestõusu ettevalmis-
tamises süüdistatuna mõisteti
enamik neist surma. Algasid rep-
ressioonid relvajõududes. Asja-
de hilisemal uurimisel osutusid
esitatud süüdistused alusetuks.

1938

Kolmas – suurim avalik protsess
21 riigitegelase üle (s.h. endine
Politbüroo liige Bahharin). Neid
süüdistati NSV Liidus kapitalismi
taastamise kavas, spionaažis Inglis-
maa ja Saksamaa heaks, plaanis
loovutada neile Valgevene, Tša-
kaaasia ja Turkestani. Kohtuotsu-
sed tunnistasid end süüdi, neile
mõisteti surmanuhtlus; kohtuasja-
de hilisema (pärast 1956. ja 1985.
a) läbivaatamise käigus tunnistasid
esitatud süüdistused alusetuks;
NKVD etteotsa määrati Beria.

1939

“Puhastus” kuulutati lõppenuks.

1940

Trotski määrati Mehhikos NKVD
agendi poolt.

(C. Cook, J. Stevenson. Euroopa
ajalugu 1763–1991. Käsiraamat.
Tallinn: Olion, 1994. – lk. 166–167.)

D

NSV Liidus 1938. a 21 protsessi ajal
ilmunud karikatuur. Trotski seisab
haakristiga märgistatud saapas.

(B. Rogovin. Партия расстрелянных.
Москва: 1997. – с. 106.)

E

Puhastuse läbiviimise algatus ei tulnud ei madalamal seisvatelt organi-
satsioonidelt ega NKVD-lt. See oli täielikult Stalini ja tema lähemate
kaaslaste (Kaganovitš, Molotov, Ždanov, Andrejev) käes. Puhastus oli
üks etappe Stalini isiklikus võitluses võimu pärast

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 252.)

F

Pole kahtlust selles, et alguses kavatses Stalin hävitada vaid need, kes
olid kunagi olnud või võisid tulevikus olla tema vastu (...), kuid tema käivi-
tatud masin hakkas tööle temast sõltumatult (...) on alust arvata, et tol-
leaegsetest majanduskavadest tulenevalt oli NKVD-l arreteerimiste
plaan (...) uurijad pidid oma koha ja pea säilitamiseks saavutama kohtu-
alustelt ülestunnistused.

(Д. Голкин. История Советского Союза. 1917–1991. Москва:
1995. – с. 200–201.)

G

Ehkki Trotski asus tuhandete kilomeetrite kaugusel kohtusaalist, kõlas
tema nimi protsesside ajal sadu kordi (...) oli tunda, kui tugev on Stalini
vihkamine ja soov kätte maksta.

(B. Rogovin. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 84.)

H

Pärast seda, kui NSV Liidus likvideeriti kulaklus, oli riigi majandusrasku-
si ja rahva vaesust võimatu seletada riigi suhtes vaenulike jõudude tege-
vusega (...) Seetõttu oli vaja leida uued süüdlased, reeturid, rahvavaen-
lased ja vandenõulased, kes teadlikult takistavad nõukogude inimesi
oma töö vilju nautimast, soovivad rahvast orjastada ja maha müüa mitte
lihtsalt mõisnikele ja kapitalistidele, vaid kõige hullematele fašistidele (...)
Protsesside eesmärgiks oli võtta Stalinit ja tema soosikutelt vastutus
majandusalaste mõõdalaskmiste eest

(B. Rogovin. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 88–89.)

I

Iga mingil positsioonil oleva isiku arreteerimine tähendas kellelegi tei-
sele karjääriredelil edasilükkumise võimalust, kusjuures paljudel õnnes-
tus hüpata korraga üle mitme redeliastme (...) süüdimõistmine kriminaal-
koodeksi §58 järgi tähendas reeglina kogu vara konfiskeerimist (...) pole
õige väide, et kõik nõukogude inimesed elasid 1937.–38. aastal alalises
arreteerimishirmus – sellest olid vabad need, kes arreteeritute kohad
endale said ja kellel polnud enne seda olnud ei märkimisväärset karjääri
eга tähtsaid tutvusi.

(B. Rogovin. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 305–306.)

J

On avaldatud arvamust, et vajadus suure hulga tööjõu järele põhjapiir-
konnas (Valge mere kanal jm) ja Siberis oli massiliste arreteerimiste
peapõhjus. Kuid see ei seleta suure hulga teadlaste, inseneride, sõjaväe-
laste, riigi- ja parteitegelaste arreteerimist.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York:
1964. – p. 247.)

K

Tänapäeval on sündimas uus müüt 1937. aasta kohta: kõik selle aasta meenutamised on tingimata lood juhtivate kommunistide tragöödiast. Kuid miljonitest tol ajal vahistatutest ei saanud silmapaistvad partei- ja riigitegelased moodustada üle 10%.

(A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: 1990. – lk. 65.)

L

Võib oletada, et Tuhhatševski ja teised kõrgemad ohvitserid jälgisid õudusega partei vana kaardiväe hävitamist ja ei varjanud oma tundeid sellega seoses. Nad kontrollisid riigi relvajõude ja Moskva garnisoni. Nad oleksid soovi korral võinud hõivata Kremli ja arreteerida Stalini ning teised. (...) Miks otsustas Stalin ohtliku aadrilaskmise kasuks Punaarmee? Asjaolu, et Tuhhatševskil oli võimalus võimuhaaramist kavandada, isegi kui ta seda tegelikult ei teinud, oli Stalini jaoks piisav argument kõrvaldamiseks. Ühe mehe ohverdamise järel järgnes ahelreaktsioonina teiste ohverdamine.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 247, 251.)

M

Arvestades Stalini psühholoogilisi omadusi ja pikaajalise pörandaaluse tegevuse kogemusi, võib arvata, et tal ei olnud raske end veenda selles, et tema režiimi ähvardab varjatud oht (...) puhastused vähenaldasid tema pidevat hirmu vandenõu, riigipöörde, kalalätungi ees (...) need lõpetasid alatiseks eriarvamused ja avasid talle tee ainuvõimule (...) nende käigus lõi Stalin uue partei, sellise, mis märkimisväärselt erines varasemast.

(A. Бузлок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 69–71.)

N

Lõputute ülekuulamiste käigus kasutati arreteeritute suhtes psüühilist ja füüsilist terrorit, niikaua kuni nende vastupanu murti ja nad kirjutasid alla kõigele, mida neilt nõuti. "Suur konvelleriin" tähendas seda, et ülekuulamised jätkusid nii öö kui päeval, vahetusi ülekuulajad, kuid ülekuulata jäi samaks.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 244.)

O

Ühelgi protsessil ei esitatud mingeid süüaluste süüd tõendavaid dokumente: ainult nende eneste ja nende väidetavate kaasosaliste tunnistused; iga tunnistus võimaldas arreteerida uusi inimesi ja tugevdas NKVD võimu (...) paljud uurijad ähvardasid kohtualuseid sellega, et kui nad end väidetavates kuritegudes süüdi ei tunnista, rakendatakse terrorit nende perekondade suhtes (...) Vaevalt uskus keegi täielikult tunnistusi, mis kohtusaalis kõlasid. Siiski mõtlesid paljud inimesed nii NSV Liidus kui ka välismaal, et süüdistusteks peab olema mingigi alus, ükskõik kui uskumatutena need ka ei tundunud.

(Д. Голкин. История Советского Союза. 1917–1991. Москва: 1995. – с. 200–201, 194.)

P

Erinevalt kollektiviseerimisest oli terror individuaalne, etteaimamatu, hoop anti vaikselt, ilma kära tekitamata. See seletab ka seda, miks ei tekkinud organiseeritud vastupanu. Sellistes oludes elades püüdis igaüks end veenda selles, et parim viis ebameeldivustest pääsemiseks on toimuvast mitte midagi teada. Salastatus, mis ümbritses laagreid ja arreteerimisi, tegi kõik selle inimeste jaoks veelgi hirmutavamaks.

(А. Бузлок. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 62–63.)

R

Paljude inimeste usk Stalinisse, õiglasesse õigusemõistmisse oli väga tugev: näiteks kõneles üks vangidest hiljem nii: "Mitte ühelgi hetkel, mil ma istusin vanglas (2,5 aastat) ega ka pärast seda, kui mind saadeti laagrisse ja asumisele (17 aastat), ei süüdistanud ma Stalinit (...) kirjutasime lõpmatuseni – Stalinile."

(В. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 264.)

S

Kommunistliku partei liikmete arvu muutumine.

1923	500 000
1934	3 500 000
1938	2 000 000
1939	2 300 000

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 236–237.)

T

Orienteeruvate arvutuste kohaselt viibis NKVD eeluurimisvanglates aastatel 1936–38 8–9 miljonit inimest, mis moodustas umbes 6% kogu NSV Liidu elanikkonnast. Kahtlased olid kõik endised opositsionäärid, menševikud, sotsialistid-revolutsionäärid, anarhistid, endised emigrandid, parteilikkmed, kes olid viibinud välismaal, kõik kodanikud, kellel oli kirjavahetus isikutega välismaal, välismaalased kommunistid, liiduvabariikide kommunistid ja kõik need, kes ei toetanud verist puhastust.

(G. v. Rauch. A History of Soviet Russia. New York: 1964. – p. 243.)

U

Rahvusteks, keda kõige enam "natsionalismi" sildi all repressseeriti, olid poolakad ja lätlased. 1937. a detsembris andis NKVD korralduse lätlaste massiarestide kohta. 05.01–20.07.1938 lasti maha 3680 lätlast, kellest enamikku süüdistati spionaažis Läti Vabariigi heaks.

(В. Роговин. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 15, 483, 481.)

Istuma läksid kõik Leningradi eestlased – kinni pandi Eesti spioonidena ainult nime põhjal.

(A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: 1990. – lk. 66.)

V

(..) GULAG-i kartoteek aastast 1940 sisaldas andmeid umbes 8 miljoni inimese kohta, s.h karistuse kandjate, vabaks saanute ja laagrites surnute kohta. Kokku oli laagrites ajavahemikus 1921–1953 umbes 10 miljonit inimest.

1921–1954 lasti maha 642 980 inimest. Sõja alguses oli NSV Liidu vangilaagrites 2,3 miljonit vang.

(B. Rogovin. Партия расстрелянных. Москва: 1997. – с. 15, 483, 481.)

1937. a oli NSV Liidus 7000 vangilaagrit. Kõige suuremad laagrite kompleksid asusid Komi ANSV-s (Petšoora kivisöebassein, Vorkuta linn), Kaug-Idas (Kolõma kullakaevandused), Ida-Siberis (Baikal-Amuuri laagrid)

(А.Буцкож. Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. Смоленск: 1998. – с. 66–67.)

1. Võrdle fotosid (allikas C). Mis on muutunud ja miks?

2. Millal algasid repressioonid? Millised institutsioonid ja isikud olid otseselt või kaudselt seotud repressioonidega? (Allikad D, E, F, G, I, K.)

3. Mida arvete J. Stalini osast selles? (Allikad E, F, M, R.)

4. Millistesse ühiskonnagruppidesse kuuluvad inimesed olid repressioonide ohvrid? (Allikad J, K, L, P, S, T, U, V.)

5. Miks arreteeriti nii NSV Liidu poliitilise eliti kuuluvaid isikuid kui ka reakodanikke? Millised olid repressioonide poliitilised ja majanduslikud põhjused? (Allikad B, H, J, L.)

6. Kas leiata seoseid industrialiseerimise ja vangilaagrite paiknemise vahel? (Allikad J, V.)

7. Mil moel nõrgestasid repressioonid riiki (riigivalitsemine, majanduse seisund, kaitsevõime, välispoliitiline positsioon, rahvas)? Kellele ja miks olid repressioonid kasulikud? (Allikad F, I.)

8. Mida tahab karikaturist öelda? (Allikas D.) Kes võiksid olla need, kes mööda saabast üles ronivad? Millise saapaga on tegemist? Miks on see haakristiga märgistatud?

9. Arutage klassis ja koostage kirjalik analüüs teemal "Repressioonid NSV Liidus: kas jälitamismaania või kaine arvestus?". (Selles eeldatakse repressioonide põhjuste, erinevate vormide jm analüüsi.)

10. Kujutage ette, et olete välisajalehe korrespondent, kes kirjutab ajaleheartiklit arreteerimistest ja näidiskohtuprotsessidest. Kasutage eespool esitatud materjale toimuva analüüsimiseks.

– Kas kohtuprotsesside käik veenab Teid kohtualuste süüis?

– Kuidas suhtute asjaolusse, et kohtualused tunnistasid end avalikult süüdi?

– Miks Stalin nn näidiskohtuprotsessid korraldas? Esitage vähemalt 3 oletust.

☐ C. Cook, J. Stevenson. Euroopa ajalugu 1763–1991: Käsiraamat. Tallinn: Olion, 1994.

☐ Mark N. Hagopian. Režimid, liikumised, ideoloogiad. Tallinn: Olion, 1993.

☐ V. Huovinen. Onu Joss. Kaasaegse jutustusi Jossif Stalinist. Tallinn: Koolibri, 1993.

☐ Ed. Laaman. Demokraatia ja diktatuur. Pärnu: 1991.

☐ Stalinlik vägivalldamasin. Koost. H. Mets. Tallinn: Olion, 1990.

☐ V. Suvarov. Viimane vabariik. Tallinn: Olion, 1999.

☐ A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1.–3. kd. Tallinn: Eesti Raamat, 1990.

☐ www.home.mira.net/~deller/bs/index.htm – Andy Blunden. Stalinism: it's Origins and Future. 1993.

☐ www.marxist.org./archive/trotsky/index.htm – L. Trotski internetiarhiiv.

☐ www.metalab.unc.edu/expo/soviet.exhibit/entrance.html – USA Kongressi raamatukogu näitus

☐ Nõukogude Liidu arhiivimaterjalidest.

☐ www.cpsu – materjale NSV Liidu ajaloost Stalinist Gorbatsšovini.

AUTORITARISM – KAS PARIM, MIDA AJALOO PAKKUDA OLII?

UUTE TEEDE OTSINGUD

A

Majanduskriis tuli kõigepealt. 1929. a sügisel sai alguse suur ülemaailmne depressioon, mille lained varsti (...) ka Eestisse sisse löid. (...) Majanduskriis Eestis (nagu mitmel pool mujalgi) oli totaalne. Ta tabas rängalt kõiki alasid: põllumajandust, tööstust, kaubandust, aga kõigi nende erasektorite kõrval ka kogu riigimajandust.

Poliitiline kriis Eestis algas hiljem kui majanduskriis. Tema alguspunktiks võib lugeda 1932. a talvet, IV Riigikogu viimisel (9.) istungjärgul aset leidnud pikka valitsuskriisi. (...)

Nagu majanduslik, oli ka poliitiline kriis Eestis mitmeahuline. Ta hõlmas nii valitsust ja parlamenti kui ka kolmandat riigivõimu – rahvast; nende vahel ja nende seeski tekkis nüüd suuri, ennenägematult ränki konflikte. Tema kõige väljapaistvamaks avalduseks oli siiski parlamentarismi kriis – täidesaatva võimu stabiilsuse suur allakäik, kui järjest tihedamalt tekkis nüüd valitsuskriise.

(Rein Marandi. Must-valge lipu all. Uppsala: 1991. – lk. 14–15.)

B

Sellises olukorras omandas suure tähtsuse organisatsioon, mis kujutas endast tüüpilist näidet 1930. aastate parlamentliku korra vastastest jõududest kogu Euroopas, kuid samal ajal ka Euroopa kirdeosale iseloomuliku varianti. See oli Vabadussõjalaste Liit, rahvapärastelt vapsid, mis koondas ja liitis kunagised Vabadussõjast osavõtnud (...) Tema eeskujuks oli kahtlemata väga sarnane liikumine Soomes, mis alates kokkutulekust 1929. aastal Lapuas nimetas end Lapua liikumiseks ja äratas tähelepanu omavõimsete terroriaktidega kommunistide vastu, hiljem ka aktsioonidega sotsiaaldemokraatide ja parlamentaarse demokraatia vastu. (...) Kui Laidoner oli vabadussõjalastest lahti õelnud, võttis juhtimise enda peale (...) kindral Andres Larka, kes aastail 1918–1925 oli olnud sõjaministri asetäitja ja siis tervislikel põhjustel pensionile läinud. Tegelik liikumapanev jõud oli eriti suurte demagoogivõimetega auahne advokaat Artur Sirk.

(Gerrit von Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlat, 1995. – lk. 75.)

C

Parlamentarismi perioodil oli Lätis mõningaid poliitilisi organisatsioone, keda mitte alusetult pole peetud profašistlikeks. Rahvuslik Ühendus kui rikaste läti rahvusest ettevõtjate poliitiline organisatsioon pidas oma eeskujuks Mussolini fašistlikku diktatuuri Itaalias, sest seal oli "kord majas" ja parlamentaarne demokraatia likvideeritud. Ühenduse liider Arveds Bergs oli sajandi algul järjekindel demokraat, kuid pettus hiljem parlamentaarses süsteemis, sest tema arvates oli see kaasa toonud liiga sügavad vastuolud erinevate poliitiliste jõudude vahel, destabiliseerinud poliitilist elu ja õõnestanud riigi aluseid.

Aktiivseimaks neist oli 1931. a loodud "Ugunskrusts" / "Tulirist" – koostaja märkus/, mis 1933. aastast kandis nime "Perkonkrusts" / "Kõuerist" – koostaja märkus/ ja mis ühendas 15 tuhandet liiget. Tema juhiks oli Gustavs Celmins, kes 1934. a neljaks aastaks vangimõisteteti.

Tuleb märkida, et ühelgi äärmusorganisatsioonil ei olnud kohti Seimis. Kuid nad jätkasid järjekindlalt oma kihutustööd, väites, et Läti rahvusvähemused, välja arvatud leedulased ja eestlased, on alamast sorti inimesed. Riigivastastusele viidates nõudsid nad, et keelataks ära kõik organisatsioonid, mis õhutavad klassivaenu. Eelkõige pidasid nad silmas sotsiaaldemokraate, nende noorteorganisatsioone ja ametiühinguid.

(H. Creifman, C. Kuznetsov. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – c. 81, 82.)

**AASTAD 1932–1934
EESTIS JA LÄTIS**
15. juuni 1920

Eesti Vabariigi esimese põhiseaduse vastuvõtmine.

15. veebr 1922

Läti Vabariigi esimese põhiseaduse vastuvõtmine.

13.–15. aug 1932

Riigikogu esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu esimene rahvahääletus Eesti Vabariigis.

10.–12. juuni 1933

Riigikogu esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu teine rahvahääletus Eesti Vabariigis.

14.–16. okt 1933

Vabadussõjalaste esitatud põhiseaduse muutmise eelnõu rahvahääletus Eesti Vabariigis.

21. okt 1933

K. Pätsi "üleminekukoalitsus" vahetab välja tagasi astunud J. Tõnissoni kabineti.

7.–15. jaan. 1934

Eesti Vabariigis toimuvad valimised kohalikesse volikogudesse.

24. jaan. 1934

Eesti Vabariigi teine põhiseadus jõustub.

24. veebr 1934

Riigivanema kandidaadidena seatakse üles Konstantin Päts (Põllumeeste Kogud ja Eesti Rahvuslaste Klubid), Johan Laidoner (Asumike Koondis ja Vabadusristi Vendade Ühendus), August Rei (Eesti Sotsialistlik Töölise Partei), Andres Larka (Eesti Vabadussõjalaste Liit).

12. märts 1934

Pätsi ja Laidoneri riigipööre.

15. mai 1934

Ulmanise riigipööre.

D

"Ülevaade kihutusmadinast."

Kleebiti ja määriti hoolega kodaniku pead segiajavad lugemist. Sõbralikul vastutulekul rebiti neid samas üksteisel maha. Meelelahutuseks maaliti lõbusaid tulevikku ettekuulutavaid tonte seinale.

(Päevaleht. – 1933. – 15. oktoober.)

E

Pärast Riigikogu põhiseaduseelnõu teistkordset läbikukkumist rahvahääletusel jõudis järjekord vabandussõjalaste eelnõu kätte. See määrati rahvahääletusele 14.–16. oktoobril 1933. Vabandussõjalaste eelnõu andis riigivanemale väga suured õigused. Eestist pidi saama presidentaalne riik, kus 50-liikmeline Riigikogu on justkui komisjon riigi kõrgemat võimu teostava riigipea juures. Riigikogu pidi valitama iga 4 aasta järel proportsionaalsuse põhimõtete alusel, kuid võimalusega valida ka üksikisikuid. Riigivanem pidi valitama rahva poolt 5 aastaks. Ta võis laiali saata Riigikogu ja tagandada ametist valitsuse, panna Riigikogu otsustele veto ja anda välja dekreete (isegi riigieelarve võis kehtestada dekreediga). Selle põhiseadusega oleks kehtestatud autoritaarne režiim.

(Oie Elango, Ants Ruusmann, Karl Sillivask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 267.)

F

Andmed Riigikogu juhatus otsusest 25. oktoobril 1933:

hääleõiguslike kodanikke	739 416
võttis osa rahvahääletusest	576 317 (77,8%)
hääli anti: eelnõu poolt	416 878 (56,3%)
eelnõu vastu	156 894
tunnistati maksvusetuks	1469
Erapooletud	1076

Löplik kokkuvõte 14., 15. ja 16. oktoobril 1933. a toimunud rahvahääletamisest. (Riigi Testaja nr 86. – 1933. – 28. oktoober.)

G

Riia, 18.10. Oma juhtkirjale "Latvijas" Eesti rahvahääletuse tulemuste kohta paneb Arved Berg pealkirjaks "Millal järgneme meie?" Läti rahvustele juht kirjutab: *Eesti saab nüüd parteiintrüidest vaba ja iseseisva valitsuse. Selleks saavutuseks võime meie oma naabritele ainult õnne soovida, seda enam, et see muutus on sündinud vapustusteta. Tuleb soovida, et ka Läti lähöks sama teed.*

Helsingi, 17.10. "Helsingin Sanomat" kirjutavad Eesti rahvahääletuse tulemuste kohta muuseas: *Oli ammu teada, et meie vennasrahva valituskord vajab parandust. Ka pealiskaudsele vaatlejale näis ebaloomulikuks, et riigipea ja peaministri ametid olid koondatud ühe isiku kätte. Nüüd on Eesti põhiseaduse muutmise teostatud.*

Läti ja Soome ajalehed rahvahääletusest. (Päevaleht. – 1933. – 19 oktoober.)

H

Projekti /Põhiseaduse muutmise projekti – koostaja märkus/ põhiolemus seisnes presidendi õiguste laiendamises. Pandi ette valida teda üldrahvalikult – üldistel, ühetaolistel, otsestel ja salajastel valimistel. Projekti järgi saanuks riigi president õiguse saata Seim laiali ja valitseda ilma parlamendita kuni laialisaadetud koosseisu voilituste lõpuni. (...) Püüdlusi muuta vabariik presidentaalseks ei saanud kuidagi pidada katseks kehtestada fašistlikku diktatuuri. Sellele vaatamata astusid mitmed saadikud põhiseaduse muutmise projekti vastu ägedalt välja.

Põhiseaduse muutmise projekti teine lugemine 8. mail 1934. a suurendas selle pooldajate arvu. 63 saadikut hääletas selle poolt, et riigi president valitaks üldistel valimistel. Kuid projektis kavandatud presidendi õigus Seim ennetähtaegselt laiali saata lükati saadikute enamuse poolt tagasi. See aga ei rahuldanud üldsegi projekti autoreid. Projekti kolmandat lugemist enam ei toimunudki – nädala pärast leidis aset riigipööre.

(J.O. Creffman, C. Кузнецов. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – с. 126.)

I

“Majesteedi tahe.”

(Päevaleht. – 1933. – 18. oktoober.)

1. Milliseid inimtegevuse valdkondi tabas suur kriis? Miks kasvas majanduskriis paljudes maades üle poliitiliseks kriisiks? (Allikas A.)

2. Millised olid Eesti ja Läti äärmusliikumiste eeskujud ja “sümpaatiad” välismaal? (Allikad B, C.)

3. Milliseid ühisjooni oli Eesti ja Läti äärmusliikumiste nõudmistes ja väärtushinnangutes? Milliseid erijooni võib eeltoodud allikate põhjal täheldada Eesti ja Läti äärmusliikumiste vahel? (Allikad B, C, E.)

4. Rollimäng. Jagage mängijate vahel ära järgmised rollid (soovi korral võib rolle juurde mõelda):

- a) jõukas talupoeg;
- b) kindlapalgaline riigiametnik;
- c) töotu tööline – Vabadussõja veteran;
- d) edukas ärimees;
- e) haritlane – literaat;
- f) sotsialist – elukutseline poliitik.

Eri rollide täitjad kujundagu endale seisukoht rahvahääletusele tuleva vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu suhtes ja põhjendagu seda. Diskussiooni juurde kuulub ka vastaste seisukohtade arvustamine ja ümberlükamine, välistada ei saa ka üksteise “poriga loopimist” ja isiklikuks minekut.

5. Millised plussid ja miinused olid Eesti Vabariigi teisel põhiseadusel esimesega võrreldes? (Allikad D, H.)

plussid	miinused

8. Kuidas reageeriti välismaa ajalehtedes Eestis toimunud rahvahääletuse tulemustele? (Allikas G.)

9. Miks ei toetanud osa Läti Seimi saadikuid põhiseaduse projekti seda osa, mis puudutas presidendi õigust saata parlament ennetähtaegselt laiali? Andke hinnang saadikute käitumisele. (Allikas H.)

OTSUSTE LANGETAMISE JA TEGUDE AEG

A

17. oktoobril luges Riigikogu esimees K. Einbund ette järgmise riigivanem Tõnissoni kirja: (...) Nüüd kus rahvas on oma otsuse põhiseaduse muutmiseks annud ja kus tuleb asuda esijoones just uue põhiseaduse maksmapaneku ettevalmistamise töödele, tahab vabariigi valitsus anda riigikogule võimaluse vabalt otsustada, kelle hoolde usaldada see uus ülesanne. Neil kaalutlustel otsustas vabariigi valitsus oma koosolekul tänasel päeval lahkuda ametist. (Kiiduavaldused põllumeeste-kogude ridades. M. Martinson: Ometi viimaks.)

(Päevaleht. – 1933. – 19. Oktoober.)

B

Esimese hoobi Pätsi kõikumata usule enda kõlblikkuses Eesti riigi esimese presidendi kohale andsid tulemused riigivanema kandidaatidele allkirjade kogumisel. Need lõpptulemused seisuga 21. märtsil 1934 (21. märtsil pandi allkirjade kogumine dekreediga seisma) pakuvad järgmist pilti:

LARKA	62 070	50,4%
LAIDONER	38 066	30,7%
PÄTS	18 501	14,9%
REI	4983	4,0%

Andmed näitavad allkirjade koguarvu kõigis 11 maakonnas, välja arvatud Pärnu linn.

(William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. – lk. 389.)

e

Valitsus andis löögi 12. märtsi pärastlõunal. Tondil asuv sõjakooli aspirantide kursus, keda võis pidada elitüksuseks, rlvistati õppeväljakule, kus kooli ülem kolonelleitnant Aleksander Jaakson andis käsu minna täitma eriülesannet. Kiirmarsil liiguti linna ja Tõnismael hargneta: üks kompanii tõttas Narva maanteele EVL-i maja juurde, kaks kompaniid võtsid oma kontrolli alla Toompea ja selle ümbruse. Sõjaväega üheaegselt lülitus operatsiooni poliitiline politsei, hakates vabadussõjalasi arreteerima.

(Öie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siiliuusk. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 277.)

D

Tallinna garnison oli õige arvurikas. (...) Kuid Päts ja Laidoner kasutasid oma plaani teostamiseks ainult noori sõjakooli kasvandikke, pannes kõik lootused nende kasvatusel järgida ülemuse käsku pimesi. (...) noormehed said alles hiljem teadlikeks, et neid käsutati haarama relvi ja ignorantsena saadeti tegevusse oma rahva liikmete vastu. Au- ja tänutundest jäeti nad ilma. Nii mõnigi Sõjakooli kasvandik mõtles oma hülisemal ohvitserkarjääri ajal 12. märtsi ööle, tundes tagantjärele pünlikkust eesti sõjamehele sobimatust osast, mida tal sel korral oli täita.

(William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. – lk. 375.)

e**Riigivanema otsus nr. 173, 12. märtsil 1934.**

1. Põhiseaduse §60 p. 7 ja Kaitseseisukorra seaduse §1 alusel kuulutan välja kaitseseisukorra kogu Vabariigis kuueks kuuks, arvates 12. märtsist 1934 kell 17.
2. Kaitseseisukorra seaduse §7 p. 1 põhjal nimetan kaitsvägede ülemjuhatajaks kindralleitnant Johan Laidoneri, pannes tema peale ka sisekaitse ülema kohused (...)

K. Päts
Peaminister riigivanema
ülesannetes

Joh. Müller
Kohtu- ja
siseminister

(Riigi Teataja nr 22. – 1934. – 6. märts.)

F**Sisekaitse ülema sundmäärus nr. 14.**

§1 Keelan ära kaitseseisukorra piirkonnas kõik eraisikute ja organisatsioonide poolt korraldatavad poliitilised koosolekud nii kinnistes ruumides kui ka lahtise taeva all, samuti rongikäigud.

(...)

Tallinnas, 12. märtsil 1934
Kaitsvägede ülemjuhataja sisekaitse ülema
kohustes kindralleitnant J. Laidoner
(Riigi Teataja nr 22. – 1934. – 16. märts.)

G**Riigivanema ja Riigikogu valimiste edasilükkamise dekreet.**

I

§ 1 Valimiste peakomitee poolt 22. ja 23. aprilliks 1934 väljakuulutatud Riigivanema valimised ja 29. ja 30. aprilliks väljakuulutatud Riigikogu VI koosseisu valimised lükatakse edasi kaitseseisukorra kogu riigis kestvuse lõpuni.

Uued valimised kuulutab valimiste peakomitee välja pärast eelmises lõikes tähendatud tähtaja möödumist.

§ 2 Kõik Riigivanema valimisseaduse ja Riigikogu valimise, rahvaalgatamise ja rahvahääletamise seaduse põhjal ettevõetud valimistoimingud eelmises (1) paragrahvis ette nähtud valimiste kohta lõpetatakse ja tunnistatakse tühi.

(...)

K. Päts
Peaminister riigivanema
ülesannetes

Tallinnas, 19. märtsil 1934
Joh. Müller
Kohtu- ja
siseminister

(Riigi Teataja nr 25. – 1934. – 20. märts.)

H

Helsingi, 14.3. Eesti on ülfatanud maailma. See võte, mida tarvitanud riigivanem Päts, on nii suuresuunaline ja kaugelaluslik, et tema kohta tuleb esialgselt hoiduda oma arvamisaavaldustest. Kõik aga näitab, et Eestis ollakse külfatanud sellest kihutustõõst ja riigi aluste õõnestamisest, mis vabadussõjalased seal juba aastaid harrastanud.

Isamaalist rahvaliidumist, mis seisib ühenduses vabadussõjalastega, toetav "Uusi Suomi" kirjutab muldugi: (...) Seniste teadete alusel pole meil siiski põhjust avaldada rõõmu Eesti valitsuse astunud sammude kohta. Eesti valitsus ja tema häälekandjad pole seni veel esitanud kindlaid tõestusi nende sündmuste välfatusest.

(Päevaleht. – 1934. – 15. märts.)

I

Käsitledes Kärlls Ulmanise plaani kehtestada autoritaarne režiim, toob Alfrēds Bērziņš ära mõned asjaolud, mis selle esile kutsusid. Eelkõige, paljusid aktiivselt poliitilises elus osalejaid ei rahuldanud parlamentaarse korra kriis ja nad olid valmis sellest loobuma muu poliitilise režiimi kasuks. (...) A. Bērziņš kriipsutab eriti alla seda, et Kärlls Ulmanis tahtis ennetada riigipõõret, mida planeerisid leegionäride liidrid Valdemārs Ozols ja Plan-Dombrovski, kuna nende organisatsioon kavatsenud kehtestada Lätis terroristliku režiimi. Mõned autorid peavad aga leegionäride organisatsiooni niivõrd nõrgaks, et nad poleks sõandanud putšile välja minna. (...) Oli ka kuuldusi, et küpsemas on sotsiaaldemokraatide ja kommunistide vandenõu eesmärgiga haarata võim. Kuid need vasakjõud olid 1934. a kevadel liiga nõrgad ja seepärast ei ole selliste kavatsuste olemasolu võimalik uskuda.

Riigipõõrde õõl hõivasid 6. Riia jalaväepõõgu üksused märkatamatult riigiasutused, sillad, postkontori ja telegraafi. (...) Lätis kuulutati kuueks kuuks välja sõjaseisukord, mida korduvalt pikendati. (...) Koos sõjaväeüksustega tegutsesid ka kaitseliltsed (aizsargi) ja politsei, kes vahistas demokraatliku korra aktiivseid pooldajaid.

(J. Steifman, C. Кузнецов. Независимая Латвия 1918–1940. Рига: 1996. – с. 126.)

1. Miks Tõnissoni valitsus ta oma sõnul tagasi astus? Milliseid väljaütlemata põhjusi võis selle juures veel olla? (Allikas A.)

2. Mis sundis Pätsi ja Laidoneri välja minema riigipõõrdele? (Allikas B.)

3. Võrrelge allikaid C ja D. Millise erinevuse leidsite? Millest võib see tuleneda?

4. Tooge näiteid sellest, kuidas Päts ja Laidoner dekreetide abil oma võimu kindlustasid. (Allikad E, F, G.)

5. Milliseid vastukajasiid kutsusid riigipõõrded esile naaberriikides? (Allikas H.)

6. Võrrelge riigipõõrdeid Eestis ja Lätis. Milliseid ühis- ja milliseid erijõõni leiate? (Allikad C, D, I.)

7. Rühmaülesanne. Jagage õpilased kolme gruppi. Ühte gruppi kuuluvad õpilased otsivad kinnitusi seisukohale, et 1934. a 12. märtsil/15. mail leidis Päts/Ulmanis olukorrale parima võimaliku lahenduse; teine grupp kogub fakte vastupidise väite kinnituseks. Kasutage tööks ka õpikuid ja muud õpikuvälilist materjali. Tõõ lõppedes otsustab kolmas grupp, kes täidab vandemeeste rolli, kas riigipõõre oli õõgustatud või mitte.

8. Kodune ülesanne: mälestuste kogumine. Õpilased saavad ülesande koguda eakate inimeste mälestusi 1934. aasta sündmuste kohta. Mälestusi võib koguda kas vabas vormis või küsitluslehe abil. Küsitlusleht.

a) Kuidas saite teada toimunud riigipõõrdest?

b) Milline oli Teie suhtumine toimunusse?

c) Kuidas suhtusid toimunusse Teie omaksed, töökaaslased ja tuttavad? Põõhjendage.

Kui ei leidu neid, kel on ajast isiklikke mälestusi, võib kasutada ka vahendatud muljeid.

Õõ Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilitask. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõõast maailmasõõjani. Tallinn: Olion, 1998.

Õõ Jaan Lattik. Teekond läbi õõ. Vadstena: Abetryk, 1950.

Õõ Rein Marandi. Must-valge lipu all. Uppsala: 1991.

Õõ William Tomingas. Mälestused: Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992.

2. MAJANDUS, KULTUUR, HARIDUS JA IGAPÄEVAELU

MAJANDUSRASKUSED – KAS EELDUS DIKTATUURIKS?

I MAAILMASÕJA JÄRGNE EUROOPA – MILLINE SEE OLI?

A

Ligikaudu 8 miljonit inimest tapeti sõjatandritel, 7 miljonit oli invaliidistunud, enam-vähem 15 miljoni ringis oli saanud kergemini või raskemini haavata oma kõige paremas elueas. Lisaks oli Euroopa (arvestamata Venemaad) kaotanud 5 miljonit tsiviilelanikku haiguste, nälja ja sõjajärgse puuduse tõttu. Sõja materiaalsed kahjud olid samuti pretseedenditud (...) sajad tuhanded hooned olid hävinud, talud laastatud, teed, raudteed, telegraafiliinid õhku lastud, kari maha tapetud, metsad pulbriks tehtud, suured maad olid muutunud harimiskõlbmatuteks mürskude ja miinide tõttu. Kui nimekirjale lisada kaotused laevanduses, mobilisatsioonile tehtud otsesed ja kaudsed kulutused, sõdivate poolte valuutade inflatsioon, tuleb kokku tohtu summa (...)

(Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: 1989. – p. 359.)

B

Nüüd oli Euroopas 27 erinevat valuutat sõjaeelse 14 asemel ja 12 500 miili riigipiiri, mis eraldas tehaseid nende toorainebaasidest, metallurgiatööstust nende söevarudest, talusid nende toodete müügiturgudest.

(Paul Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: 1989. – p. 373.)

C

Saksa lapsed mängimas rahapakkidega, mis olid muutunud väärtusetuks hüperinflatsiooni tõttu 1923. a.

(Stephen Lee. *Weimar and Nazi Germany*. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 11.)

D

Armee demobiliseerimine viidi Itaalias läbi kiiremini kui üheski teises riigis ja psühholoogilisi probleeme, millega miljonid mehed silmitsi seisisid, püüdes kohanda tsiviileluga, ei tohi alahinnata. Tuhanded rahulolematud ja illusioonideta endised võitlejad mängisid fašistliku liikumise arenemises ja poolsõjaväeliste salkade loomises võtmerolli.

(John Pollard. *The Fascist Experience in Italy*. London: Routledge, 1998. – p. 27.)

E

Sõda laastas nii tööstust kui ka põllumajandust. Suur osa põldudest oli söötis, eriti mõisamaadel. Põllumaad külvipind vähenes 752 000 hektarilt 1910. a 615 000 hektarini 1919. a. Tööstusettevõtetest hävis täielikult AS Waldhofi tselluloosi- ja puupapivabrik Pärnus – Euroopa suurim tselluloosivabrik, mille venelased lasksid õhku 1915. a, nähes Pärnu lahte kogemata eksinud Saksa allveelaeva. Õhku lasti veel Viidenbergi nahavabrik Kuressaares ja kunstkiuvabrik La Viscosa Hiiumaal. Teistest suurematest ettevõtetest evakueeriti seadmed Venemaale.

(Jaak Valge. *Eesti Vabariik: majanduslik iseseisvumine*. Horisont nr 5. – 1990.)

F

1919. a algusest kuni 1920. a aprillikuu keskpaigani tõusid küttepuude, masuudi, tallanaha, kohvi, heeringate, suhkru, soola, kalevi hinnad keskmiselt 414%, mõõbli hind aga koguni 1875%. Normeeriti suhkru, soola ja kohvi müüki.

Sõja ajal oli vähenenud sigade arv 50%, lammaste arv 30%, lehmade arv 20%.

(Jüri Ant. *Eesti 1920: iseseisvuse esimene rahuaasta*. Tallinn: Olion, 1990. – lk. 7.)

G

1921. aastaks oli Venemaa majandus varemetes. Tööstustoodangu maht oli langenud kohutavalt. Linnad olid kaoses: orbudeks jäänud laste jõugud uitasid tänavatel, rõõvimine ja vargus olid tavalised asjad, varastatud kaubad ilmusid müüki varaste turgudele. Kotimehed kasutasid ronge, et tuua lisa maalt ja saada kiiret, seadusevastast tulu. Ka põllumajandus oli kokku kukkunud. Sõjapurustused ja vilja rekvireerimine viisid madalate saakideni. 1921. a vähenes viljasaak veelgi põua tõttu, see viis hirmsa näljahädani, mis tappis üle 5 miljoni inimese.

(Russia & the USSR 1905-1941. London: John Murray, 1996. – p. 64.)

KUIDAS TULDI VÄLJA SÕJAJÄRGSEST KRIISIST?

A

(..) 5 Kesk- ja Ida-Euroopa riiki: Austria, Ungari, Poola, Saksa-maa ja Venemaa (..) olid sunnitud sisse viima uue rahaühiku, kuna inflatsioon oli varasema nullistanud. (..) Üks esimesi riike, kus saavutati edu, oli Läti. Välisabi kasutamata peatati inflatsioon 1921. a suvel, mil Läti rubla asemele emiteeriti latti. Selle kullasisaldus võrdus Prantsuse frangi omaga. (..) Jäik rahapoliitika oli üheks Läti majanduse kiire kasvu eelduseks aastakümne teisel poolel.

(Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. / Eesti Riigiarhiiv; koostanud ja sisuliselt toimetanud Jüri Ant; toimetanud Velly Soots. Tallinn: Umara, 1998. – lk. 84.)

B

Maaelule tugevat rõhku pannes toetas fašism põllumajandust meetmete kompleksiga, kaasa arvatud kaitsetollid, laiaulatuslik maade tagasivõtmine ja lõpuks täielik kontroll nisuturu üle. Fašistliku režiimi kalkulasioonides oli tähtis koht soovil vähendada maa sõltuvust sisseveetavatest toiduainetest ja tugev tahe ära hoida talupoegade edasist liikumist linnadesse, kus nad oleksid suurendanud töötute armeed ja lisanud sotsiaalseid probleeme.

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 378.)

C

Prantsusmaal oli palju kaudseid makse, kuid mitte kunagi ei suutnud need rahuldada valitsuse vajadusi. Järelikult muutusid laenud ja reparatsioonid veel olulisemateks. Reparatsioonides nähti sõjajärgse Prantsusmaa finantsprobleemi lahendust, ja alles peale 1924. aastat ilmes, et seda ei juhtu kunagi. Välislaenu muutusid oluliseks, kuid olid samuti sõltuvad ülejäänud meetmetest (..)

(Robert Wolfson, John Lazer. Years of Change. European History 1890-1945. London: Hodder & Stoughton, 1978. – p. 289.)

D

EV algaastatel üritati Voltat suurtööstusena käima panna. Venemaalt Tartu rahulepinguga saadud 15 miljonist kuldrublast anti käitisele 15 miljoni marga suurune laen seadmete muretsemiseks. Viiel esimesel aastal (1922–1926) valmistati 1400 elektrimootorit. Siiski ei õnnestunud käitist suuretvõttena säilitada (..) Peamiselt kohalikule turule orienteeritud tootmise kõrval kujunes sisetulekuallikaks oma tootmisruumide rentimine. 1920. a algul kasutasid Volta ruume a/s Eesti Näitus, šokolaadivabrik Renomee, tikuvabrik Lendra, Metallitööstus Aivaz, trikoo-, pitsi- ja sukavabrik Oskar Kilgas jt.

(Robert Neriman. Kalamaja ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1996. – lk. 144.)

E

Kuna nõukogude võim ei suutnud oma jõududega näljahädaga toime tulla, pöördus Lenin 1921. a 2. augustil abipalvega kogu maailma poole. Peamiseks abistajaks osutus USA valitsus eesotsas president W. G. Hardingiga. Organiseeriti fond "Tasuta abi nälgjätetele Venemaal". Ameerikas koguti sadu tuhandeid tonne toiduaineid ja saadeti Venemaale. (..) 1921. a lõpus nõustus USA valitsus müüma Nõukogude Venemaale 30 miljoni dollari eest toiduaineid ja seemet. Ainsaks toetuse saamise tingimuseks oli, et toiduained jagataks elanikele. Nõukogude valitsus nõustus sellega, aga kui äärmuslik olukord oli 1923. aastaks möödunud, süüdistati fondi spionaažis.

(Ю. Измествев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 267.)

1. Tuletage meelde, milliste riikide territooriumil käis I maailmasõja lahingutegevus?

2. Leidke antud alikate põhjal, milline oli Euroopa sõjajärgne olukord

- a) tööstuses;
- b) põllumajanduses;
- c) rahanduses;
- d) elamistingimustes?

3. Kui oleksite peaminister sõja üleelanud riigis, mida võtaksite ette

- a) varemtes vabrikutega;
- b) sööti jäänud või lahinguväljaks olnud põldudega;
- c) demobiliseeritud sõduritega;
- d) orbudega;
- e) inflatsiooniga;
- f) toiduainete ja esmatarbekaupade puudusega;
- g) võlgadega?

Reastage lahendamist vajavad ülesanded tähtsuse järjekorras. Arutage neid klassis. Kas teie tehtud otsused olid demokraatlikud või autoritaarsed?

4. Kas kriisid võivad ohustada demokraatiat? Põhjendage oma vastust.

F

1919. a maareformiga loodi Eestis üle 32 000 asundustalu.

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Sütivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 335.)

1. Milliseid abinõusid kasutati sõjajärgsest kriisist väljumiseks

- a) tööstuses;
b) põllumajanduses;
c) rahanduses?

2. Meenutage, millised olid NEP-i iseloomulikud jooned. Põhjustage allikatele G ja H toetudes, kas NEP oli edukas või mitte.

3. Võrrelge tegelikku olukorda kriisist väljatulemisel enda kujuteldava tegevusega peaministrina. Analüüsige tulemust õpetaja abiga!

G

Põllumajandus- ja tööstustoodang 1921–1928.

	1921	1923	1925	1928
Teravili (mln tonni)	37,6	56,6	72,5	73,3
Kivisüsi (mln tonni)	9	13,7	18,1	35
Teras (mln tonni)	0,2	0,7	2,1	4
Elekter (bln kWh)	0,5	1,1	2,9	5
Raudteeveosed (mln tonni)	39,4	58	89,4	
Riie (mln m)	105	691	1688	
Linnatöölise keskmine kuupalk (rbl)	10,2	15,9	25,2	

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 68.)

H

(..) minu tänava alguses nägin ma meest väikeselt laualt jahu, suhkrut ja riisi müümas (..) Nädala lõpus müüs ta värskeid mune ja juurvilja (..) Novembri keskpaigaks oli ta rentinud väikese poe (..) Järgmise aasta mais oli tal neli müüjat korraliku suurusega poes, kuhu talupojad tõid värsket kaupa igal hommikul. Peale aastast kauplemist (..) sai ta 20 000–30 000 dollarit puhaskasu, kuid iva on selles, et tema ettevõtte stimuleeris talumehi kanapoegi ja seapõrsaid nuumama ning köögivilja kasvata-ma. Sama juhtus kõikjal üle Venemaa ja tulemused olid hämmastavad. Vaid ühe aasta jooksul hüppas toiduainete ja kaupadega varustamine nälgimistasemelt pea-aegu vajaduste rahuldamiseni, ja hinnad langesid sellele vastavalt.

Walter Duranty kirjeldus aastast 1925. (Russia and the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 68.)

1929 – JÄLLE KRIIS?**A**

Aastatel 1927–1928 jõudis Saksamaa tööstustoodangu väljalase sõjaeelsele tasemele. Kuid majanduskriis ja järgnevad aastad purustasid selle saavutuse. 1932. aastaks moodustas tööstustoodang vaid 58% 1928. a omast, eksport ja import olid halvatud, SKP oli langenud 89 miljardilt riigimargalt 57 miljardi riigimargani (..)

(Carlton J. H. Hayes. A Political and Cultural History of Modern Europe. New York: 1946. – p. 395.)

B

Saksamaa kantsler Heinrich Brüning pidi tasakaalustama eelarve. Ta tegi seda riigi kulutuste kärpimise, olemasolevate maksude tõstmise ja uute maksude kehtestamisega. Riigiteenistujate palku kärbiti 1931. aastal kolmel korral, kokku 23%. Üldiselt langesid palgad 10%, töötu abiraha vähenes 60%.

Ainus majandussektor, mis kasu sai, oli põllumajandus, mis võitis tänu kasvavatele tollimaksudele, mis hoidsid odava välismaise toidukauba Saksamaast eemal ja kohaliku toidukauba hinna kunstlikult kõrgele. 1929. a oli 1,4 miljonit sakslast tööta, 1931. a oli see arv juba 6 miljonit (..) Ligikaudu 15 miljonit sakslast said elatusvahendid sotsiaalhoolekandest või almustest. Kui töö kaotamine ähvardas ligikaudu poolt Suurbritannia, Prantsusmaa ja Ameerika elanikkonnast, siis Saksamaal ähvardas see peaaegu igaüht. Suurbritannias ja Prantsusmaal oli keskklass mõningal määral kindlustatud ja toimis ühiskonda stabiliseeriva, riiki toetava elemendina. Sellist elementi aga polnud Saksamaal.

(John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 31.)

e

Suurbritannia põdur majandus oli peale 1929. a ülemaailmset majanduskriisi kuni alustagedeni vapustatud. Tekstiiltoodang, mis ikka veel moodustas 40% briti ekspordist, vähenes 2/3 võrra, kivisõetööstus, mis andis 10% ekspordist, vähenes 1/5 võrra, laevaehitust oli kriis tabanud nii raskelt, et 1933. a toodang moodustas vaid 7% sõjaeelsest tasemest, terasetoodang vähenes kolme aastaga 1929–1932 45% ja malmi toodang 53%.

(Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*. New York: 1989. – p. 406.)

D

Kõrvuti pildiga töötute abirahajärjekordadest ja näijamarssidest tuleb näha ka teist, uute tööstusettevõtete, jõukate eeslinnade ja tõusva elatustasemega Suurbritanniat (...) 1934. a kirjeldas J. B. Priestley Inglismaad maana teede tuiksoonte ja ristmikuga, jaamade ja tehastega, mis on nagu näitusehooned, tohutu suurte kinode, tantsuklubide ja kohvikutega, korralike garaažidega bangalotega, kokteilibaaridega, mootorsõidukitega, raadio ja turismiga, töölisneldudega, kes näevad välja nagu näitlejad, hurtade võidujooksudega, sõeradade ja ujulatega (...)

(John Treynor, *Challenging History. Europe 1890–1990*. London: Hodder&Stoughton, 1998. – p. 30.)

e

Maapiirkondadel olid rasked ajad (...) Talutoodangu hinnad langesid järsult (...) 1921. aastal ja 1929. (...) Paljud Briti talumehed olid edukamad kündjate ja veterinaaridena kui raamatupidajate ja keemikutena ning aeglaselt ostmisel-müümisel teiste talunikega koostööd sobitama, nagu Taani ja Iiri farmerid nii edukalt teinud olid.

(Robert Graves, Alan Hodge, *The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939*. New York: 1963. – p. 185.)

F

Võitoodang ja -eksport Eestis 1930–1938.

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Toodetud võid (tuh t)	15,5	16,1	14,5	11,5	12,6	13,3	13,8	15,9	17,5
Eksporditud võid (tuh t)	14,1	14,4	12,5	9,2	10,1	10,8	11,0	13,2	14,7

(Öie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siitvask. *Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 410.)

G

Tööpuudus 1931–1936.

	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Saksamaa	23,3	30,1	26,3	14,9	11,6	8,3
Prantsusmaa	6,5	15,4	16,1	13,8	14,5	10,4
Suurbritannia	16,4	17,0	15,4	12,9	12,0	10,2
USA	15,9	23,6	24,9	21,7	20,1	16,9

(Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914–1945*. London: 1995. – p. 179.)

H

"Eesti taadi koorem on tõesti raske – peab seda kergendama, joo me klaasid tühjaks!"

(Öie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siitvask. *Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 379.)

1. Tuletage meelde, millised olid 1929. a ülemaailmse majanduskriisi põhjused?
2. Leidke näiteid allikatest, kuidas mõjutas majanduskriis a) tööstuslikku tootmist; b) põllumajandust; c) ekspordit; d) tööhõivet ja elatustaset?
3. Missuguseid sarnaseid ja erinevaid jooni leiaste, võrreldes sõjajärgset kriisi 1929. a alanud ületootmiskriisiga?

KOLLEKTIVISEERIMINE JA INDUSTRIALISEERIMINE

A

Me peame (...) looma oma maal tööstuse, mis oleks võimeline varustama ja organiseerima mitte ainult kogu meie tööstust, vaid ka transporti ja põllumajandust (...) Venemaa ajalugu näitab (...), et ta on pidevalt lüüa saanud oma mahajäämuse tõttu (...) Me oleme arenenud riikidest 50 või 100 aastat taga. Me peame selle tasa tegema 10 aastaga. Me kas saame sellega hakkama või kaotame.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 86.)

B

Stalin tõi teistest maadest spetsialiste-nõuandjaid, et aidata tööstust arendada. Palju oli Briti ja Ameerika insenere. Dnepri tammi projekt töötati välja ameerikalaste järelevalve all, samuti nõukogude asbestitööstuse ehitus. 1932. aastal aitas Fordi autokompanii nõukogude autotööstusel ehitada 140 000 autot.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 88.)

C

Venemaa põllumajanduse- ja tööstustoodang 1913–1921 (milj. t)

	1913	1921
vili	80	37,6
kivisüsi	29	9
nafta	9,2	3,8
raud	4,2	0,1
teras	4,3	0,2
suhkur	1,3	0,05
elekter (milj. kWh)	2039	520

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 64, 68.)

D

Venemaa tööstustoodang 1927–1937 (milj. t.)

	1927	1932	1937
kivisüsi	35	64	128
nafta	12	21	29
raud	3	6	15
teras	4	6	18

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 64, 68.)

E

Loomade arvu muutus 1929–1933 (miljonites).

	1929	1933
hobused	36	16
lehmad	68	38
väikeloomad	147	50
sead	21	12

(Ю. Измestьев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 267.)

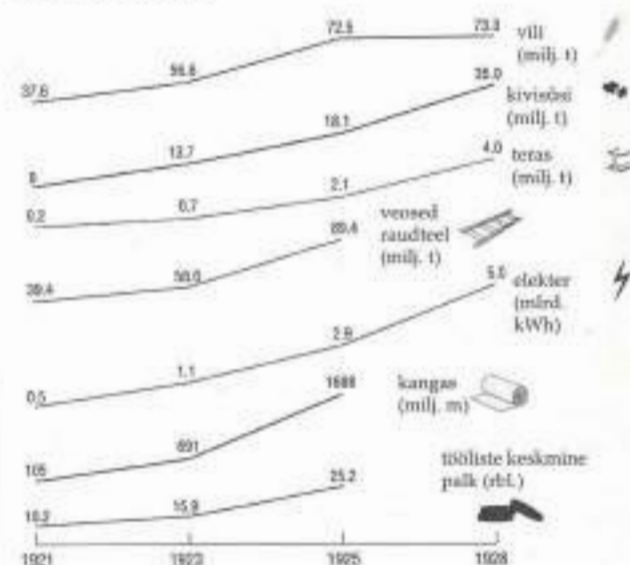
F

1937. a oli kolhoosisektori kogutoodangus kolhoosnike isiklikel majapidamistel suur osatähtsus. Kartuli ja köögivilja toodangust moodustas see 52,1%, põllukultuuridest 56,6%, piimatoodangust 71,4%, lihatoodangust 70,9%. Isiklikes majapidamistes toodetu tarbiti põhiliselt oma peres, kuid osaliselt viidi seda ka turule. See viis 30. aastate lõpuks turuhindade langusele. 1938. aastaks olid turuhinnad langenud 63,9% 1933. aastaga võrreldes.

(Ю. Измestьев. Россия в XX веке. Нью Йорк: 1990. – с. 239.)

G

Põllumajanduse- ja tööstustoodang Nõukogude valituse andmetel.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 104.)

H

Sunnitöölised ehitavad Valge mere kanalit 1931.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 113.)

I

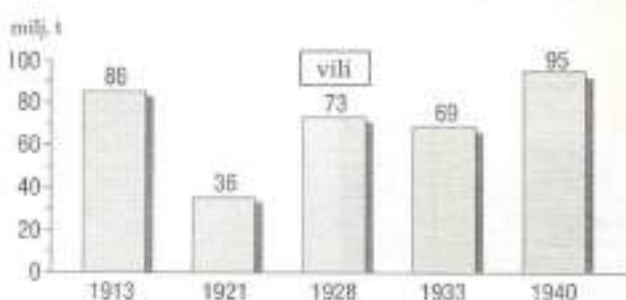
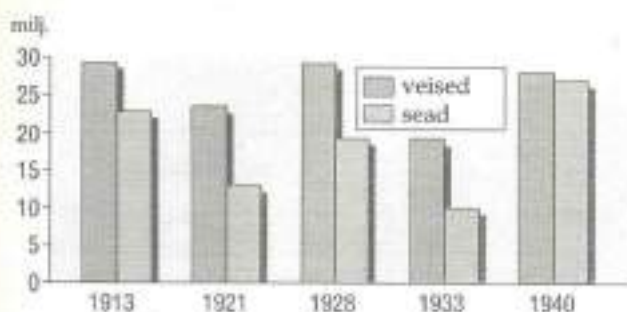
Sumute kogumine 1932. aasta nälja ajal, oletatavalt Ukrainas.

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 103.)

I

Põllumajandustoodang ametlikel andmetel

(Russia & the USSR 1905–1941. – London, 1996. – p. 104.)

1. Millised olid industrialiseerimise eesmärgid?
2. Kust tulid vahendid industrialiseerimise läbiviimiseks? Milliseid meetodeid kasutati Nõukogude Liidu muutmisel tööstusriigiks?
3. Iseloomustage allikas D põhjal industrialiseerimise tulemusi I (1928/29-1932) ja II viisaastakul (1933-1937).
4. Millised olid kollektiviseerimise tulemused? Mis võis põhjustada 1932. a näljahäda?

1930. AASTATE MAJANDUSSTATISTIKAT

A

Suurriikide osa maailma tööstustoodangust aastatel 1929–1938 (protsentides).

	1929	1932	1937	1938
USA	43,3	31,8	35,1	28,7
NSVL	5,0	11,5	14,1	17,6
Saksamaa	11,1	10,6	11,4	13,2
Suurbritannia	9,4	10,9	9,4	9,2
Prantsusmaa	6,6	6,9	4,5	4,5
Jaapan	2,5	3,5	3,5	3,8
Itaalia	3,3	3,1	2,7	2,9

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 426.)

B

Aastatel 1935–1939 kulutati Itaalias sõjaks valmistumisele 11,8% rahvuslikust kogutulust, samal ajal Saksamaal 12,9%, Prantsusmaal vaid 6,9% ning Suurbritannias 5,5%. Itaalia suurendas kulutusi aastatel 1939–1940 18,4%-ni rahvuslikust kogutulust.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – p. 57.)

e

Suurriikide kaitsekulutused aastatel 1930–1938 (miljonites dollarites).

	Jaapan	Itaalia	Saksamaa	NSVL	Suurbritannia	Prantsusmaa	USA
1930	218	266	162	722	512	498	699
1933	183	351	452	707	333	524	570
1934	292	455	709	3479	540	707	803
1935	300	966	1607	5517	646	867	806
1936	313	1149	2332	2933	892	995	932
1937	940	1235	3298	3446	1246	890	1032
1938	1740	746	7415	5429	1863	919	1131

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. New York: 1989. – p. 382.)

D

Nõukogude sõjamajanduse edusammud 1933–1937.

	Lennuvägi	Veokid ja tankid	Suurtükiväe varustus	Laevaehitus ja mere-lennuvägi	Kokku
1933	347	279	448	275	1498
1934	440	354	470	544	1948
1935	427	448	563	591	2228
1936	1104	937	1102	1000	4588
1937	1816	871	1403	1114	5657

(M. Harrison, R. W. Davies. The Soviet Military-economic Effort during the Second Five-year Plan 1933–1937.)

e

Saadud toorõli (tuh t)

1930	10	1935	47,3
1931	17,6	1936	63,5
1932	36,6	1937	111,3
1933	37,6	1938	140,1
1934	46,9		

(Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998. – lk. 413.)

f

Riigi põlevkivitööstus Kohtla-Järvel.

(Eesti Vabariik 1918–1940. Lund: 1968. – lk. 90.)

1. Leidke allikas A toodud andmeid kasutades, milliste riikide panus maailmamajandusse peale ülemaailmsel majanduskriisi kasvavas, milliste oma kahanes. Mis võis olla muutuste põhjuseks?

2. Iseloomustage põlevkiviõli tootmise dünaamikat Eestis. Millist see Teie arvates sõltus?

3. Loetlege sõjaliste kulutuste valdkondi allikas D alusel. Mis sinna loetelusse võiks veel kuuluda?

Ants Ruusman. Eesti Vabariik 1920–1940. Tallinn, 1997.

Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: Olion, 1998.

Russia & USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996.*

John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Hodder&Stoughton, 1998.*

KULTUUR – KAS VABA LOOMING VÕI RIIKLIK TELLIMUS?

KULTUUR TOTALITARISMI RÜNNAKU ALL

A

Vaba väljenduse õigus on miski, mis tuleb kätte võidelda, mitte aga miski, mis kätte antakse. Vaba väljendus pole printsip, mille eksisteerimise võiks keegi välja kuulutada. Kui see vaba väljendus juba kord eksisteerib, siis üksnes jõuna kehtiva korra vastu – see on ainuke printsip. Ainult venelased on piisavalt naiivsed mõtlemaks, et kunstnikku saab ühiskonnaga kokku sobitada. Sest nad ei teagi, mis on kunstnik. Mida saab riik ette võtta tõeliste kunstnikega, prohvetitega? Rimbaud oleks Venemaal mõeldamatu, isegi Majakovski sooritas enesetapu. Seal on looja ja riigi vahel absoluutne vastasseis. Seepärast on seal riigile ainuvõimalik taktika prohvetid maha tappa. Kui ühiskonna idee on pandud domineerima indiviidi idee üle, peab indiviid hävima.

Picasso arvamus kunsti ja võimu vahekorra kohta. (*Carlton Lake, & Françoise Gilot. Elu Picassoga – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993 – lk. 173.*)

B

Rooma on meie lähte- ja lõpp-punkt. See on meie sümbol ja kui soovite – meie müüt. Me unistame Rooma Itaaliast, Itaaliast, mis on tark ja tugev, distsiplineeritud ja ebaisikuline. Suur osa Vana-Rooma vaimust on taasündinud fašismis; liktorite viitsakimbud (*faeces*), meie sõjamasin, meie uhkus ja vaprus on samuti Roomast pärit. *Civis Romanus sum.* (Olen Rooma kodanik.)

Mussolini kõne 1935. aastal. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 106.*)

C

Me ei saa lubada, et kunstis kujutatakse ebameeldivaid akte, juudi müüsi, kurnatud ja ebanormaalselt kõhnu nägusid, kehasid, mis kannatavad elefantsustõve all, purjus inimese või muidu deformeeritud väljendeid, ülepaisutatud, petlikku kõnekunsti, iga hinna eest uudsuse taotlemist ja isegi liigset tehnilist virtuoossust, milles pole tundeid, mõtteid ega elu mõistmist.

Itaalia Fašistliku Suurkogu liige Farinacci aastal 1940. (*John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 115.*)

D

Tegelikult ei ole nad aju, vaid s... See on intelligentsi süü, kui me liiga palju potte puruks lööme.

/Lenini hinnangud intelligentsile A. Solženitsõni raamatus "Gulagi arhipelaag" – koostaja märkus /.

Selle intelligentsi halvustamise, põlguse intelligentsi vastu võtsid hiljem üle 20. aastate publitsistid, ajalehed ja lõpuks intelligendid ise, kes need-sid oma igavest lühinägelikkust, igavest kahepalgelisust, selgrootust ja lootusetut ajastust mahajäämist.

(*A. Solženitsõn. Gulagi arhipelaag. 1. kd. Tallinn: Eesti Raamat, 1990. – lk. 267–268.*)

E

1920.–30. aastatel kuulutati nõukogude kirjanduses ja kunstis juhtivaks loomingumeetodiks sotsialistlik realism, mille tunnused on kommunistlik parteilisus, tüüpilisus, rahvalikkus ning tegelikkuse tõetruu, ajalooliselt konkreetne kujutamine selle revolutsioonilises arengus. Kontrolli loomeinimeste üle teostati loomeliitude kaudu ja ka parteiorganite kaudu, kui tegu oli parteilikkemetega. Igasugused kõrvalekaldumised ametlikust liinist võisid kaasa tuua süüdistusi, mis hävitasid süüdistatava nii moraalselt kui ka füüsiliselt.

Vt ka märksõna "sotsialistlik realism" Eesti Entsüklopeedia 8. köitest. (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995. – lk. 610.)

1. Milline oli Picasso arvamus loomevabaduse olemusest (allikas A)?
2. Kuidas suhtusid bolševikud intelligentsi (allikas D)?
3. Kuidas mõjutas Vana-Rooma eeskuju Itaalia kunsti (allikas B)?
4. Miks valis Mussolini eeskujuks Rooma impeeriumi, mitte renessansiaegse Itaalia?
5. Mida võib allikate põhjal järeldada loomevabaduse kohta Itaalias ja Nõukogude Liidus?

KIJUTAV KUNST

A

Esimese maailmasõja järgsetel aastatel oli blaseerunud hoiak ja boheemlik elulaad niivõrd moes, et see polnudki enam nagu mood. Aega iseloomustas illusioonide puudumine, minkimata erootilisus, ohjeldamatud joomingud, nagu neid Parliisi gõrlide väsimatu maalija ja mitmekülgne graafik Jules Pascin Montpamasse'il korraldas, tavaliseks muutusid isegi enesetapud a la Pascin. (..)

Boheemlikkuse sünnitas hirm loomeahtra keskpärasuse ees, aga ka soov vastanduda kodanlikule seltskonnale, tegelikkusele, milles peitusid blaseerunud, illusioonideta hoiaku juured. Maailmasõda näis olevat mõtteuks muutnud kõik väärtused, toonud kaasa mitte ainult füüsilise, vaid ka vaimse invaliidistumise. Sellele järgnev kriis paljastas sotsiaalsed kontrastid, täitis tänavad hulga müüdavate naistega. Eriti drastiliselt ilmsid laos, inflatsioon, närviine ebakindlus ja elamine hetkele sõjas lüüasaanud Saksamaal.

Kunstiteadlane Mai Levin 1983. aastal. (Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

B

Maalikunstnike ülesandeks sai tänavate dekoreerimine. Särkide ja linade jaoks riidet ei olnud, kuid tuhandeid meetreid kangast raisati loosungite ja hiiglaslike pannode valmistamiseks, millega kaeti terveid fassaade. Kellelgi tuli Petrogradis pähe isegi puud punaseks värvida. Esimesel revolutsioonitalvel püstitati tänavaristmikele väga ekspressiivseid lumest ja jääst hiigelukjusid.

(Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991. – lk. 97.)

e

Novembris 1924 ilmus André Bretoni esimene "Surrealism manifest". Selles on ka surrealismi definitsioon Bretonilt. (..) See kõlab ka absoluutse nonkonformismi tähenduses: igasuguste ühiskonna normide ja standardite eitamine. (..)

Surrealistliku aktiivsuse tuumaks oli tsivilisatsiooni põhimõtete destruktsioon: religioon, perekond ja moraal on hullusärgid, mis takistavad inimest elamast vastavalt oma tungidele. "Idee, loogika, kord, tõde, mõistus – kõik tuleb saata surma olematusse". (..) "Revolutsiooni eesmärk on kõikide väärtuste ümberhindamine." (Artaud, 1925.)

Revideeriti väiksemaidki väärtusi. Kunstniku töötamine ja töö üldse oli halvustatav.

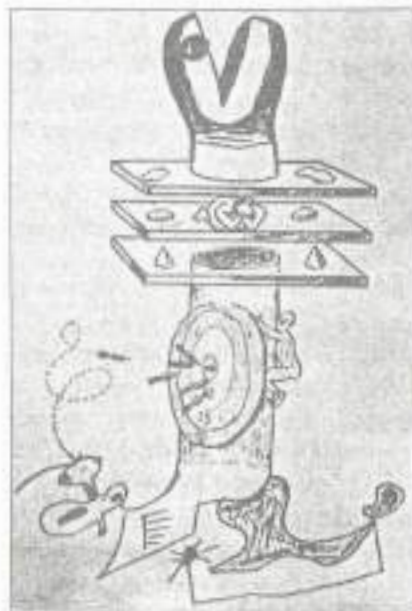
/1927. aastal astuvad Breton, Aragon, Éluard jt Prantsusmaa Kommunistlikusse Parteisse – koostaja märkus./

(Raivo Kelomees. Surrealism. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 30–31.)

D

Ettevõtmiste üheks vormiks olid ühisluuletused ja -mängud. Joonistamismäng "Oivaline korjus" ("Le Cadavre exquis") (..) Kõigile koolipõlvest tuntud mäng seisneb erinevate joonistajate tehtud fragmentide liitmisel, kusjuures eelmise joonistaja töö varjatakse paberi voltimisega.

(Raivo Kelomees. Surrealism. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 32.)

"Oivaline korjus" ("Le Cadavre exquis")
Tanqui, Ray, Moris, Miro.

e

Surrealistlikul perioodil tahtsid kõik kirjutada midagi automaatselt. See oli vähemalt osaliselt väike nali, sest kui tahad toimida täiesti automaatselt, ei tule sul kunagi midagi välja. (..) Isegi surrealistide automaatseid tekste vahel korregeeriti.

Picasso arvamus. (Carlton Lake & Françoise Gilot. Elu Picasso – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993. – lk. 229.)

A. Masson. "Automaatne joonistus."

F

Linnas /Berlinis – koostaja märkus/ on 87 vene kirjastust, 20 vene raamatukauplust ja 3 vene päevalehte. Tegutsevad vene koolid ja üliõpilaste ühiselamud, peale selle abi osutavad organisatsioonid, põgenike-laagrid, arvukad vene teemajad ja toiduainete poed, aga ka 2 jalgpallimeeskonda ja 6 pank. (..)

Võib pidada teatud mõttes imeks, et linn suutis neil metsikutel aegadel säilitada oma kuulsuse kui kunsti, söna- ja muusikateatri ning ka noore saksa filmi metropol, ligiõmbav nii suurtele maalikunstnikele, skulptoritele, näitlejatele kui ka luuletajatele. Mälestuskiriku jalamil asuvad "Romanischer Café'd" või kohvikud "Café des Westens" külastavad Else Lasker-Schüler ja Erich Mühsam, Otto Dix ja George Grosz, aga ka Herwarth Walden, enne sõda ekspressionistide häälekandjaks olnud ajakirja "Sturm" väljaandja. Uues galeriis "Lützowufer" eksponeerib kunstikaupmees Alfred Flechtheim Pablo Picasso, Georges Braque'i ja Juan Gris'i töid. Sellised kuulsad režissöörid nagu Max Reinhardt ja Erwin Piscator, Ernst Lubitsch ja Fritz Lang lavastasid siin oma kuulsaid tummfilme. Kinolüüsi kuningannadeks olid Henny Porten ja Asta Nielsen.

(Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998. – lk. 95-96.)

G

Hitleri režiimi ajal kuulutati Weimari vabariigi ajal ja varem esinenud kunstivoolud dekadentlikeks. Sel puhul korraldati isegi spetsiaalseid näitusi näitamaks, milline on nn degenereerunud kunst. Hitler väitis, et kunst peab teenima riiki, kuid Weimari vabariigi kunstnike arvates tuli kunsti teha kunsti pärast. Natsid pidasid selliseid maale ja skulptuure rassipuhtust rikkuvateks, sest need olid eksperimenteerivad ja inimest ei kujutatud realistlikult.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 57.)

H

(..) näitusel /1937. aastal toimunud "mandunud" kunsti näitusel – koostaja märkus/ eksponeeriti 736 tööd, nende hulgas Renoiri, van Goghi (..) teoseid. Goebbels varustas pildid spetsiaalsete etikettidega: "Nii näevad loodust valmuhaid", (..) "Saksa talupoeg läbi juudi silmade" jms.

(D. Mebnikov, L. Tšornaja. Roimar number üks. Tallinn: Eesti Raamat, 1981. – lk. 172.)

I

Kolmanda Reichi kunstnike A. Kampfi ja A. Ziegleri tööd näitasid sakslastele, mida riik neilt ootab. Lemmiktemaatika olid müüdid ja legendid. Veenuse ja Adonise klassikaline lugu on sobitatud uue rassistliku imidžiga. Kampfi teosel on rida elemente, mis illustreerivad kujukalt natslikku ideoloogiat.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 58.)

J

Tizian (1487–1576) "Venus ja Adonis."

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 58.)

K

A. Kampf "Venus ja Adonis" (1939)

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 58.)

L

Montparnasse oli omakorda muutumas legendaarseks paigaks, mida hakkasid vallutama kodanlased, kes defileerisid "Rotonde'i" ja "Dome'i" laudade ees, kus kunagi olid istunud Lenin, Trotski, Modigliani. Sõja hiigellaine oli siia bulvari terrassidele paisanud tuhandeid uusi boheemlasi. (..)

Prantsusmaa kannatas loovuse puuduse all. (..) Kõige andekam kirjanik oli Céline, kuid vähesed kriitikud suutsid tema talenti märgata, kuna tema teostes oli esiplaanil juudi-, kommunistide- ja kodanlusevastatus. Kirjanikud ja kriitikud olid jõuetud ja ebakindlad. Gide, Proust, Einstein, Freud ja Stravinsky olid kas loonud oma teosed enne sõda või ei võinud oma kuulsust Pariisile. Sürrrealism oma maali, teatri ja fotograafia ühendamisega esindab Pariisi kahe sõja vahelisi kõige iseloomulikumaid jooni.

(D. and M. Johnson. The Age of Illusion. Art and Politics in France, 1918–1940. New York: Rizzoli, 1987. – p.14.)

M

Fašistliku Suurnõukogu liige Farinacci asutas Cremona auhinna, mis omistati teostele, mis esitasid lihtsakoealist propagandakunsti. Sama nõukogu liige Bottai asutas Bergamo kunstiauhinna, et innustada loomevabadust. (..)

Kunsti püüti kontrollida mitmesuguste võistluste kaudu. Võitjad said riiklikke toetusi, kuid erakapital jätkas kunsti toetamist kuni 30. aastate lõpuni. (..) Kunstnikud pidid küll ühinema riiklikku ühingusse ja vanduma truudust režiimile, kuid ei olnud kohustatud järgima ametlikku kunstisuunda. Seetõttu ei olnud Itaalia loomingulisel intelligentsil ka otsest vajadust emigreeruda nagu saksa loomeinimestel.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 115.)

N

Mussolini toetaja, kunstnik Sironi teos "Karjane".

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 113.)

O

"Montparnasse."

Kunstnik Semi joonistus. Tumedate prillidega on Foujita, jaapani kunstnik, kes jäi rohkem, kui maalis, sest tal polnud piisavalt raha töövahendite jaoks.

(D. and M. Johnson. The Age of Illusion. Art and Politics in France, 1918–1940. New York: Rizzoli, – p. 143.)

P

Itaalia kunstniku Ambrosi Duce portree aastast 1930. Futuristlik aeroportree Mussolinist Rooma ja Via dei Fori Imperiali taustal.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 113.)

R

E. Viiralt on eesti silmapaistvamaid graafikuid, kelle loomingu põhiosa valmis 20.–30. aastatel Pariisis elades ja töötades.

E. Viiralt "Põrgu" (1930–32)

(Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

E. Viiralt "Kabaree" (1931)

(Eduard Viiralt: Inimene ja nägemus. Loodus ja fantaasiad: (album)/ Koostanud Tõnis Vint; eessõna kirjutanud Mai Levin. Tallinn: Kunst, 1983.)

S

NSV Liidu ajaloo õpik 1976. aastast loetleb selle ajajärgu silmapaistvamaid teoseid: Gerassimovi "V. I. Lenin tribüünil", Brodski "Lenin Smolnõis", Grabari "Lenin otseühendustelefoni juures", Andrejevi "Leniniana" jne.

Õpiku refereering. (Isaak Berhin, NSV Liidu ajalugu X klassile. Tallinn: Valgus, 1976. – lk. 217.)

T**Gerassimov "Lenin tribüünil." (1929–30)**

30. aastate nõukogude maalikunsti iseloomustav teos. (Большая Советская Энциклопедия, Герасимов.)

1. Kuidas mõjutasid I maailmasõda ja revolutsioonid Pariisi ja Berliini kunstielu? (Allikad A, F ja O.)
2. Mis on sürrealistide ideedes lähedane bolševismi vaadetele, mis on lausa vastupidine? Mis on selle tõestuseks, et sürrealismil ja kommunismil oli mõndagi ühist? (Allikas C.)
3. Mis näitab, et sürrealistide tees absoluutsest vabadusest kunstis on teostamatu? (Allikas E.)
4. Millist osa mängis Berliin 20. aastatel vene emigrantide ja kultuuri jaoks? (Allikas F.)
5. Kes domineerisid sõdadevahelisel ajajärgul Pariisi kunstielus? Millest oli see tingitud? (Allikas L.)
6. Kas natsionalismil oli Berliinis 20. ja Pariisis 20.–30. aastatel kõlapinda? Põhjendage vastust. (Allikad F ja L.)

7. Kuidas mõjutas sõjajärgne olukord kunstnike ja nende loomingu? Koostage kaheosaline tabel, kuhu ühele poole kandke allikatest näited selle kohta, et sõja- ja revolutsioonijärgne olukord oli kunstnikele loominguks stimuleeriv, ja teisele poole näited vastupidise kohta.
8. Kirjutage tabeli põhjal essee teemal "Sõja ja revolutsioonide mõju kunstnikele ja kunstielule Euroopas".
9. Kuidas mõjutas natside võimuletulek Saksa kunstielu? (Allikad G ja H.)
10. Miks Hitler ei lasknud "degenereerunud" kunsti hävitada, vaid lasi seda isegi rahvale näidata? (Allikas H.)
11. Mis oli Tiziani maalis sellist (allikas J), mis sobis kokku natsliku ideoloogiaga?
12. Milliseid natsliku ideoloogia põhiseisukohti illustreerivad elemendid on kujutatud Kampfi maalil "Veenus ja Adonis"? (Allikas K.) Pöörake tähelepanu naise ja mehe kujutamisele maalil, meeleolule, atribuutidele.
13. Millised olid itaalia fašistide kunstipoliitika positiivsed jooned? (Allikas M.)
14. Millistele alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikas C toodud lubamatutele kriteeriumidele vastavad E. Viiralti teosed "Põrgu" ja "Kabaree" (Allikas R)? Märkige tabeli vasakule poole kriteerium ja paremale + või – vastavalt vajadusele.

Farinacci kriteerium	Viiralti teosed

15. Kas Viiralti teoste loomine oleks olnud võimalik Saksamaal pärast 1933. aastat ja Venemaal 30. aastatel? (Allikad G, H.) (Vt ka alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikat E.)
16. Tutvuge allikatega N ja P. Mida võib nende teoste alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allika C põhjal ette heita? Mis tegi siiski võimalikuks nende teoste loomise?
17. Mille poolest erines Itaalia fašistide kunstipoliitika nende ideoloogiast? (Allikad M, N, O; alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikas C.)
18. Kuidas iseloomustab allikas T nõukogude kunsti 20–30. aastatel?

KIRJANDUS

A Sel ajal kui põletati mööblit, et pisutki sooja saada, rajasid haritlased, kunstnikud ja luuletajad kunstidele ja kultuurile rajaneva ühiskonna alusmüüri tormilistel mitingutel, kus kõneosavuse ja uute algatustega püüti üksteist üle trumbata. Kunstiavangard oli tol momendil /1917.–18. a Venemaal – koostaja märkusi/ revolutsioonist täielikult hõivatud, kõiki kutsuti üles uute ideede propageerimises kaasa lööma. Nad andsid tuhandetele juurteta inimestele lootuse.
(Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991. – lk 97.)

B

Saksa rahva hing võib end taas väljendada. Need leegid ei valgusta mitte ainult endise epohhi lõppu, vaid süütavad ka uue ajastu.

J. Goebbelsi kõne raamatute põletamisel Berliinis 1933. aasta mais. Põletati üle 20 000 raamatu, nende hulgas Brechti, Feuchtwangeri, Thomas ja Heinrich Manni jt saksa kõige kuulsamate autorite teoseid.
(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 78.)

Hitlerjuugend raamatute põletamisel.

(Stephen Lee, Weimar and nazy Germany. Oxford: Heinemann, 1998. – p. 78.)

E

Kohe algusest peale sai nõukogude elu normiks raamatute keelustamine. (...) Minu nooruses ei trükitud Sergei Jessenin – tal oli "religioosne, patriarhaalne, uulitsalik psühholoogia". Aga Dostojevski? Mitte mingil juhul! "Kahjulike, purukonservatiivsete vaadete kandja." (...) kaldumus luua patoloogilisi tüüpe." (...) /Aleksander Blok – koostaja märkus/ oli "mandunud kodanliku kultuuri dekadentliku leeri esindajaks." Bulgakov, Platonov, Ahmatova (...), Tsvetajeva (...) – terve sajandi parim kirjandus oli põlu all.

/Keelustamist alustas (...) Nadežda Krupskaja (kes omal ajal oli innustunud Lev Tolstoi üleskutsest kirjutada lihtrahva jaoks mõistetavalt ümber suurteoseid – koostaja märkus/

(...) 1923. aasta novembris kirjutas Gorki (...): "Uudistest, mis vapustavad mõistust, võin teatada seda, et Venemaal on Nadežda Krupskaja poolt lugemiseks keelustatud Platon, Kant, Schopenhauer, (...) Nietzsche, Lev Tolstoi, Leskov." (...) Isegi Tolstoi. Mitte kirjandusteosed, vaid need Lenini arvates kahjulikud teosed, mis oma filosoofiliste vaadetega ei avalda kurjale vastupanu vägivaldaga. (...)

(L. Vassiljeva. Kremli naised. Tallinn: Huma, 1998. lk. 119–120.)

D

A. Ahmatova luulekogu lubas Gublil avaldada tingimusel, et esimesest osast jäetakse välja 18 luuletust, teisest aga 40. See tähendab, et kogu ei ilmu, kui tingimusi ei muudeta, milleks on vähe lootust.

/Gublil oli trükiste tsenseerimise organ NSV Liidus – koostaja märkus/

Kirjanik P. Luknitski kiri Ahmatova sõbrale L. Gornungile. 1929. aastal. (Воспоминание об Анне Ахматовой. Москва: Советский писатель, 1991. – с. 177.)

E

Sergei Jessenin ülistas Leninit ja Punast Oktoobrit, kuid bolševikud ei tunnistanud teda jätkuvalt "revolutsiooni kunstniku" ja oma seltsimehena. Trotski definitsiooni kohaselt klassifitseeriti ta nii nagu ka Boriss Pasternak, Andrei Belõi või Boriss Pilnjak kunstiliseks "teekaaslasteks". Sellistel teekaaslastel tuli vahetevahel taluda pilkeid ja sõimu, kuid neile oli siiski antud usalduskrediit. (...)

Ah olla tahaksin ma iga hingekeoga
poet ja kodanik
eeskuju karm ja hell,
et kalliks peaks
just nagu lihast poega
mind kodumaa – NSVL.

(S. Jessenin "Stantsid" A. Sanga tõlkes)

(...) Kuid mida kauem Sergei kodumaal viibis, seda selgemini koges ta, millised inimesed määravad elu kulgu Nõukogude riigis: (...) Kirjanduslikud miilitsad, "revolutsiooni veltveebid" kirjanduse areenil, nagu Jessenin neid nimetas, õpetasid peagi, et ka päikest kuud ja tähti võib kahtlustada kontrevolutsioonilises tegevuses, ning asusid päikesepaistelise septembrihommiku põhjal kontrollima, kas autor ei kaldu mitte kõrvale partei liinist.

(Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998. – lk. 107; 108–109.)

F

Nõukogude kirjandus arenes ägedas ideelises heitluses kodanliku ideoloogiaga ja mitmesuguste kirjanduslike rühmitustega, kes kajastasid vaenulike klasside mõju. Nendesse vooludesse ja rühmitustesse kuuluvad nimetasid end sõnades "revolutsioonärideks kunsti alal", tegelikult aga paljud neist kutsusid üles heitma üle parda kõik parema, mille olid loonud möödunud aegade silmapaistvamad kirjanikud ja luuletajad nagu Puškin, Gogol, Tolstoi ja Tšehhov.

(I. Berhin. NSV Liidu ajalugu X klassile. Tallinn: Valgus, 1976. – lk. 217.)

G

B. Brecht (1898–1956) oli pahempoolsete vaadetega saksa näitekirjanik, lavastaja ja teatriteoreetik. Tema tuntumad teosed on "Kolmekrossiooper", paguluses kirjutatud "Kolmanda riigi hirm ja viletsus" (1938), "Ema Courage" (1939), "Hea inimene Sezuanist" (1940), "Galilei elu" ja Arturo Ui lakkamatu tõus" (1941). Viimases käsitletakse Hitleri võitlust ainuvõimu pärast. 1933. aastal Brecht emigreerus ja elas mitmel pool Euroopas ning USA-s. 1949. aastast SDV-s, rajas teatri Berliner Ensemble. Mõnda aega oli Brechti perekond paguluses H. Wuolijõe külaline. Koostöös H. Wuolijõega valmis "Härä Punttila ja tema sulane Matti".

Koostatud Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 1. köite (Tallinn: Valgus, 1985. – lk. 613.) põhjal.

1. Vt allikaid A, ja E. Millised lootused olid vene kunstiinimestel seoses revolutsiooniga? Mil määral õigustas revolutsioon nende lootusi?
2. Milline oli nõukogude juhtide suhtumine vene haritaskonda (allikad C, D, E ja F)?
3. Mida võib allikast E Ahmatova kui kirjaniku käekäigu kohta välja lugeda?
4. Mis tõukas Jesseninit revolutsioonist eemale? (allikas E)?

5. Rühmatöö. Jagage klass rühmadeks nii, et igas oleks neli õpilast. Kasutades allikaid ja õpikut, kirjutage revolutsiooni pooldava ja revolutsioonisse skeptiliselt suhtuva kultuuritegelase kõne. Kasutage selles ka järgmisi sõnu ja sõnaühendeid: *kodanlik kunst, revolutsiooniline kunst, progressiivsed ideed, eesrindlik, tagurlik, jõuetu, bolševikud, töörahva hüüdid, imperialistlik hüüdra, võitlus, kapitalistlik, sotsialistlik, väikekodanlik heaolu, rõhumine, purustamine, traditsioonid, terror, kunstirinne, vaenlane, intelligents, kultuuriväärtused, kaasajooksik, minema pühkida.*

6. Vaadake allikat D ja alateema "Kultuur totalitarismi rünnaku all" allikat E. Kuidas kontrolliti Nõukogude Liidus kirjanike ja kunstnike loomingut?

7. Milline oli nende kunstnike, kirjanike saatuse, kes ei olnud piisavalt režiimtruud?

8. Vaadake allikat C. Miks Nõukogude Liidus raamatud küll keelustati ja hävitati, kuid avalikke tseremooniaid selleks ei korraldatud?

9. Vaadake allikaid B ja G. Miks Brecht ja teised saksa loomeinimesed ei oleks oma teoseid saanud kirjutada Saksamaal?

10. Vaadake allikat B. Kes viisid läbi raamatute põletamisi Saksamaal? Millist ülesannet need raamatute avalikud põletamised täitsid?

11. Koostage tabel, kuhu kandke diktatuuride repressioonid kirjanike vastu:

Repressiooni liik	Näide

Analüüsige tabeli põhjal kirjanike olukorda diktatuuride tingimustes.

12. Loetlege kriteeriumid, millele kunst diktaatorlikes ühiskondades pidi vastama ja milliseid jooni mõisteti hukka.

Kunst pidi	Kunst ei tohtinud

13. Millist eesmärki pidi kultuur teenima totalitaarsetes ühiskondades?

14. Kuivõrd vaba on looming totalitarismi tingimustes?

15. Kirjutage represseeritud kirjaniku kiri oma tuttavale. Arutage, millal ja kus oli sellise kirja kirjutamine võimalik, millal ja kus mitte. Miks?

16. Tooge välja itaalia fašistide, saksa natside ja stalinliku kunstipoliitika sarnasused ja erinevused. Täitke tabel. Pöörake tähelepanu eeskujudele, riiklikule sekkumisele, juhi ülistamisele, loomevabaduse tasemele, loomemeetodite mitmekesisusele, sallivusele, loomeinimeste saatusele.

sarnasused	erinevused

Kasutage tabelit ja allikaid essee kirjutamiseks teemal "Kultuur – vaba looming või riiklik tellimus?".

■ Jean-Paul Crespelle. Chagall. Tallinn: Kunst, 1991.

■ Carola Stern. Isadora Duncan ja Sergei Jessenin. Tallinn: Sinisukk, 1998.

■ L. Vassiljeva. Kremli naised. Tallinn: Huma, 1998.

■ Carlton Lake & Francoise Gilot. Elu Picassoga – 10 aastat armastust. Tallinn: Kunst, 1993.

HARIDUS – KAS MITMEKESISUS VÕI ÜHETAOLISUS?

EUROOPALIKU HARIDUSE PÕHISEISUKOHAD

A

18.–19. sajandil kujunesid välja euroopaliku hariduse põhiseisukohad, millele panid aluse tšehhi kasvatusõpetaja Komenský, prantsuse valgustaja Rousseau ja šveitsi kasvatusõpetaja Pestalozzi.

J. A. Komenský: Haridus peab

- olema sõltumata soost kättesaadav kõigile;
- esitama teadmisi süstemaatiliselt;
- olema seotud igapäevaeluga.

Rousseau: Kasvatuse eesmärk on teha inimene õnnelikuks, heaks, vabaks ja arukaks. Rousseau peab vabadust suurimaks hüveks ja sõltuvust, orjast kõige koletumaks pahaks.

Pestalozzi: Kasvatus peab

- aitama arendada inimese võimeid nii tegevuse kui ka raamatute kaudu;
- aitama inimesel kujuneda nii, et ta end oma tööga elatada võiks.

(The Hutchinson Dictionary of Ideas. Oxford: Helicon Publishing Ltd, 1994. – lk. 165;

Eesti Entsüklopeedia, kd. 7. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1994. – lk. 274;

Eesti Entsüklopeedia, kd. 8. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1995. – lk. 224;

Refereeritud väljaandest: Üldine ajalugu. Ümbertrükk 1930. a kirjastuses "Raamatu sõber" ilmunud väljaandest, vihik 24. Tallinn: 1995 – lk. 428.)

SAKSAMAA JA ITAALIA HARIDUS FAŠISTLIKU DIKTATUURI AJAL

A

Pärast Hitleri võimuletulekut allutati haridussüsteem Haridus- ja Propagandaministeeriumile, mida juhtis Joseph Goebbels. Muudeti õppeainete sisu ja nimetused. Bioloogiast sai rassiõpetus, rassiõpetusel oli peaarõhk ka terviseõpetuse ja kehalise kasvatuse tunnis, geograafia jagunes geopoliitlikaks ja isamaaõpetuseks.

(Encyclopaedia Britannica. Vol.18, 1994. – p. 59.)

B

Hariduse ainus eesmärk on laste kasvatamine natsismi vaimus.

Hitleri haridusminister Bernhard Rust (Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

C

Emakeel, ajalugu, geograafia, keemia ja matemaatika peavad keskenduma sõjandusega seotud teemadele eesmärgiga ülistada sõjaväeteenistust ja saksa kangelasi.

Natside seisukoht poiste hariduse kohta. (Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

D

9.40–10.25: esmaspäev – laupäev: rassiõpetus või ideoloogia.

Väljavõte saksa kooli tunniplaanist Hitleri režiimi ajal (N. Kelly, M. Whittock. The Twentieth Century World. Oxford: Heinemann, 1995. – p. 66.)

1. Lugege teksti ja mõelge

- miks teie käite koolis;
  - miks riik kujundab hariduspoliitikat.
2. Koostage edetabel õppeainetest, mida koolis tingimata peaks õpetama.
3. Tooge välja erinevused praeguse õppekava ja teie nimekirja vahel. Millest on erinevused tingitud?
4. Millised esitatud kasvatus-teadlaste seisukohtadest leiavad rakendamist tänapäeva koolis?

Hitler lastega.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 67.)

(N. Kelly, M. Whittock. The Twentieth Century World. Oxford: Heinemann, 1995. – p. 67.)

Mussolini lastega.

(John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 161.)

E

Pole mingit vajadust lapsi üle ujutada minevikust ja olevikust pärit õpetustega (...), mida me tõeliselt vajame on see, et koolid arendaksid itaallaste iseloomu. Kogu koolisüsteem peab õpetama noori mõistma fašismi, et nad uueneksid ise fašismis ja elaksid selles ajaloolises atmosfääris, mille on loonud fašistlik revolutsioon.

Mussolini. (John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p.152.)

F

Aasta on möödunud 1935. aasta novembrist. Me oleme näidanud maailmale, et oleme tugevad, parimad. (...) Nad tahtsid meid alandada, aga meie võit ja ohvrid on tõstnud meid nendest kõrgemale.

(8-aastastele mõeldud etteütus.)

Kuulsusrikas sõda Aafrikas kestis 7 kuud. Mitu päeva see kestis?

(3. klassi matemaatikaülesanne.)

Valge rass on kõige tsiviliseeritum, s.t. kõige potentsiaalsem suurte ideede looja. Sellesse rassi kuuluvad ka itaallased.

(5. klassi geograafia.)

Pööra järgmisi tegusõnu: uskuma, kuuletuma, võitlema.

(Grammatika.)

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p.153.)

G

Kirjaoskamatus Itaalias

1921 – 27%

1931 – 21%

1936 – 17%

Haridusele minevate vahendite protsent (valitsuse kuludest)

1922 – 4%

1926–35 – 8%

Koolikohustuse lõppemise vanus tõsteti 12 aastalt 14-le. Keskkariduse omandanute arv langes 20. aastatel, kuid seejärel tõusis märgatavalt.

Üliõpilaste arv

1921 – 54 000

1934-ni langes

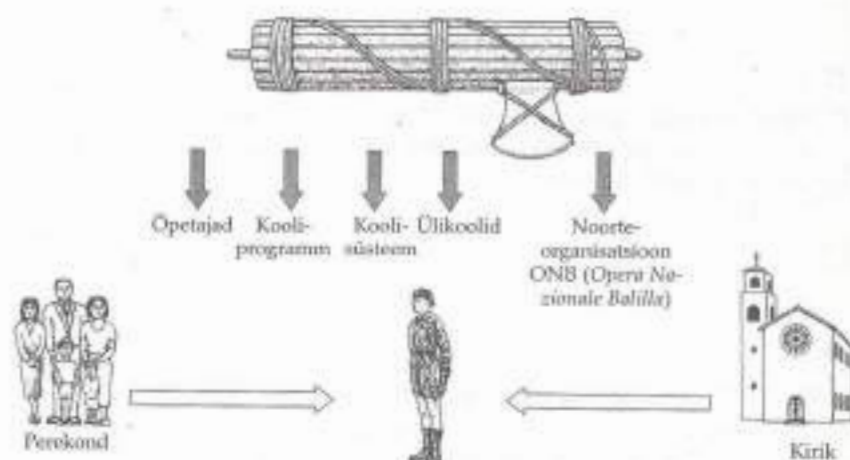
1942 – 165 000

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998. – p. 161.)

H

Noorsoole mõjunud tegurid fašistlikus Itaalias.

(John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: John Murray, 1998. – p. 161.)

1. Milline oli hariduse eesmärk natslikul Saksamaal ja fašistlikus Itaalias (allikad B ja F)?

2. Mille poolest need erinevad hariduse traditsioonilistest eesmärkidest? (Vt ka alapeatüki "Euroopaliku hariduse põhi- seisukohad" allikat A.)

3. Milliseid omadusi sooviti noortes kasvatada (allikad C ja F)?

4. Kuidas kasutasid fašism ja natsism oma põhimõtete propageerimiseks kooli õppekava (allikad A, D, F)?

5. Kas fašistliku režiimi hariduspoliitikal oli ka positiivseid tagajärgi? Põhjendage vastust.

6. Millised faktorid mõjutasid noort inimest fašistlikus Itaalias (allikas H)?

7. Mis oli natsliku Saksamaa ja fašistliku Itaalia hariduses sarnast?

HARIDUS NÕUKOGUDE LIIDUS

A

Tehnika eesotsas tehnikat valdavate inimestega võib teha ja peab tegema imesid. (...) On tarvis aru saada, et kõigist maailmas olemas olevatest kapitalidest on kõige väärtuslikum inimesed, kaader. (...) Kui meil on hea arvukas kaader tööstuses, põllumajanduses, transpordi alal, armees, siis on meie maa võitmatu.

Stalini kõne Punaarmee Akadeemia lõpetajatele 1935. a mais. (Jossif Vissarionovitš Stalin. Lühike elulugu. Koostajad G. F. Aleksandrov jt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. – lk. 131.)

B

Mida kultuursem oli kodanlik riik, seda rafineeritumalt ta valetas, et kool võib seista väljaspool poliitikat ja teenida ühiskonda tervikuna. Tegelikult oli kool tervikuna muutunud kodanluse klassivõimu tööriistaks (...) tema eesmärgiks oli anda kapitalistidele teenistusvalmis sulaseid ja taibukaid töölisi (...)

Lenini kõne I ülevenemaalisel hariduskongressil 28. augustil 1918. aastal. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 166.)

C

"(...) muuta kool kodanluse klassivõimu tööriistast ühiskonna klassideks jagunemise täieliku kaotamise tööriistaks (...)"

1919. aasta VKP programmist hariduse ja kooli ülesannetest. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 166.)

D

Kirjaoskamatu inimene seisab väljaspool poliitikat, temale on esmalt vaja õpetada aabitsat.

Lenin kirjaoskamatuse likvideerimise vajalikkusest. (Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 167.)

E

1914/15. a	– 7,9 milj. õpilast	125 000 üliõpilast
1920/21. a	– 9,2 milj. õpilast	207 000 üliõpilast
1925. a	– 167 000 üliõpilast	
1938. a	– ~35 milj. õpilast	603 000 üliõpilast

/Nõukogude statistika luges üliõpilasteks ka keskeriõppeasutuste õpilased – koostaja märkus./

Andmed NSV Liidu ajaloo lühiülevaatest. (NSV Liidu ajalugu: Sotsialismi ajajärk. Autorite kollektiiv. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959. – lk. 202–203; 283.)

F

1897. aastal oli Venemaal kirjaoskajate protsent 28,4. 1926. aastaks oli Nõukogude Liidus kirjaoskajaid 56,6%.

(Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. lk. 206.)

Stalin lastega.

(Jossif Vissarionovitš Stalin. Lühike elulugu. Koostajad G. F. Aleksandrov jt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. – lk. 137.)

G

Sotsialismi tuli ehitada inimestega, kes olid kasvanud vanas ühiskonnas (...).

(...) Kultuurirevolutsiooni teiseks ülesandeks /kirjaoskuse likvideerimise järel – koostaja märkus/ pidas V. I. Lenin töötajate ümberkasvatamist kommunismi vaimus.

(Aleksander Elango. Pedagoogika ajalugu. Tallinn: Valgus, 1984. – lk. 168.)

H

Nõukogude võimu esimestel aastatel oli Venemaal iga 1000 inimese kohta 319 kirjaoskajat. 1919. aastal anti välja dekreet "Kirjaoskamatuse likvideerimisest elanikkonna hulgas", millega 8–50-aastastele, kes ei osanud lugeda, tehti lugema õppimine kohustuslikuks. Selleks loodi Ülevenemaaline kirjaoskamatuse likvideerimise komisjon ja vabatahtlik massiorganisatsioon, ühing "Maha kirjaoskamatus". 1929. a algutati ülelüliduline kultuuriretk "Kirjaoskaja, õpeta kirjaoskamatu!",

Refereeritud NSV Liidu ajaloo lühiülevaate järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiülevaade. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 261–262.)

I

20. aastate lõpuks oli kirjaoskajaid 10 miljonit, 1940. aastaks omandas kirjaoskuse 50–60 miljonit inimest. /Teistel andmetel õppis lugema ja kirjutama 50 miljonit ja 40 miljonit parandas oma kirjaoskust – koostaja märkus./

1930. aastal kehtestati kohustuslik algharidus, mis maal oli 4-klassiline ja linnas 7-klassiline.

NSV Liidu ajaloo lühiväljaande järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiväljaande. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 262–263; 265.)

J

Uue haridussüsteemi rajamist segasid aktiivselt klassivaenlased, kes kasutasid rahvale teadmiste andjate vastu kõikvõimalikke vahendeid, isegi terroriakte. Ainuüksi 1929. aasta jooksul registreeriti külas 213 juhtumit, mil kulakud olid klusanud taga haridustöötajaid.

NSV Liidu ajaloo lühiväljaande järgi. (NSV Liidu ajalugu: Lühiväljaande. II osa. Autorite kollektiiv eesotsas A. Kovalenkoga. Tallinn: Eesti Raamat, 1983. – lk. 265.)

K

Ühte Moskva kooli tuli arst D. kaebusega, et tema poeg Boriss on muutunud lohakaks ega kuula enam ema sõna, vaid hakkab talle vastu ja ütleb häbematu. Lähemal tutvumisel Borissi koduse olukorraga ilmes, et lohakuse on laps õppinud isalt. Isa ei riputa kodus kunagi palitut varna, vaid viskab kuhu juhtub, naisele käitub jämedalt ja karjub tema peale. Arusaadav, et Boriss hakkas isa järele aimama kõigis ta kommetes (...)

Stahhaanovlase K. perekonnas ei kuulnud lapsed kunagi perekondlikke tülisid vanemate vahel. Samuti ei muutnud isa kunagi ära ema korraldusi ja ema toetas alati isa esitatud nõudmisi. Trammis andsid isa ja ema alati kohta vanematele inimestele.

Selle tagajärjel austavad nende lapsed Volodja ja Katja vanemaid inimesi ja annavad neile istekoha trammis (...).

Nõukogude naisteajakirjast "Rabotnitsa" (Kõigile, nr 11. – 1940. – lk. 5.)

L

Röntgeni leiutas vene pärisori Ivan XVI sajandil, kui ta ütles oma naisele Marfale: "Ma näen sind, vanaeit, läbi!"

(Nõukogudeaegne anekdoot.)

M

Polzunovile /Uurali gamisonisõduri pojale – koostaja märkus/ tuli mõte ehitada auruga töötav jõumasin (...). Nii ehitati esimene masin, mis töötas auru jõul. (...) 21 aastat hiljem leiutas James Watt samasuguse aurumasina, nagu selle oli leiutanud varem Polzunov. (...)

Vene füüsik Petrov, sõltumatult välismaa õpetlastest, leiutas aastatel 1802–1803 elektrolüüsi (...). Ta leiutas Volta kaare mitu aastat varem kui Euroopa õpetlased. (...)

Eriti intensiivseks muutus vene kultuuri progressiivne mõju teiste rahvaste kultuuris (...), kui kõikide Venemaa rahvaste vabadusvõitluse etteotsa asus proletaariat, kelle hulgast tõusid sellised ülemaailmse kultuuri geeniused nagu Lenin ja Stalin.

1946. a nõukogude ajalooõpikust. (A. Pankratova. Meie kodumaa kangelaslik minevik. Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1948. lk. 83–84; 121; 133.)

N

Soovitav kirjandus nõukogude noortele:

1. J. V. Stalin. Lühike elulugu.
2. V. I. Lenin. Biograafia.
3. I. A. Andrejev. Noorsoo kommunistlikust kasvatusesest.
4. M. I. Kalinin. Kommunistlikust kasvatusesest.
5. J. V. Stalin. Teosed.

Esimene ilukirjanduslik teos on järjekorras 19., see on Rudolf Sirge lasteraamat. Esile ei ole tõstetud ühtki Lääne-Euroopa ega Ameerika autorit. Tekstis on lugemiseks soovitatud Dickens, Verne'i ja Mark Twaini teoseid.

Refereeritud 1949. aastal ilmunud "Pioneerijuhli käsiraamatu" järgi (Pioneerijuhli käsiraamat. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1949. – lk. 424–441.)

O

Kuni NSV Liit on ümbritsetud maadest, kus võim on kapitalistide käes, püüavad spioonid ja kahjurid tungida meie maale, et meile kahju teha. Nii tööline kui ka talupoeg peab teritama tähelepanu selliste suhtes. Kõik NSV Liidu elanikud – väikesed ja suured – peavad tähelepanelikult jälgima Nõukogudemaa riigipiiri. Spioonid imbuvad vabrikutesse ja tehastesse, suurtesse linnadesse ja küladesse. Peab hoolikalt jälgima kõiki kahtlasi inimesi, et kinni püüda fašistlikke agente.

1938. aasta nõukogude ajalooõpikust 3.–4. klassile. (A. Шестаков. История СССР: краткий курс. (для III–IV класса). Москва: 1938. – с. 208.)

Kultuurirevolutsiooni all mõistsid bolševikud ühiskonna vaimset ümberkujunemist üleminekul sotsialismi. Kultuurirevolutsiooni ülesanne oli rahvahulkade kaasamine kultuuriellu ja vaimse elu ümberkujundamine sotsialistliku ideoloogia kohaselt.

Eesti Entsüklopeedia 5. köite põhjal (Tallinn: Eesti entsüklopeediakirjastus, 1990. – lk. 204.)

1. Millised eesmärgid olid Lenini arvates vanal nn kodanlikul koolil? (Allikas D.)

2. Milline on teie arvamus? Kas kodanliku kooli tegevus oli edukas nende eesmärkide täitmisel? Põhjendage vastust.

3. Miks pidasid kommunistid kirjaoskamatusse likvideerimist hädavajalikuks? (Allikas D.)

4. Millised ülesanded on nõukogude ideoloogia seisukohalt haridusel ja teadusel (allikad A, C, G)?

5. Vt allikat A. Milline vastuolu on allikas esitatud Stalini sõnade ja Stalini tegude vahel?

6. Millised asjaolud tegid haridustöö Nõukogude Liidus eriti raskeks (allikad H, I)?

7. Miks kasutasid kommunistid just väljendeid "kirjaoskamatusse likvideerimine", "võitlus kirjaoskamatusse vastu", "Maha kirjaoskamatus!"?

8. Millised bolševistliku ideoloogia iseloomulikud jooned ilmnevad allikates J, K, M?

9. Millised positiivseid jooni leiata nõukogude hariduselus? (Allikad E, F, H, I.)

10. Loetlege põhjusi, miks maal ja linnas oli erinev koolikohustus? Kuidas ilmneb selles erinev suhtumine linna ja maa elanikkonda? Milline kommunistliku ideoloogia põhitees selles kajastub (allikas I)?

11. Kas allikas M esitatud väited on tõesed? Miks oli vaja väita, et inimkonna tähtsamad leiutised olid tehtud Venemaal?

12. Kuidas peegeldab allikas L kaasaegsete suhtumist allikas M esitatud väidetesse?

13. Iseloomustage nõukogude noorele soovitatud kirjandust allikas N. Millise kirjanduse tundmist peeti esmatähtsaks? Miks? Miks olid välismaa autorite tööd n.ö ära peidetud teksti sisse?

14. Võrrelge allikaid J ja O. Pöörake tähelepanu nii allika vanusele kui ka sisule! Kas leiata erinevusi ja sarnasusi? Milliseid nimelt?

15. Mida rõhutab allikas O toodud katkend ajalooõpikust? Kuidas mõjutasid sellised väited nõukogude inimeste suhtumist teistesse riikidesse?

16. Rühmatöö. Moodustage klassis 3–4 õpilasest koosnevad rühmad. Üks osa valmistab ette vaimustunud välismaa haridustegelase ülistuse nõukogude haridussüsteemi edusammude kohta. Teine osa on välismaale põgenenud nõukogude õpetaja rollis, kes kirjeldab haridussüsteemi pahupoolt.

17. Milliseid sarnasusi/erinevusi võib välja tuua fašistliku Itaalia, natsliku Saksamaa ja NSV Liidu hariduselus? Pöörake tähelepanu kirjaoskuse tasemele, hariduse eesmärkidele, õppekavale, suhtumisele kultuuri-pärandisse, šovinismi ilmingutesse. Täitke tabel.

	Saksamaa	Itaalia	NSV Liit
Sarnasused			
Erinevused			

18. Kirjutage antud allikaid ja tabelit kasutades essee teemadel

Milleks oli nõukogude inimesele vaja kirjaoskust?

Nõukogude haridussüsteemi hiilgus ja viletsus.

HARIDUS EESTIS JA LÄTIS

A

1920. aasta algkooliseadus nägi Eestis ette emakeelse tasuta 6-klassilise algkooli, milles õppimine oli kohustuslik 8. kuni 16. eluaastani. 1934. aastal alandati vanusepiiri 14. eluaastani.

Refereeritud teosest: *Öie Elango, Ants Raumann, Karl Siilitsk. Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn: 1998. – lk. 423.*

B

Lätis 6-aastane kohustuslik põhikool 1–2 koolieelse klassiga ja 4-aastane keskkool.

Koolikohustuslikud olid lapsed 7.–14. eluaastani.

(*Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995. – lk. 250.*)

Päts lastega.

(K. Päts kaasaegsete mälestustes. Tallinn: 1934. – lk. 353.)

C

1926. aastal oli Eestis 4651 üliõpilast. See tähendas üht üliõpilast iga 280 elaniku kohta. Rootsis ja Soomes oli vastav suhtarv 1:645; Saksamaal 1:610.

(*Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. lk. 67.*)

D

Üliõpilaste suhtarvu poolest oli Läti Euroopas esikohal: 30 üliõpilast iga 1000 elaniku kohta ehk 1 üliõpilane 133 elaniku kohta.

(*Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995. – lk. 250.*)

K. Ulmanis ja koolilapsed

(*Tēvzemei un Brīvībai. Izglītības ministrijas dāvinājums pamatskolu beigušajiem. Riia: 1937. – lk. 269.*)

1. Millised võimalused olid alghariduse omandamiseks Eestis ja Lätis?
2. Kas eestlastel oli Eestis alghariduse omandamisel eeliseid? Põhjendage vastust?
3. Võrrelge eesti elanikkonna kirjaoskuse taset Itaalia (alapeatüki "Saksamaa ja Itaalia haridus" allikas G), Venemaa (alapeatüki "Haridus NSV Liidus" allikas F) ja Läti (allikas K) vastavate näitajatega.
5. Iseloomustage allikate F, G, ja H põhjal, millised olid Eesti vähemusrahvuste kesk- ja kõrgema hariduse omandamise võimalused.
6. Iseloomustage allika G põhjal keelesituatsiooni muutumist Tartu Ülikoolis. Millest olid need muutused põhjustatud? Kellele olid muutused soodsad, kellele mitte? Miks ei kajastu keelesituatsiooni muutus teaduslike väljaannete puhul?
7. Võrrelge üliõpilaste ja ülikoolilõpetajate arvu Tartu Ülikoolis ja Läti Ülikoolis (allikad E ja F). Millised järeldused võite teha?
9. Mille poolest oli vähemusrahvustel Lätis soodsamad kõrghariduse omandamise võimalused kui Eestis (allikad D, E, F)?
10. Millised omadused olid Eestis esikohal kodumaa teenimisel (allikas L)? Võrrelge neid omadustega, mida oodati saksa, itaalia ja nõukogude noorelt samal ajajärgul.
11. Vaadake pilte alateemade alguses. Miks armastasid diktaatorid poseerida koos lastega?

E

Eestis oli 1930/31. õppeaastal 3913 üliõpilast. Neist 3474 õppis Tartu Ülikoolis. Tartu Ülikoolis vähenes üliõpilaste arv 1939. aastaks 2689 üliõpilasele. 1919–1939 lõpetas Tartu Ülikooli 5689 üliõpilast. /5751 teistel andmetel – koostaja märkus./

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 67.)

F

29. septembril 1919 avati Riia Polütehnikumi baasil Läti Ülikool.

1921. a immatrikuleeriti 4000 üliõpilast,

1933. a oli ülikoolis 8509 üliõpilast

1939. a 7247 üliõpilast

1919–1939 lõpetas Läti Ülikooli 6841 üliõpilast.

Riias oli võimalik saada ka saksa- ja venekeelset kõrgharidust. Saksa-keelse kõrgema õppeasutusena töötas Herderi Instituut.

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 68.)

G

1919. a peeti Tartu Ülikoolis loengutest veel 53,2% vene, 41,4% eesti ja 5,4% saksa keeles. 1925. a – 61,5% eesti, 28,4% saksa, 8,2% vene ja 5,4% (keelte õpetamisel) muudes keeltes. 1931. aastal – 90% eesti keeles, 9% saksa keeles ja 1% vene keeles. Teaduslikest töedest ilmus 1919–1929. a 86% võõrkeeltes.

(Tartu Ülikooli Ajalugu 1918–1982. III kd. / Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. – lk. 54.)

H

Tartu Ülikoolis ulatus juudi rahvusest üliõpilaste arv 200-ni. Seega oli 5000-liikmelises Eesti juutkonnas üliõpilasi suhteliselt rohkem kui tsaarigaegsel Venemaal (7–8 milj juudi kohta 2000 üliõpilast).

(Kopli Jokton. Juutide ajalugu Eestis. Tartu: 1992. – lk. 48.)

I

Enne 1940. aastat oli juutidel Tallinnas ja Tartus oma keskkool (..) olnud üliõpilasorganisatsioonid "Limuvia" ja "Hasmoneja", oli akadeemiline selts Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna juures, oli juudi teaduse kateeder, mida juhtis prof. L. Gulkovitš. /Kultuuriautonoomia seadus võimaldas juutidel oma rahvuslikku ja kultuurielu igati arendada – koostaja märkus./

Movša Michelsoni järelsõnast (1988) Kopli Joktoni raamatule. M. Michelson tõlkis Kopli Joktoni raamatu jidiši keelest eesti keelde. (Kopli Jokton. Juutide ajalugu Eestis. Tartu: 1992. – lk. 55.)

J

Tartu Ülikooli üliõpilaste rahvuslik koosseis aastal 1920.

	Ülikoolis	Osakaal rahvastikust
Eestlased	81,1%	87,7%
Sakslased	8,1%	1,7%
Venelased	4,0%	8,2%
Juudid	5,1%	0,4%

1921. a astusid peaaegu kõik keskkoolilõpetajad ülikooli.

Teisi rahvusi oli ülikoolis alla ühe protsendi. Lätlaste osakaal tõusis siiski 1929. aastaks 1%-ni. Rahvastikus oli lätlaste osakaal alla 1%. Naisi oli üliõpilaskonnas 30%.

(Tartu Ülikooli Ajalugu 1918–1982. III kd. / Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. – lk. 57.)

K

Eesti ja Läti elanikkonna kirjaoskamatus protsent

Aasta	Eesti	Läti
1897	3,8	...
1918	...	21,5
1926	5,0	14,3
1934	3,9	...
1939/40	...	7,6

(Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995. – lk. 66–68.)

L

Kuidas võiksin teenida oma isamaad.

(Õpilaskirjand.)

Kui püüaksin saada heaks ja ausaks kodanikuks, kasulikuks ühiskonna liikmeks. Aga olen ju nii väike, mis kasu on riigil säärasest tähtsusest isikust. (...) Aga siiski! Ääretu kõrb koosneb väikseist, väikseist liivateradest (...). Igaüks võib tuua isamaale kasu, kui väike see ka ei oleks. Kui vaid tuuakse seda andi täiest ja tänulikust südamest.

(Madis Küla-Nurmik. Kõlblusõpetuse raamat algkoolile. Tallinn: Töökool, 1929. – lk. 89.)

HARIDUS SUURBRITANNIAS**A**

1918. a Fisher Act tõstis koolist lahkumise eaa 12 aastalt 14-le. Algharidus muutus täielikult maksuvabaks. Rõhuv enamus lapsi ei jätanud oma haridusteed keskkoolis ja neile loodi mõningaid edasiõppimisvõimalusi. Kohalikele võimudele antud õigus avada koolieelseid asutusi alla 5 aastastele lastele ei realiseerunud, sest valitsuse raha läks alghariduse järgse edasiõppimise korraldamisele. Enamus lastest õppis üldkoolis, kuid mõned omavalitsused ehitasid eraldi kooli ka 11–14-aastastele lastele. (...)

Keskkoolis õppis vähem kui 10% lastest, 16-aastaselt oli võimalik sooritada keskkooli lõpueksam. Keskkoolides käisid tagasihoidlike võimetega jõukatest kodudest lapsed, kelle vanemad olid võimelised maksta õppemaksu. Vaesemad lapsed, kes sooritasid edukalt nn 10+ eksami, said stipendiumi õppemaksu tasumiseks, kuid et keskkoolis käimine nõudis mitmesuguseid kulutusi, jätkas seal väga vähe tööliste lapsi. Veelgi vähem jätkas neid kõrgkoolis. (...)

1934. aasta Milk Act määras õpilastele poole penni eest päevas ja vaesematele täiesti tasuta 1/3 pinti piima. (...)

Ülikoolid said valitsuselt abi läbi Ülikoolide Abirahakomitee. Riiklikud stipendiumid kehtestati 1920. aastal, et andekad, kuid vaesed noored saaksid kõrghariduse omandamise võimaluse. Aastas anti 200 sellist stipendiumi, 1922. a stipendiumid küll kaotati, kuid MacDonaldi valitsus kehtestas need 1924. aastal uuesti. (...)

20. aastate keskel oli Briti ülikoolides 30 000 üliõpilast.

J. Watsoni 1983. a. ilmunud Suurbritannia ajaloo ülevaade. (J. Watson. Success in British History since 1914. London: J. Murray, 1983. – p. 129.)

B

Suurbritannias oli 30. aastate keskel 1 üliõpilane 885 elaniku kohta, Norras oli vastav suhe 1/552 ja Taanis 1/657.

(Andres Küng. A Dream of Freedom. Cardiff: Boreas Publishing House, 1980. – p. 44.)

1. Millised olid briti ja teiste maade haridussüsteemide ühisjooned?

2. Võrdrelge üliõpilaste ja rahvaarvu suhet Suurbritannias (allikas A), Itaalias (alapeatüki "Saksamaa ja Itaalia haridus fašistliku diktatuuri ajal" allikas G), Eestis (alapeatüki "Haridus Eestis ja Lätis" allikad C ja E ning Lätis (alapeatüki "Haridus Eestis ja Lätis" allikad B ja D).

3. Miks oli Lätis, Itaalias ja Eestis üliõpilaste arv võrreldes rahvaarvuga suhteliselt kõrge? Võtke arvesse muudatusi, mis olid Eesti ja Itaalia ühiskonnas toimunud.

4. Milliseid täiendavaid kulutusi pidi perekond tegema, et last koolitada?

5. Arutlege klassis, miks briti valitsus pööras koolidele ja haridusele vähem tähelepanu kui totalitaarsed režiimid.

Stephen Lee. Weimar and nazy Germany. Oxford: Heinemann, 1996.*

Gustav v. Rauch. Balti riikide ajalugu 1918–1940. Tallinn: Detlar, 1995.

John Hite, Chris Hinton. Fascist Italy. London: J. Murray, 1998.*

Uldis Germanis. Läti rahva elurada. Tartu: Ilmamaa, 1995.

J. Watson. Success in British History since 1914. London: J. Murray, 1983.*

IGAPÄEVAELU 20. SAJANDI ESIMESEL POOLEL

PEREKOND

A

Tööpuuduse vähendamise seadus 1. juunist 1933 kehtestas protsendita laenuid noortele abielupaaridele kuni 1000 RM väärtuses. Kapital saadi kokku vallaliste maksustamisega 2–5% ulatuses nende sissetulekutest.

Laenuid tuli tagasi maksta intressiga 1% kuus, iga lapse sünniga kustutati 25% laenust ja intressimaksimine peatati aastaks peale lapse sündi. Rahvasuus sai see tuntuks kui "tagasimaksmine lastega".

(M. Burleigh, W. Wippermann, *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 250.)

C

Kontrastiks seaduslikele tõketele, mis tühistasid abielumisel partneri vaba valiku, väljendas uus lahutusseadus kohustust lõpetada abielu, kui üks partner seda soovis. (...) Seadusse viidi sisse kolm uut lahutuse põhjendust. Esiteks, keeldumine soo jätkamisest. Õigustuseks oli see, et abielu esmane eesmärk oli rassi säilimine ja arvukuse suurendamine. Teiseks põhjuseks oli enneaegne viljatuse, sest abielu kõige tähtsamat ülesannet polnud enam võimalik täita. Kolmandaks toodi sisse katkenud abielu printsiip, mis sai abielulahutuse põhjuseks peale kolme eraldi elatud aastat.

(*Fascist Italy and Nazi Germany*. New York: Routledge, 1996. – lk. 104–105.)

D

B

1935. aasta septembris ja oktoobris sätestati Saksamaal verekaitseseadus, riigi kodakondsuse seadus ja abielutervise seadus. Sellega tühistati Saksamaal abieluvabadus.

Esimene sätestas rassistlikud barjäärid mitte ainult juutide ja mitte-juudi kodanike abieludele, vaid ka sakslaste ja võõra verrega isikute nagu näiteks neegrid ja mustlased abieludele.

Kolmas püstitas pärilikkusest ja tervisest tulenevaid abielutõkkeid. Partnerid pidid esitama tõendeid pärilike omaduste ja tegema läbi testi abielukõlblikkuse kohta (...) Kõige sagedamini esinev abielusõlmimise tõke oli vaimne häire, mis seaduse põhjal "muutis abielu ühiskonnale soovimatuks". Teised seadusest tulenevad tõkked olid nakkushaigused (eriti suguhaigused ja tuberkuloos), teovõimetus või olemine ajutiselt hooldatav või pärilik haigus, mis võis viia kohustusliku steriliseerimiseni pärilike haiguste vältimise seaduse alusel.

(*Fascist Italy and Nazi Germany*. New York: Routledge, 1996. – p. 101.)

E

Abielu ja lahutuse valdkonnas nägid kommunistid seadusandluses võimalusi tsaari-Venemaa mahajäämusest ülesaamiseks. Alustades kindlameelselt võitlust kiriku mõjuvõimuga, teatas uus bolševike valitsus 1918. aasta lõpus, et siit maalt tunnistab ta vaid riiklikult registreeritud abielusid.

(*Women in Russia*. Stanford: 1977. – p. 140.)

F

1926. aastal (...) muutis Kollontai oma radikaalset entusiasmi. Kui varem oli ta valitsusele järjekindlalt ettepanekuid teinud emasid riiklike toetustega kaitsta, siis nüüd heitis ta kõrvale idee riigi abist valitsuse vahenditest. Ta pani ette tühistada elatisraha ja luua üldine kindlustusfond. Selleks pidi kogu töötav elanikkond fondi rahaliselt toetama (...) madalaim toetus oleks 2 rubla aastas (...) see oleks võimaldanud rajada lasteaedu, lastekodusid ja emadekodusid vastavalt vajadusele. Veelgi enam, see oleks võimaldanud toetada üksikemasid, kes ei saanud töötada, ja nende lapsi kuni aastaseks saamiseni.

(*Women in Russia*. Stanford: 1977. – p. 151.)

"Sõbrad, kas vajate nõuannet ja abi? Pöörduge kohaliku NSDAP organisatsiooni poole!"

(M. Burleigh, W. Wippermann, *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 265.)

G

Feministide mõte, et naisel on õigus oma kehale, näis Kollontaille kodanliku isekusena. Osa naisi ei mõistnud tema arvates oma vastutust ühiskonna varustamisel uute töökätega.

See seisukoht kulmineerus 1936. aastal, mil stalinistid muutsid lahutuse raskesti teostatavaks ja abordi kuriteoks.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 161.)

1. Kuidas riik mõjutas inimeste isiklikku elu?
2. Tooge allikate põhjal näiteid seadustest, milles näete vastuolu inimõigustega. Põhjendage oma valikuid. Millised võisid teie arvates olla selliste seaduste vastuvõtmise põhjused?
3. Milliseid perekonda tugevdavaid sätteid leiata seadustest?
4. Milliseid abinõusid võeti kasutusele laste sündivuse suurendamiseks?
5. Kas nõukogude abieluseadused muutsid naise mehega võrdõiguslikuks? Põhjendage oma arvamust.
6. Püüdke leida sarnaseid jooni NL ja Saksamaa valitsuste suhtumises abielusse ja perekonda.

ELU KVALITEET**A**

Alljärgnev on 2 väikese lapsega töötu kaevuri ja tema naise eelarve. Kaevur on koostanud võimalikult täpse nimekirja tüüpilise nädala kulutuste kohta. Piim, liha, jahu, pärm, kartulid, rasv, margariin, peekon, suhkur, tee, keedis, köögiviljad, kaerahelbed –

15 šillingit, 5,5 penni

Rent – 9 šillingit, 0,5 penni

Rõivad – 3 šillingit

Süsi – 2 šillingit

Gaas – 1 šilling, 3 penni

Seep jne – 10 penni

Aü liikmemaks – 3 penni

Kindlustus – 2 penni

Kokku: 32 šillingit ehk £1,6

(Refereeritud allikast: John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998, p. 2.)

B

Rowntree elatusmiinimum 1936. a 3 alaealise lapsega perele:

Toit – 20 šillingit, 6 penni

Rent – 9 šillingit, 6 penni

Riided – 8 šillingit

Kütus – 4 šillingit, 4 penni

Majapidamiskaubad – 1 šilling, 8 penni

Isiklikud kulud – 9 šillingit

Kokku: 53 šillingit ehk £2,65

Keskmine nädalatöötasu oli Suurbritannias 1936. a veidi üle £4 ja üle 70% elanikkonnast elas vähem kui £5 nädalas.

Kuni aastani 1971 – £1 = 20 šillingit = 240 penni; 1 šilling = 12 penni; Praegu £1 = 100 penni.

(Jack Watson. Success in British History since 1914. London: 1983. – p. 89.)

C

(1932) Tehaste direktoritelt nõuti toiduainetega varustamise sidumist tootmistöö efektiivsusega. Aznefti ettevõtetes võis tööline saada lisaks 1–1,5 kg suhkrut, 2–3 kg jahu, 1 kg juustu, 4 kg kondiitritooteid, 1 tüki majapidamisseepi ja 1 paari pesu, kui ta ületas plaani 10% võrra.

Lööktöölistele olid lõunad odavamad ja suurema kalorisaldusega, lööktöölisi teenindati väljaspool järjekorda, nende jaoks olid eraldi lauad või isegi söögitoad.

(История России XX века. Москва: 1996. – с. 338.)

D

Meie, vanad töölised, ei elanud kapitalistliku korra ajal nii nagu praegu. Tekstiilitööstuse tööline saab 100 rubla kuus, kindla hinnaga on saadaval vaid leib, ülejäänud tuleb osta turult. Meie lapsed kannatavad alatoitluse all, nad ei näe piima ega suhkrut, kartuleid müüakse turul tükikaupa, sööklates on vaid külmunud kartul ja vesi. Nii elada ei saa, rahvas on rahulolematu ja nuriseb, räägitakse väljaastumistest (...)

“Известия” toimetusse tulnud kirjast 1933. a jaanuaris. (История России XX века. Москва: 1996. – с. 338.)

E

Madalama astme töölise ja põllumajandustöölise toidusedelil olid väga väikesed erinevused: mõlemal juhul oli peamiseks toidukorraks õhtusöök, mis koosnes kangest teest, leivast ja margariinist, konservõhest või -sardiinidest, kui seda saadi endale lubada, muidu kala- või lihapasteedist (...) Maal valmistati sooja toitu tavaliselt vaid kord nädalas, pühapäevadel, muidu sõodi leiba ja juustu marineeritud aedviljaga. Selle põhjuseks oli kõrge aode hind ja puidu puudus paljudes maapiirkondades.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 187.)

1. Vastake allikate A ja B põhjal järgmistele küsimustele:

a) kui palju kulus nädalas kaevuri perel toidu, rendi, riiete, kütte, majapidamise peale; võrrelge neid summasisid standardiga;

b) mille pealt hoiti kõige rohkem kokku?

2. Iseloomustage Venemaa tööliste olukorda allikate C ja D põhjal. Mis võis olla esmatarbekaupade ja toiduainete nappuse põhjuseks allikates toodud aastatel? Kuidas riik kasutas ära toiduainete nappust tootmistöö efektiivsemaks muutmisel?

3. Võrrelge Eesti ja Euroopa talupoja toidulauda allikate E, F, ja G põhjal. Milliseid erinevusi leiate? Mille poolest erines linna- ja maainimese toidulaud? Võrrelge allikates toodut tänapäevaste toitumistavadelega.

F

Töösturid tegid asja koduperenaiste jaoks väga lihtsaks, müües kodu lähedal valmis toitu igas võimalikus kaupluses. Keerulised (...) maiustuste valmistamise protseduurid nõudsid valmis segude kasutamisel vaid üht operatsioonini. Pudrud olid kunagi keskklassi igapäevaseks hommikusöögiks. Nende valmistamine võttis aega umbes 20 minutit, kiirhelveste kasutamisega hoiti pool sellest ajast kokku. Kuid sama tähtsaks kui puder ja peekon munaga varakates peredes või leib ja margariin vaeste hulgas, hakkasid muutuma helbed ameerika stiilis, mida söödi piimaga.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 175.)

G

Toidud taluperes valmistati lihtsad ja olid päevast päeva, kuust kuusse ühesugused. Leiba küpsetati ise, keedeti jahukörti, suppe, putrusid, ahjus küpsetati kartuleid ja kaalikaid. Kohv oli tavaliselt külaliste tarvis või joodi seda ainult pühapäeva hommikul. Sööki valmistas perenaine, panipaikade, aida-, keldri- ja sahvriüksed lukustati tavaliselt, ilma perenaise teadmata panipaikadest midagi välja ei toodud.

Söömise ajal oli igaühel lauas kindel koht. Laua otsas istus peremees, tema lõikas igaühele tarviduse järgi leiba. Karjalaps söi püsti. Suurtes taludes söid peremees ja perenaine oma lastega teenijatest eraldi (...) Söögi ajal ei lubatud lastel rääkida.

(E. Vunk. Mõnda talurahva endisaegsest elust-olust. Tallinn: Infotrikk, 1993. – lk. 7.)

HOBID

A

Lendamine oli nüüd väga populaarne nii meeste kui ka naiste hulgas, sest nii lennukite konstruktsioon kui ka hooldus olid kõrgetasemelised ja õnnetused olid pigem erand kui reegel (...) Tänu kergele lennukite arengule ja amatöörlennuklubide asutamisele kasvas kiiresti eralennundus.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 228.)

B

Lehelugejad rõõmustasid teada saades, et kino oli muutunud tavaliseks mitte ainult rahva hulgas, vaid ka auväärsete teatrikülastajate seas. West-Endi kinosid külastas hulk suursuguseid inimesi ja parlamendiliikmeid (...) 12. augustil 1919 näidati liikuvaid pilte Saadikutekojas ligikaudu 200 parlamendiliikmele. See oli film bolševismisaatanast, mille näitamiseks kasutati Inglismaal esmakordselt kaasaskantavat kinoaparatuuri.

(Robert Graves, Alan Hodge. The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939. New York: 1963. – p. 134.)

e

Määrus kahepäevase tasulise puhkuse kohta aastas kõrvuti töönädala lühendamisega 40 tunnile oli Rahvarinde tööpuuduse vähendamisele suunatud majandusstrateegia oluline osa.

(Jones Colin. The Cambridge Illustrated History of France. New York: 1994. – p. 263.)

1936. a. vaim.

Henri Cartier-Bressoni foto.

D

1928. a kuum suvi muutis päevitamise populaarseks. Päevitusriided muutusid palju lühemaks, jättes selja paljaks. Enamus neist olid seelikutega, kaheosalisi päevitusriideid veel ei kantud. Tavaliselt kanti rannakostüümide peal heledavärvilisi vahariidest rannamantleid käterätiriidest voodriga; ja esmakordselt aktsepteeris üldsus naiste krepdešiniist rannapidžaamasid, mis sarnanesid spordipükstele. 1929. aasta tõi kaasa laiaservalised Mehhiko õlgkübarad ja päevitusõli päikesepõletuse vastu. Oli moes olla üle keha nii päevitunud kui võimalik (...) Et laiendada päevitust, ei kantud mitteametlikel juhtudel sukki, Wimbledonis tenniseturniiril põhjustas see väikese sensatsiooni, kui oletati, et võistlejad ei kannu sukki samal põhjusel.

(Robert Graves, Alan Hodge. *The Long Week-end. A Social History of GB 1918–1939.* New York: 1963. – p. 230.)

E

Organisatsioon "Tugevus läbi rõõmu" (KdF) taotles tuntust tööliste vaba aja sisustamise põhimõtete esitamisel. Vaba aeg muutus riigi poolt kontrollitavaks. Valitsev režiim viis 1933. aastast sisse tasulise puhkuse keskmiselt 3–12 päeva aastas olenevalt töökohast. KdF organiseeris nn massiturismi, korraldades vähemedukatele grupiekskursioone Põhjamere kaldale ning jõukamatele laevareise Norrasse ja Madeirasse (...) 1939. aastani kasutas KdF-i organiseeritud puhkust ligikaudu 7 miljonit sakslast (...)

(Michael Burleigh, Wolfgang Wippermann. *The Racial State Germany 1933–1945.* New York: 1991. – p. 291.)

F

Saatekava juhuslikkusele vaatamata oli algusest peale Eesti ringhäälingu kultuurikandja osa vaieldamatu. Seda kinnitab ka statistika nelja esimese tegevusaasta kohta. 6800 saatetundi sisaldasid üle 60 operi ja opereti, enam kui 400 "Lastetundi", 110 kontserdi ülekannet, ümmarguselt 2700 loengut, üle 200 reportaaži (põhiliselt laulupeod, aktused, paraadid), vähemalt 1600 stuudiokontserti, 250 kirjandus- ja lugemistundi ning avalikku raadioõhtut.

Eesti raadio. *Esimesed 70.* / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996. – lk. 23, 46.)

H

Pole teada, millal eesti taksodesse paigutati raadiovastuvõtjad, kuid maailmas esimest korda tehti seda 1934. a Prantsusmaal. Kuulata sai üksnes siis, kui taksomeeter käis, reisija pidi pilli oma käega käima panema. Kui arve ei tiksunud, ei saanud ka taksojuht ise kuulata. Pariisis oli esimene selline luksus üksnes 200 taksol, kuid aasta pärast oli juba 5000 autot raadiotega.

(Eesti raadio. *Esimesed 70.* / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996. – lk. 48.)

I

Oli aasta 1920, kui Ameerika kontsern Westinghouse Company pani tööle esimene alaliselt tegutseva raadiojaama ja kodud hakkasid end varustama raadiovastuvõtjatega (...) 15 aasta jooksul said kõik maailma rahvad endale raadiosaatjad ja kõikjal oli küllaldaselt vastuvõtjaid, et varustada suuremat osa inimkonnast uudistega sellest, mis oli juhtunud Roomas või Manchesteris, Berliinis või Moskvas, Tokios või Mexico Citys jne. Kauge maa tagant kuulmisest oli vaid samm kauge maa taha nägemisest, selle sammuga tehti algust 1920. aastatel katsetustega televisiooni alal, mida viisid iseseisvalt läbi mitmed Euroopa ja Ameerika füüsikud üheaegselt. 1928. aastal algas edukas värviliste kujutiste ja vaatepiltide ülekanne üle Atlandi.

(Carlton J. H. Hayes. *A Political and Cultural History of Modern Europe.* New York: 1946. – p. 816.)

G

Saksa pere raadiot kuulamas.

(Deutsche Chronik 1933–1945. Berlin: 1981. – S. 244.)

1. Millised uued vaba aja veetmise võimalused muutusid populaarseks kahe sõja vahel? Leidke näiteid allikatest ja võrrelge neid tänapäeva olukorraga.

2. Milline tähtsus oli raadiol? Kuidas võib raadiot kasutada riiklikus propagandas?

Eesti raadio. *Esimesed 70.* / Koostaja Vello Lään. Tallinn: Eesti Raadio, 1996.

Robert Neriman. *Kalamaja aja-lugu.* Tallinn, 1996.

(Michael Burleigh, Wolfgang Wippermann. *The Racial State Germany 1933–1945*. New York: 1991. – p. 247.)

NAINE MEHE VARJUS

SUURBRITANNIA JA PRANTSUSMAA NAISED

A

Suurbritannia naiste õigused.

1918 Valimisõiguse said üle 30 aastased naised, kui nad maksid makse või olid maksumaksjate lesed.

1919 Nancy Astor sai esimese naisena alamkoja liikmeks.

Naised said õiguse töötada enamikul kutsealadel, samuti riigiametnikena.

1922 Naisele ja lapsele tagati ülalpidamine vastavalt lahutuse korrale.

1923 Naine ja mees said võrdsed võimalused abielulahutuse algatamiseks.

1926 Naine sai õiguse omada ja vallata vara võrdselt mehega.

1928 Kõik naised said valimisõiguse alates 21. eluaastast.

1929 Margaret Bonfieldist sai esimene valitsuse liige.

1931 Abielus naised said võrdsed õigused vallalistega taotleda töötü abiraha ja muld hüviti.

1935 Abielus naised said õiguse täielikult käsutada oma vara.

B

Olukord naiskõhvimuses Suurbritannias aastal 1934.

Enamus elukutseid peale börsi ja kiriku on nüüd naistele avatud, kuid nii äris kui ka kutsealadel saavad naised tihti meestest vähem palka ja neid määratakse harva kõrgetele ametikohtadele. Töölisnaised jätkavad tööd tehastes, eriti tekstiiliettevõtetes ning oma nobedate sõrmede tõttu leivad nad tööd ka paljudes uutes tööstusharudes.

Kogemustega sekretär teenib tihti rohkem kui kaevur ja kindlalt rohkem kui põllutööliline. Ometi ei peetud enne 1939. a heaks tooniks, et abielunaine käib kodust väljas tööl. Keskklassi naise ülesanne oli endiselt kodu järele vaadata. Tööl võisid käia vaid tööliste naised.

(Jack Watson. *Success in British History since 1914*. London: 1983. – p. 117.)

C

Juuste lühikeseks lõikamine 1920. aastatel aitas naistel avalikult teada anda uue sõltumatuse vaimu levikust nende hulgas.

(Jones Colin. *The Cambridge Illustrated History of France*. New York: 1994. – p. 255.)

1893

Uus-Meremaa naised said valimisõiguse.

1902

Austraalia naised said valimisõiguse.

1903

Esmakordselt anti Nobeli preemia naisele – Marie Curie sai füüsiliskapreemia radioaktiivsuse avastamise eest.

1917

Nõukogude Venemaa naised said valimisõiguse.

1918

Kanada naised said valimisõiguse. Ungari feminist ja patsifist Rosika Schwimmer nimetati maailmas esimese naisena saadikuks. Eesti naised said valimisõiguse.

1919

Saksamaa, Läti naised said valimisõiguse.

1920

USA naised said valimisõiguse.

1928

Naised osalesid esimest korda olümpiamängudel. Suurbritannia naised said üldise valimisõiguse.

D

Londoni Ülikooli naisüliõpilased aastal 1936.

(John Treynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – lk. 42.)

e

Radikaalid ja sotsialistid Prantsusmaal kartsid, et naised annavad oma hääled kirikuga seotud parteide kandidaatidele. Seaduseelnõud, mis esitati parlamenti (...) naistele valimisõiguse andmiseks, kukkusid kindlalt läbi.

1936. a võttis sotsialistid peaminister Leon Blum Rahvarinde valitsuse koosseisu 3 naisministrit, kuid neil polnud õigust kabineti istungitel hääletamisest osa võtta. Naisküsimust reguleeris Prantsusmaal endiselt Napoleoni kodeks. Kuni 1938. aastani pidid naised ka passi saamiseks abikaasalt nõusolekut küsima.

(Jones Colin. The Cambridge Illustrated History of France. New York: 1994. – p. 252.)

1932

Amelia Earhart – esimene naislendur, kes lendas üksi üle Atlandi ookeani.

1944

Prantsusmaa naised said valimisõiguse.

Naiste osa töötavast elanikkonnast. Prantsusmaa 1921 – 42%

Venemaa 1940 – 41% (NSVL – 39%)

Saksamaa 1939 – 36%

Eesti 1934 – 51%

1. Iseloomustage allika A põhjal naiste õiguste muutumist Inglismaal.

2. Iseloomustage allikate C ja E põhjal naiste olukorda Prantsusmaal. Võrrelege seda olukorraga Inglismaal.

3. Kas seadused vastasid tegelike olukorrale, olid nad ajast ees või taga? Tooge näiteid.

4. Millistes küsimustes ei tahtetud naiste õigusi tunnustada?

EESTI JA LÄTI NAISED

A

II naiskongressi (1920) seisukohad:

1. Vabastada naine isiklikult ja majanduslikult mehe eestkostest.
2. Anda naisele ühesugused õigused mehega laste suhtes.
3. Pidada naist perekonna asjus mehega võrdselt otsustamisõiguslikuks.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 201.)

B

1920. a Eesti Vabariigi konstitutsiooni §6 ütleb: "Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetasolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest (...)"

e

Naisliikumine Eestis.

Peeti 5 naiskongressi (I – 1917, II – 1920, III – 1925, IV – 1930, V – 1935).

Naiste seltsid, kursused jm koondused järgmistesse suurematesse ühingutesse: Karskusliit; Noorte Naiste Kristlik Ühing; Eesti Maanaiste Keskselts; Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing; Naiskodukaitse; Kodutütred; Eesti Õdede Ühing; Naisarstide Toimikond; Soroptimistide klubid; Ühistegelikud naisringid.

(Sirje Lauring. Eesti Vabariigi naisorganisatsioonid. Eesti Naine nr-d 4, 5, 9, 10. – 1989.)

D

Adavere maanaiste selts 1934. aastal.

(Heli Aiaotsa isiklik arhiiv.)

1. Milliste õiguste eest naised allikate A, B ja H põhjal võitlesid?

2. Milliseks hindate eesti ja läti naise osa

a) seadusloomes ja riigi kõrgemates organites (allikad E, F);

b) ühiskondlikus elus üldse (allikad C, D, E, F, G)?

Tooge näiteid oma hinnangu põhjendamiseks.

3. Miks oli teie arvates nii vähe naisi parlamendis, kuigi pooled valijatest olid naised?

4. Millised olid naiste põhilised tegevusalad? (Allikad C, D, E, F.)

5. Kas meeste ja naiste võrdõiguslikkus oli tegelikkuses olemas? Tooge allikate põhjal näiteid oma väite toetuseks.

E

Naisi Eesti seadusandlikes organites.

Asutav Kogu	– 7 naist 120-st
I ja II Riigikogu	– 4 naist 100-st
III ja IV Riigikogu	– 1 naine 100-st
V Riigikogu	– 3 naist 120-st

Naisi Läti seadusandlikes organites.

Asutav Kogu	– 6 naist 150-st
I-III Seim	– ei ühtki naist
IV Seim	– 1 naine 100-st

F

Eestis polnud kogu sõdadevahelisel perioodil ühtegi naisministrit, olid üksikud parlamendiliikmed. 1925. a andis keskmise leibkonna tuludest 75% mehe sissetulek (...) Igatahes peab olema lausa fanaatik, et leida faktikesi naisõigulusest 20. aastate Eestis. Kumbki minu vanaemadest küll ei teadnud, mida see sõna tähendab – mõlemal oli gümnaasiumiharidus ja mõlemad olid väikeettevõtjad Tallinnas.

(Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. / Eesti Riigiarhiiv; koostanud ja sisuliselt toimetanud Jüri Ant; toimetanud Velly Roots. Tallinn: Umara, 1998. – lk. 11.)

G

Kuidas vabariigi algusaastatel mõistetakse naise üheõigulust, näitab Sõjaministeeriumi poolt 1921. a kokku kutsutud nõupidamine kindralstaabi juurde naiste mobilisatsioonikava väljatöötamise asjus. Tookordne sõjaminister on teinud otsese järelduse, et kui naisel on samad õigused mehega, siis tuleb temal kanda ka samad kohustused ja et naine peab sõja korral sundusliku mobilisatsiooni alla käima. Naiste seisukoht on, et sõja puhul võib sunduslikult mobiliseerida ainult erikutselise ettevalmistusega naisi nagu arstid, õed jt. Täitsa vabaks peab jääma ema ja perenaine.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 200.)

H

Kehtivate tsiviilseadustike järgi on abielunaine Eesti Vabariigis kogu maailmasõdade vahelise perioodi oma mehe eestkoste all. Ta ei või ise oma varandust valitseda, ta kaotab määramisõiguse kõige kohta, mis tal oli enne abiellumist. Ta ei saa olla eestkostjaks.

(Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999. – lk. 200.)

A

Gerda Borman lastega.

(В центре паутины. Москва: 1997 – с. 118.)

SAKSA JA ITAALIA NAISED

B

Saksamaal ei olnud võitlus valimisõiguse eest ja feministlik liikumine laiaulatuslik. Kui naistele anti 1919. a Rahvusliku Asutava Kogu poolt õigus valida, kasutasid nad seda laialdaselt. Kuid enamus naiste hääli, kaugelt rohkem, kui meeste omi, läks katoliikliku keskpartei ja konservatiivide järglasele (DNVP), kes olid naiste suhtes kõige toetavamad.

(Women in the World. 1976. – p. 130.)

C

Kuid isegi paljuliiikmeline Natsi Naiste Organisatsioon toetas naiste võimalusi elukutset omandada ning selle organisatsiooni funktsionääride ja isegi kõrgseltskonna prouade hulgas võis täheldada feministlikku liikumist.

(Women in the World. 1976. – p.132.)

D

Selline ootamatult suur tähelepanu naiste ja riigi koostöö määratlemisele tähendas, et naistele oli esmakordselt üleriigilist tähelepanu osutatud. Naiste roll muutus rohkem nähtavaks ja neile avanesid uued võimalused ühiskonnaelus osalemiseks. Selles tähelepanu osutamises tuleks fašismi pidada uuendajaks ja sõdadevahelist perioodi veelahk-meks Itaalia naiste ajaloos.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. – p. 81.)

E

1930. aastate lõpuks ja loomulikult ka sõja ajal töötas üha rohkem naised tehasetööstena. Selline nähtus sai nii laialatuslikuks seetõttu, et oli tööjõupuudus ja töandjale oli see hea võimalus odavamalt välja tulla. Naistele maksti tavaliselt vähem, kuid nende tökohustused olid lausa orjalikud. 1939. a töötas Saksamaal 36,2 % naistest.

(Stephen Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 72.)

F

Laske meil väljendada selgelt: mis on 40 miljonit itaallast võrreldes 90 miljoni sakslase ja 200 miljoni slaavlasega? Mis on 40 miljonit itaallast võrreldes 40 miljoni prantslasega pluss 90 miljonit elanikku nende kolooniates või 49 miljonit inglasega koos 450 miljoni inimesega, kes elavad inglise kolooniates?

Härrased!

Kui Itaalia tahab maailmas midagi saavutada, peab tema rahvastik selle sajandi keskpaigaks olema mitte vähem kui 60 miljonit elanikku.

Mussolini kõnest aastal 1927. (John Pollard. The Fascist Experience in Italy. London: Routledge, 1998. – p. 78.)

VENEMAA NAISED

A

Uus naise tüüp sepihatakse meie sotsialistlikes vabrikutes ja tehastes. Seal on võimalik jälgida küll aeglast, kuid paljulubavat tuleviku naise kasvamist, kelle ilul pole küll mitte midagi ühist iidse naiseliku iluga, mida ülistasid vana aja luuletajad. Raashaaval seda uue naise tüüpi uute luuletajate ja kirjanike poolt juba taastoodetakse, kuid tervikuna on ta siiski veel dünaamilises kasvuperioodis, mis ei allu kunstilisele kujutamisele.

(Larissa Vassiljeva. Kremli naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998. – lk. 134.)

B

Varsti pistsid Kristiaania ja nende järel kõik Euroopa ajalehed häämas-tunult kisama maailmas senikuulmatust sensatsioonist: proua Kollontai (naine ja bolševik!) on määratud Nõukogude Liidu saadikuks Norras! Naine – ja diplomaat! Kollontai nimi ei tahtnud maailma ajalehtede veer-gudelt kaduda. Tema portreesid trükiti esikülgedel. Avaldati imestust. Ironiseeriti. Ta külvati üle pilgete ja solvangutega. Temast kirjutati uskuma-tuid väljamõeldisi. Naisdiplomaadist sai tõeline kõmunumber.

(Emili Mindlin. Koduks maailm. Tallinn: Eesti Raamat, 1987. – lk. 229.)

G

Soov olla sõltumatu oli üks harve-mini esitatud põhjusi, miks naised soovisid töötada fašistlike kam-paaniate hüvanguks. Töö ei võinud tunduda eriti vabastavana, kuna töötingimusi sel perioodil iseloo-mustasid madal palk, otsene meeste ülemvõim, laialt levinud kodutöö jne.

(Fascist Italy and Nazi Germany. New York: Routledge, 1996. p. 91.)

1. Milliseid sarnaseid jooni leiata kahe riigi suhtumises naistesse?

Mis teie arvates põhjustas sellise suhtumise?

2. Kas allikas A toetab allika F seisukohti? Põhjendage! Miks oli teie arvates Itaaliale vaja rahvaarvu suurendada?

3. Miks kasutati laialdaselt nais-tööjõudu, vaatamata ametlikule propagandale, et naise koht on kodus lapsi kasvatada? (Allikad C, D, E, G.) Põhjendage oma vastust.

4. Kuidas teie hindate tolleaeg-set naisküsimumuse käsitlust? Põhjendage oma vastust.

e

Vabastatud naine – ehita sotsialis-mil!

(Russia & the USSR 1905–1941. London: John Murray, 1996. – p. 70.)

D

Nõukogude plakat.

(Russia & the USSR 1905–1941.

London: John Murray, 1996. – lk. 120.)

e

Kremlis naised olid oma meeste jaoks nagu loodud. Nad ei kavatsenudki pliidi ääres seista ega mähkmeid pesta. Neid ootasid tõsised teod teisel pool Kremlis müüre, rahva seas. Koos meestega tuli hoolt kanda külmetava ja nälgiva rahva eest. Nad andusid tööle jõudu säästmata: aitasid järelvalveta jäänud lapsi, likvideerisid kirjaoskamatus, asutasid lasteaedu ja -sõimi, et naised saaksid tööl käia. Võimu kõrgema ešeloni naised ise eelistasid hoida lapsi kodus. Kremlisse võeti lapsehoidjad ja koduabillised.

(Larissa Vassiljeva. Kremlis naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998. – lk. 117.)

F

Uus kommunistlik naine peaks olema vabastatud isiklikult, ta on kindlustatud, seksuaalselt aktiivne ja elab sõbralikus abieluliidus, kus majanduslikud kaalutlused ei oma tähtsust. Privaatne perekond peaks andma teed kollektiivsele; armukadedus, omandamishimu, kitsas ja eraldav huvi oma lapse vastu peaks asenduma kollektiivse armastuse kõrgema väärtusega. Siis kaotaks abielu oma kodanliku stabiilsuse ja paar, nüüd võrdsed töölised, jääks kokku ainult nii kauaks, kuni kestab nende vastastikune armastus.

(Women in Russia. Stanford: 1977. – p. 150.)

1. Iseloomustage nõukogude naiseideaali. Tooge näiteid allikatest.

2. Milliseid sarnasusi ja erinevusi leiata, võrreldes nõukogude naise olukorda naiste olukorraga Euroopas?

3. Milline eluvaldkond allus kõige vähem muutustele? Miks?

4. Kas ümberkorraldused naiskõsimuses Nõukogude Venemaal olid teie arvates positiivsed või negatiivsed? Tooge oma arvamuse kinnituseks näiteid allikatest.

Kirjutage essee ühel järgmistest teemadest:

Naiste erinevad võimalused eri riikides.

Võitlus võrdõigustluse eest – kas võit või kaotus?

Kas naine mehe varjus?

☞ Anna Maria Sigmund. Natside naised. Tallinn: 1999.

☞ Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999.

☞ Larissa Vassiljeva. Kremlis naised. Kohtla-Järve: Huma, 1998.

3. RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ JA KONFLIKTID VERSAILLES' SÜSTEEM – KAS LÜÜASAANUTE KARISTAMINE VÕI UUS KORD?

A

Wilsoni "14 punkti"

1. Lõpetada saladiplomaatia.
2. Meresõiduvabadus.
3. Vaba kauplemine riikide vahel.
4. Relvastuse vähendamine.
5. Koloniaaltülide lahendamine, arvestades kolooniates elavate inimeste huve.
6. Vägede väljatoomine Venemaa territooriumilt.
7. Belgia suveräänsuse taastamine.
8. Prantsusmaale tuleb tagastada Alsace ja Lorraine.
9. Itaalia piir peab kulgema rahvuspiiri mööda.
10. Austria-Ungari territooriumil elavatele rahvastele anda enesemääramisõigus.
11. Balkani riikidele anda enesemääramisõigus ja rahvusvaheline garantii.
12. Osmani impeeriumis elavatele mitte-türgi rahvastele anda enesemääramisõigus. Türgi suveräänsus kehtestada Türgi piires. Vaba läbipääs Dardanellidest.
13. Luua iseseisev Poola riik. Poola peab saama rahvusvahelise garantii ja väljapääsu merele.
14. Luua rahvusvaheline organisatsioon, garanteerimaks riikide poliitilist ja territoriaalset sõltumatust.

B

Rahuleping ja tulevane kahuriliha. Autor Will Dyson.

(Suurbritannia ajakirjandusest, mai 1919.)

8. jaanuar 1918

W. Wilson esitab USA Kongressile oma rahuprogrammi "14 punkti".

18. jaanuar 1919

Avatakse Pariisi rahukonverents.

Mai 1919

Saksamaad ähvardatakse sõjaliste aktsioonidega, kui ta ei aktsepteeri lepingut.

28. juuni 1919

Kirjutatakse alla Versailles' rahuleping Saksamaaga.

10. september 1919

Kirjutatakse alla St. Germaini rahuleping Austriaga.

27. november 1919

Kirjutatakse alla Neuilly' rahuleping Buлгаariaga.

Märts 1920

USA Senat keeldub Versailles' rahulepingut ratifitseerimast.

4. juuni 1920

Kirjutatakse alla Trianoni rahuleping Ungariga.

10. august 1920

Kirjutatakse alla Sévres'i rahuleping Türgiga.

Aprill 1921

Reparatsioonide Komisjon fikseerib Saksamaa kohustused suuruses 6 600 000 naelsterlingit.

Jaanuar 1923

Belgia ja Prantsuse väed okupeerivad Ruhri. See toob kaasa Saksa rahasüsteemi kokkuvarisemise.

August 1924

Dawesi plaan.

Juuni 1929

Youngi plaan

Juuni 1930

Viimased okupatsiooniväed lahkuvad Reinimaalt (5 aastat enne tähtaega).

1932

Lausanne'i konverentsi otsusega peatatakse ajutiselt reparatsioonide sissenõudmine Saksamaalt.

1. Milline võis olla suurriikide suhtumine Wilsoni ettepanekusse lõpetada saladiplomaatia? Kas seda nõuet on hiljem suudetud järgida? Põhjendage oma arvamust ja tooge näiteid.

2. Miks nõuti enesemääramisõigust Austria-Ungari territooriumil elavatele rahvastele, kuid Vene impeeriumis elavate rahvaste enesemääramisõigusest ei kõnelda?

3. Milline riik suhtus Saksamaasse kõige karmimalt, milline kõige leebemalt? Põhjendage, miks! (Allikas B.)

4. Kasutades ka järgnevaid allikaid, analüüsige, mil määral võeti Wilsoni 14 punkti Versailles' süsteemi rahulepingute aluseks?

5. Milliste Wilsoni punktide sihikindlam järgimine oleks võinud aidata kaasa rahu kindlustamisele Euroopas 1919–1939? Põhjendage!

e**Eriarvamused võitjate leiris rahulepingute suhtes.****Prantsusmaa**

- Saksamaa peab kõige eest maksma! (Maksimaalselt nõrgestada Saksamaad)
- Alsace–Lorraine tagastada Prantsusmaale.
- Reinimaast tuleb moodustada puhverriik.
- Saarimaa kivisõekaevandused Prantsusmaale.

Suurbritannia

- Saksamaale esitatavad nõuded peaksid olema mõõdukad.
- Nõudis endale Saksamaa kolooniaid.
- Ei soovinud, et Prantsusmaa tugevneks Saksamaa arvelt ja saavutaks Euroopas hegemoonia.

Ameerika Ühendriigid

- President Wilson soovis, et rahulepingud sõlmitaks tema "14 punkti" alusel.
- Toetas Poola ja Tšehhoslovakkia iseseisvumist.
- Mõistis, et Poola ei suuda püsima jääda ilma väljapääsuta merele ja seepärast tuleb Poolale anda "koridor" läbi Saksa territooriumi. Aimas ka sellest tulenevat ohtu rahule Euroopas.
- Polnud nõus plaaniga muuta Reinimaa puhverriigiks.

Itaalia

- Hindas enda panust võitu kaalukaks ja nõudis Lõuna-Tirooli, kogu Aadria mere idakallast, Albaaniat, Fiume (Rijeka) sadamat, Saksa kolooniaid Aafrikas.

VERSAILLES' RAHULEPING**A****Suur nelik Pariisi rahukonverentsil.**

George Clemenceau (1841–1929). Prantsuse peaminister, 78-aastane, inimesena küüniline, hüüdnimi "Tiiger".

Woodrow Wilson (1856–1924). Ameerika Ühendriikide president, 63-aastane. Pidas ennast Euroopa päästjaks.

David Lloyd George (1863–1945). Suurbritannia peaminister, 56-aastane. Mängis vahendajarolli. Oli suur kompromissidemelster.

Vittorio Emanuele Orlando (1860–1952). Itaalia peaminister, 59-aastane. Mängis rahukonverentsil teisejärgulist rolli. Ta ei rääkinud inglise keelt ja jäi seetõttu sageli diskussioonides kõrvale.

B

Saksa delegatsiooni juhtis välisminister krahv Brockdorff-Rantzau. Kui natuke enne konverentsi lõppu otsustati Saksa delegatsioon ära kuulata, pidas krahv ärritava ja ülbe kõne, vaevumata isegi tugitoolist tõusma. Kõnes keeldus ta tunnustamast Saksamaa ainuvastutust sõja eest. Wilson kommenteeris hiljem, et see oli taktituim kõne, mida ta eales kuulnud.

(The World at Arms. The Reader's Digest Illustrated History of the World War II, London, New York: 1989 – p. 10.)

c

Sa pead selle alla neelama...

(Suurbritannia ajakirjandusest, 1919.)

d

Saksa karikatuur 1919. a 3. juuni ajakirjast "Simplicissimus".

Kujutatud on suurt kolmikut. Wilson ütleb ohvrile, kes kujutab Saksamaad: "Sul on õigus enesemääramisele. Kas sa tahad, et su taskud pöörataks pahupidi enne või pärast surma?"

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change, Europe 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 241.)

1. Kuidas demonstreeris Saksa delegatsioon oma suhtumist Versailles' rahulepingusse? (Allikas B.)

2. Kas karikatuuride sõnumid on sarnased või erinevad? Põhjendage ja tooge näiteid!

3. Vastake karikatuuride detailide alusel:

- Kuidas on kujutatud Saksamaad? Kas ta on endiselt ohtlik?
- Millist poliitikut on kujutatud kõige kättemaksuhimulisena?
- Mõtestage lahti autorite poolt lisatud tekstid.
- Milline on karikaturistide suhtumine rahulepingusse? Milline on teie suhtumine?

4. Kas 1919. aastal oli võimalik ette näha, milleni Versailles' rahuleping võib viia? Kas karikatuurid annavad sellele küsimusele vastuse?

5. Millest juhindusid karikaturistide arvates suurriikide juhid Versailles' lepingut koostades?

6. Täitke tabel Versailles' rahulepingu kohta, kasutage ka järgnevat materjali.

Probleem	Otsus	Tagajärg
Kes oli süüdi maailmasõja puhkemises?		
Saksamaa sõjalise võimsuse kärpimine		
Saksa kolooniad		
Saksamaa territoriaalsed kaotused		
Sõjakahjude hüvitamine		
Kuidas tulevikus sõdu ära hoida?		

7. Analüüsige tabelit ja andke hinnang, kas otsused olid ajendatud soovist

- karistada Saksamaad ja saada revanši;
- nõrgestada Saksamaad, et ta ei saaks tulevikus Euroopa riike ohustada või
- leidub mõni muu põhjendus.

Põhjendage oma hinnanguid!

A Saksamaa territoriaalsed kaotused.

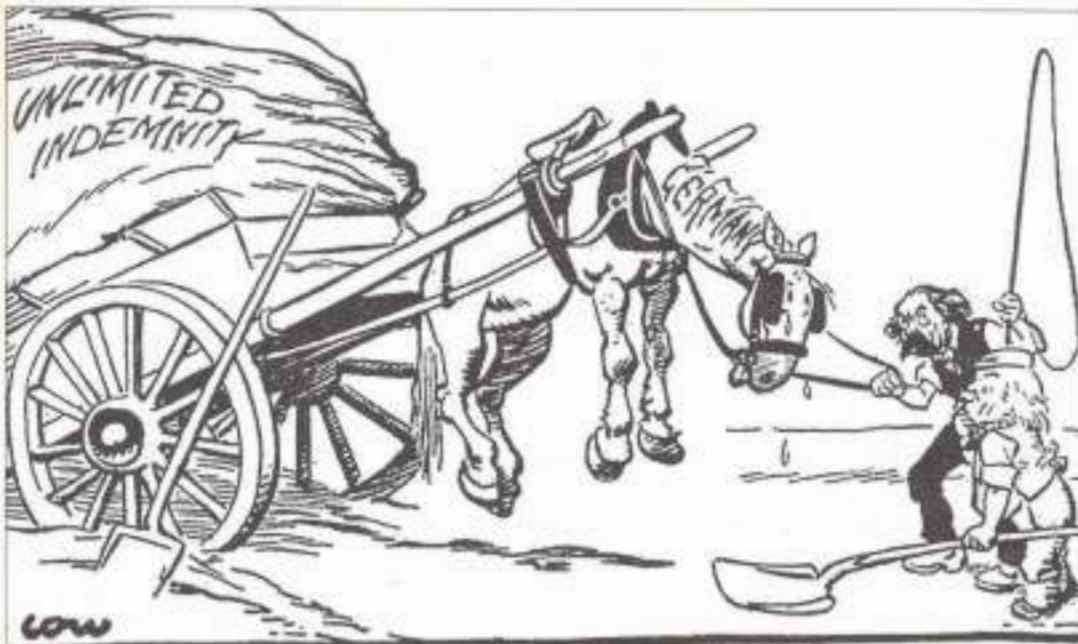
(S. Lee. Weimar and Nazi Germany. Oxford: Heinemann, 1996. – p. 10.)

B Saksamaa kaotas u 13% oma sõjaeelsest territooriumist, 10% rahvastikust, 75% rauamaagivarudest, 25% kivisöest.

(The World at Arms. The Readers' Digest Illustrated History of World War II. London, New York: 1989. – p.10.)

C Inglise karikatuur "Lõpmatud kahjunõuded". Allkiri: "Ehk reageeriks ta nõotamisele paremini, kui laseksime tal jalad maha panna." Autor David Lowe. /A. Briand oli 1921–1922 Prantsuse peaminister – koostaja märkus./ (Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. Europe 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 241.)

D Versailles' rahulepingu klausel 231

(nn sõjasõu klausel).
Antanti ja tema liitlasriikide valitsused on veendunud ja Saksamaa aktsepteerib seda, et Saksamaa ja tema liitlased on vastutavad kõigi nende kahjude ja purustuste eest, mida Saksamaa ja tema liitlased Antantile ja tema liitlasriikidele pealesunnitult sõjaga tekitasid.

(<http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html> – The Treaty of Versailles. Part VIII Reparation. Section 1, Article 231.)

E Suurriikide plaanid reparatsioonide küsimuses.

Prantsusmaa oli sõjapidamiseks suuri laene teinud ja lootis need tasuda Saksamaalt saadavate reparatsioonide arvelt. Prantsusmaa soovis, et reparatsioonide maksmise periood oleks pikk, sest see hoiaks Saksamaa majanduse ja finantssüsteemi kaua nõrgana. Suurbritanniale ei olnud majanduslikult nõrk Saksamaa kasulik. Kui avalik arvamus nõudis, et Saksamaa peab tasuma "viimse veeringuni", siis majandusspetsialistid eesotsas John Maynard Keynes'iga püüdsid Lloyd George'ile selgeks teha, et Suurbritannia majanduse sõjajärgne taaselustamine on oluliselt seotud üldise majandustõusuga. See oleks võimalik siis, kui tööstusmaade elanikkond suudaks osta Inglismaa manufaktuuri tooteid. Enne 1914. aastat oli Suurbritannia suurimaks kaubanduspartneriks Saksamaa. Ameerika Ühendriigid tahtsid Saksamaa võlakohustuste fikseerimisel lähtuda eelkõige riigi maksuvõimest.

Suurriikide vahelised vastuolud põhjustasid selle, et Versailles' rahulepingus ei olnudki reparatsioonide suurust kirjas. See pidi otsustatama hiljem. Sakslased kurtsid, et neilt nõuti "blankotšeki" (tühja blanketi) allkirjastamist.

(Ruth Henig. Versailles and After 1919–1933. London: Routledge, 1997. – p. 20–22.)

F**Versailles' rahulepingu klauslist 227.**

Antant ja tema liitlased sõudistavad avalikult Wilhelm II Hohenzollemit, endist Saksa keisrit, ülimates sündetudes rahvusvahelise kõlbluse ja lepingute pühaduse vastu. Antant ja tema liitlased pöörduvad Hollandi valitsuse poole nõudmisega anda endine keiser välja, et teda oleks võimalik kohtu alla anda.

<http://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html> – The Treaty of Versailles. Part VII. Penalties. Article 237.)

G

Hollandi valitsus keeldus keisrit välja andmast, hoolimata ähvardustest, et vastasel juhul ei võeta Hollandit Rahvasteliitu. Saksa väejuhtide ja allveelaevade komandöride üle peeti kohut Leipzigis. Seda ei tehtud mitte Antanti, vaid Saksa valitsuse sõjakohtus. Karistused olid kerged – rahatrahv või lühiajaline vanglakaristus. See oli esimene kord, kui inimsusevastase kuriteo kontseptsioon sai seadusliku heakskiidu.

(Ruth Henig. Versailles and After 1919–1933. London: Routledge, 1997. – p. 22.)

1. Milliste alade kaotamine mõjus Saksamaale kõige rängemalt? Miks? (allikas A ja B)
2. Meenutage varemõpitud I maailmasõja põhjusi ja võrrelge neid sõjasüü klausliga (allikas D). Kirjutage ette, et on aasta 1919 ja te ise viibite selle klausli arutelu juures. Teile antakse sõna. Te olete ... (valige järgnevast loetelust)

- 40-aastane koduperenaine, kelle kodu hävis sõjas;
- Suurbritannia poliitik, kes on just alustanud oma valimiskampaaniat parlamenti pääsemiseks;
- sakslane, kes elab Lorraine'i aladel;
- ameeriklasest tudeng, patsifist.

Ülesanne sobib ka rühmatöök.

3. Kirjutage ise sõjasüü klausel järgmiste riikide kohta:

- Prantsusmaa;
- Austria-Ungari;
- Suurbritannia;
- Serbia.

4. Kas Hollandi valitsus tegi õigesti, keeldudes Wilhelm II väljaandmisest? Põhjendage oma arvamust. Tooge 20. sajandi ajaloost näiteid süüdimõistmistest inimsusevastaste kuritegude eest.

5. Millest lähtusid sõja võitnud riigid Saksamaale reparatsioone määrates? Kuidas mõjusid reparatsioonimaksud Saksamaa edasisele arengule? (allikad C, E). Kasutage vastamisel ka majandust käsitlevat peatükki.

RAHULEPING UNGARIGA**A****Austria-Ungari impeeriumi tükeldamine.**

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Routledge, 1978. – p. 245.)

B

Trianoni lepingu alusel Ungari tükeldati. Enne sõda oli Ungari territoorium 125 600 ruutmilli. Lepingu järgi kaotas ta 89 700 ruutmilli ehk 71,4% oma esialgsest territooriumist. Elanikkonnast kaotas ta peaaegu 21 miljonit ehk 63,6%, kaasa arvatud üle 3,5 miljoni ungarlase.

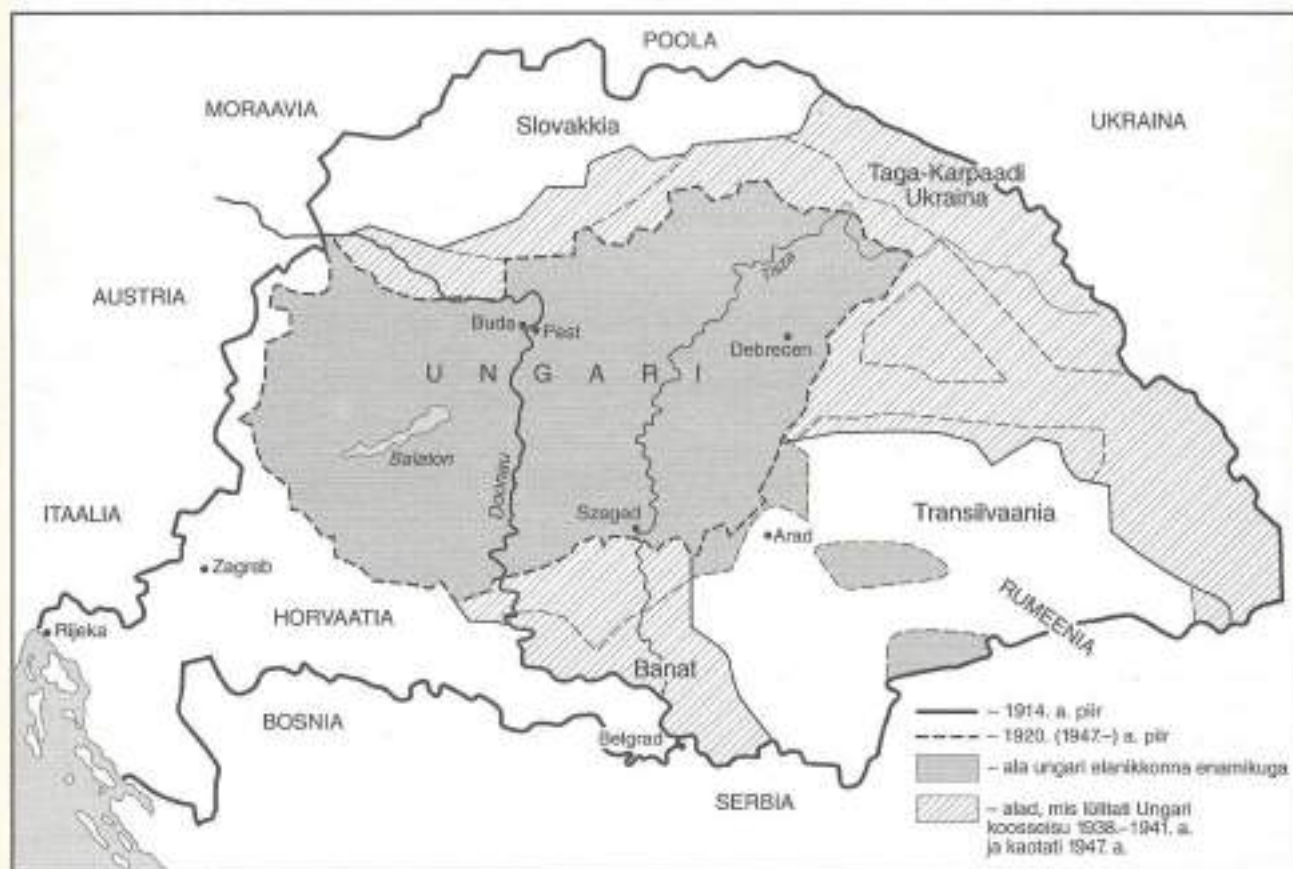
Ainus, mis ei õnnestunud, oli Beneši ja Masaryki plaan luua läbi Ungari slaavi koridor, mis ühendaks Tšehhoslovakkia ja Jugoslaaviaga. Sellise koridoriga oleks Ungari olnud täielikult vaenlaste poolt ümber piiratud. Selle plaani nurjas Itaalia, kes arvas, et slaavi koridor oluks talle ebameeldivalt lähedal.

(Hungary. Network tarja fenn. – Trianon Hungary Dismembered, p. 1, 2.)

e Ungari 1918–1945.

(Norman Davies. Europe. History. 1996. – p. 1318.)

D

Rumeeniale jääb ungarlaste kogukond, mis asub vahetult Ungari piiri ääres. See on nagu oma-laadne Ungari Ulster. Kujutage ette, mis võiks juhtuda, kui panna Ulster Iirimaa võimu alla. Nii saab ligikaudse efektiivsuse olukorrast, kus umbes sama palju inimesi on allutatud võõra usu ja kultuuriga kogukonna võimu alla.

Sõja algul levis kõnekäänd, et sõda peeti selleks, et sõda lõpetada. Arvan, et Kesk-Euroopaga seoses võin ma parodeerida ja öelda: see on rahu, mis lõpetab rahu (...)

Miks rääkida serblaste, rumeenlaste ja teiste rahvaste enesemääramisõigusest Ungaris? Nemat tulid Ungarisse, et päästa ennast türklaste rünnaku eest (...) Serblased tulid sinna pärast Serbia lüüasaamist Kosovo lahingus 1389. Nad tulid anudes: "Laske meid sisse või muidu me hukkume." Nad lasti sisse, neile anti õigus tunnustada oma usku, neil lubati selles riigis elada ja nüüd me ütleme, et neil on voli hõivata oma heategijate maa. Kas võib olla veel hirmsamat ülekohtu?

(...) sellega tehti väga suur viga, et piiride paikapanemisel ei viidud läbi rahvaküsitlust. Kui peeti õigeks korraldada plebistsiid Schleswig-Holsteini või Ülem-Sileesia piiride küsimuses, oleks olnud õige teha rahvaküsitlus ka Ungari piiride määratlemiseks (...) see

rahuleping, mida meil palutakse täna heaks kiita, sisaldab Ungari piiride osas pool tosinat Alsace-Lorraine'i.

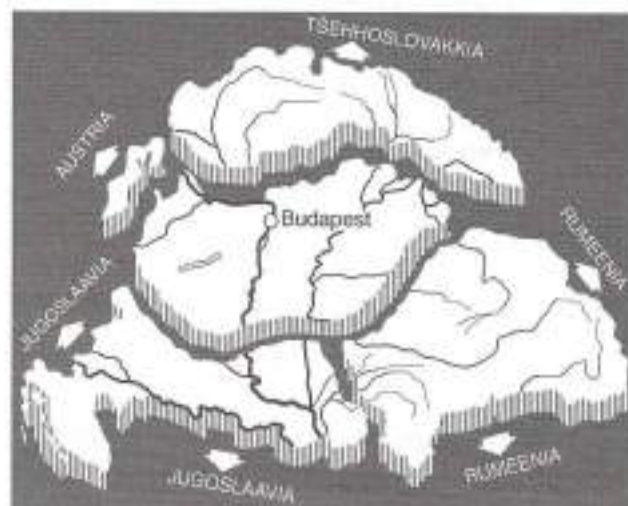
Ungari küsimus Briti parlamendis 1920–1921.

Parlamendisaidikute kõnedest. (Hungary. Network tarja fenn – Hungarian Question in the British Parliament, p. 9–11.)

e Ungari tükeldamine.

HipCat@Hungary.Org

F

Kui Pariisi rahukonverents 1919. a kokku tuli, oli avalikult teatatud, et Euroopa kaardi ümberkujundamine toimub rahvaste enesemääramise õiguse alusel. Töö käigus see põhimõte haihtus. Tagajärjeks on see, et tänapäeva Kesk-Euroopasse on kuhjunud palju tuleohtlikku materjali. (..)

Saksamaa väiksemate liitlastega rahulepingu projekti koostamine tundus Antanti riigimeestele tähtsusetuna ja nad jätsid selle oma delegatsiooni teisejärguliste liikmete hooleks (..) Nende lepingute projektid koostati suletud uste taga ja kirjutati alla keset üldist ükskõiksust mitmeid kuid hiljem Pariisi eeslinnades.

Selline (..) protseduur sobis suurepäraselt väikerahvaste intriigidega (..) Nende rahvaste esindajad hakkasid kohe arvukalt Pariisi kogunema (..) nad tegutsesid selle nimel, et muuta oma riiki puudutavad lepingupunktid võimalikult kasulikuks. Just nii sattusid Kesk-Euroopa riikide rahulepingutesse ohtlikud punktid, tulevase sõja seemned.

(Daily Mail. – 1927. – 30. august.)

1. Millised riigid tekkisid endise Austria-Ungari impeeriumi asemele pärast I maailmasõda? Millised neist olid paljurahvuselised? Kas oleks olnud parem lahendus, kui iga rahvus oleks rajanud oma riigi? Põhjendage oma seisukohta! (Allikas A.)

2. Millistele riikidele pidi Ungari loovutama oma alasid? Kuidas mõjutas alade loovutamine Ungari välis-suheteid nimetatud riikidega? Kas te peate alade loovutamist õiglaseks? Põhjendage! (Allikad B, C, D, F.)

3. Leidke allikatest vastandlikele väidetele kinnitust:

– Enesemääramisõiguse rakendamine kõikjal oleks taganud õiglased piirid Kesk-Euroopas.

– Enesemääramisõiguse rakendamine kõikjal oleks sünnitanud ebaõigust.

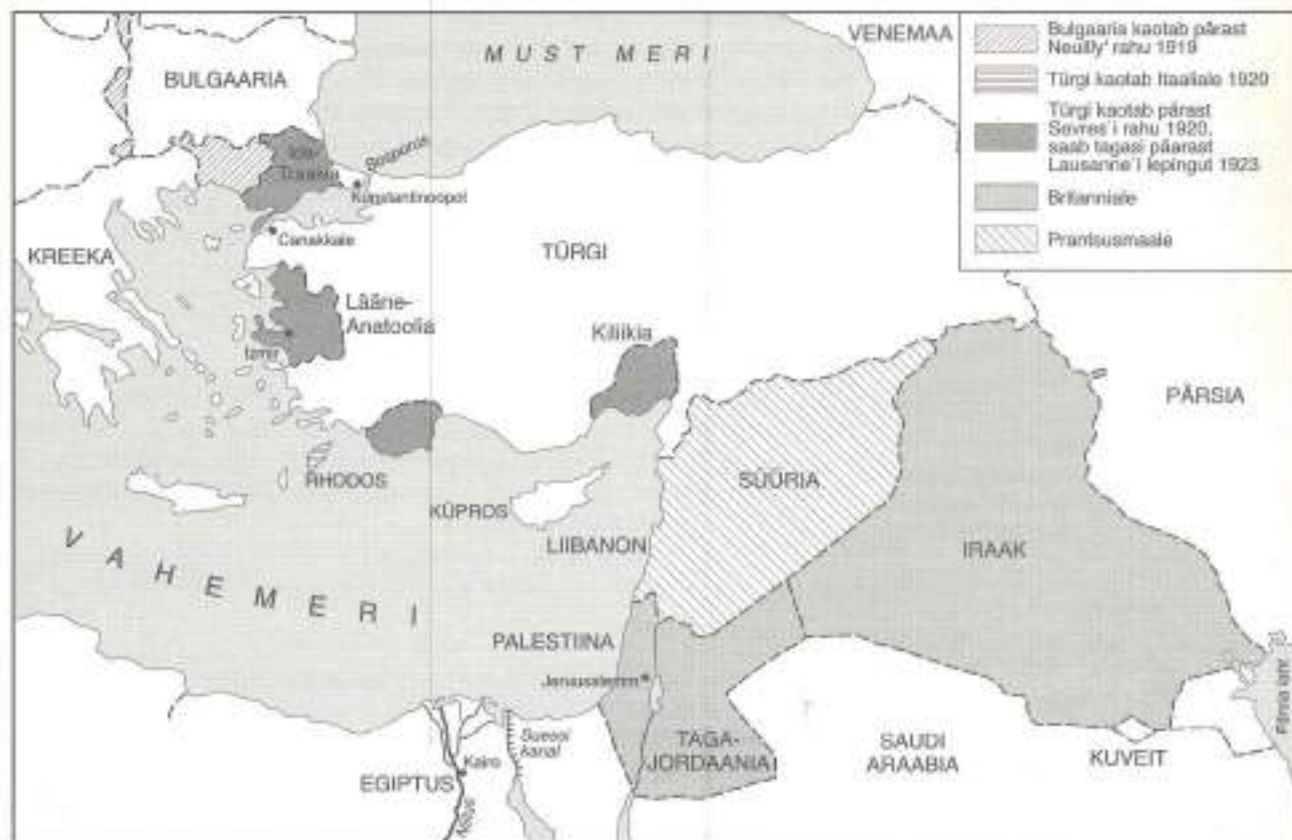
(Enesemääramisõiguse võib ülesandes asendada ka referendumiga.)

4. Võrrelge Versailles' ja Trianoni lepingut. Kas olete nõus väitega, et Trianoni lepinguga kannatas Ungari rohkem kui ükski teine I maailmasõjas osalenud riik? Põhjendage oma seisukohta näidetega.

5. Paljud kartsid, et pesle I maailmasõda kujuneb Kesk-Euroopa väga konfliktseks piirkonnaks. Kas see kartus osutus põhjendatuks? Tooge oma seisukoha kinnituseks näiteid.

A**Rahulepingud Türgi ja Bulgaariaga.**

(Norman Lowe. Mastering Modern World History. 3rd Edition. London: 1997. – p.16.)

1. Milline territoriaalne kaotus oli Bulgaariale rängim? Miks? Põhjendage oma arvamust!

2. Võrrelge kaardi alusel Osmani impeeriumi suurust enne ja pärast sõda. Kelle vahel jagati Osmani impeeriumi valdused? Kas Türgile oli kasulikum Sévres'i või Lausanne'i leping? Põhjendage oma arvamust.

B Rahulepingud Türgiga.

10. augustil 1920 kirjutati alla Sévres'i rahulepingule, mis jäi Türgi poolt ratifitseerimata. Kõige rohkem vastuseisu tekitas Türgi alade loovutamine Kreekale.

Sévres'i lepingu asendamiseks sõlmiti 24. juulil 1923 Antanti riikide ja Türgi vahel Lausanne'i rahuleping. Sellega pandi alus Türgi rahvusriigile. Lõpetati varem kehtinud rahvusvaheline kontroll Türgi rahanduse üle, tühistati välismaalaste privileegid.

Bosporuse ja Dardanellide väinad demilitariseeriti, võimaldati vaba läbisõit kõigi maade kauba- ja sõjalaevadele. Türgi pidi ära andma mittemüürklastega asustatud alad. Kreekale tuli loovutada Egeuse mere saared (välja arvatud Imbros ja Tenedos). Itaalia sai Dodekaneesi saared, Suurbritannia Küprose. Türgi sai Ida-Traakia. Seal elavad kreeklased repatrieerusid Kreekasse, Kreekas elavad türklased Türgimaale. Lausanne'i rahu lõpetas ka 1919–1922 aastatel kestnud Kreeka-Türgi sõja.

(Alan Palmer. Dictionary of Modern History 1789–1945. Penguin Books: 1983. Märksõnad Sévres, Lausanne.)

e

St. Germaini rahuleping.

Austria kaotas

- Boheemia ja Moraavia Tšehhoslovakkiale;
- Dalmaatsia, Bosnia ja Hertsegoviina Serbiale;
- Bukoviina Rumeeniale;
- Lõuna-Tirol, Trentino, Istria ja Trieste Itaaliale.

Austria elanikkond vähenes 22 miljonilt 6,5 miljonile. Majanduslikult enamarenenud alad läksid Tšehhoslovakkiale ja Poolale. Peagi seisis Austria silmitsi tõsise majanduskriisiga, millest ta aidati välja Rahvasteliidu laenuga.

(Norman Lowe. Mastering Modern World History. 3rd Edition. London: 1997. – p. 39–40.)

D

Neully' rahuleping Bulgaariaga.

Rahulepingu tingimused olid palju leebemad kui teistel. Bulgaaria kaotas Põhja-Makedoonia Jugoslaaviale, Dobrudža Rumeeniale, Lääne-Traakia Kreekale (sellega lõigati Bulgaaria ära Egeuse merest). Ta pidi maksma reparatsioonide ligi 0,5 miljonit dollarit ja armee suuruseks võis olla 20 000 meest.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 236.)

RAHULEPINGUD JA EUROOPA JULGEOLEK

A

Igavesti kestav rahu.

(WWWhttp://ac.acusd.edu/History/text/versaillestreaty/vercontents.html)

B Versailles' rahuleping oli halb lähtepunkt "liitlaste ühtekuuluvuse" poliitikale. Prantsusmaa oli solvunud. Tema riigimehed kurtsid, et Prantsusmaa on "kaotanud rahu" pärast võitu sõjas. Sõjajärgne allianss ei toiminud enam nii, et oleks sõja korral taganud Reini aladel Prantsusmaale Suurbritannia kindla toetuse.

(Arnold Wolfers. Britain and France Between Two Wars: Conflicting Strategies of Peace from Versailles to World War II. New York: Norton. – p. 78.)

e

Suured rahvusgrupid sattusid elama valele poole riigipiiri. Seega polnud Saksamaa ainuke, kes oli huvitatud Pariisis sõlmitud lepingute ümbervaatamisest. Isegi kui Prantsusmaa oli huvitatud, et säiliks *status quo*, oli teada, et Suurbritannia ja USA ei tundnud kohustust siduda ennast reeglipärasult kehtestatud piirlepingutega.

(Paul Kennedy. The Rise and Fall of the Great Powers. London: 1989. – p. 373.)

D

Territoriaalsed muudatused Euroopas peale I maailmasõda.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 233.)

E

Realiseerusid Prantsusmaa juhtide kõige suuremad hirmud. Tema sõjaeelsele liitlasel Venemaal polnud enam ühist riigipiiri Saksamaaga (...) Prantsusmaa sõjaaegne liitlane Suurbritannia ei soovinud samuti sõjalist abi garanteerida, USA aga eemaldus üha enam Euroopa poliitilistest afääridest. Alla 40 miljoni elanikkonnaga Prantsusmaa oli jäetud üksi silmitsi naabri Saksamaaga, kelle elanikkond lähenes 70 miljonile ja kellel oli endiselt märkimisväärne majanduslik ja tööstuslik võimsus, mis võis kujuneda baasiks tulevasele sõjalisele agressioonile.

(Ruth Henig. Versailles and after 1919–1933. London: Routledge, 1997. – 31, 32.)

1. Millised rahulepingute sätted ohustasid Euroopa julgeolekut kõige enam? Kuidas? Põhjendage!

2. Mil määral olete nõus järgnevate väidetega. Põhjendage oma seisukohta.

- Rahulepingud olid igati õiglased, sest Saksamaad ja tema liitlasi oli vaja karistada.

- Tänu rahulepingutele suutis Euroopa elada 20 aastat rahu.

- Rahulepingud olid koostatud läbimõtlematult, põhjustasid Euroopas teravaid pingeid ja viisid lõpuks uue sõja puhkemisele.

- Rahulepingud olid äärmiselt ebaõiglased. Selles on süüdi võitnud riikide rahvahulgad, kes lähtusid vaid väiklasest kättemaksuhimust ega suutnud kaugemale tulevikku vaadata.

3. Millist vastuolu kujutab allikas A?

4. Kasutades tänapäeva Euroopa poliitilist kaarti ja teatmeteoseid, võrrelge I maailmasõja järel kujunenud riigipiire praeguste piiridega. Leidke kolm piirkonda, kus piirid on jäänud samaks, ja kolm piirkonda, kus on toimunud muutused. Millal ja kuidas need muutused toimusid?

RAHVASTELIIDU LOOMINE – KAS EDU VÕI NURJUMINE?

Thomas Woodrow Wilsoni portree.

Sündinud 1856. a Virginia osariigis Stauntonis. Koduses kasvatuses domineeris presbüterlik isa. Kodus idealiseeriti farmerite, käsitöölise ja väikepoodnike õnnelikku ühiskonda. 1875–79 õppis Princetoni ajalugu ja ühiskonnateadusi, hiljem Virginia ja John Hopkinsi ülikoolis Baltimore'is õigusteadust, ajalugu ja sotsiaalteadusi. Alates 1902. a oli Princetoni ülikooli rektoriks. Sisemiste vastuolude tõttu lahkus 1910. a akadeemiliselt töölt ning hakkas tegelema poliitikaga. Aastal 1911 sai New Jersey osariigi kuberneriks, a 1912 valiti presidendiks. Teist korda valiti presidendiks a 1916, sest lubas USA sõjast eemal hoida.

(<http://www.jpl.org/ref/Potus/wwilson.html>; <http://www2.whitehouse.gov/WH/glimpse/presidents/html/ww28.html>)

RAHVASTELIIDU LOOMINE – KAS DEMOKRAATIA VÕIT?

A

Tuleb luua üldine rahvaste ühendus, kus põhikirjaga antakse vastastikused poliitilise sõltumatuse ja territoriaalse puutumatusse garantiid nii suurtele kui väikestele riikidele.

Wilsoni pöördumisest USA Kongressi poole 8. jaanuaril 1918. aastal (14. punkt). (<http://ac.acusd.edu/History/text/ww1/fourteenpoints.html>)

B

Rahvasteliidu põhikirjast pidi saama maailma tähtsaim rahvusvaheline kokkulepe, mis iganes kirjutatud. Sellest pidi saama inimkonna *Maxima Charta*, mis tagab rahvastele nende õigused ja vabadused ning ühendab nad üldise rahu säilitamise nimel (...)

Vastav komisjon vajas tugevat isiksust, et Rahvasteliidu üksikasjalik plaan nii lühikese ajaga läbi suruda. President Wilson oli selline isiksus (...)

Hr. Wilson saavutas suurejoonelise isikliku edu, kuid seda tänu rahvaste võrdsuse fundamentaalsetest põhimõtetest taganemisele. Oma agaras püüdes teha maailm demokraatia jaoks turvaliseks loobus ta rahvusvahelisest demokraatiast ja toetas rahvusvahelist autokraatiat (...)

Rahvasteliidule lisati ülesandeid, mis muutsid ka Liidu enda algset olemust. Üldisi sõdu välistavaks institutsiooniks mõelduna muutus ta rahuühingumuste elluviimise institutsiooniks. Tema ideeline alge allutati materialistlikule eesmärgile – tagada hüvitus võidukatele rahvastele.

Wilsoni sekretär Pariisi rahukonverentsil Robert Lansing. (*The Peace Negotiations. A Personal narrative.* Boston, New York: 1921, pp. 138, 139, 146.)

C

Liidu liikmed kohustuvad välise agressiooni korral austama kõigi Liidu liikmete territoriaalset terviklikkust ja poliitilist iseseisvust ja seda tagama. Igasuguse agressiooni või agressiooniohu korral pakub Nõukogu välja vahendid, kuidas seda kohustust täita.

Rahvasteliidu põhikiri. ([Http://ac.acusd.edu/History/text/versailles treaty/ver001.html](http://ac.acusd.edu/History/text/versailles treaty/ver001.html))

D

Karikatuur "Kihlused Versailles's", (Meie Mats. – 1919. – 12. juuli.; *Eero Medijainen. Maailm provintsionu peeglis.* Tartu: 1998. – lk. 11.)

RAHVASTELIIDU POOLT JA VASTU

A

(..) siin on ühendusega tegemist, kes tahab selle poole püüda, et rahvaste koostöötamist mitmel alal edendada ja rahu ning julgeoleku kaitset läbi viia. Kui Eesti rahvas rippumatu ja iseseisva riigina tahab püsida rahvusvahelisel pinnal, nagu ta seda avaldanud, siis peab ta ka selle ühenduse liikmeks saada püüdma. Selle tõttu on Eesti Vabariigi Valitsus leidnud tarvis olevat Asutava Kogu ette astuda ettepanekuga, et teda volitatakse astuma tarvilikke samme Eesti vabariigi vastuvõtmiseks Rahvasteliitu (..)

Eesti välisminister Ado Birk – Vabariigi valitsuse ettepanek Rahvasteliitu astumise asjus. (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

Nii praeguse Rahvasteliidu asutamisel kui ka sinna astumisel tuakse ette tähtsama põhjendusena, et selle liidu esimeseks ja tähtsamaks ülesandeks olla püsiva rahu loomine rahvaste vahel (..) Nii nähakse Rahvasteliidu loomisega inimkonna paremate peade kaunima unistuse, nimelt kestva rahu loomise täideminekut või vähemalt selle algust (..)

See leping oma iseloomu poolest on kõige jultunum rahuleping uuemas ajaloos (..) Versailles' rahulepinguga taheti revolutsiooniline Saksamaa teha sandiks, kärpida tema maa-ala, püüdes teda ilma jätta leivast ja sõest, riisudes tema kaubalaevastiku jne. Rahvasteliit on sündinud ühenduses Versailles' rahulepinguga, see on rahuga, milles peituvad tulevaste sõdade algidud. Samane rahu ja samane võltsitud Rahvasteliit ei või mitte kesta. See on maailma tulekahju uus järk. Ja see tulekahju kustub, kui see leping ja see liit lõhki käriseb, kui see lõhki käristatakse. Ja see peab ja saab sündima. Seda teeb revolutsiooniline töörahvas. Kuid see ei ole mitte ainuke võimalus, et seda töörahvas teeb. Rahvasteliit kannab eneses vastuolu ka nende kapitalistlike riikide vahel, kes sinna astunud (..) Rahvasteliit ei ole seega mitte rahuliit, ei ole ka mitte Rahvasteliit selle sõna tõsisel mõttes, vaid see on praeguste maailma võitjate ja valitsejate kapitaalide liit, mis ei too mitte rahu maailmale. Seda rahu võib tuua ainult töörahva liit, kes kodanlise ilmakorra ära pühib ja uued alused kogu ühiskondlikule arenemisele annab. Proletariaadi sotsialistlik revolutsioon on see, mis loob need alused, mille peale tõsise rahvaste- ja rahuliidu ehitamine võimalikuks saab.

Hans Kruus (sotsiaalrevolutsionäärid). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

(..) meie oma seisukohast väga palju sellest õigeks peame, mis minu eelkõneleja Kruus siin Rahvasteliidu asutajate ja tema senise füsiognoomia kohta ette tõi. Muidugi nende üksikute liig julgete oletustega, nagu oleks Rahvasteliit lausa tulevaste sõdade põhjuseks ja nagu laguneks ta ilmtingimata koost ära, meie päri olla ei saa. Samuti on meie arvates väga ekslik küsimus: kas Rahvasteliit võib sotsialistlik internatsionaal olla? Meie arvates on lugu ikka nii, et Rahvasteliit ja Internatsionaal (..) Kuid meie teame, et Versailles' leping, mis sünnitas Rahvasteliidu, juba lähemal ajal võib tulla revideerimise alla (..) Muudetakse igatahes neid võimatuid rahutingimusi, mis ei võimaldanud korralikku rahvusvahelist kaubanduslikku läbikäimist ja tööstuse edenemist. Tahaksime loota, et samase revideerimise tagajärjel ka võidetud pool Rahvasteliidust osa võtma kutsutakse.

Karl Ast (sotsiaaldemokraadid). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

1. Grupitöö. Iseloomustage karikatuuri (allikas D). Kas pilapildil avaldus tollane avalik arvamus või oli tegemist ettenägeliku ennustusega? Kas diplomaadid oleksid ilma nn "suure kolmikuta" parema rahu saavutanud?

2. Koostage kaheosaline tabel eeldustest ja takistustest, mis mõjutasid maailma ülesehitamist president Wilsoni ideede alusel.

3. Selgitage varemõpitu le ja antud tekstidele toetudes, kas Rahvasteliidu idee oli võrdväärne Euroopa Ühendriikide, pan-Ameerika, pan-germanismi ideedega, mis levisid XIX sajandil? Mida teate Euroopa Liidu varasemast ajaloost? Kas Rahvasteliidu näol oli tegemist rahvaste või riikide liiduga?

Ma arvan, et siin on kahe jõu, kahe riigi valitsemise süsteemiga tegemist, ja meil tuleb valida, kas ühineda Moskva internatsionaaliga või astuda Rahvasteliitu. Ma arvan, et meil on kasulikum ja otstarbekohasem Rahvasteliidu poole hoida ja mitte Moskva internatsionaaliga käsikäes käia (..) Need riigid, kes on astunud Rahvasteliitu, on suutnud oma rahvast toita, on suutnud nende vaimliste tarvete eest hoolt kanda. Kolmanda internatsionaali kandja Vene enamlus ei ole jõudnud seda teha. Kui meie räägime Rahvasteliidust kui tsentrumist, milles on palju halbtusi, siis võime seda veel rohkem Moskva internatsionaali kohta öelda: tema on näiljalit, on hävitamise liit, on kodusõjaliit, on vereliit ja kõik, mis teie tahate.

Jaani Uluots (Maaliit). (Eesti Asutava Kogu IV istungjärk 15. aprillil 1920. aastal. Protokoll nr. 121(2).)

D

Rahvasteliidu Nõukogu liikmeks olemisel on omad head ja vead.

Liikmeks olemine teeb riigile juba iseenesest teatavat propagandat. Teiseks annab ta võimaluse õige lähedalt tutvuneda Sekretariaadi mehhanismiga ja Sekretariaadi juhtivate jõududega. Kolmandaks kergendab ta märksa isiklike sidemete loomist suurriikide esindajatega.

Negatiivsetest külgedest tuleks märkida:

1) Nõukogus olemine nõuab suurt tööd. Soomel oli Nõukogus olemise ajal Genfis Alaline Esindus suurendatud koosseisuga. Peale selle sõitis Nõukogu sessioonidele alati veel välisminister ise ja sagedasti eksperte Helsingist. See kõik on seotud suurte kuludega. Sellele seltsivad veel esinduslikud kohustused. Rootslased kinnitavad, et neil Nõukogus olemine tuli maksma umbes 50 000 krooni aastas. Praegu saaks muidugi odavamini läbi, kuid teatavate kuludega tuleb ikkagi arvestada. Mõned Lõuna-Ameerika riigid võtavad Nõukogus olemist kergemalt. Nad ei tee üldse tööd, vaid loevad ainult maha, mis neile ette kirjutatakse. Selle järele on siis ka nende kuulsus.

2) Nõukogus olemine asetab väikese riigi tihti õige raskesse seisukorda. Palju sagedamini kui Täiskogul tuleb Nõukogul arutada poliitilisi tülküsimusi. Ja kuna Nõukogu sisulisi küsimusi peab otsustama ühel häälel, tuleb igal Nõukogu liikmel alati võtta seisukohta. Väikeriigil on samane seisukoha võtmine poliitilistes tülküsimustes, mis teda vahenditult sugugi ei puuduta, sagedasti seotud tõsiste raskustega, eriti kui on tegemist suurriikide kollideerivate huvidega. See on tähtsaim moment, mida tuleb juba ette arvestada Nõukogusse minnes.

Minu arvamine on, et kuigi meil ei tarvitse ette loobuda Nõukogusse minekust igaveseks ajaks, ei oleks meil praegu, mil poliitilised vahekorrad alles väga segased, erilist põhjust kippumiseks sinna. Seda enam, et paremusi, milliseid annab olemine Nõukogus, võib muidugi ainult väikeses osas – saavutada ka väiksema jõukulutuse ja riisikoga: tugeva ja hästi ettevalmistatud delegatsiooni nimetamisega Täiskogule.

August Schmidt (Eesti esindaja Rahvasteliidus 1931–39) välisministeeriumile 7. märtsil 1935. a (Eesti Riigiarhiiv. 957-14-105. lk 26–27.)

e**Skeem "Miks Rahvasteliit nurjus". Ajaloolaste kokkuvõtavad arvamused.**

(Ben Walsh. Modern World History. History on Focus. GCSE. London: 1996. – p. 209.)

Juhtivate riikide omakasupüüed.
Rahvasteliit sõltus Suurbritannia ja Prantsusmaa kindlast toetusest kriiside ajal. Kui kriisid puhkesid, ei suutnud kummagi riigi valitsused oma huvidest loobuda ja Rahvasteliitu toetada.

Ameerika ja teised tähtsad riigid ei osalenud.

Mingi oluline riik jäi ikka kõrvale. Saksaamaa polnud liige kuni a-ni 1926 ja lahkus 1933. Nõukogude Liit polnud liige a-ni 1934, samal ajal kui Jaapan lahkus a 1933 ja Itaalia a 1937. Mis kõige tähtsam – USA polnud kunagi liige. Ilma nende suurte riikideta jäi Rahvasteliidu autoriteet madalaks ja tegevus ebaefektiivseks.

Majandussanktsioonid ei toimunud.

Majandussanktsioone peeti Liidu peamiseks relvaks, kuid liikmed ei kasutanud seda meelsasti, sest kartisid, et USA osaluseta pole neist suuremat kasu. Kui neid rakendatigi, oli neid kerge murda. Seega polnud Rahvasteliidul jõudu oma otsuseid ellu viia.

Oma sõjaväe puudumine.

Majandussanktsioonide nurjumisel oli järgmine valik sõjalised sanktsioonid. Et Liidul puudusid oma sõjavõid, loodeti koostööle liikmeriikidega. Suurbritannia ja Prantsusmaa aga ei olnud nõus oma sõjavägesid andma. Rahvasteliidu eest ei ole keegi kunagi võidelnud.

Lepinguid, millele ta toetus, peeti ebaõiglasteks.

Liit oli seotud rahulepingutega, millega ta loodi. Aja jooksul selgus, et mõned lepingutingimused osutusid karmideks ja ebaõiglasteks ja vajasis parandamist. Edaspidi see õhustas Liitu.

Otsustamine oli aeglane.

Kui tekkis kriis, oodati Rahvasteliidu kiiret ja kindlat reageerimist. Paljudel juhtudel läks liiga palju aega, enne kui Rahvasteliit kokku tuli ja otsustas. Et tegutsemiseks oli vaja kõikide liikmeriikide nõusolekut, halvas see Liidu tegevuse.

1. Koostage kaheosaline tabel riikidest Euroopas 1920.–30. aastatel:

- a) kes olid rahulepingute tulemustega rahul;
b) kes soovisid lepinguid revideerida.

2. Jagunedes kolme gruppi, võrrelge ja iseloomustage kolme erinevat suhtumist Rahvasteliitu Eestis 1920. a kevadel. Kas Balti riikidel oli tõepoolest olemas kolm valikuvõimalust? Millised oleksid ühe võimaluse pooldajate vastuargumendid kahele ülejäänule? Leidke ühine vastus (kompromiss). Miks ei arvestatud Balti riikide soovi kiiresti Rahvasteliiduga ühineda?

3. Kas allikas B domineerib kindral Laidoneri pettumus või usk tulevikku? Miks teised Ida- ja Kesk-Euroopa riigid olid paremas olukorras? Põhjendage.

4. Grupitöö. Korraldage dispuut, kasutades alljärgnevatid vastandlikke väiteid:

- ✓ Rahvaste enesemääramise nõue oli demokraatlik.
- ☒ See nõue nõrgendas demokraatia positsioone maailmas.

- ✓ Rahvasteliidu olemasolu ja tegutsemine vastas maailma huvidele ja vajadustele.
- ☒ See takistas reaalselt ja edukalt võitlust rahu eest.

- ✓ Väikeriikide kujunemine Ida- ja Kesk-Euroopas vastas kõige paremini rahvaste enesemääramise nõuetele.
- ☒ Väikeriikide teke soodustas uue sõja puhkemist.

- ✓ Tähtsate asjade otsustamisest kõrvalejäämine oli väikeriikidele ainuke võimalus oma julgeolekut kindlustada.
- ☒ Väikeriikide katsed konflikte vältida ainult innustasid agressoreid.

- ✓ Rahvasteliit oli variorganisatsioon riikide egoistlike huvide varjamiseks.
- ☒ Rahvasteliidul ei olnud teisi alternatiive, see oli ainuke võimalus demokraatiat ja rahu hoida ning tugevdada.

- ✓ Rahvasteliit oli huvitav, aga tülikas eksperiment.
- ☒ Rahvasteliit oli inimkonna senise arengu üks olulisemaid saavutusi.

- ☒ <http://www.ipl.org/ref/Potus/wwilson.html>
- ☒ <http://www2.whitehouse.gov/WH/glimpse/presidents/html/ww28.html>
- ☒ <http://ac.acusd.edu/History/text/ww1/fourteenpoints.html>

KAS HITLERI VÄLISPOLIITIKA OLI EDUKAS?

REINIMAA OKUPEERIMINE

A

"Rahukõneleja" Hitler.

Hitleri välispoliitilised loosungid:

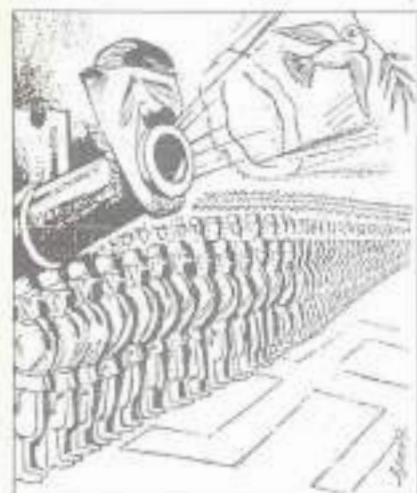
Maha Versailles' kütked!

Eluruum!

Maha kommunism!

USA karikatuur aastast 1933.

(Entdecken und Verstehen.

4. Geschichtsbuch für Hauptschulen
in Baden-Württemberg. Frankfurt
am Main, 1991. – S. 98.)**B**

"The Goose-Step."

Karikatuur aastast 1936 –

autor Ernest H. Shephard.

(Punch. – 1936. – märts.)

e

Need 48 tundi pärast Reinimaale sissemarssimist olid minu elus kõige närvesöövamad. Kui Prantsusmaa oleks oma väed Reinimaale toonud, oleksime pidanud tagasi tõmbuma, saba jalge vahel (...)

Hitleri kommentaarid. (John Traylor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 292.)

D

Mida siis Saksamaa teinud on? Kas ta marssis sisse võõrale maale ja tappis kaitsetuid pärismaalasi nagu fašistlik Itaalia? Ta lihtalt heitis kõrvale kaks iganenud kitsendavat artiklit ebaõiglasest Versailles'i lepingust (...). Ta on viinud mõned sõdurid ja varustuse mitte võõrale territooriumile, vaid oma Isamaa ühte piirkonda. Kätte on jõudnud aeg tunnistada, et suurel saksa rahval on teiste suurriikidega võrdsed õigused ning rahulepinguga dikteeritud häbi ei saa igavesti kestma jääda.

Briti ajakirjanduse kommentaar. Kirjast toimetajale. (Glasgow Herald. – 1936. – 28. märts.)

e

Suurbritannia, Prantsusmaa ja Belgia avaldasid ägedat protesti Reinimaa okupeerimise pärast, kuid ei teinud midagi enam. Nende protestiga ühines ka Itaalia. See oli viimane kord, kui Itaalia näitas üles vastaseisu Saksamaa suhtes. Etiopia vallutamiseks oli alanud Itaalia isolatsioon ülejäänud Euroopast. Osalemine Hispaania kodusõjas eemaldas teda Suurbritanniast ja Prantsusmaast veelgi enam ning lähendas Saksamaale. Berliin–Rooma telje kujunemine 1936. a oktoobris tegi lõpu kõikidele lootustele ühisest Lääne-Euroopa rindest Saksamaa vastu ja jagas Euroopa selgelt kahte leeri.

(Robert Wolfson, John Laver. Years of Change. European History 1890–1945. London: Hodder&Stoughton, 1978. – p. 473.)

1933 okt

Saksamaa lahkub Rahvasteliidust.

1934 juuli

Austria Saksamaaga liitmise katse.

1935 jaan.

Saarimaa taasühinemine Saksamaaga.

1935 juuni

Inglise–Saksa mereväekokkulepe.

1936 märts

Reini demilitariseeritud tsooni hõivamine.

1936 august

2-aastase üldise sõjaväekohustuse kehtestamine.

1936 okt

Berliin–Rooma telg.

1936 nov

Kominternivastane pakt.

1936–1939

Hitler abistab Francot Hispaanias.

1937 nov

Itaalia ühineb Kominternivastase paktiga.

1938 märts

Austria liitmine Saksamaaga (Anschluss).

1936 sept

Müncheni tehing. Sudeedimaa liitmine Saksamaaga

1939 märts

Ülejäänud Tšehhia liitmine; Klaipeda liitmine Saksamaaga

1939 mai

Teraspakti sõlmimine

1939 august

Molotovi–Ribbentropi pakti sõlmimine

1939 sept

Kallaleitung Poolale. II maailmasõja algus

1. Jagunedes kahte gruppi, püüdke kaitsta ühte alljärgnevatest arvamustest:

- a) Saksamaad oleks saanud 1936. aastal peatada;
 b) Hitlerit ei olnud 1936. aastal enam võimalik peatada.
 2. Kuidas võisid Reini okupeerimisse suhtuda a) Inglismaa tavakodanik; b) Inglise valitsuse liige; c) Prantsusmaa tavakodanik; d) Prantsuse valitsuse liige; e) Prantsuse sõjaväelane? Põhjendage oma arvamust.

AUSTRIA LIITMINE SAKSAMAAGA (ANCSLUSS)

A

Anschluss – Saksamaa ja Austria poliitiline ühinemine – oli vastavalt Versailles' rahulepingu 80. artiklile keelatud.

Austrias oli aktiivne natsiliikumine. See oli endale eesmärgiks võtnud Anschlussi ja demokraatliku valitsuse kukutamise. Sellele vaatamata otsustas Dollfuss – Austria kantsler alates 1932. a maist – natsiliikumisele omal maal lõpu teha. Keelati poliitilised kokkutulekud ja paraadid ning 1933. a 19. juunil kuulutati natsipartei Austrias seadusevastaseks.

Kättemaksuks teatas Hitler maikuu, et kõik Austriat külastavad Saksa turistid peavad maksma 1000 marka lõivu. See oli ränk hoop Austria turismitööstusele, valitsuse suurimale tuluallikale.

Austria natsipartei kavandas mitmeid kuid Austria valitsuse vägivaldset kukutamist. On igati põhjust uskuda, et Hitler oli tuttav nende plaani detailidega ja andis vandenõulastele oma õnnistuse. 25. juulil 1934 vallutasid natsid Austria kantsleri ametiruumi ja tapsid Dollfussi.

See putš suruti Austria võimude poolt kiiresti maha ja president Miklas lasi Kurt von Schuschniggil moodustada uue valitsuse. Kuigi Saksa natsipartei eitas oma informeeritust mõrvaplaanidest, mõjus Dollfussi mõrv Hitleri reputatsioonile välismaal hävitavalt. See ajendas omakorda Mussolini mobiliseerima oma vägesid, et olla valmis Austriale appi minema juhul, kui atentaadile oleks järgnenud ka invasioonikatse. Hitler pidi oma taktikat revideerima. Oli selge, et enne tegutsema hakkamist pidi Saksamaa saavutama muutuse Itaalia suhtumises.

(John Traynor. Challenging History. Europe 1890–1990. London: Oxford University, 1998. – p. 295–296.)

B

Hitler: "Mul pruugib vaid anda käsk, ja ühe õõga on kõik need naeruväärsed hemehirmutised piirilt kadunud. Ega te ometi tõsiselt ei usu, et te suudate mind kas või pooleks tunniks kinni pidada? Kes teab – võib-olla olen ühe õõga äkki Viinis nagu kevadine torm. See läheb teile kalliks maksma. Parema meelega tahaksin austerlasi sellest säästa; see nõuaks teilt palju ohvreid! (..) Kas tahate Austriast uut Hispaaniat teha? Meelsamini väldiksin kõike seda."

Schuschnigg: "(..) käsin lõpetada kõik kaitsetööd Saksa piiril. Ma muidugi mõistan, et te võite Austriasse sisse marssida, härra kantsler, aga see viib vältimatule verevalamisele, ükskõik kas me seda soovime või mitte. Me ei ole maailmas üksinda. See tähendab tõenäoliselt sõda."

Hitler: "Ärge arvake, et siin ilmas leidub keegi, kes mind minu otsuse elluviimisel takistaks! Itaalia? Minu vahekorrad Mussoliniga on täiesti selged: ma olen Itaaliaga nii lähedastes suhetes kui võimalik. Inglismaa? Inglismaa ei liiguta Austria pärast sõrmegi (..) Ja Prantsusmaa? Kahe aasta eest me marssisime mõne tühise pataljoni Reinimaale – ja tol hetkel ma läksin suure riski peale välja. Kui Prantsuse armee oleks liikvele läinud, siis oleksime paratamatult pidanud tagasi tõmbuma. (..) Aga nüüd on Prantsusmaa juba hiljaks jäänud!"

(W. S. Churchill. Tormihoiatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995. – lk. 208, 209.)

C

Kuulake tähelepanelikult: Seyss-Inquart peab siia saatma järgmise telegrammi: "Austria ajutine valitsus, kes peale Schuschniggi erruminekut peab oma kohuseks Austrias rahu ja korra tagamist, palub Saksa valitsusel teda selles toetada ja verevalamise ärahoidmiseks abi anda. Sel eesmärgil palub ta Saksa valitsust saata Saksa väed võimalikult rutem kohale.

Göringi juhtnõõrid Austria natsidele 1938. a 11. märtsi õhtul.

(Dieter Wagner, Gerhard Tomkowitz. Anschluss:

The Week Hitler Seized Vienna. New York: 1971. – p. 141.)

D

Mul on rõõm teile teatada, härrased, et paari viimase päeva jooksul oleme süvendanud teineteisemõistmist ühe maaga, mis on meile paljudel põhjustel iseäranis lähedane. Reich ja Saksa Austria ei ole seotud ühte mitte ainult sellepärast, et nad on üks ja seesama rahvas, vaid ka sellepärast, et neil on pikk ja ühine ajalugu ja ühine kultuur. (...) Mul on rõõm teile kinnitada, et niisugused kaalutlused langesid kokku Austria kantsleri seisukohtadega, kelle ma enda juurde külla kutsusin. Selle kohtumise põhiideeks ja eesmärgiks oli saavutada pingelõdvendus meie vastastikustes suhetes, andes natsionaalsotsialistliku maailmavaatega Saksa Austria kodanikele teiste kodanikega võrdsed seaduslikud õigused. Siinkohal väljendan kogu saksa rahva kuuldes siiraimat tänu Austria kantslerile sügava arusaamise ja sooja valmisoleku eest, millega ta minu kutse vastu võttis ja töötas koos minuga, otsides teed, kuidas kõige paremini teenida mõlema maa huve, sest lõppude lõpuks on sellest huvitatud kogu saksa rahvas, kelle lapsed me kõik oleme, ükskõik kus me ilmale tulime.

Hitleri kõne Reichstagis 20. veebruaril 1938. (W. S. Churchill. Tornihoiatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995. – lk. 209, 210.)

E

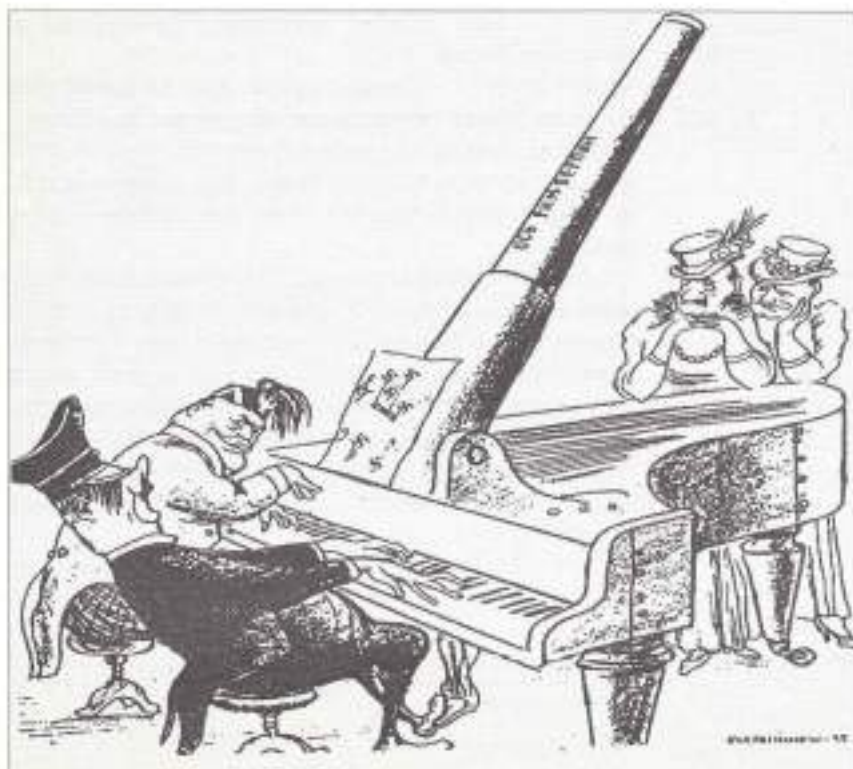
Veidi enne keskööd president Miklas kapituleerus. Lootuses hoida ära verevalamist ja säilitada mingidki Austria suveräänsuse riismed, nimetas ta Seyss-Inquarti Austria riigikantsleriks. Kell kaks hommikul helistas kindral Muff Berliini ja palus Seyss-Inquarti nimel, et Saksa väed ei tuleks üle Austria piiri. Oli aga liiga hilja. (...) okupeerimine jätkus.

(Alan Bullock. Hitler: A Study in Tyranny. London, 1962. – p. 431.)

F

Hitler oli Mussolinile erakordselt tänulik, kui viimane andis talle vabad käed Austria suhtes. Niipea kui Austria probleem on lahendatud, olen valmis koos temaga minema läbi paksu ja vedela; ma ei hooli millestki (...) Ma ei unusta seda ialgi, tulgu mis tuleb. Kui ta iganes peaks abi vajama või hädaohtu sattuma, võib ta kindel olla, et ma seisan tema kõrval, isegi kui kogu maailm on tema vastu.

(Dieter Wagner, Gerhard Tomkowitz. Anschluss: the Week Hitler Seized Vienna, New York: 1971. – p. 155.)

1. Miks ei teostanud Hitler Anchlussi 1934. a, vaid tegi selle teoks 1938. a?

2. Milline vastuolu sisaldub allikates B ja D?

3. Milliseid vahendeid kasutas Saksamaa Austria liitmisel? (Allikad B, C, D.)

4. Mida tahtis Hitler Schuschniggi hirmutamiseks saavutada? Miks arvas Hitler, et Austriale ei tule keegi appi? Kas teised riigid oleksid Hitlerit 1938. a peatada suutnud?

5. Kuidas võis Hitler maailmale põhjendada Austria liitmist?

6. Te olete ajakirjanik ja peate pealkirjastama oma artikli Anchlussist. Te olete a) Austria nats; b) demokraatlike vaadete-ga austerlane; "Pravda" kirja-saatja NSV Liidust.

7. Rühmatöö. Anchluss on just teoks saanud. Toimuvad vaidlused Suurbritannia parlamendis.

1. grupp on parlamendisaadikud, kes peavad Anchlussi puhtalt Saksa-Austria vaheliseks asjaks. 2. grupp tunnetab Hitleri tegevuses teravat ohtu Euroopa julgeolekule.

8. Analüüsige Itaalia ja Saksamaa suhete dünaamikat aastatel 1934–1938. Millised tegurid soodustasid nendevahelise liidu kujunemist?

9. Kas Itaalia ja Saksamaa olid võrdsed partnerid (allikas G)? Karikatuuri analüüsides pöörake tähelepanu detailidele:

– mis on nootideks, mis noodipuldiks?
– kes on "kontsertmeistrid"?
– kummal pool asuvad mängijad?
– kuhu on suunatud pilk?
– kelle valduses on pedaalid?

10. Arutlege väite üle "Kui Hitler poleks leidnud Mussolini näol liitlast, poleks II maailmasõda alanud".

G

"Itaalia–Saksa variatsioonid."

Karikatuur aastast 1938 – autor Kukryniksid.

(Кукрыниксы. политическая сатира 1929–1946. Москва: 1973.)

TŠEHOSLOVAKKIA KRIIS

A

Tšehhoslovakkia rahvusvähemused 1930. aastatel.

(Elizabeth Wiskemann. *Czechs and Germans. A Study of the Struggle in the Historic Provinces of Bohemian and Moravia*. Toronto: 1938.

B

Tšehhoslovakkia rahvuslik koosseis 1930. a:

Tšehhid	6 500 000
Slovakid	3 000 000
Saksakeelne elanikkond	3 250 000
Ungarlased	700 000
Ruteenid (ukrainlased, valgevenelased)	400 000
Poolakad	70 000

Kokku 14 700 000

c

Polnud kahtlust, kuhu Hitler järgnevalt pöördub. Tšehhoslovakkia – riik, mis oli rajatud rahulepingutega, oli Versailles' sümbol. See oli demokraatlik riik, tugev Rahvasteliidu pooldaja, Prantsusmaa ja Venemaa liitlane.

Tšehhi armee oli esmaklassiline. See oli varustatud kuulsate Škoda relvatehaste relvadega. Tšehhoslovakkia sai kaitsta end kaitserajatistega, mida võib tugevuselt võrrelda Maginot' liiniga. See oli asjaolu, mille Hitler pidi elimineerima enne Ida suunas liikuma hakkamist.

Tšehhid ei olnud oma naabri Saksamaa suhtes illusioone. Nad olid rajanud oma kaitseüsteemi ja kindlustanud oma iseseisvust, sõlmides liidu Prantsusmaa ja Venemaaga. Paberil nägi see välja nii, et iga kallaletung Tšehhoslovakkiale toob kaasa üldise sõja. Paradoksaalselt tuli just see asjaolu Hitlerile kasuks. See tähendas, et Prantsusmaa ja Suurbritannia, soovist sõda ära hoida, olid valmis tegema suuri järeleandmisi.

(Alan Bullock. *Hitler: A Study in Tyranny*. London: 1962. – p. 439, 442, 443.)

1. Koostage tabel Tšehhoslovakkia tugevatest ja nõrkadest külgedest?

TUGEVUS	NÕRKUS

2. Analüüsige Tšehhoslovakkia rahvuslikku koosseisu. Milliseid probleeme tekitas see riigile?
 3. Analüüsige Hitleri nõudmisi Sudeedimaale. Kas need olid põhjendatud? Kas need olid Hitlerile vaid agressiooni ettekäändeks?

Järgnevate tööülesannete täitmisel kasutage kogu peatüki materjali.
 4. Millised piirangud kehtestati Versailles' lepinguga Saksamaale? Milliseid võis Hitler kõige enam vihata? Põhjendage.
 5. Millised riigid tundsid end 1920.–1930. aastatel kõige ohustatumatena? Miks? Täitke tabel Hitleri välispoliitika kohta.

Versailles' lepingu tingimused	Lepingu rikkumine	Hitleri põhjendused (miks lepingut rikuti)	Suurbritannia ja Prantsusmaa reageering
Relvastuspiirangud (100000-meheline armee)			
Demilitariseeritud Reinimaa			
Saksamaa ei tohi ühineda Austriaga			
Sudeedimaa kuulub Tšehhoslovakkiale			
Poolale juurdepääs merele (Poola koridor)			

W. S. Churchill. Tormihoiatus; Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995.
 Alan Bullock. Hitler: A Study in Tyranny. London: 1962.
 Anthony Adamthwaite. France and the Coming of the Second World War 1936–1939. London: 1977.
 Alan J. P. Taylor. The Origins of the Second World War. London: 1963.

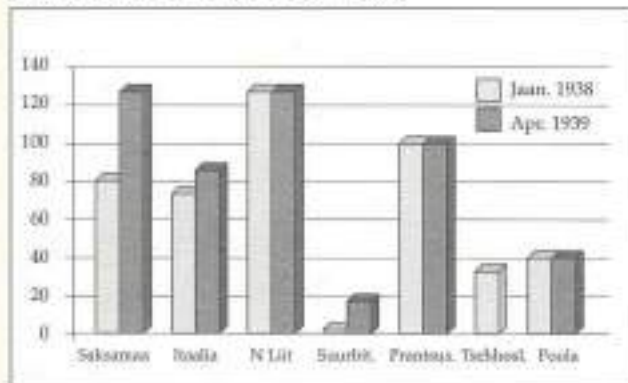
LEPITUSPOLIITIKA VÕITJAD JA KAOTAJAD

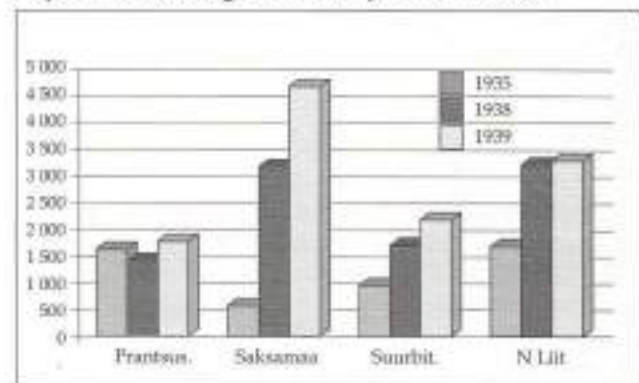
A

Anthony Adamthwaite. *France and the Coming of the Second World War 1936–1939*. London: 1977. – p. 160–161, 164.)

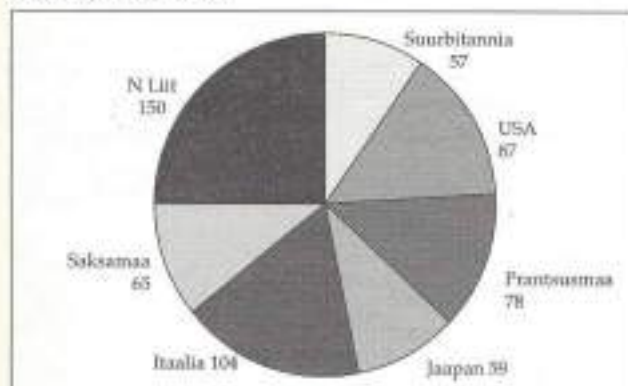
Diviiside arv Euroopa suurriikides

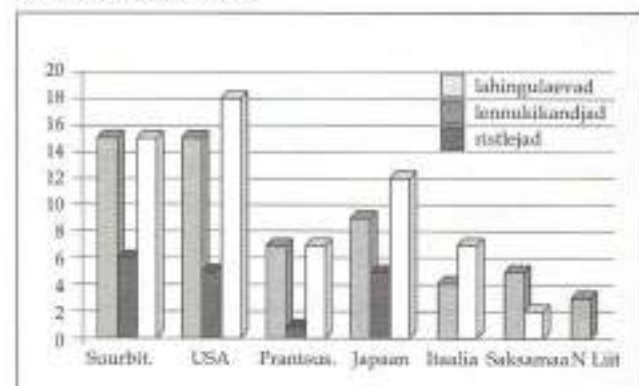
Sõjalennukite koguarv Euroopa suurriikides

Allveelaevad 1939

Peaveelaevad 1939

B

Septembris 1938, kui Neville Chamberlain läks Godesbergi, kaasas liitlaste nõusolek Sudeediküsimuse lahendamiseks tingimustel, mis Hitleriga kaks nädalat varem Berchtesgadenis kokku lepitati, tabas teda ebameeldiv üllatus, et võõrustaja oli meelt muutnud ja esitas tšehhidele veelgi dragoonilisemad tingimused. Kui Chamberlainile esitati neid nõudmisi sisaldav paber, siis olevat ta kuuldavasti väga kurjalt öelnud: "See on ultimaatum, mitte läbirääkimised!" Hitler osutas paberil olevale pealkirjale ja kordas madalt: "Siin on öeldud memorandum."

See intsident illustreerib, kui viletsalt sobis tavaline suhtlemine sõdadevahelisel perioodil demokraatlike ja totalitaarsete riikide omavahelistesse suhetesse. Tõepoolest, diplomaatilised dialoogid ja läbirääkimised meenutavad sageli (...) kurtide inimeste suhtlemist, või veel täpsemalt vestlust, milles üks pool ei pannud tähele, mida öeldi, teine aga ei kuulanudki.

(Cordon A. Craig, Alexander L. George. *Force and Stratagem. Diplomatic Problems of Our Time*. New York, Oxford: 1983. – p. 87.)

C

Olukord välisvaluutaga muutus järjest hullemaks. 1938. aastal oli Saksa kaubavahetuse bilanss negatiivne (imporditi kokku 6 051 700 riigimarga eest, eksporditi 5 619 100 vastu). See muutus 1939. aastal (eksporditi 5 222 200, imporditi 4 796 500), aga siiski jäi palju importkaupu, mille eest tuli maksta üha kahanevatest valuutavarudest. Kulla ja valuutareserve oli septembris 1939 ainult 500 000 riigimarga väärtuses. Austria ja Tšehhoslovakkia annekteerimine tõi probleemile ajulist kergendust (Austria oli valuutat ja kulla 305 000 riigimarga eest), aga pikemas perspektiivis jätkus import neilegi aladele, samal ajal katkes aga eksport, mis läks Saksamaa vajadusteks.

Saksamaa poliitikas tekkis nõlarung. Hitler alustas kiiret relvastumist, kavatsedes vallutada alasid jõuga ähvardades või ähvardusi täide viies. Kiire relvastumine aga tekitas tooraine ja valuutavarude kriisi, mis nõudis relvastumise jätkamiseks uute alade vallutamist. Kuna ringi ei murtud relvastumist peatades või ekspansiooni pidurdades, polnud näha muud teed peale sõja.

(Philip Michael Hett Bell. *The Origins of the Second World War in Europe*. London, New York: 1986. – p. 145–146, 155, 159.)

1. Tuginedes allikale A, andke hinnang demokraatlike riikide väljavaadetele agressiooni pidurdamiseks aastatel 1938–1939.

Millised oleksid sõja tulemused, kui omavahel oleksid võidelnud:

- a) Prantsusmaa ↔ Saksamaa;
- b) Prantsusmaa, N Liit ja Tšehhoslovakkia ↔ Saksamaa;
- c) Prantsusmaa, Suurbritannia ja N Liit ↔ Saksamaa ja Itaalia;
- d) Tšehhoslovakkia ja N Liit ↔ Saksamaa;
- e) N Liit ja Saksamaa ↔ Prantsusmaa, Suurbritannia, Poola ja Tšehhoslovakkia.

Milliseid võimalusi peate veel tõenäolisteks?

2. Reastage tähtsuse järgi sõjaliste liitude (telgede) kujunemise eeldused: riigikord, senised lepingud, varasemad kontaktid ning traditsioonid, kaubanduslikud ja muud majandussuhted, ideoloogilised vastuolud, rahvus- ja rassiküsimused. Püüdke leida muidki tegureid. Põhjendage.

Millisele kohale asetate riigikorra (demokraatlik või autoritaarne riik) erinevuse? Põhjendage.

3. Jagunege sümpaatia, elukoha, soo vms tunnuse alusel gruppideks (kuni neli). Toetudes varemõpitule ja allikatele B ja C, püüdke sõnastada ja kaitsta oma arusaama mõistetest: a) rahvusvahelised suhted, b) välispoliitika, c) diplomaatia.

Kas need mõisted on samatähenduslikud? Mille poolest need üksteisest erinevad? Mida arvate, kas antud mõisted omavad ka mingit reaalsel kaalu? Kas neid kasutades saab sõdu vältida? Tooge lisanäiteid autoritaarse ja demokraatliku riigi välispoliitika (diplomaatia) erinevustest.

4. Tuginedes allikatele ja varemõpitule, jagage Saksamaa agressiivse käitumise põhjused kahte gruppi – poliitilised ja majanduslikud. Kas demokraatlikud riigid kaitsesid Teise maailmasõtta astudes oma majanduslikke või poliitilisi huve? Põhjendage.

Millest tulenesid järeleandmised Hitlerile 1930. aastatel? Mida arvate väitest, et Hitler ei ohustanud kuni 1939. aasta kevadeni Suurbritannia ja Prantsusmaa majanduslikke huve?

ARVAMUSI LEPITUSPOLIITIKAST (APPEASEMENT)

A

Saksamaa plaanide hindamisel tegi Chamberlaini valitsus 1938. a põhjaliku vea. Nad oletasid, et Hitler tegutseb samadel ratsionaalsetel kaalutlustel nagu nemadki. Nad kujutlesid, et Saksamaal on veel huvi rahu ja rahvusvahelise kaubanduse edendamiseks, kuigi Anschluss ja nelja-aasta plaan näitasid midagi muud. Nad võtsid omaks Chamberlaini usu, et Hitler peab sõna, kuigi tema ise oli 1937. aastal pidanud Saksamaad Euroopa riikukeks. Nad ei suutnud näha vasturääkivusi rahustamispoliitikas ega pidanud natsismi Briti ja Euroopa huvide suuremaks vaenlaseks kui Nõukogude Venemaad.

(Keith Middleman, *Diplomacy of Illusion. The British Government and Germany, 1937–39*. London: 1972. – p. 413.)

B

Kartes üldist sõda, hakkasid Prantsusmaa ja Suurbritannia tegema suuri pingutusi, et rahuldada (sõna *appease* kasutati hiljem) Saksamaa nõudmisi Tšehhi territooriumile, mille elanikkonna enamus oli saksa-keelne. Prantsusmaa ja Suurbritannia polnud ei sõjaliselt ega hingeliselt konfliktiks valmis, ükskõik mis seda ka põhjustaks. Seda enam, et mitmete kuude jooksul enne kriisi lähenemist ning sõja algust ei ilmutanud Stalin mingit initsiatiivi tihedamateks diplomaatilisteks või militaarseteks läbirääkimisteks oma potentsiaalsete sõjaliste liitlaste – tšehhide ja prantslastega. Nende palvetele tema plaanidest mingit informatsiooni saada andis Stalin alati üldsõnalisi vastuseid. Kahtlemata kartsid paljud Tšehhoslovakkia kodanikud ja valitsusliikmed, et kui Punaarmee tuleb läände, siis koju ei lähe ta kunagi (...) Tšehhi presidenti Edvard Beneši tegi murelikuks väljavaade, et sõja korral puhkeb sisemine konflikt. Kasvõi seepärast, et valiku puhul oleksid mõned Tšehhoslovakkia kodanikud ebalojaalse saksa enamusega alade säilitamise nimel tootunud pigem punastele (kaasa arvatud Moskva-meelne kohalik kommunistlik partei).

(R. C. Raack, *Stalin's drive to the West 1938–1945*. Stanford: 1995. – p.18.)

e

Miks Prantsusmaa rahustas Saksamaad nii kaua? Tavalise nägemuse järgi polnud Prantsusmaal valikut – hirm, sotsiaalsed pinged ja sõjaline ettevalmistamatus tingisid vajaduse lepitada. Lisaks süüdistasid Prantsuse poliitikud Suurbritanniat välises surves (...) Prantsuse *appeasement* polnud tingitud ainult hirmust (...) Nad soovisid siiralt Prantsuse-Saksa lähenemist ja uskusid, et suudavad seda saavutada. Hirm Saksamaa ees ei välistanud idealismi – valmisolekut revisionismiks, kirglikku sõja jälestamist, soovi desarmeerida ja saavutada Euroopas harmoonia (...)

Üks *appeasementi* soodustav moment oli kujutus, et ideoloogilised erinevused on teisejärgulised ega takista kokkuleppele jõudmist. Blum tunnistas Saksa majandusminister Schachtile, et ta on "marksist ja juut", kuid "me ei saavuta midagi suhtudes ideoloogilistesse barjääridesse kui ületamatutesse" (...)

Loodeti, et majanduslikud ja kolooniatega seotud järeleandmised võivad meelitada Saksa mõõdukamaid

jõude, keda Schacht esindas. Saksa nõudmiste rahuldamine andnuks mõõdukatele ülekaalu natside partei fanaatikute üle ning vähendanuks agressiooniohtu. Schacht põhjendas Saksamaa vajadust kolooniate ja turgude järele augustis 1936. aastal. Blum ja Delbos järgisid püüdlult seda *punast porgandit* (...)

Huvipuudus välispoliitika vastu oli tingitud mitte apaatia, vaid informatsiooni vähesusest. Täidesaatev võim jättis avalikkuse ja parlamendi ilma võimalustest asja arutada. 1938–39. aasta võtmeküsimused olid päevakorras ajal, mil parlament oli vaheajal. Juunis 1938 kasutas Daladier dekreeedi võimu ja saatis esinduskojad puhkusele. 1938. aastal peeti välispoliitilistes küsimustes ainult kaks debatti – üldistes küsimustes veebruaris ja 4. oktoobril arutati Münchener lepingut.

(Anthony Adamthwaite. *Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe 1914–1940*. London, etc: 1995. – p. 181, 208–210.)

1. Kasutades allikaid A, B, C ja varemõpitud, korraldage dispuut teemadel:

Kas demokraatia võib agressiooni soodustada?

Milliseid vahendeid on demokraatlikel riikidel kasutada agressiooni peatamiseks?

Kas lepituspoliitika täitis oma eesmärgi?

Kas demokraatlikud riigid olid Teise maailmasõja puhkemise kaassüüdlased?

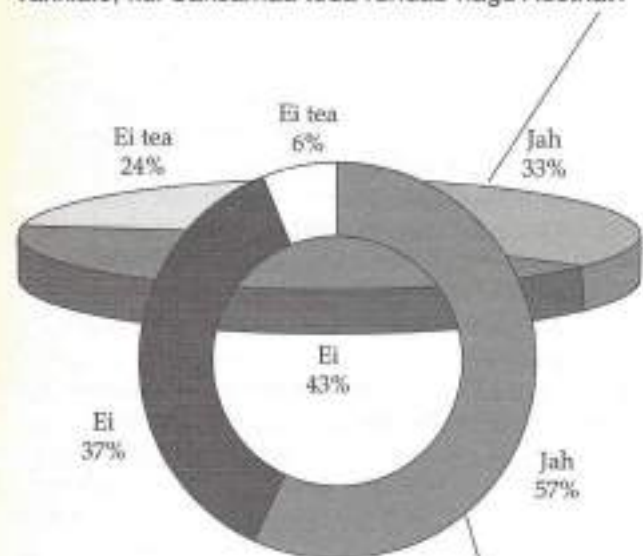
AVALIK ARVAMUS JA MÜNCHEN

A

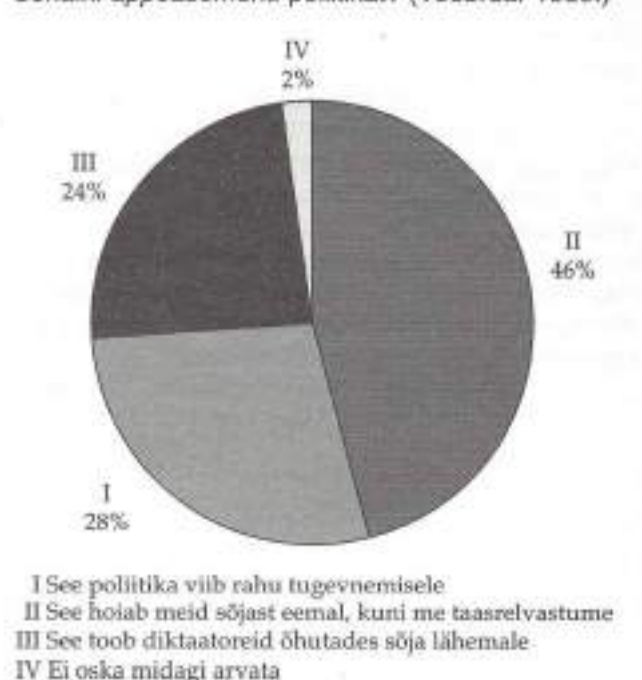
Avaliku arvamuse küsitlus Prantsusmaal ja Suurbritannias.

Kas Suurbritannia peaks lubama toetust Tšehhoslovakkiale, kui Saksamaa teda ründab nagu Austriat?

Kas Te kiidate heaks Müncheneri lepingu?

Milline lause väljendab teie arvates paremini Chamberlaini *appeasementi*-poliitikat? (Veebruar 1939.)

(Anthony Adamthwaite. *The Lost Peace. International Relations in Europe, 1918–1939*. London: 1980. – p. 215–217.)

B

Tšehhoslovakkia jagamine 1938. a 30. septembril.

Tšehhoslovakkia jagamine 1938. a oktoobris-novembris.

(Gerhart Hass. Bankrott der Münchener Politik. Illustrierte historische hefte 50. Berlin: 1988. – S. 9, 18.)

Võrrelge Prantsuse välisministri George Bonnet' avalduste muutumist septembris 1938 (allikas C). Kas see väljendas või kujundas lääneriikide avalikku arvamust? Kas see oli juba varem tehtud otsuse õigustamine või näitas vähest informeeritust? Mida pidasid Prantsusmaa ja Suurbritannia olulisemaks – avaliku arvamuse järgimist või demokraatliku riigi kaitsmist?

Korraldage näitlik kohutaprotsess lepituspoliitika pooldajate üle, kelle tegevus(etus) aitas kaasa II maailmasõja puhkemisele. Kasutades õpikut jm allikaid, koostage nii süüdistus- kui ka kaitsekõne Chamberlainile, Bonnet'le ja teistele. Mida arvavad vandemehed?

e

Prantsuse välisministri George Bonnet' suhtumisest tšehhidesse 1938. aastal.

14. septembril: "Me ei saa ohverdada 10 miljonit meest selleks, et takistada kolme ja poole miljoni sudeetlase ühinemist Reichiga."

Miks me peaksime hävitama kogu prantsuse noorsoo, et säilitada 7 miljoni tšehhi võimu 3 miljoni sakslase üle."

19. septembril: "Me ei luba Benešil juhtida 40 miljonit prantslast summa, et 7 miljonit tšehhi võiks domineerida kolme ja poole miljoni sakslase üle".

(Anthony Adamthwaite. *France and the Coming of the Second World War 1936–1939*. London: 1977. – p. 211, 215.)

D

Nii Hitler kui ka Beneš soovisid pingeid suurendada ja kriisi tekitada. Britid ja prantslased olid ühel ja samal põhjusel täpselt vastupidisel arvamusel: nad mõlemad soovisid kriisi ära hoida ning seega vältida hirmsat valikut sõja ning alandusse sattumise vahel. Kuid prantslased said oma valiku inglastele lükata. Nemad võisid rääkida vastupanust Hitlerile ning inglased oleksid toetusest keeldumise korral pidanud ka häbi enda kanda võtma (...) Hitler, Beneš ja isegi prantslased võisid oodata kriisi küpsemist kindlana, et see sunnib britte otsustama. Seetõttu pidid inglased tegutsema (...) Nad tahtsid sõda Euroopas vältida, nad tahtsid lahendust, mis oleks väga olulise enesemääramise printsiibiga enam kooskõlas kui 1919. aastal saavutatud. Tulemus oli kavatsustele täpselt vastupidine."

(Alan J. P. Taylor. *Hitler's Opportunism, Appeasement of the dictators. Crisis Diplomacy*. Edited by W. Laird Klein-Ahlbrandt. New York etc.: p. 85.)

MÜNCHENI TEHING**A**

Ajaloolased on üldiselt üksmeelel, et Adolf Hitler, Benito Mussolini ja Jaapani impeeriumi poliitilised liidrid tahtsid Teist maailmasõda või olid vähemalt valmis riskima, sest seda, mida nad ihkasid, ei olnud ilmselt võimalik kätte saada ilma sõjata. Palju vähem teatakse Stalini osa konflikti arengus. Tema ebamäärased sõnad ja tegevus sõjaeelsetel päevadel on olnud mõistatusteks (...) Avanevad arhiiviallikad tõestavad, et Stalin tahtis sõda sama palju nagu Hitler, Mussolini ja jaapanlased ning tal oli oma osa selle algamises."

(Raack. *Stalin's drive to the West 1938–1945*. Stanford: 1995. – p. 12.)

B

Järgmisel päeval, teisipäeval, 20. septembril 1938 jätkas president kohtumisi ministrite, poliitiliste parteide esindajate ja armee juhtivate ohvitseridega. Kogu päeva ootas Praha Kremli vastust kahele küsimusele, mis oli esitatud Aleksandrovskile (NSV Liidu saadik Prahast). Vastus oli äärmiselt tähtis: kas Prantsusmaa hüljatud Tšehhoslovakkia võis arvestada NSV Liidu abiga? Stalin valis vaikimise (...)

(Igor Lukes. *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*. New York, Oxford: 1996. – p. 224–225.)

e

Üsna esimestest kontaktidest Nõukogude Liiduga oli selge, et nõukogude esindajate arusaam diplomaatiast oli hoopis teistsugune kui lääne kolleegidel. Neile oli see midagi enam kui vaid rahvuslike huvide kaitsmise ja toetamise vahend, see oli relv lakkamatus sõjas kapitalismi vastu. Seepärast ei saanud diplomaatiliste läbirääkimiste eesmärgiks olla reaalne üksteisemõistmine ja kokkulepe."

(Gordon A. Craig, Alexander L. George. *Force and Stratagem. Diplomatic Problems of Our Time*. New York, Oxford: 1983. – p. 90.)

D

Stalin oli tegelikult ainuke võitja. Kõik ülejäänud kaotasid. Chamberlaini Münchenist toodud leping viis paljud kaitsitud tšehhid-slovakid, Tšehhoslovakkia juudid, sudeedisakslastest demokraadid Gestaaposse (...)

Sudeedisakslased olid toetanud Henleini liikumist isegi siis, kui see taandus natsismi sisseveokanaliks. Kuid neil oli vähe, mida tähistada (...) Niipea kui puhkes sõda, sunniti mehed Wehrmacht ja SS-i üksustesse ning saadeti võitlema Führeri eest. Nad kandsid tohutuid kaotusi, eriti 6. armees Stalingradi all nagu ka mujal II maailmasõja võitlusväljadel. 1945. aasta kevadel leidsid nad end taas vabastatud Tšehhoslovakkia jurisdiktsiooni alt (...) Neist said põgenikud, välja juuritud alalt, kus nende eelkäijad põlvkondade kaupa rahus olid elanud ja töötanud.

Ei tohi unustada, et Müncheni lepingute ohvrite seas oli ka Saksamaa. Kuigi riik oli oma Führerist vaimustuses, rõõmustas sõjaperspektiiv vaid väheseid (...) Tema võit Münchenis desarmeeris koduse opositsiooni, sest nende peamine argument – Hitler tõmbab Saksamaa sõtta – osutus valeks, vähemalt 1938. aastal (...)

Kui ta rikkus oma püha kinnitust, et Sudeedimaa on tema viimane nõudmine, olid Chamberlain ja Daladier lihtsalt sunnitud konfrontatsiooni asuma. Suurbritannia ja Prantsusmaa võisid sellist alandust, ükskõik missuguse valitsuse korral, vaid ühe korra taluda (...) Võimalik, et Müncheni tähistas Kolmanda Reichi lõpu algust.

(Igor Lukes. Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. New York, Oxford: 1996. – p. 260–261.)

□ Igor Lukes. Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. New York, Oxford: 1996.

□ Anthony Adamthwaite. France and the Coming of the Second World War 1936–1939. London: 1977.

□ Eero Medijainen. Maailm provintsionu peeglis. Tartu: 1998.

□ Alan J. P. Taylor. The Origins of the Second World War. London: 1963.

□ Winston S. Churchill. Tormihoiatus: Mälestused. Tallinn: Varrak, 1995.

1. Rollimäng.

Püüdke korraldada NSV Liidu kommunistliku partei poliitbüroo ja teiste juhtivate nõukogude riigitegelaste nõupidamine Kremli 20. septembril 1938. Milliseid lahendusi võisid pakkuda Välisasjade rahvakomissariaadi, Punaarmee ning Kominterni esindajad? Milliseid erinevaid tegevusvariante võidi kaaluda? Millistest kaalutlustest lähtuti Prahale vastust koostades?

2. Koostage tabel Müncheni lepinguga otseselt või kaudsemalt seotud riikide võitudest ja kaotustest:

RIIK	VÕIT	KAOTUS
Tšehhoslovakkia		
Saksamaa		
Prantsusmaa		
Suurbritannia		
Poola		
Ungari		
Itaalia		
NSV Liit		

EESTI JA LÄTI – KAS ETTURID SUURES POLIITIKAS?

A

Teoreetiliselt võinuks Balti riigid olla arvestatavad jõud Loode-Euroopas. Kokku suutnuks nad mobiliseerida enam kui 500 000 sõdurit. Rahu tingimustes arvestati Balti riikide armeede suuruseks kokku kuni 4 660 ohvitseri ja 58 000 sõdurit, 900 suurtükki, 100 tanki, 30 soomusautot, 9 soomusrongi, 2 rongil paiknevat suurtükkipatareid, 400 sõjalennukit, lisaks side- ja sapõõriüksused. Ühtsetesse Balti merejõudesse oleksid kuulunud 4 moodsat allveelaeva, 1 torpeedopaat, 8 miinilaeva, 8 kahuripaati, 2 allveelaevade saatelaeva, 5 hüdrograafilise teenistuse alust, 8 jäälõhkujat, 8 varustuslaeva ja teised väiksemad alused (...) Piirivalveüksustesse kuulusid 6 000 meest, politseisse 8 300, kaitseliitudesse peaaegu 200 000 meest ja naist koos vastavate jala-, ratsa-, motoriseeritud, lennuväe- ja mereüksustega (...)

Tegelikkuses suudeti relvastada siiski vaid 360 000 meest (100 000 Eestis, 130 000 Lätis ja 130 000 Leedus).

(*Edgar Anderson. The Baltic Entente 1914–1940 – Its Strength and Weakness. The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Studia Baltica Stockholmensia. Vol. 3. Stockholm, Uppsala: 1988. – p. 81–82.*)

B

Pärast aastatepikkusi vagatsevat suul peetud jutlusi Balti solidaarsusest valmistis 1934. aastal sõlmitud sõprusleping pettumuse. See polnud isegi nii mõjuv, kui 14 aastat varem Bulduris kokku seatud leping. Aja möödudes see pigem nõrgendas kui tugevdas Balti uniooni võimalusi. 1933.–34. aasta diplomaatilisest keeristormist haaras Läti – ei midagi.

(*Hugh I. Rogers. Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920–1934. Hamden: 1975. – p. 102.*)

C

Karikatuur I. Tõnissoni artikli kohta.

(*Kratt. – 1938. – 23. jaanuar.*)

D

Üksmeele ja koostöö leping Eesti, Läti ja Leedu vahel. Allakirjutatud Genfis 12. septembril 1934. aastal.

Artikkel 1.

Et ühtlustada oma rahupõudeid, kolm valitsust kohustuvad leppima kokku ühise tähtsusega välispoliitilistes küsimustes ja vastastikku teineteisele andma poliitilist ja diplomaatilist abi oma rahvusvahelistes suhetes.

Artikkel 3.

Kõrged Lepinguosalised tunnustavad erilaadsete probleemide olemasolu, mis võiksid raskendada ühtlast suhtumist endasse. Nad nõustuvad, et need probleemid moodustavad erandi käesoleva lepingu esimeses artiklis kindlaksmääratud kohustustest.

(*Eesti lepingud välisriikidega. XII. 1933–1934. Tallinn: 1935. – 102–103.*)

E

Eelnenud arutlused näitasid, et Eestil on võimalik saavutada neutraalset seisukohta nii Venemaa, Saksamaa kui ka Poola vahel, kusjuures meie samal ajal nägime, et meie lõunapoolsetel naabritel – Lätil ja Leedul – puudub selline võimalus (...)

Eestil ei ole mingeid kultuur- ega majanduspoliitilisi põhjusi, liiatigi tundmustel põhjenevaid ajendeid ligemaks seostumiseks Lätiga (...)

Lõppeks ometi peaksime ennast vabastama selle meile alati võõra kujundi suggestioonist, ja loobuma "Balti" mõttest nii enda välispoliitikas kui ka muidugi enda välispropagandas (...)

Eesti teostatav neutraliseerumispoliitika algaks paratamatult vabastumisega lõunapoolsetest kohustustest, mis meid tõmbavad melle võõrastesse vastuolukolletesse, ja võtavad Eestilt kui "Balti liidu" liikmelt lootuse erapooletuks jääda, ilma et see liit sealjuures meie olemasolu kuidagi reaalselt kindlustaks.

(*Ilmar Tõnisson. Eesti välispoliitika I–II. Akadeemia. 1937. Nr. 6. – 373, 376, 383, 394.*)

F

Inglismaa ei tahtnud võtta endale mingeid kohustusi (...) Üks iseloomulik indikaator oli Foreign Office'is 1937. aastal koostatud riikide nimekiri, kes võiksid Suurbritanniast relvi saada. Eesti oli selles nimekirjas 12., Läti 13. ja Leedu 14. kohal (esimene koht kuulus Egiptusele, teine Afganistanile ja kolmas Belgiale). See nimekiri rõhutas selgelt Briti prioriteete.

(Inesis Feldmanis, *Aivars Stranga. The Destiny of the Baltic Entente 1934–1940*. Rīga: 1994. – p. 73.)

G

13. mail (1939) kohtus Eesti välisminister K. Selter Tallinnas Briti konsuli W. H. Gallienega. Selter kinnitas talle, et parim lahendus oleks Suurbritannia, NSVL, Saksamaa ja Poola ühine garantii Eesti (ja Läti) iseseisvusele. Seltersi ettepanek (...) toetus Balti riikide rolli ülehindamisele peamiste suurriikide poliitikas. Nõukogude Liit ei tulnud suurriigina Euroopasse tagasi mitte *status quo* (Balti neutraliteedi) säilitamiseks, vaid selle *status quo* muutmiseks oma huvides.

(David M. Crowe. *The Baltic States and the Great Powers Foreign Relations, 1938–1940*. Boulder, San Francisco, Oxford: 1993. – p. 65.; 1939: *Latvia and the Year of Fateful Decisions*. Rīga: 1994. – p. 57.)

Grupitöö:

Valige neljale riigile (Soome, Eesti, Läti, Leedu) president, välisminister ja tema nõunikud. Nemad koostavad tegevuskavad 1939. aastaks ja korraldavad Balti liidu riigijuhtide nõupidamise. Soomele jääks vaatlaja ja nõuandja roll.

Milliseid arenguvõimalusi peaks ühesel nõupidamisel 1939. a aprillis arvestama? Kuivõrd säilis Balti riikide otsustus- ja manööverdusvabadus? Kuidas oma riigi huvisid kõige paremini kaitsta? Kuivõrd tuleks Balti riikide kui ühtse tervikuga arvestada? Kelle poole abi- ja toetuse saamiseks pöörduda?

SUURRIIGID JA BALTIKUM**A**

Alamkojas 31. märtsil Chamberlaini poolt antud Briti garantii Poolale tähistas kaugenemise algust Briti endisest poliitikast mitte ainult Kesk- ja Lõuna-Euroopa, vaid ka Saksamaa suhtes.

(Anita Prazmowska. *Britain, Poland and the Eastern Front, 1939*. Cambridge: 1987. – p. 56.)

B

Garantiid on kritiseeritud peamiselt põhjusel, et see andis sõja või rahu küsimuse otsustamise Suurbritannia asemel teise riigi kätte (...) Ilma Nõukogude Liidu osavõtuta ei tähendanud Lääneriikide toetus Ida-Euroopale kuigi palju. Kuid Stalin oli nüüd Saksa rünnaku eest kaitstud garanteeritud alade võõga ja ilma kohustuseta enneaegselt sekkuda. Ta võis sündmuste arengut jälgida ning oma tingimusi esitada ning võtta endale vähemalt parim pakkumine.

(Christopher Thorne. *Continuing Appeasement. Appeasement of the dictators. Crisis Diplomacy*. Edited by W. Laird Kleine-Ahlbrandt. New York etc.: – p. 94–95.)

e

Chamberlain ulatas trumbid Stalinile ja see andis Moskvale võimaluse mängida kolmepoolsetel läbirääkimistel esimest viulit ja dikteerida tingimusi Londonile ja Parisile. Suurbritannia ja Prantsusmaa väljavahetel välispoliitilistes küsimustes manööverdada olid äärmiselt piiratud. Need kaks riiki kaotasid kogu oma mõju. Suurbritannia ja Prantsusmaa ei suutnud enam Saksamaad ohjeldada ega võita. London ja Paris ei suutnud ka Nõukogude Liitu tõmmata Saksamaa-vastasesse rindesse.

(The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. *Documents and Materials*. Rīga: 1995. – p. 28.)

D**NSV Liidu valitsuse noot Eesti valitsusele. 28. märts 1939:**

Käesolev avaldus tehakse siira heatahtlikkuse vaimus eesti rahvale, et tugevdada tema julgeolekutunnet ja veendumust selles, et Nõukogude Liit on valmis vajaduse korral tegelikult tõendama oma huvi Eesti Vabariigi iseseisva riikliku olemasolu ja poliitilise ning majandusliku sõltumatus säilitamise vastu, samuti selles, et Nõukogude Liit ei saa jääda osavõtmatuks pealtvaatajaks, kui tehakse avalikku või varjatud katset hävitada see iseseisvus ja sõltumatus.

(Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. *Dokumente ja materjale*. Tallinn: Perioodika, 1989. – lk. 17.)

e

Briti diplomaadid kasutasid kõnelustel Balti riikide saadikutega strateegiat, mis illustreeris Londoni soovi säilitada teatud Briti imidžiga seotud müüte. Eriti muretseti ühe illusiooni pärast, mida levitati sõdadevahelisel perioodil hoolikalt. See oli kujutus Suurbritanniast kui väikeriikide omakasupüüdmatus toetajast. Tegelikult huvitasid Euroopa väikeriikide elulised vajadused brite vähe.

(1939: *Latvia and the Year of Fateful Decisions*. Rīga: 1994. – p. 67.)

F

Kui Bonnet küsis minu isiklikku arvamust nõukogude vastuse kohta, formuleerisin selle järgnevalt: On selge, et Nõukogude valitsus otsib kindlasti Prantsuse ja Briti heakskiitu sissetungiks Balti riikide territooriumile isegi vastu nende endi tahtmist.

(*Papers and Memoirs of Juliusz Lukasiewicz, Ambassador of Poland*. New York, London: 1970. – p. 236.) Juliusz Lukasiewicz oli aastatel 1936–1939 Poola suursaadik Prantsusmaal.

G

Mitte ainult Läti, vaid ka Eesti ja Soome suhtusid Molotovi tungivasse nõudmisse anda Balti riikidele kolmepoolne garantii kui neile kõlvasse surmakella. Kõik kolm riiki nägid garantides ettekäänat Baltikumi okupeerimiseks (...)

Venemaa (NSVL) polnud tegelikult huvitatud vastastikuse abistamise pakti allakirjutamisest Inglismaa ja Prantsusmaaga. See, mida ta tegelikult ootas, oli Saksamaa-poolne initsiatiiv. Nii polnud vaja teha muud, kui kasutada venitamistaktikat, esitades uusi tähtaegu ja tingimusi (...) Kogu küsimus sõltus Moskvast, aga Kremli ei olnud huvitatud muudest "garantidest" peale tagatud õiguse okupeerida Balti riigid talie sobival hetkel.

(1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994. – p. 68–69, 71.)

H

Suurbritannia ja Prantsusmaa kinnitasid 17. juulil, et nad on valmis Balti riikidele pakkuma garantisid nii otsese kui ka kaudse agressiooni vastu. Lääneriigid aga ei nõustunud Moskva pakutud kaudse agressiooni definitsiooniga, mis oleks allakirjutatuile (eriti Nõukogude Liidule) võimaldanud sekkuda nende riikide siseasjadesse, kasutades ettekäändena näiteks valitsuse vahetumist.

(The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. Riga: 1995. – p. 29.)

I**Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungi lepingu salajane lisaprotokoll**

Moskvas, 23. augustil 1939.

Saksamaa ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahelise mittekallaletungilepingu allakirjutamise puhul arutasid mõlema poole allakirjutanud täievoollised esindajad rangelt konfidentsiaalsel kõnelustel mõlema poole huvifääride piiritlemist Ida-Euroopas. Need läbirääkimised viisid järgneva tulemuseni:

1. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Balti riikidele (Soome, Eesti, Läti, Leedu) kuuluvatel aladel tähistab Leedu põhjapiir ühtlasi Saksamaa ja NSV-i huvifääride piiri. Sellega seoses tunnustavad mõlemad pooled Leedu huvisid Viiniuse piirkonnas.

2. Territoriaal-poliitilise ümberkorralduse puhul Poola riigile kuuluvatel aladel piiritletakse Saksamaa ja NSV-i huvifääride ligikaudne piir jõgede Narew, Wisla ja San joonele.

Küsimust, kas mõlema poole huvidele vastab sõltumatu Poola riigi säilitamine ja millised peaksid olema selle riigi piirid, saab lõplikult selgitada ainult edasise poliitilise arengu käigus.

Igal juhul lahendavad mõlemad valitsused selle küsimuse sõbraliku kokkuleppe teel.

3. Kagu-Euroopa osas rõhutab Nõukogude pool oma huve Bessaraabias. Saksa pool deklareerib poliitilise huvi täielikku puudumist selles piirkonnas.

4. Mõlemad pooled peavad käesolevat protokolli rangelt saladuses.

(Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989. – p. 93; Heiki Lindpere. MRP: raske ülestunnistus. Tallinn: Olion, 1991. – p. 67.)

1. Jagunege kahte rühma ja püüdke allikatele toetudes argumenteeritult kaitsta üht seisukohta kahest alljärgnevast vastandlikust arvamusest:

- 1) Suurbritannia ja Prantsusmaa garantiide andmine Poola, Rumeenia ja Kreeka iseseisvusele märtsis-aprillis 1939 oli taktikaline viga. – Suurbritannia ja Prantsusmaa said lõpuks üle oma lepituspoliitikast ning tegid esimese arvestatava sammu agressori peatamiseks.
- 2) Balti riigid osutusid 1939. aasta läbirääkimistel abituteks etturiteks. – Balti riikide poliitiline ja sõjaline juhtkond tegi mitmeid valesid otsuseid ning samme, mis viisid iseseisvuse kaotamiseni.
- 3) Molotov–Ribbentropi pakt tähendas Ida-Euroopa lõpu ja II maailmasõja algust. – Balti riikidele oli pakt parim lahendus, sest vastasel korral oleks nad N Liidule antud Lääneriikide nõusolekul ja heakskiidul.

3. Kirjutage Eesti Vabariigi presidendi nõunikuna seletuskiri teemal:

Euroopa arengu määrasid 1920.–30. aastatel ära diktatuuririigid, mitte demokraatlikud riigid.

▣ Inesis Feldmanis, Aivars Straņa. The Destiny of the Baltic Entente 1934–1940. Riga: 1994.

▣ 1939: Latvia and the Year of Fateful Decisions. Riga: 1994.

▣ Heiki Lindpere. MRP: raske ülestunnistus. Tallinn: Olion, 1991.

▣ Molotov–Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn: Perioodika, 1989.

▣ The Occupation and Annexation of Latvia 1939–1940. Documents and Materials. Riga: 1995.

II.

Elu ilma

valikuteta : Läti ja Eesti

NSV

Liidu

koosseisus

AEG ILMA VALIKUTETA: LÄTI JA EESTI NSV LIIDU KOOSSEISUS

SISSEJUHATUS

Te avate õpetajakäsiraamatu "Tagasivaade minevikku – erinevad vaatenurgad" teise osa "Aeg ilma valikuteta".

Balti riikide poliitilistes süsteemides toimunud muutused totalitarismist demokraatiasse üleminekul nõuavad ka kooli ajalooõpetusele temaatiliselt ja meetodiliselt uut lähenemist. Nii maailma kui ka Balti rahvaste ajaloolise arengu protsessid vajavad uut seletust.

Viimastel aastatel on Balti riikides välja antud palju ajalooõpikuid, need on täienenud peatükkidega, mis esitavad nõukogude ajal maha vaikitud või teadlikult moonutatud fakte ja sündmusi. Koostatakse allikmaterjalide kogusid ja abivahendeid aktiivsete õppemeetodite kirjeldustega, kuid pole materjale, mis aitaksid õpetajal neid meetodeid konkreetse temaatikaga seostatult praktikas- se viia.

Töörühma eesmärk pole olnud Baltimaade sotsialismiperioodi teadusliku uurimuse koostamine, vaid võimalike meetodiliste võtete pakkumine nende küsimuste õpetamiseks.

Õpetaja käsiraamatus pole autoriteksti, selles leidub nii hästi tuntud kui ka seni vähe kasutatud aja- looallikaid.

Lähiminevikku õpetades satume silmitsi mitme probleemiga.

- Palju on materjali, mida pole seletatud ega analüüsitud. Teadlased on alustanud uurimusi alles hiljuti, on ilmunud esimesed publikatsioonid.

- Sellel ajal elanud inimeste subjektiivne hinnang ja emotsionaalne suhtumine.

- Paljusid sündmusi, isiksusi hinnatakse vastuoluliselt. Paljusid selle perioodi probleeme pole ühiskonnas läbi arutatud ega hinnatud.

- Õpilastele on see aeg sama võõras ja mõistetamatu kui mis tahes muud minevikusündmused, kuid nende seisukohti võivad mõjutada omaste arvamused ja suhtumised.

Et õpilast sihipäraselt tänaseks ja homseks eluks ette valmistada, tuleb ajaloo õpetamisel arendada õpilaste kriitilist ja analüütilist mõtlemist, kujunda- da võrdlemis- ja sisseelamisoskust ning mis kõige olulisem – püüelda demokraatliku ühiskonna väärtuste omaksvõtmise poole.

Kas lähiminevik oli aeg ilma valikuteta? Milline on selle aja koht ja tähendus meie ajaloos? Kuidas see meid veel praegugi mõjutab?

Julgustagu see käsiraamat teid diskuteerima, oma arvamusi ja ideid esitama!

Teema	Põhiküsimused	Tegevused	Materjalid	Teadmiste kontroll
Sissejuhatav teema: sotsialismisüsteem ja selle kokkuvõrremine	NSV Liidu häving, Balti riikide okupeerimine. NSV Liit ja Ida-Euroopa: kas liitlased?	Töö allikatega, plakat (kaardid), diskussioon	Nõuandelehed, töölehed, kaardid, ajajoon	Analüütiline artikkel päevalehele
Igapäevaelu	Inimeste elutingimused linnas ja maal. Kas argielu oli sotsialismiajal privaatne?	Töö allikatega, rühmatöö	Nõuandelehed, töölehed, allikad, rühmatöö tulemuste esitamise kava, ajajoonele paigutatavad pildid	Arutelu
Majanduselu	Kuidas muutus majanduselu? Milline oli töö koht ja osa? Miks oli tööl kaksipidine iseloom?	Paaristöö, töö allikatega, küsitlus	Allikad, kaart, fotod, karikatuurid, statistika, küsimustik	Töölehe hindamine
Politiiseeritud elu	Kommunistlik partei, ideoloogia, nomenklatuur – režiimi kolm alustala. Poliitiline elu – kas tegelik osalemine või fiktsioon?	Rühmatöö	Kaart, skeemid, pildid, ajajoon	Rühmatöö esitus
Rahvuslik ja internatsionaalne	Nõukogude rahvuspoliitika mõju Balti ühiskonnale	Individaalne töö, diskussioon, töö stereotüüpidega	Töölehed, faktidelehed, diagrammid, skeemid, tabelid	Arutelu, töölehe hindamine
Kultuur	Kas oli võimalik režiimi mõju vältida?	Projektimeetod, ajurünnak, töö allikatega	Mõistete seletused, pildid, allikad, nõuandelehed	Projektide esitus
Haridus	Millised olid haridussüsteemi võimalused ja piirangud?	Intervjuu, rühmatöö	Allikad, nõuandelehed, küsimustikud	Intervjuude kokkuvõte, näitus, ülevaatekirjutis
Vastupanu, koostöö või leppimine?	Koostööd teha, vastupanu osutada või ehk lihtsalt elada? Millised olid vastupanu vormid? Miks tegid elanikud koostööd okupatsioonirežiimiga? Kas oli muid valikuid?	Rühmatöö, diskussioon	Nõuandelehed, allikad, ajajoon	Lõpudiskussioon, arvestus
Nõukogude aja pärand	Milliseid nõukogude aja tagajärgi näeme tänapäeva Balti riikides? Miks on nõukogude režiimi mõju nii püsiv?	Seminar, töö ajalooühpothesidega	Nõuandelehed	Arutelu

SISSEJUHATAV TEEMA: SOTSIALISMISÜSTEEM JA SELLE KOKKUVARISEMINE

Teema omandamist tuleks alustada mitmesuguste ajalooallikatega tutvumisest, et diskussiooniks ette valmistada. Õpilastele võib pakkuda soovitusi tööks kirjallike ajalooallikate, kaartide, plattide ja plakatitega.

NÕUANDEID ÕPILASELE

1. Diskussiooni puhul järgige kolme reeglit:

- a) **diskuteerige, et õppida!** Õppimine on võidust tähtsam. Diskussioon on mõeldud kaasaegses demokraatlikus ühiskonnas vajalike oskuste omandamiseks;
- b) **olge ausad!** Tõde otsides peab diskussioonis osaleja olema aus argumentide, tõestuste kasutamisel ja küsimustele vastates;
- c) **olge väarikad!** Diskuteeritakse ideede, mitte isikute üle. Ei tohi halvustada isikut vaid seepärast, et ta ei ole teiega ühel arvamusel.

2. Diskussiooni ajal peab järgima kokkulepitud korda.

See tähendab, et igal osavõtjal peab olema võimalus rääkida, küsimusi esitada ja argumente ette valmistada. Kõnelejad jagunevad jaatajateks (edaspidi J1, J2, J3) ja eitajateks (edaspidi E1, E2, E3).

Diskussioon võiks ajaliselt olla kavandatud järgmiselt.

Kõneleja	Aeg	Vorm
J1	6 min	Tutvustab teemat, defineerib ja seletab põhimõisted, esitab teema analüüsi, selgitab kogu rühma argumente
E3	3 min	E3 küsitseb J1, püüdes kummutada J1 argumente
E1	6 min	Aktsepteerib J1 argumenti, kui eeldused pole täiesti väärad
J3 ja E1	3 min	J3 küsitseb E1
J2	5 min	Kummutab kõik E1 argumentid, tugevdab jaatavat seisukohta ja esitab vastavaid tõendeid
E1 ja J2	3 min	E1 küsitseb J2
E2	5 min	Kummutab J1 ja J2 argumentid. Tugevdab eitavat seisukohta ja esitab vastavaid tõendeid.
J1 ja E2	3 min	J1 küsitseb E2
J3	5 min	Kummutab eitavaid argumente ja tõendeid, näitab neis sisalduvaid vastuolusid, kinnitades ja tõestades jaatavat poolt.
E3	5 min	Kummutab jaatavaid argumente ja tõendeid, toob välja neis sisalduvad vastuolud, kinnitades ja tõestades eitavat poolt.

3. **Need, kes ei diskuteeri**, jälgivad diskussiooni tähelepanelikult ja märgivad tabelisse mõlema poole argumentid. Vasakule poole kirjutatakse jaatava, paremale – eitava poole argumentid.

3. **Tunnis võib kasutada ka üksikuid diskussioonialemente** – esinemist, küsimustele vastamist, argumentide süsteemi rajamist.

4. **Valides ja sõnastades diskussiooniteemat**, peab silmas pidama, et

- püstitatakse probleem, mis tekitab huvi diskussiooni vastu;
- kummalgi poolel oleks ühepalju asjakohaseid põhjendatud argumente;
- teema oleks selge, arusaadav;
- teema oleks õpilastele jõukohane.

DISKUSSIOON

AJALOOTUNDIDES

1. Diskussioonis täiustatakse ja arendatakse järgmisi oskusi:

- * **kriitilise mõtlemise oskus**
Kriitiline mõtlemine on mõtete ja ideede sõnastamise, selgitamise ja põhjendamise protsess. See annab võimaluse süveneda diskuteeritavasse küsimusse ja esitada selgeid, põhjendatud, läbimõeldud argumente;

- * **materjali süstematiseerimise (korrastamise) oskus**

Diskussiooni puhul on oluline esinemiseks argumentide süstematiseerimine (korrastamine);

- * **kuulamis- ja märkmete tegemise oskus**

Diskussiooni puhul on kuulamisoskus oluline seepärast, et kuulmata või mõistmata opo-nendi argumenti, pole võimalik seda edukalt kummutada.

2. **Õpilased saavad diferentseeritud ülesanded**

- * Diskussioonis osaleb kaks meeskonda, kummaski kolm osavõtjat.

- * Ülejäänud õpilased panevad kirja mõlema poole argumentid.

- * Diskussiooni järel arutavad kõik argumentide tähtsust, osalejate oskust selgelt ja veenvalt oma seisukohta kaitsta, vastaspoole küsimustele vastata.

TEEMA EESMÄRGID

- Mõista, miks ja kuidas haarati Balti riigid NSV Liitu.
- Mõista, miks ja kuidas sattusid Ida-Euroopa riigid NSV Liidu mõju alla, millised olid peamised vastuolud NSV Liidu ja Ida-Euroopa riikide vahel.
- Mõista NSV Liidu kokkuvarisemise põhjusi.
- Arendada erinevate ajalooallikatega töötamise oskusi ja vilumusi.
- Arendada probleemide mõistmise ja hindamise oskust, argumenteerimisoskust.
- Omandada diskussioonioskust.

1. Iseloomustage plakati!

- Kas see on äri-, poliitiline, informeeriv või kultuurisündmusele pühendatud plakat?
- Kus see plakat on valmistatud? (Seda on võimalik välja selgitada või järeldada.)
- Millal on see plakat tehtud? Uurige ja analüüsige plakati tolle aja poliitiliste või teiste sündmuste kontekstis!
- Püüdke mõista pealkirjade mõtet või tähendust!
- Pöörake tähelepanu plakati formaadile! Pidage meeles, et plakati mõõtmed, mis suudavad inimesi psühholoogiliselt mõjutada, võivad olla ka propagandavahendiks!
- Võimalusel iseloomustage plakatil kasutatud värve ja nende tähendust!

2. Analüüsige plakati!

- Kas plakat on realistlik, stiliseeritud, kasutatakse fotosid vm?
- Mida väljendavad plakati tegelased (sümbolid), milline on nende näoilme, millised on kujutatud poosid?
- Kuidas on plakati tegelased või sümbolid paigutatud?
- Analüüsige plakati teksti (harilikult tekst täpsustab plakat sõnumit), hinnake selle mõju!

3. Andke plakatile hinnang!

- Mis eesmärgil on plakat loodud?
- Kas see on mõistetav otse või allteksti kaudu?
- Kes on selle tellinud?
- Milline on plakati mõju?

Võimalikud diskussiooniteemad

- Baltimaade okupeerimine oli möödapääsmatu.
- Baltimaade okupeerimist soodustasid autoritaarsed režiimid, mis tekkisid 30. aastatel.
- Balti riikide okupeerimist soodustasid nende riikide juhid ise.
- M. Gorbatšov on süüdi NSV Liidu lagunemises.
- Majanduslik allakäik oli NSV Liidu lagunemise peapõhjus.

SOVETISEERIMINE –

nõukogude riigivõimude omaste jootide ja tegutsemismeetodite (tihti vägivaldne) levitamine NSV Liidust sõltuvates riikides.

OKUPATSIOON – teise riigi territooriumi või selle osa vägivaldne hõivamine, hõivamine kõrgema riigivõimu teostamiseks.

ANNEKSIOON – teatavale riigile kuuluva territooriumi või selle osa vägivaldne hõivamine ja oma territooriumiga liitmine teise riigi poolt, näiteks Abrene (Lätimaa) ja Petseri (Eestimaa) maakonna liitmine Venemaaga 1944. aastal.

INKORPORATSIOON – oma koosseisu liitmine tavalikult mõne maomandi, ettevõtte liitmine teise riigi territooriumi osa liitmine teise riigi koosseisu, näiteks Läti, Leedu ja Eesti liitmine NSV Liidu koosseisu 1940. aastal.

"KÜLM SODA" – sõjajärgne ajajärk riikidevahelistes suhetes, mida iseloomustavad vastuolud LISA (NATO) ja NSV Liidu (Varsavi lepingu) riikide vahel, millele on iseloomulik ideoloogiline võitlus, propaganda, spionaaž, relvastamine, sõjased liidud.

DOKTRIIN – õpetus, teaduslike, filosoofiliste või poliitiliste vaadete süsteem, juhtiv printsiip teoorias või poliitikas. Näiteks Brežnevi doktriin nägi ette NSV Liidu sekkumise Ida-Euroopa riikide ellu, kui seal tekib kommunistivastane oht.

PERESTROIKA – majandussüsteemi muudatused NSV Liidus alates 1987. aastast. Majandusellu kavandati mõned turumajanduse jooned (isemajandamine, ettevõtete suurem iseseisvus, erasektori piiratud areng koöperatiivide kujul, talumajandite kujunemine maal).

GLASNOST – avalikustamispoliitika NSV Liidus, mis lubas vaba dialoogi, isegi NSV Liidu poliitika kritiseerimist.

"PRAHA KEVAD" – 1968. a sündmused Tšehhoslovakkias, kui reformikommunistid A. Dubčekiga otsustas üritasid režiimi liberaliseerida.

SOLIDAARSUS – 1980. a Poolas moodustunud esimene sõltumatu ametühing Ida-Euroopas. Selle juhiks oli Lech Wałęsa.

"LAULEV REVOLUTSIOON" – revolutsiooniliste muudatuste periood Balti riikides 80. aastate lõpul ja 90. aastate alguses.

SAMETREVOLUTSIOON – revolutsiooniliste muudatuste periood mõnedes Ida-Euroopa riikides 80. aastate lõpul (Ungaris, Tšehhoslovakkias).

OKUPATSIOON BALTI RIIKIDES

A**Väljavõte Saksamaa ja NSV Liidu 1939. a 23. augusti mittekallaletungilepingu täiendavast salaprotokollist.**

Saksamaa ja Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vahelise mittekallaletungilepingu allakirjutamise puhul arutasid mõlema poole allakirjutanud täievolilised esindajad rangelt konfidentsiaalsetel kõnelustel mõlema poole huvifääride piiritlemist Ida-Euroopas.

Need läbirääkimised viisid järgneva tulemuseni:

1. Territoriaal-poliitiliste ümberkorralduste puhul Balti riikidele (Soome, Eesti, Läti, Leedu) kuuluvatel aladel tähistab Leedu põhjapiir ühtlasi Saksamaa ja NSV L-i huvifääride piiri.* (...)

Saksamaa
valitsuse nimel
J. von Ribbentrop

NSV Liidu valitsuse
volitusel
V. Molotov

(Molotov-Ribbentropi paktist baaside lepinguni: Dokumente ja materjale. – Tallinn, 1989. – lk. 93.)

*Leedu sattus NSV Liidu huvifääri koostöös NSV Liidu ja Saksamaa sõprus- ja piiridepinguga 1939. a 28. septembrist.

B**Väljavõte 1939. aasta 5. oktoobri Läti ja Nõukogude Liidu vastastikuse abi paktist.**

(...) Läti Vabariik annab Nõukogude Liidule õiguse NSV Liidu julgeoleku kindlustamise ja enda iseseisvuse tugevdamise eesmärgil sobiva hinnaga rendile võtta Liepāja ja Ventspils linnades mere-sõjalaevastiku baase ja mõningaid lennuvälju lennuväele. Baaside ja lennuväljade täpsed asukohad ja piirid määratakse kindlaks ning eraldatakse vastastikusel kokkuleppel.

Irbeni väina kaitseks on Nõukogude Liidul õigus samadel tingimustel rajada rannasuurtükiväe baas Ventspils ja Pitragši vahelisel rannikul.

Mereväebaaside, lennuväljade ja rannasuurtükiväe baasi kaitseks on NSV Liidul õigus pidada omal kulul baaside ja lennuväljade jaoks eraldatud piirkondades rangelt piiratud hulgal relvastatud Nõukogude maa- ja õhujõude, mille maksimaalne arv määratakse erileppega.*

V. Munters

V. Molotov

(Latvijas okupācija un aneksija, 1939–1940: Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995. – lk. 118–120.)

*Paktile lisatud konfidentsiaalses protokollis määrati garnisonide suuruseks 25 tuhat inimest.

Samasugused lepingud sõlmiti ka Eesti ja Leeduga. 1939. a 28. septembri NSV Liidu ja Eesti vastastikuse abi pakt nägi ette sõjaväebaaside ja lennuväljade asutamise Saaremaale, Hiiumaale ja Paldiskisse ning sinna 25 000 nõukogude sõduri paigutamise. NSV Liidu leping Leeduga Vilniuse ja Vilniuse maakonna üleandmisest Leedule ja vastastikusest abist nägi ette Vilniuse linna ja Vilniuse maakonna ülemineku Leedu koosseisu ja sõjaväebaaside asutamise 20 000 nõukogude sõdurile.

(Подпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939–август 1940. – Москва, 1990. – lk. 62, 92–93.)

C**Väljavõte NSV Liidu valitsuse 16. juuni ultimaatumist Läti valitsusele***

(...) NSV Liidu valitsus peab täiesti edasilükkamatuks ja hädavajalikuks järgmist:

1) moodustada Lätis viivitamatult selline valitsus, kes oleks võimeline ja valmis kindlustama NSV Liidu ja Läti vastastikuse abi pakti ausa elluviimise;

2) kindlustada otsekohe Nõukogude sõjaväeosade vaba sissepääs Läti territooriumile, et paigutada need Läti tähtsamatesse keskustesse sellisel arvul, millest piisab NSV Liidu ja Läti vastastikuse abi pakti elluviimise võimaluste kindlustamiseks ja võimalike provokatsioonide ärahoidmiseks Nõukogude garnisoni suhtes Lätis.

(...)

Nõukogude valitsus ootab Läti valitsuse vastust 16. juunil kuni kella 11-ni öösel. Kui antud tähtajaks Läti valitsuselt vastust ei saada, loetakse seda nimetatud NSV Liidu nõudmistest keeldumiseks.

(Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. – Rīga, 1999. – lk. 75.)

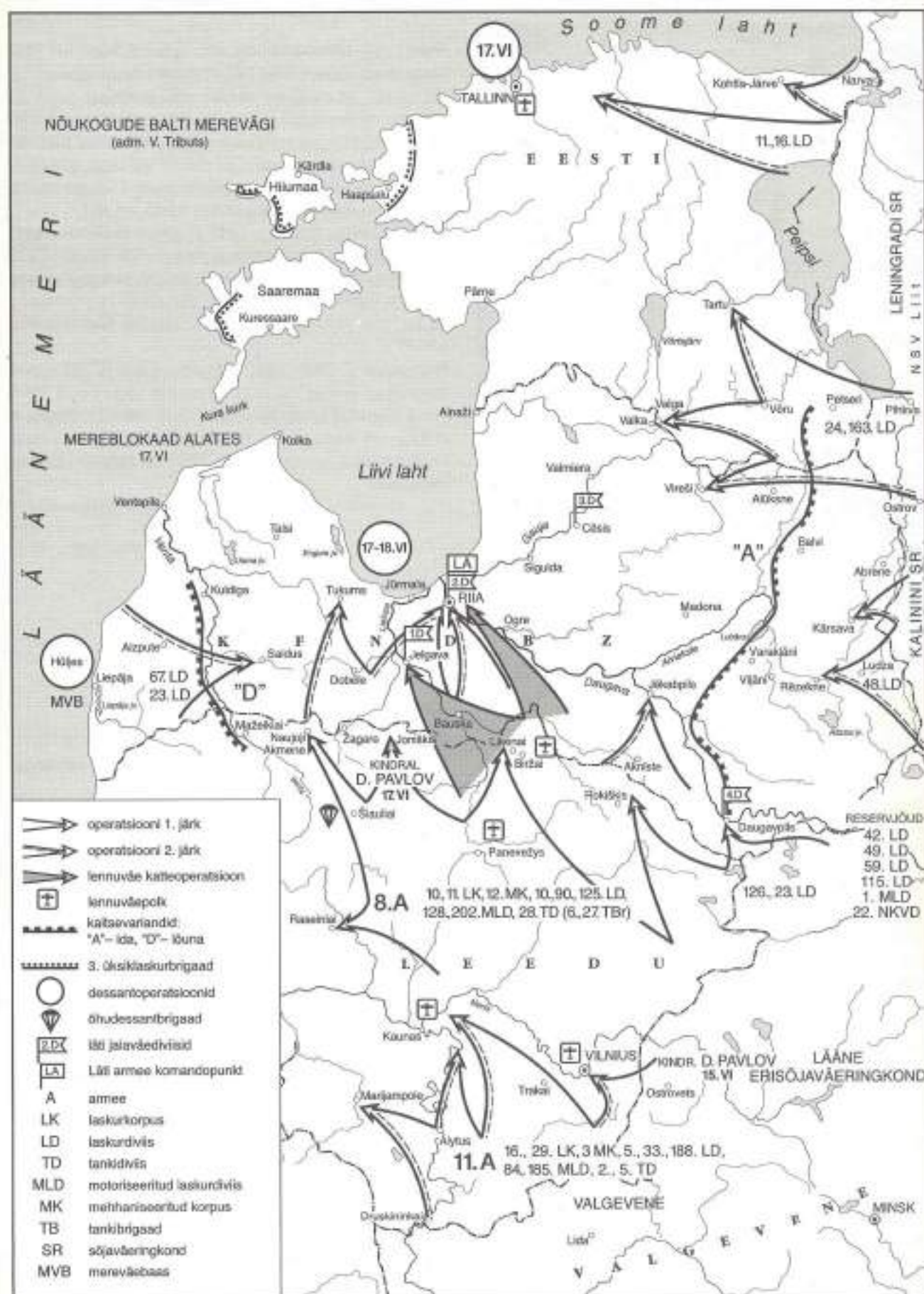
* Samalaadse sisuga noodi esitas NSV Liit 1940. a 14. juunil Leedule ja 16. juunil Eestile.

17. juuni õhtuks olid kõik kolm Balti riiki okupeeritud. Ainus vahe oli selles, et Leedu president A. Smetona, kes oli pooldanud sõjalist vastupanu, lahkus riigist, nähes olukorra lootusetust. Eesti president K. Päts ja Läti president K. Ulmanis jäid ajutiseks oma ametikohtadele ja olid sunnitud Moskva käske täitma.

D**Nõukogude armee vägede sisseviimine Balti riikidesse 1940. a juunis.**

(A. Pietersons. 1940. gada jünija bija dots uzdevums: ieņemt Baltiju! // Neatkarīgā Cīņa. – 1991. – 1. jūni.)

e

Plakat Lätimaa Kommunistliku Partei häälekandjast "Čiņa" (1940. – 28. juuni). (Pealkiri loosungil: Maha fašism!)

f

USA riigisekretäri asetäitja S. Wellsi 1940. a 23. juuli teadaanne Balti riikide okupeerimisest.

Vimastel päevadel on üks kolme Balti väikeriigi – Eesti, Läti ja Leedu – võimsamaid naabreid kaudseid teid pidi valitud eesmärgile jõudmas, et hävitada nende riikide poliitiline ja territoriaalne iseseisvus.

Sellest päevast saadik, kui nende vabariikide rahvad saavutasid esmakordselt oma iseseisvuse ja demokraatliku riigikorra, on Ühendriikide rahvas sügava ja heatahtliku huviga jälginud nende iseseisvuse imetlusväärset edenemist.

Kogu maailmale on meie valitsuse poliitika teada. Ühendriikide rahvas mõistab hukka igasuguse vägivalda, nii selle väevõimuga teostamise kui ka vägivalda kasutamise ähvardamise. Samuti mõistab ta hukka iga kui tahes võimsa riigi sekkumise teise suveräänse riigi siseasjadesse, olgu see riik nii nõrk kui tahes. (...)

(Latvijas okupācija un aneksija. – Rīga, 1995. – lk. 553–554.)

g

Katkend USA presidendi F. D. Roosevelti ja NSV Liidu valitsusejuhi J. Stalini kõnelusest Teherani konverentsil 1943. a 1. detsembril.

Roosevelt: Ühendriikides võib tekkida küsimus Balti vabariikide liitamisest Nõukogude Liidu koosseisu ja ma oletan, et maailma ühiskondlik arvamus peab vajalikuks, et kunagi tulevikus avaldatakse mingil kujul nende vabariikide rahvaste seisukoht selles küsimuses. (...) Minul isiklikult pole mingit kahtlust, et nende riikide rahvad hääletavad Nõukogude Liiduga liitumise poolt sama üksmeelselt kui 1940. aastal.

Stalin: Leedul, Eestil ja Lätil ei olnud enne revolutsiooni Venemaa koosseisus autonoomiat. Tsaar oli toorkord Ühendriikide ja Inglismaa liitlane ja keegi ei püstitanud tollal nende riikide Venemaa koosseisust lahkumise küsimust. Miks esitatakse see küsimus nüüd?

Roosevelt: (...) Ma tean, et Leedu, Eesti ja Läti olid nii minevikus kui ka hiljuti Nõukogude Liidu osad ja kui vene sõjavägi tuleb jälle nendesse vabariikidesse, ei hakka ma sellepärast Nõukogude Liiduga sõdima. Kuid avalik arvamus võib nõuda seal rahvahääletuse toimumist.

(D. Bleiere. Latvija, Lietuva un Igaunija PSRS sastāvā // Pasaules vēsture III. 13. nodaļa: Hrestomācija. – Rīga, 1999. – lk. 4.)

h

Uldis Ģērmanis [pagulasajaloolane, 1915–1997] loetleb veel järgmisi Ulmanise ja Läti valitsuse tegevuse võimalikke põhjusi.

- 1) Poola sõjaline lüüasaamine kui lootusetu vastuhaaku näide.
- 2) Lääneriikide abi puudumine.
- 3) Moskva lubadus, et riigi sisepoliitilist olukorda ei muudeta.
- 4) Usk rahvusvaheliste kokkulepetesse: Läti oli Rahvasteliidu liikmena selle põhimõtteid alati au sees hoidnud.
- 5) Saksa-Vene pakt välistas Saksamaa vahelesegamise.
- 6) Rahvas hoidis enam venelaste kui sakslaste poole.
- 7) Võib oletada, et Ulmanis ise ei olnudki nii kindel reklaamitud "rahvuslikus ühtsuses" ja kartis, et tema vastased võivad seda kuritarvitada.

Sellele loetelule võib veel lisada Ulmanise oletatava lootuse, et venelastega kokku leppides ja võibolla mõnda aega NSV Liidule alludes õnnestub Lätl sõjast välja tulla oma positsiooni ning Läti riiklikku iseseisvust kaotamata.

(A. Balodis. Baltijas valstis II pasaules kara priekšvakars. – Stockholm, 1990. – lk. 64–65.)

Riia töölised teel Rahva Seimi valimistele
1940. a 14. juulil.
(E. Žagars. Sociālistiskie pārvēidojumi Latvijā.
1940–1941. – Riia,
1975. – lk. 160.)

I
14.–15. juuli valimistel hääletas "tööraha" kandidaatide poolt Leedus 99,2%, Lätis – 97,6% ja Eestis – 92,9% valijaist. (...) Valimiste tulemusi võltsiti kõigil tasemetel. (...) TASS [nõukogude ametlik teadeteagentuur] avaldas valimiste tulemused kogemata 12 tundi enne valimisjaoskondade sulgemist. (...) Valimistele järgnesid mittingud, kus kommunistid nõudsid Leedu, Läti ja Eesti liitmist NSV Liiduga.

(A. Balodis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Riia,
1991. – lk. 285.)

K
Peab eriti rõhutama kahte asja. Esiteks, Läti tegevuse määras ainult meeleheitlik ellujäämistung. Teiseks, Läti oleks võinud teha mida tahes, iseseisvust säilitada oli tegelikult võimatu. (...) Baltimaade okupeerimise ettevalmistamist alustati Leedu ähvardamise ja šantažeerimisega, mis vältas kolm nädalat. (...) Balti riigid läksid oma viimsele tunnile vastu nagu ikka igaüks omaette. Balti Antant oli illusate sõnadega kaetud paber, millele oleks õigem olnud mitte alla kirjutada, sest julgeolekut see ei lisanud.

(A. Stranga. Valsts bojāeja 1939–1940 // Sestdiena. –
1999. – 7. aug.)

J
Läti Rahva Seimi delegatsioon 1940. a 13. augustil Riias naasmas NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgult Kremli, kus Läti, Leedu ja Eesti "võeti vastu" NSV Liitu.

(Aipõta. – 1940. – 23. aug.)

L

1940. a 14.–15. juulil valitud uus parlament otsustas oma esimesel istungil nimetada Läti Vabariigi Läti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks. Edasi otsustasid rahvasaadikud paluda Nõukogude Liitu, et see võtaks Läti oma koosseisu. Rahvusvahelise õiguse seisukohalt on võimalik seda saatuslikku otsust tõlgendada kahte moodi:

a) Läti parlament tegutses N Liidu agendil ehk instrumendina, täites selle riigi ülesannet ja tegutsedes tema huvides. Selline väide peegeldab tolleaegset tegelikku olukorda. Nõukogude võimumehed aga eitavad nii tookord kui ka hiljem täielikult sellise tõlgenduse võimalust. NSV Liidu õigusjärglane, Vene Föderatsioon, jagab sama seisukohta.

b) Kuigi parlament (Seim) tegutses Läti riigi organina, peab siiski mõnma, et ta ei väljendanud Läti rahva vaba tahtet. See tuleneb *prima facie* (esimesel pilgul vaadatuna) mitmest asjaolust:

☑ parlament võttis otsuse vastu ilma läbirääkimisteta, ühel istungjärgul, ühehäälselt, jättes seega mulje, et ühendamise küsimus oli eelnevalt kooskõlastatud NSV Liidu juhtkonnaga Seimi saadikute nõusoleku ja osavõtuta;

☑ kooskõlastamisprotsessist ei võtnud osa ka riigi senine president, kes põhiseaduse kohaselt "esindab riiki rahvusvaheliselt" (paragrahv 41);

☑ parlament moodustati manipuleeritud valimiste tulemusena: kandidaate võis esitada üksainus partei. Selle poolt hääletas 98% valijatest (valimistest võttis osa 95% hääleõiguslikest kodanikest);

☑ see partei polnud küsimust NSV Liiduga liitumisest oma valimisprogrammi võtnudki;

☑ valimised viidi läbi teise riigi okupatsiooniosajaväe juuresolekul;

☑ samal ajal toimusid samasugused ja sarnaste tulemustega valimised nii Eestis kui ka Leedus.

(D. A. Lebers. Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti // Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993. – Rīga, 1998. – lk. 27–28.)

M

Väljavõte Läti Vabariigi Seimis 1996. a 22. augustil vastu võetud Deklaratsioonist Läti okupeerimise kohta.

Läti rahva kõrgeim esindusinstituutsioon Seim pöördub selle deklaratsiooniga maailma riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide poole, et tuletada meelde meie rahva traagilist saatust 20. sajandil.

Läti Vabariik kuulutati välja 1918. aasta 18. novembril ning 1921. aasta 22. septembril sai ta Rahvasteliidu liikmeks. Läti arengu sõltumatu riigina katkestas kahe totalitaarse suurriigi – natsionaalsotsialistliku Saksa-maa ja kommunistliku NSV Liidu 1939. aasta 23. augustil sõlmitud mittekallaletungileping. (...)

Rikkudes nii rahvusvahelise õiguse põhiprintsiipe kui ka Läti ja NSV Liidu vahel sõlmitud lepinguid, okupeeriti Läti 1940. aasta 17. juunil sõjalise jõuga ja annekteriti ebaseaduslikult NSV Liidu koosseisu. See-ga seati Lätis sisse NSV Liidu poliitiline režiim ja seadusandlik süsteem.

1941. a suvel, kui Teise maailmasõja tegevus kandus Läti alale, okupeeris selle natsionaalsotsialistlik Saksa-maa, kehtestades oma režiimi. (...)

Teise maailmasõja lõppjärgus taastas NSV Liit oma okupatsioonirežiimi Lätis. (...)

Kogu okupatsiooniaja vältel teostas NSV Liit sihipäraselt genotsiidi läti rahva vastu, rikkudes nii 1948. aasta 9. detsembri Konventsiooni genotsiidi lubamatusest ja selle eest karistamisest. Okupatsioonirežiim hävitas süütuid inimesi, mitu korda viidi läbi massiküditamisi ja teisi repressioone, julmalt karistati neid, kes relvastatud või muul kujul pooldasid Läti iseseisvuse taastamist, seadusevastaselt ja tasuta võõrandati Läti kodanike omand ja suruti maha vaba mõtte avaldused. NSV Liidu juhtkond suunas sihipäraselt Lätimaale sadu tuhandeid migrante ja püüdis nende abil hävitada läti rahva identiteeti. Selle poliitika tagajärjel vähenes läti kui põhirahvuse osakaal 77 protsendilt 52 protsendini. (...)

Juba enne NSV Liidu kokkuvarisemist algas Lätis laialdane rahvalikumine riigi iseseisvuse taastamiseks rahulikul ja demokraatlikul teel. Sellel liikumisel õnnestus 1990. aasta valimistel saavutada enamus kõrgeimas esindusinstituutsioonis – Ülemnõukogus. (...) Tänu läti rahva tahtele ja maailma demokraatlike jõudude toetusele taastati riigi iseseisvus 1991. aasta 21. augustil.

Seimi esinaine I. Kreituse

(Latvijas Vēstnesis. – 1996. – 27. august.)

N

Kremli polikliinik – tasuta amputeerimine.

(1939. a. hollandi karikatuur.)

1. Jagage tekstid kahte rühma:

- a) ajalooallikad,
b) ajalookirjandus!

2. Tooge välja, millistes allikates

- a) sisaldub NSV Liidu välispoliitika Teise maailmasõja eelõhtul;
b) näidatakse sündmusi Lätis 1939.–1940. a.;
c) kajastub USA seisukoht Baltimaade okupeerimise küsimuses;
d) antakse hinnang Läti liitumisele NSV Liiduga!

3. Millised allikad tunnistavad, et juba enne 1940. a juunit oli NSV Liidul kavas Balti riigid okupeerida?

4. Millised 30. aastatel Baltimaades ja Euroopas toimunud sündmused soodustasid Balti riikide okupeerimist?

5. Tõestage allikatele tuginedes, et 1940. aastal toimus Balti riikide okupeerimine!

6. 1988. aastal välja antud Läti NSV õpikus on öeldud, et 1940. aasta "sotsialistlik revolutsioon Lätis, samuti Leedus ja Eestis, oli üks esimesi sotsialistlike revolutsioone ajaloos, kus proletariaat võitis kodanluse ilma relvastatud ülestõusu ja kodusõjata, rahulikul teel, kasutades parlamentaarset teed".

(Latvijas PSR vēsture / A. Dzirūļa red. – Rīga, 1988. – lk. 167.)
Kummutage allikatele toetudes õpiku autorite väide!

7. Leidke allikatest põhjendus tänapäeva läti ajaloolase A. Stranga seisukohale, et Läti oleks võinud teha mida iganes, iseseisvust säilitada oli tegelikult võimatu. Otsige lisainformatsiooni mujalt kirjandusest!

8. Analüüsige tähelepanelikult karikatuuri! (Allikas N.) Millist rahvusvahelist olukorda peegeldab hollandi karikatuur?

Ühe päevalehe toimetaja on andnud teile ülesande kirjutada analüütiline artikkel 1940. aasta juuni–augusti sündmustest Baltikumis.

Kirjutades tuleb silmas pidama seda, et päevalehte loevad erinevas vanuses ja eri soost inimesed. Neil on erinev haridus, töekspidamised, elukogemused. Teie ülesanne on püüda kirjutada nii, et artikkel oleks lugejatele huvitav ja veenev.

Tööd hinnatakse 10 palli süsteemis:

- huvitava pealkirja eest – 1 p,
- põhiprobleemide püstitamise oskuse eest – 3 p,
- faktide valiku oskuse eest – 1 p.,
- argumenteerimis- ja põhjendamisoskuse eest – 2 p,
- järelduste tegemise oskuse eest – 2 p,
- artikli stiili ja õige kirja eest – 1 p.

NSV LIIDU LAGUNEMINE

A Need, kes tookord /enne 1985. aastat/ riiki juhtisid, teadsid, mis riigiga tegelikult toimub, hiljem nimetati seda "stagnatsiooniks". Nad nägid, et ühiskond tammub paigal, et teda ähvardab pöördumatu mahajäämine maailma eesrindlikust tehnoloogiast. Valdavalt keskusest juhitava riigiomandi totaalne valitsemine, kõikehõlmav autoritaarne-bürookraatlik süsteem, poliitika ideologiseeritus, avaliku arvamuse ja teaduse monopoliseerimine, militariseeritud tööstuspotentsiaal, mis imeb ära kõik parema, sealhulgas ka intellektuaalsed ressursid, kujuteldamatu sõjaliste väljaminekute koorem, mis kähgustab tsiviilvaldkonnad. (...)

(M. Gorbatšov. Nobeli loeng 1991. aasta 5. juunil Oslos // Avots. - 1991. - September-oktoober. - lk. 45.)

B Eestimaa ja Lätimaa Rahvarinde ja Leedu uutmisliikumise "Sajūdis" Balti nõukogu 1989. aasta 31. augusti üleskutsest Nõukogude Liidu rahvastele

(...) möödaks on ajad, mil kõik otsustati sõjalise jõuga. Tankid ei ole mitte ainult õigusvastane poliitiline argument, nad pole enam ka kõikvõimsad. Esmatähtis on, et sündmuste niisugune pööre paiskaks Liidu lõplikult kõige tagurlikumate totalitaarriikide hulka. (...)

NSV Liidu konstitutsioon väidab, et Nõukogude Liit on vabade, võrdsete, vabatahtlikult ühinenud rahvaste liit. Kui liit ei ole vabatahtlik, kui rahvaid hoitakse temas vägivaldselt, kui vabariikide suhted ei ole võrdõiguslikud, kui keskusest antakse käsklusi, mis föderatsiooni riikides kuuluvad vastuvaidlematule täitmisele, siis pole see liit. Sellise ühenduse jaoks on teised nimetused: suurriik, impeerium, rahvaste vangla.

Nõukogude Liidu rahvad! Stalinlikust epohhist ja sellele järgnenud rasketest aegadest on meie ühiskonnad pärinud äärmiselt madala õiglustunde, moraalinormide, üldinimlike seaduste, inimõiguste ja rahvaste õiguste eiramise. Hirmus on harjumus kasutada vägivalda, nagu võiks pragmaatiliste eesmärkide saavutamiseks "ülalt" rikkuda mis tahes seadust, allutada jõuga teisi inimesi, vastandada endale teisi maid ja rahvaid.

Asunud demokratiseerimise ja rahvusliku taassünni teele, loodame kõigi nende mõistmisele ja toetusele, kes on sidunud oma saatuse meie esilaste maaga. (...) Me jääme naabriteks alati ja ükskõik mis asjaoludel.

(Vaba Maa. - 19. oktoober 1989. - lk. 2.)

e "Balti kett" 1989. aasta 23. augustil. Seoses Molotov-Ribbentropi pakti 50. aastapäevaga võtsid umbes 2 miljonit inimest üksteisel kätest kinni 600 km pikkusel teel Tallinn-Riia-Vilnius. "Balti kett" organiseerisid Leedu perestroikalikumine "Sajūdis" (asutatud 1988. a juunis, esimene juhataja - Vytautas Landsbergis), Läti Rahvarinne (asutatud 1988. a oktoobris, esimene esimees - Dainis Īvāns) ja Eestimaa Rahvarinne (asutatud 1988. a aprillis, juhataja - Edgar Savisaar). Tookord toimusid ka teised üritused, näiteks protestiallkirjade kogumine Leedus ja mitu teaduslikku konverentsi Lätis ja Eestis, ometi sai just "Balti kett" Balti riikide vabastusliikumise kõige olulisemaks ja sümbolsemaks manifestatsiooniks, mida teavad ja mäletavad paljud inimesed kogu maailmas.

D

(...) Sellal, kui kogu maailm vaatab liivakella Pärsia lähel, saadab Moskva sõjaväe Baltimaadesse. (...) Ärevust tekitab asjaolu, et Baltikumi, mis on niigi sõjaväge täis, saadetakse veel lisavägesid. See samm nagu teisedki survevahendid on nõukogude impeeriumi keskviimuaparaadi meeleheitlik katse pidurda ajaloo kulgu ja haarata kriitilisel ajaloohetkel juhtpositsioon. Oma viimase jõudemonstratsiooniga võib Moskva pidurdada kommunistliku impeeriumi lõplikku kokkuvarisemist, kuid mitte seda ära hoida. Nõukogude Liit on ainus veel eksisteeriv impeerium, mis tugineb ühisele ideoloogiale. Ideoloogia pankrotist saadik on impeeriumi vundament õhnestatud. (...) Balti riigid on 45 aastat rasket kommunistliket kandnud, kuid see ei ole suutnud rahvustunnet lüüa. Teised vabariigid on elanud totalitaarse tü-rannia all rohkem kui 70 aastat. Ka seal elavneb rah-

vuslik liikumine. Mitmel juhul on see avaldunud veristes kokkupõrgetes. Selliseid konflikte ei ole Balti riikides olnud, kuid siin tekitab elanikerühmade vahel pinget mitmes astmes läbi viidud venestamine. (...) Praegu palstab, et Gorbatšov on demokraatjõudude selja pööranud. (...) Tema ülesanne on liit koos hoida, kuid demokratiseerimist pidurdades ja rahvas-te vabanemist takistades riskib ta kommunismist kurnatud riigi veel enama nõrgestamisega. (...) On oluline, et Eesti, Läti ja Leedu põhjanaabrid väljendaksid oma seisukohta – ajal, kui nii paljud teised (ja võimsamad) riigid kahtlevad, kas seda teha. USA huvitub uutest suhetest Moskvaga. Asja taasühinenud Sak-samaa vaatab kartusega iga sündmuste arengut, mis võiks ohustada Gorbatšovi olukorda. (...)

(Baltlaste moraalsed õigused // Svenska Dagbladet (Rootsi). – 1990. aasta 9. jaanuari juhtkirja katkend.)

e

15. jaanuaril on olukord ja meeleolu Riias tublisti muutunud. Juba on toimunud rünnak miilitsajaoskonnale ja kõrgema miilitsakooli kursantidele, on tulistatud ja põlema süüdatud mitu autot, on läbi pekstud autojuhte. Barrikaadid Vana-Riia südame ümber on muutunud tublisti kõrgemaks ja tihedamaks, seespool pole enam mingit märki lillede, laulude ja küünalde aja revolutsiooni meeleoludest. (...) Toomkiriku plats on täis karme, veidi väsinud mehi, kelle nägudelt võib välja lugeda nii kindlat otsust lõpuni võidelda, et hakkab kõhe ja valdab mitte kunagi varem kogatud uhkustunne.

(Atmoda. – 1991. – 22. jaanuar.)

F

1991. aasta 13. jaanuari ohvrite matused Vilniuses. (Lietuva. 1991.01.13. Dokumentai. Liudijimai. Atgarsiai. – Vilnius, 1991. – lk. 11.)

Barrikaadid Riias 1991. aasta jaanuaris.

(Pilsēta. – 1991. – 25. jaanuar. – lk. 12.)

G

(...) Tsentrifugaaljõud on toiminud, ilma jõu kasutamise ja verevalamiseta seda peatada pole võimalik. NSV Liit laguneks niikuinii – ja meil ei olegi õieti valikut. Ma näen, et hädavajalik on selgelt välja öelda: kolm Balti vabariiki, kolm Taga-Kaukaasia vabariiki, neli Kesk-Aasia vabariiki, ka Moldaavia, kui teda veetleb rohkem Rumeenia, eralduvad kindlasti ja pöördumatult. Ka Kasahstan. (...)

Kui nad tahavad eralduda – siis õnn kaasa. Kui maha arvata need kaksteist, siis jääb alles see, mida võib nimetada Venemaaks. Pole meil jõudu impeeriumi koos hoida! – ja polegi vaja, ta lasub meie õlgadel, laostab meid ja imeb tühjaks, kiirendab meie hukku.

(A. Solženitsyn. Как нам обустроить Россию. Перестройка 1985–1991. – Уроки Кита. – lk. 78)

H

On kaks erinevat tõlgendust selle kohta, mis põhjustas NSV Liidu ja teiste kommunistlike režiimide lagunemise. Ühe tõlgenduse esitajad arvavad, et kõige suurem teene on Gorbatšovil ja teistel kompartei juhtidel, kes viisid sisse reformid, seevastu teine tõlgendus rõhutab, et määrav osa oli ennenägematul revolutsioonil "altpoolt". Argument rahva revolutsioonist on veenvam, eriti Läti ja naabermaade sündmustele mõeldes. Iga kord, kui tekkis mõni algatus altpoolt, oli võimuorganite esimene reaktsioon see maha suruda, seejärel, nähes, et nii pole enam midagi võimalik saavutada, proovis kompartei asuda rahvalikumise etteotsa.

Seda võis täheldada nii siis, kui tekkis Rahvarinne, kui ka varem, kui üksikisikud ja rühmitused nagu Helsingi 86 ja Keskkonnakaitseklubi, hakkasid koosolekuid ja demonstratsioone korraldama. Ärkamisaja alguses, kui inimesed rahva seast organiseerisid rongkäike ja mälestushetki sümboliseelt tähtsatel kuupäevadel nagu 14. juuni, 23. august, 18. november ja 25. märts, puutusid nad kokku ähvarduste ja tagakiusamisega. Kuid see, et rahvas ei lubanud ennast enam ära himutada, näitas nende revolutsioonilise teadvuse muutumist. Kust nad võtsid selle julguse? Võiks loetleda mitu asjaolu, kuid määrav oli arusaamine "kui mitte nüüd, siis millal veel" ja "kui mitte meie, siis kes". Läti, Eesti ja Leedu rahvas võib olla uhke selle üle, et ajavahemikus 1987–1991 kõlas nende nimi üle terve maailma.

(R. Kärklina. Vabadust, vabadust! // Sestdiena. – 1999. – 6. nov.)

I

Ma olen ikka pooldanud rahvaste iseseisvust ja sõltumatust, vabariikide suveräänsust, kuid samal ajal olin ma ka liidu ja kogu riigi ühtsuse säilitamise poolt. (...) Riigi uuenemise protsess ja põhjapanevad muudatused maailmas osutusid keerulisemaks, kui seda võis ette näha. (...) Ühiskond on muutunud vabaks, seda nii poliitilises kui ka vaimses mõttes. Ja see on suurim saavutus. (...) Ikka veel pole me õppinud vabadust tõeliselt kasutama. (...) Totalitaarne süsteem, mis takistas riigi edasist õitsengut ja heaolu, on likvideeritud. (...) Vabad valimised, vaba ajakirjandus, usuvabadus, tõelised võimuorganid ja mitmeparteisüsteem on tegelikkuseks saanud. Kõrgeimaks printsipi on saanud inimõigused. (...) Riigi meeletu militariseerimine, mis laostas meie majandust, meie ühiskonna teadvust ja moraali, on lõppenud. (...) Me oleme maailmale avanenud ja loobunud nii teiste asjadesse vahelesegamisest kui ka sõjalistest operatsioonidest väljaspool meie riigi piire.

(M. Gorbatšov. Kõne televisioonis seoses NSV Liidu presidendi ametist loobumisega 1991. aasta 25. detsembril.)

J

Gorby – vaim, mis on pudelist välja lastud. (Karikatuur saksa ajakirjandusest.)

1. Miks M. Gorbatšov oli sunnitud NSV Liidus reforme alustama?
2. Miks just Balti riigid alustasid 80. aastate lõpus otsustavat võitlust iseseisvuse taastamise eest?
3. Loetlege allikatele tuginedes, millised olid balti rahvaste iseseisvusvõitluse liigid!
4. Miks just Skandinaaviariigid võtsid Balti riikide kaitseks sõna?
5. Millised 90. aastate alguse sündmused maailmas mõjutasid suurriikide seisukohti Balti küsimuses ja kuidas?
6. Millised muudatused toimusid NSV Liidus aastatel 1985–1990?
7. Miks on Venemaal ikka veel sõjalisi konflikte?
8. Täitke tabel, kasutades täiendavat materjali!

NSV Liidu keskvoimu poliitika Baltikumis	Sündmused Lätis	Sündmused Leedus	Sündmused Eestis
1989. a 24. jaanuar – NLKP KK Poliitbüroo moodustab Balti komisjoni, kes peab regulaarselt jälgima olukorra muutusi Baltimaades, et ära hoida võimalikud separatismiavaldused.			
1989. a 26. august – NLKP KK otsus "Olukorrast Balti liiduvabariikides": "23. augusti sündmuste organisatorid on viinud inimeste meeleolu natsionalistliku hüsteeriani."			
1990. a 11.–13. jaanuar – M. Gorbatšovi visiit Leetu.			
1990. a 3. aprill – Seadus korra- st, kuidas lahendada NSV Liidust väljaastumise küsimusi. See nägi ette referendumi korraldamist ja võimalust NSV Liidust välja astuda, kui rohkem kui kaks kolmandikku on väljaastumise poolt.			
1990. a 18. aprill – Leedu majanduslik blokaad: katkestatakse nafta- ja gaasitarned			
1991. a augusti riigipöördekatse			

9. Kes on piltidel? Koostage lühike ülevaade nende isikute poliitilise tegevuse kohta 80. aastate lõpus ja 90. aastate alguses! Kas nad tegelevad poliitikaga ka praegu?

IDA-EUROOPA JA NSV LIIT. KAS LIITLASED?

A

Jalta, 1945. a 4.–11. veebruar.

(E. Shepardi joonis. Punch. London.)

B

Ida-Euroopa kommunistide Moskvast juhitud võimuharamistaktika Teise maailmasõja järel oli ühesugune: kõigepealt moodustati laia demokraatliku koalitsiooni valitsus, siis aeti koalitsioonist välja parempoolsed parteid, seejärel suruti välja mittekommunistlikud parteid ja lõppude lõpuks kindlustati ühe partei võim. (...) NSV Liit saavutas selle, et kommunistid said kontrolli politsei ja teiste julgeolekustruktuuride üle. See omakorda andis võimaluse kergemini õiendada arveid poliitikutega, kes ei tahtnud alluda nõukogude diktaadile. (...) Teine võtte, mida kasutati mittekommunistlike parteide allutamiseks, oli nendesse salakommunistide filtreerimine. (...) Nad lõhestasid oma parteisid seestpoolt.

(D. Bleiere. Pöckara pasaule // Pasaules vēsture. III. 10. nod. Riia, 1999. – lk. 15.)

C

Berliini müüri ehitamine 1961. aasta augustis.

(Histoire. – Paris, 1995. – lk.167.)

D

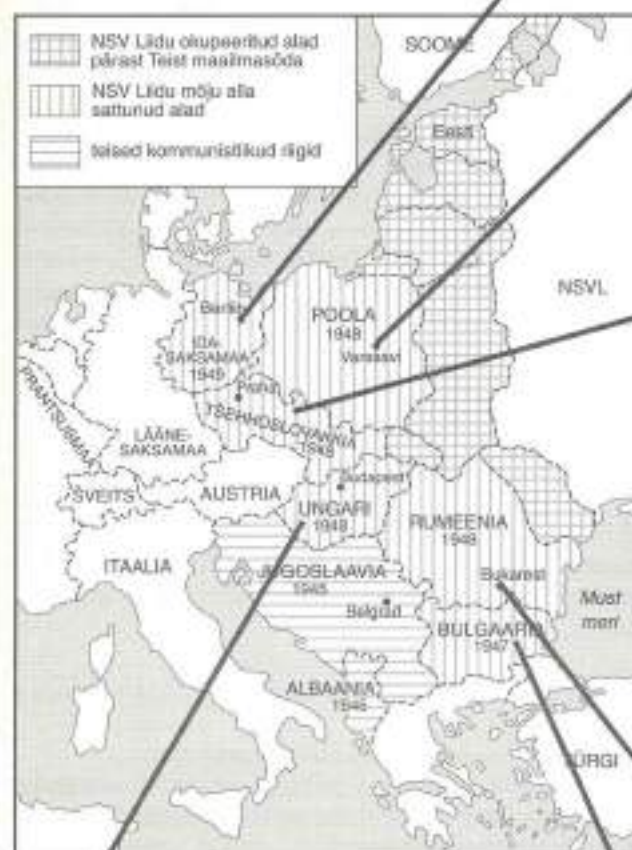
Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit olid ainsad riigid, mis sõja lõpuks mitte ainult ei säilitanud, vaid isegi suurendasid oma võimsust ja mõju. (...) NSV Liidu maine Läänes oli paranenud, sest ta sõjapanus oli väga suur. Paljudele inimestele kogu maailmas paistis NSV Liidu edu sõjas sotsialismi eeliste tõestuseks, usuti, et sotsialism suudab pakkuda kapitalismile reaalselt alternatiivi. Nad ei teadnud või kui ka teadsid, siis sageli ei tahtnud uskuda, et see võimsus saavutati NSV Liidu elanike ja majandusvarude halastamatu eksploateerimisega. NSV Liidu kõrget prestiiži soodustas ka see, et Stalin oskas suhetes lääneliitlastega väga hästi bluffida ja tekitada muljet, et NSV Liit on sõjaliselt ja majanduslikult palju tugevam, kui ta tegelikult oli. NSV Liidu võimsus kasvas teiste Euroopa suurriikide ja Jaapani kaotatud mõju arvel, seevastu Ameerika Ühendriikide majanduslik ja sõjaline võimsus oli oluliselt kasvanud ka absoluutses väljenduses.

(D. Bleiere. Pöckara pasaule // Pasaules vēsture. III. 10. nod. – Riia, 1999. – lk. 6–7.)

Ida-Euroopa pärast Teist maailmasõda

SDV	
1953	Stiihilised rahutused Ida-Berliinis ja teistes SDV linnades. Need surutakse maha NSV Liidu sõjaväe abil.
1961	Berliini müüri ehitamine.
1988	Meeleavaldused tsensuuri vastu. Keelatakse NSV Liidu reformimeelse ajakirjanduse levitamine.
1989	Meeleavaldused E. Honeckeri valitsuse vastu. Lammutatakse Berliini müür.
1990	SLV ja SDV taasühinemine.

Poola	
1956	Streigid ja kokkupõrked Poznanis. 53 tapetut. NSVL tunnustab uueks riigi liidriks W. Gomu'ka. Algab majanduse liberaliseerimine, katkestatakse sunniviisiline kollektiviseerimine.
1970	Streigid Gdanski laevaehitustehases. Umbes 50 langenut. Riigi juhiks saab E. Gierek.
1980	Streigiliikumine Gdanskis. Asutatakse riigist ja parteist sõltumatu tööliste ametiühing "Solidarsus".
1981	Valitsuse eesotsas W. Jaruzelski. Kuulatakse välja eriolukord. "Solidarsus" keelatakse, selle liidrid arreteeritakse.
1983	"Solidarsuse" liidriks L. Wałęsa antakse Nobeli rahupreemia.
1989	Legaliseeritakse "Solidarsus", vabad valimised.

Tšehhoslovakkia	
1968	"Praha kevad". NSV Liit, SDV, Poola, Bulgaaria, Ungari toovad sisse sõjaväe ja taastavad vana režiimi.
1988	Demonstratsioonid.
1989	Meeleavaldused Varssavi lepingu riikide sõjaväe Tšehhoslovakkiasse sissetungi vastu 1968. aastal, kirjanik V. Havel vangistatakse.
1989	V. Havel valitakse riigi presidendiks.
1990	Nõukogude sõjavägi lahkub Tšehhoslovakkia.
1991	Tšehhoslovakkia jaguneb Tšehhiaks ja Slovakkia.

Rumeenia	
1989	Rahutused Timișoaras, mis surutakse vägivaldselt maha. Kukatatakse N. Ceaușescu ja talle määratakse surmanuhtlus.
1990	Valimistel võidavad reformkommunistid.

Ungari	
1956	Moskvale lojaalse liidri M. Rákosi asemel saab riigi liidriks I. Nagy. Algavad reformid. Ungari teatab Varssavi paktist väljaastumisest. Nõukogude sõjavägi surub maha "Ungari revolutsiooni".
1988	Algavad protestidemonstratsioonid.
1989	Riigis kuulatakse välja koosolekute vabadus, hakkab kujunema mitmeparteisisüsteem.
1990	Avatakse piir Austriaga, viiakse välja nõukogude sõjavägi.

Bulgaaria	
1989	Kukatatakse riigi ja partei juht T. Živkov, kuulatakse välja vabad valimised.
1990	Valimistel võidavad reformkommunistid.

F

Langeb Budapestis lumi, valge, puutumatu, langeb ja imestab.

Sandistatud mälestussammastele langeb, kriimustatud tänavale langeb

Ja ei suuda mõista, kes on kividele kalkanud nii palju veini...

Ja kes on siin nii suuri pühi pidanud.

Langeb Budapestis lumi, valge, puutumatu, langeb ja imestab. (...)

Langeb Budapestis lumi, valge, puutumatu, langeb ja võitleb

Selle eest, et iga park oleks valge ja majakatus oleks valge

Ja et nad rahulikult saaksid supelda koidu veinis,

Kui üle linna hommikuti voogab elu hümn.

Langeb Budapestis lumi, valge, puutumatu, langeb ja võitleb.

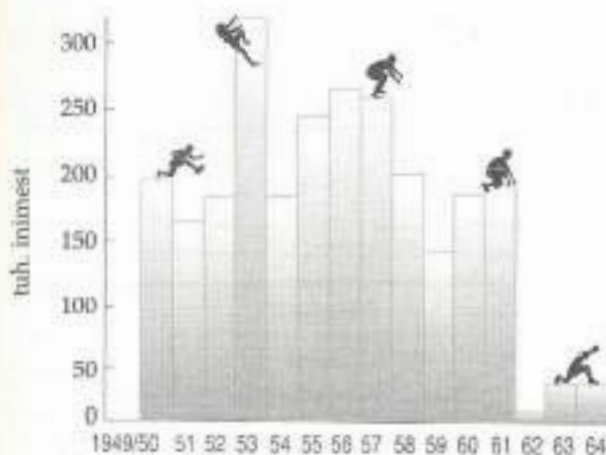
(tõlge – Rūta Karma)

(O. Váciatis. *Krit Budapesti sniegs* // *Karogs.* – 1957. – Nr. 4. – lk. 39.)

G

1949. aastal oli SDV-s 17,5 miljonit elanikku, aga aastatel 1949–1961 põgenes 2,6 miljonit Lääne-Saksa maale.

(T. Lancaster, *D. People. The Modern World.* – Causeway Press Ltd., 1995. – lk. 206.)

H

Demonstratsioonid Budapestis 1956. aasta 23. oktoobril.

(Histoire. – Paris, 1995. – lk. 166.)

Demonstrantide peamised nõudmised:

☑ moodustada valitsus eesotsas I. Nagy'iga,

☑ korraldada demokraatlikud valimised,

☑ vabastada poliitvangid,

☑ taastada täielikult sõna- ja ajakirjandusvabadus.

Budapestis sümboliseeris kommunistlikku režiimi Stalini kuju. Demonstrandid kukutasid selle postamendilt, sidusid veoauto külge ja lohistasid mööda linna, kuni inimesed ta puruks tagusid.

I

I. Nagy informeeris 1956. aasta 1. novembril nõukogude saadikut Juri Andropovit, et Ungari astub Varssavi lepingu riikide hulgast välja. I. Nagy'i valitsus pöördus ÜRO-sse palvega tunnistada Ungari neutraalseks riigiks.

4. novembril marssis nõukogude sõjavägi Ungarisse sisse. Elanikud panid vastu kaks kuud. Umbes 3000 inimest tapeti selles võitluses. Enam kui 200 000 inimest läks üle läänepiiri. I. Nagy pöördus abi saamiseks lääneriikide poole, kuid asjata. Ta vangistati ning talle määrati surmanuhtlus. 1989. aastal leiti hauast nr 301 tema laip. I. Nagy rehabiliteeriti ja maeti ümber.

J

Tšehhoslovakkia Kommunistliku Partei "Tegevusprogramm" kriisi ületamiseks võeti vastu 1968. aasta 5. aprillil. (...)

Et säilitada õigus juhtivale osale, peab kommunistlik partei

- ◆ tugevdama sotsialistlikku demokraatiat;
- ◆ looma järk-järgult uue poliitilise juhtimise süsteemi, mis kindlustaks õiguslikult vastutuse põhimõtte;
- ◆ kindlustama tšehhide ja slovakkide võrdsuse ning respektierima teiste rahvaste õigusi;
- ◆ taastama valitud organite õiguslikkuse;
- ◆ asendama tsentraliseeritud bürokraatliku juhtimise süsteemiga, kus harmoonilise planeerimise abil juurutatakse järk-järgult detsentraliseerimine ja omavalitsus, kaitstakse tarbijate huve;
- ◆ parandama rahva elatustaset, kõrvaldama disproportsioonid vabariigi maakondade vahel.

(A. Dubčeki intervjuust itaalia kommunistide ajalehele l'Unita 1987. aastal.)

K

Ärgem unustagem, et need olid täiesti normaalsed parteibürokraadid, kel oli vastav parteiline pseudoharidus, illusioonid, vilumused ja eelarvamused, elulugu ja karjäär. (...) Nad olid ainult pisut vabamõtlevamad ja ausamad nendest, kelle asemele nad tulid (...). Neile oli ühiskondlik aktiivsus sümpaatne, kuid seda ka kardeti. Nad niihästi toetusid sellele kui ka püüdsid seda vaigistada. Nad tahtsid kodu tuulutada, kuid kartsid värskeid hoovusi, tahtsid reforme, kuid ainult oma pilratud ettekujutuste raames. (...) Illusioonidesse pidama jäänud funktsionäärid lohutavad ennast, et küllap nad kabinetikõnelustes seletavad sovjetidele kõik ära, lubavad midagi ja rahustavad neid, et ühiskonda hoitakse ohjes, et sovjetid saavad toimuvast lõpuks aru ja võtavad seda heasoovlikult.

Reformkommunistid andusid enesepettusele, et võivad tüüri oma käes hoida ja "lubatava" alles jätta, lihvideerides rahva ja Kremli rahuldamiseks vaid "lubamatu" (niinimetatud "ekstremismi").

(V. Havel. Neklätienes pratinášana // Literatūra un Mäksla. – 1991. – 23. august.)

1. Millist ajaloolist sündmust on kujutatud karikatuuril? (Allikas A.)

2. Kes on pildil?

3. Milliseid probleeme püüdsid need riigimehed teie arvates ühiselt lahendada?

4. Miks on pildi autor püüdnud 1945. aasta Jalta sündmuse näidata just nii?

5. Uurige kaardilt (allikas E), millised territoriaalsed muudatused on toimunud Euroopas pärast Teist maailmasõda, võrreldes sõjaeelse perioodiga!

6. Miks oli kasvanud NSV Liidu prestiiž ja mõju? (Allikas B.)

7. Milliseid meetodeid kasutas NSV Liit, et saavutada kontroll Ida-Euroopa üle? (Allikas C.)

8. Millal ja millistes Ida-Euroopa riikides toimusid suuremad protestiaktsioonid nõukogude režiimi vastu? (Allikas E.)

9. Millistes vormides avaldusid protestid

◆ Saksa Demokraatlikus Vabariigis,

◆ Ungaris (allikad H, I),

◆ Tšehhoslovakkias (allikad K, L),

◆ Poolas?

10. Millised olid nõukogude režiimi vastaste eesmärgid?

11. Miks nõukogude režiimi vastaste eesmärgid omavahel erinesid?

12. Kuidas hindasid sündmuse Ungaris, Tšehhoslovakkias

◆ toleleagseid NSV Liidu riigimehed,

◆ reformkommunistid,

◆ toleleagne Ida-Euroopa ajakirjandus,

◆ Ida-Euroopa dissidendid?

13. Selgitage allikaid ja omandatud teadmisi kasutades, miks vabanesid Ida-Euroopa riigid 80. aastate lõpul ja 90. aastate alguses NSV Liidu mõju alt!

L

Soovides sotsialismimaade sõprust õnnestada, pani Lääs kogu lootuse Tšehhoslovakkiale – rikaste majandus- ja kultuuritraditsioonidega riigile otse Euroopa südames (...). Neil, kes tahtsid pingelisi suhteid õhutada, oli, millele toetuda. Kasvas elanikkonna rahulolematuse suhtes, et riigis võeti eeskujuks Nõukogudemaa arengumudel. (...) Arutlused 40. ja 50. aastate stalinlike repressioonide ohvritest puudutasid nii või teisiti ka meid. Uue korra vastased panid kõik vääraarengud sõpruse arvele meie maaga. Opositsioon esitas avalikult nõukogudevastaseid ja antisotsialistlikke loosungeid. (...) Tšehhoslovakkia KP KK oli käest lasknud massiteabevahendid. (...) Raske rahvusvahelises olukorras oli meil vaid üks soov – ühineda, mitte lubada sõja puhkemist, et kõik jääksid ellu. Täiesti ootamatult kõlas Tšehhoslovakkia SV välisministri küllalt selgesti väljendatud soov Varssavi lepingust välja astuda. Samal ajal avati Tšehhoslovakkia piir Saksa Liitvabariigi ja Austriaga. Sudeedisakslased, nende võitlejad hakkasid riiki sisse hiilima. Näinud nende omavollitsemist Karlovy Varys, katkestas seal puhanud Kossõgin oma puhkuse ja pöördus tagasi Moskvasse. Pealtnägijana kinnitas ta toimuva ohtlikkust. (...) Oli raske kujutleda, et meie piiri äärde tekib kodanlik parlamentaarne vabariik, mis on üle ujutatud Saksa Liitvabariigi sakslastest ja hiljem ameeriklastest. (...) Teadaannete järgi otsustades oli Tšehhoslovakkias oodata kontrrevolutsioonilist riigipööret.

(Katkendid intervjuust K. Mazuroviga, endise NLKP Poliitbüroo liikmaga, NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimehe esimese asetäitjaga, kes 1968. a augustis oli kindral Tihhomirovi nime all Prahas ja kel oli otsesid Brežnevi ja Kossõginiga // Literatūra un Mäksla. – 1989. – 26. august.)

M

Karikatuur tšehhi ajakirjanduses 1968. aastal.

Valik õpilaste iseseisva töö teemasid

☑ Selgitage sugulastega vesteldes, kuidas mõjutasid Teise maailmasõja järgsed muudatused Euroopas teie pere elu!

☑ Tutvuge läti luuletaja O. Väciatise 1957. aastal avaldatud luuletuse katkendiga! Miks on autor Budapesti sündmuste kujutamisel kasutanud metafoori? Miks teie arvates selline luuletus 1957. aastal siiski avaldati?

IGAPÄEVAELU

1957 – NLKP KK ja NSVL Ministrite Nõukogu otsus "Elamuühituse arendamisest NSV Liidus"

1954 – Lätis ja Eestis, 1957 – Leedus toimub esimene TV-ülekanne

50. aastate lõpp – paneelmajade ehitamise algus, suurte elamurajoonide planeerimine ja ehitamine täüiprojektide järgi

1961 – NLKP programmis on üks keskseid ülesandeid linna- ja maa vaheliste erinevuste likvideerimine

60.–70. aastad – nõukogude inimestel avaneb võimalus reisida välismaale

80. aastate keskpaik – alkoholismivastase kampaania algus

A MAJANDUSE ARENGU PÕHIJONED SOTSIALISMIAJAL.

Käsumajanduse iseloomulikud jooned:

- normeeritud töötasu;
- tasustamine ei sõltunud töö tulemustest;
- mitmel töökohal töötamiseks oli vaja eriluba;
- kaubapuudus.

B

ÜHISKOND SOTSIALISMIAJAL

Kommunistliku partei ideoloogia iseloomulikud jooned:

- eraomandi keelustamine;
- riigi täielik kontroll ühiskonna üle;
- inimese õiguste ja vabaduste piiramine.

C

NSVL POLIITIKAST TINGITUD AJALOOLOSED MUUDATUSED BALTIMAADES

Kommunistide võimu tsentraliseerimine:

valitavad nõukogud pidid jätma mulje demokraatiast, kuid aja jookul lisati isegi konstitutsiooni, et juhtiv osa ühiskonnas on kommunistlikul parteil. Partei oli rangelt tsentraliseeritud organisatsioon, mida juhtis Moskvas asuv NLKP KK.

Eraomandi likvideerimine ja üleminek käsumajandusele:

sotsialismi "ehitamist" majanduses iseloomustas eelkõige laialdane natsionaliseerimine. Kaotati eraomand, peamiseks muutus riigiomand ("kogu rahva omand"). Maal moodustati kolhoosid ja sovhoosid. Eelisaarendati tööstust, ehitati suuri üleliidulise tähtsusega ettevõtteid, millega kaasnes tööjõu sissetoomine kogu NSV Liidust. Majandust juhiti rangelt tsentraliseeritult viisaastakuplaanide järgi.

Sotsiaalne kihistumine:

- 1) poliitiline eliit (NLKP juhtkond ja valitsus);
- 2) erialaspetsialistid ja juhtivad töötajad mitmesugustelt mittepoliitilistelt elualadelt, s.h teaduse, kultuuri ja hariduse valdkonnast – nõukogude intelligents;
- 3) töölised ja kolhoosnikud;

TEEMA EESMÄRGID

- Luua ettekujuetus inimeste elust-olust sotsialismiajal linnas ja maal.
- Kujundada arusaam nõukogude korra kaksikmoraalist;
- Täiustada ajalooallikate süstematiseerimise, analüüsi- ja hindamisoskust;
- Täiustada koostööoskusi;
- Kujundada kriitilist suhtumist minevikku ja olevikku kajastavasse informatsioonis.

Rühmatöö**Rühmatöö planeerimine**

- * Tunni algul selgitatakse ülesannet kogu klassile, õpilasi motiveeritakse ja ergutatakse töötama; järgneb töö rühmades ja lõpuks kokkuvõtte kogu klassi osavõtul.
- * Rühmatööks on vaja ruum seada nii, et õpilased üksteist näeksid ja kuuleksid; rühmadele jagatakse materjal, õppevahendid peavad olema kättesaadavad.
- * Tööjuhised peavad olema koostatud arusaadavalt, et õpilased saaksid neid täita õpetaja abita.
- * Rühmatöö eesmärk on lisaks õpitulemuste saavutamisele ka koostööoskuste arendamine.

Koostööpõhimõtted

- * Rühma liikmed peavad üksteist ära kuulama. Töös peavad osalema kõik, vajadusel abi paluma või osutama.
- * Õpetaja jälgib, et kõik täidaksid teatud rolli (juhataja, protokollija, kokkuvõtete tegija, aja jälgija, tulemuste esitaja jne). Erinevate ülesannete puhul rolle vahetatakse.

Kuidas õpilasi rühmadesse jaotada?

- * Rühma optimaalne suurus on 4–5 inimest, mitmeks harjutuseks jaotatud ülesannete puhul on otstarbekas moodustada suuremad rühmad.
- * Rühmad moodustatakse õpilaste teadmiste taseme, soo jne poolest heterogeensed. Klassi jaotamine alalisteks rühmadeks ei ole soovitatav.

Mida teeb õpetaja rühmatöö ajal?

- * Kontrollige rühmade tööd, kuid ärge seda juhatage. Õpilased vastutavad enda töö eest ise.
- * Õhutage õpilasi oma mõtteid teistega jagama, teisi ära kuulama, oma järeldusi tegema.
- * Rühmatöö ajal on õpetaja vaatleja.
- * Rühmatöö ajal kommenteerige õpilaste tööd. Hinnanguline märkus peab olema konkreetne.

DEFITSIT – puudujääk, nappus (näiteks rahaliste vahendite, materjalide, kaupade puudus)

PRIVILEEG – (seaduslik) eesõigus, eelis

ÜHISKORTER – natsionaliseeritud korter, milles elab mitu perekonda; köök ja muud abiruumid on ühised

SOTSIAALKINDLUSTUS – materiaalse kindlustuse süsteem, mis hõlmab vanadus- ja invaliidsuspensioone, mitmesuguseid toetusi jt sotsiaalabi liike

Soovitatav on teema omandada rühmatöös.

Võimalik on valida kahe variandi vahel – A on raskem, B lihtsam. Mõlema variandi puhul kasutatakse samu allikmaterjale, töölehed ja tulemuste esitamise protsess on erinevad.

Variandis A soovitame jagada klass rühmadeks ning teha valik järgmiste teemade hulgast:

- 1) Inimene ja ühiskond;
- 2) Sotsiaalkindlustus;
- 3) Pühad ja puhkus;
- 4) Linnaelu;
- 5) Maaelu;
- 6) Defitsiit ja privileegid.

Variandis B soovitame jagada klass rühmadeks ning teha valik järgmiste teemade hulgast:

- 1) Inimene inimeste hulgas;
- 2) Riigi hoolitsus inimeste eest;
- 3) Pühad ja puhkus;
- 4) Eluase;
- 5) Esmatarbekaubad.

Töö kontrollimine ja konfliktide lahendamine

* Kui rühmatöös tekib probleem, katkestage töö ja arutage toimuvat.

* Selgitage, kes õpilastest ei täida oma rolli ja milles seisneb konflikti olemus. Määrake igale rühmale 5 minutiks vaatleja õpilaste hulgast. Hiljem arutavad vaatlejad saadud muljeid. Analüüsige rühma käitumist kogu klassiga. Selgitage õpilastele, et rühmatöös vastutavad ülesande täitmise eest kõik grupi liikmed võrdselt.

Rühmatöö kulg

* Enne tundi valmistage ette materjalid, seadke ruum korda.

* Arutage lühidalt tunni teemat. Selgitage sissejuhatavalt, et mõiste "igapäevaelu" ehk "eluolu" hõlmab väga mitmeid eluvaldkondi – suhteid perekonnas ja naabruses elavate inimestega, elutingimusi, vaba aja veetmist jm, kõike, millega inimene väljaspool tööd ja õpinguid tegeleb.

* Teema võimaldab vaadelda ainult mõningaid iseloomulikke valdkondi, mis loovad ettekujutuse inimeste igapäevaelust sotsialismiajal. Õpilased võivad kirjandust lugedes ja sellel ajal elanud inimesi küsitledes täiendavalt materjali koguda.

* Jaotage õpilased rühmadesse. Rühmatööd soovitame korraldada mosaiigi põhimõttel – iga rühm saab allikad erineva teema kohta, töötada tuleb sarnaste meetoditega. Rühmatöö teemad on soovitatav loosida.

* Töölehed ja rühmatöö tulemuste esitamise kavad jagage rühmadele välja koos allikatega.

* Jätke rühmadele aega töölehe ülesannetega tutvumiseks.

* Veenduge, kas kõik on ülesannetest aru saanud.

* Andke aega ülesande täitmiseks. Veenduge, kas õpilastele on kõik tööks vajalikud materjalid kättesaadavad.

* Paluge rühma esindajal rühmatöö tulemusi tutvustada.

* Kirjutage töö tulemused tahvlile (variant A) või korraldage diskussioon (variant B).

* Lõpuks laske klassil otsustada, millised rühmatöös kasutatud pildid on ajastule kõige iseloomulikumad.

Töölehtede tahvlile või stendile paigutamise näide

Inimene inimeste hulgas

Pühad ja puhkus

Eluase

Riigi hooldus inimese eest

Esmatarbekaubad

TÖÖLEHT VARIANT B

Tutvuge tähelepanelikult esitatud ajalooallikatega! Selgitage, millised neist väljendavad riigi ametlikku seisukohta ja millised iseloomustavad tegelikku olukorda. Formuleerige lühidalt 2–3 lausega oma järeldused riigi ametliku seisukoha ja tegelikkuse kohta (Tööst allikatega vt sissejuhatuses.)

Ametlik seisukoht

Tegelikkus

Erinevad rühmad võivad kasutada samu allikaid. Kõik rühmad saavad ühesugused suureformaadilised töölehed, mis rühmatöö lõpus tuleb kinnitada tahvlile või stendile.

Rühmatöö tulemuste esitamise kava A variandi puhul:

1. Rühmatöö teema.
2. Milliseid allikaid kasutati, kuidas neid süstematiseeriti?
3. Milliseid küsimusi esitati?
4. Vastused.

Iga rühm formuleerib vastuse teema peaküsimusele:

“Mil määral võis nõukogude inimene sotsialismiajal oma elu ise korraldada?”

Vastus kirjutatakse tahvlile ja kõik õpilased kirjutavad selle oma vihikusse.

Rühmatöö tulemuste esitamise kava B variandi puhul:

1. Rühmatöö teema.
2. Milliseid allikaid kasutati.
3. Rühma järeldused, mis on kirjutatud töölehele.
4. Lõpuks kinnitage oma töölehed tahvlile või varem ette valmistatud stendile.
5. Diskussioon: “Mil määral oli nõukogude inimene oma elu kujundaja?”

TÖÖLEHT VARIANT A

PÜHAD JA PUHKUS TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut!

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

2. Millised olid inimeste vaba aja veetmise võimalused sotsialismiajal?

Võimalused

3. Milliseid traditsioone nõukogude režiim toetas ja milliseid taunis?

Toetas

Taunis

4. Millised võimalused olid inimestel ühiskonna kontrollita puhata?

Puhkus ühiskonna kontrollita

LINNAELU TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut!

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

MAAELU SOTSIALISMIAJAL TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut!

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

2. Nimetage peamised maaehituspõhimõtted sotsialismiajal!

Maaehituspõhimõtted

3. Miks inimesed asusid maalt linna elama?

Ümberasumise põhjused

4. Millised olid talurahva võimalused majapidamist oma äranägemise järgi korraldada?

Võimalused

2. Nimetage peamised linnaehituspõhimõtted nõukogude režiimi ajal.

Linnaehituspõhimõtted

3. Missugune oli linnaelaniku korter sotsialismiajal?

Iseloomulikud jooned

4. Kuidas oli võimalik kujundada isikupärane korter?

Võimalused

SOTSIAALKINDLUSTUS TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut.

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

2. Mida nõukogude riik inimestele tagas?

Riik tagas
----

3. Millistele elanikekihtidele oli sotsiaalkindlustus tagatud, millistele mitte?

Sotsiaalselt kindlustatud	Mittekindlustatud
---------------------------	-------------------

4. Mis andis nõukogude inimesele kindlustunde oma tuleviku suhtes?

Kindlustunde tekitas

DEFITSIIIT JA PRIVILEEGID TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut.

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

INIMENE JA ÜHISKOND TÖÖLEHT

1. Tutvuge ajalooallikatega ja süstematiseerige need!
Põhjendage oma valikut.

Allikad, mis toetavad nõukogude režiimi seisukohti.	
Allikad, mis avaldavad erinevat suhtumist või kritiseerivad nõukogude korda.	
Allikate dateering.	
Tooge välja allikates esinevad erinevad seisukohad.	

2. Tooge näiteid, kuidas nõukogude riik püüdis inimeste elu reguleerida.

Reguleeritud eluvaldkonnad
----

3. Kuidas ühiskond inimeste elu kontrollis?

Kontrollivõtted
----

4. Kuidas sai inimene ühiskonna kontrolli ignoreerida?

Võimalused
----

2. Loetlege privilegeeritud elanikerühmad.

Privilegeeritud elanikerühmad
----

3. Loetlege kaupu, mis olid nõukogude korra ajal defitsiitsed!

Defitsiitsed kaubad
----

4. Kes võis saada defitsiitseid kaupu ja kellele olid tagatud privileegid?

Võimalused

PIDUPÄEVAD JA PUHKUS

A

Kollektiivse puhkepäeva kava Lenini ordeniga tehase VEF Kultuuripalees:

22. oktoober 1966

Lõbusad ja tõsised filmid

Kohtumised huvitavate inimestega

Autobussiekskursioon Riia proletariaadi võitluspaikadesse

Liepāja Pioneermaja lasteteatri estraadilavastus "Snipp, Snapp, Snurre ..."

Avatud on mängude ja atraktsioonide tuba

Näitusmüük

Koroona, kabe, male

Maitsev lõuna

20. november 1966

8 huvitavat pooltundi

12.00 Film

12.30 Vene rahvamuusika – esitab Kultuuripalee vene rahvapilliorkester.

13.00 Kultuuripalee laste kunstilise isetegevuse kontsert

13.00–14.00 Suuline ajakiri lastele "Tahan kõike teada"

13.00–14.30 Vestlused täiskasvanutele:

1) "Hiina tänapäeval" – juhatab ajakirjanik L. Vails

2) "Mida nägin lääne kapitalimaades" – jutustab luuletaja L. Prozorovski

14.30 Pühapäevane lõuna

15.00–16.00 Estraadikontsert

(Maksla atpūsties. LRAP metodiskās padomes Rekomendācijas atpūtas organizēšanai klubos, kultūras namos, sarkanajos stūrīšos. – Riia, 1967. – lk. 9–10.)

B

Partei õpetab meid hindama minevikupärandit, kasutama kõike seda, mis on progressiivne ja kasuks meie arengule. See, mis ei vasta nendele nõuetele, pole meile vajalik ja tuleb kõrvale heita. Vananenuks, aja vaimule mittevastavaks tavaks võib pidada liigopühade ehk jaanipühade pühitsemist. Ajal, mil nõukogude inimene rajab suure kommunismihoone aluseid, oleks väärt ja otstarbetu paganlikest kommetest lugu pidada. Tööraha kasvatamiseks peab kasutama ainult progressiivseid traditsioone. Muidugi on see, mida pühitseda ja mida mitte, iga kodaniku isiklik asi. Kuid riigi ja ühiskonna heaaskiltu ja toetust võivad leida ainult progressiivsed uue aja pidupäevad ja pühad.

(Mūsu tradīcijas // Cīņa. – 1961. – 24. märts.)

C

(...) puhkus ei ole ainult iga-aastane puhkus. Tehases, poes, asutuses lõpeb tööpäev, saabuvad vabad tunnid. On puhkepäev. Inimesed kipuvad palavast linnast välja. Meie ametiühinguorganisatsioonidel on juba suurepärase telkinnakute asutamise kogemus. Mitme Riia tehase kollektiividele avatakse mererannas pansionaate. Tore, suurepärane!

(Kā jūs atpūšaties, biedri? // Cīņa. – 1961. – 13. juuni.)

D

Üks rongkäikude suuremaid hädasid (...) oli kohutav alkoholitarbimine. (...) Kuna sügisel on ilmad rõsked, võtsid inimesed kaasa jooke ja suupisteid. Tribüünidest mõõdusid paljud suurte raskustega. Nil joobnute tõttu kui ka mitmesugustel teistel põhjustel ei olnud rongkäigu lõpp eriti nägus. Et juhid seda nägema ei peaks, paigutati rongkäigu lõppu umbes 150–200 inimesest rühmad kutsekoolide või tehnikumide õpilastest.

(J. Āboltiņš. Bijū biedrs, tagad kungs. – Riia, 1992. – lk. 25.)

E

Telkinnak Dzimumpīte jõe kaldal, kus puhkab Trammi- ja Trollibussitrusti kollektiiv. (1960)

(Lāti Rūklīku Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Arhīvi fondidest.)

F

Mell on muutumas kauniks traditsiooniks tähistada noorukleast täisea piirile jõudmist. Suve ilusamal ajal korraldatakse noortele nn suvepäevi. Iga rajoon ja linn püüab neid läbi viia võimalikult kaunimalt ja paremini, valides laagrikohaks looduslikult ilusaid paiku. (...) Noored kohtuvad vanade revolutsioonäridega (...) kuuluvad mitmete erialade tööeesrindlastelt nende töösaavutustest ja -kogemustest, kohtuvad kirjanike, heliloojate ja kunstnikega (...) Arstid õpetavad noortele, kuidas säilitada tervist. Kõik see eluks nii vajalik, õpetlik ja huvitav põimub meeleoluka tegevusega laagris: pallimängu, võimlemise, suplemise ja päevitamise, laulu ja tantsuga, romantilise istumisega lõksetule ääres. Toremad laagripäevad lõpetatakse pidulikult täisikka jõudmise tähistamisega.

(I. Aasmaa. Käitumisest. – Tallinn, 1965. – lk. 164-165.)

G

Möödunud pühapäeval tähistasid Nõukogude Läti noormehed ja neid koos kogu meie ääretult suure kodumaa noorsooga neljandat korda Nooruse püha, mis on juba traditsiooniliseks saanud. (...) Pühad juhatas sisse Nõukogude noorsoo nädal. Seitse päeva toimusid kultuurihoonetes ja klubides, pargilavadel mitmesugused üritused – töökuulsuse päevad, noorsoo kohtumised revolutsioonilise võitluse veteranidega ja töökangelastega, sõpruspühad, filmifestivalid, kamevalirongkäigud, tehnilise loomingu ja tarbekunsti näitused, spordivõistlused. (...) Noorsoonädala viimasel päeval kell 10.00 hommikul alustati lillede panekut Vladimir Iljitš Lenini mälestussamba jalamile. Kommunistlikud noored ja teised noored asetasiid sügavas tänus armastatud juhi mälestussambale levkoidid ja nelke, lilliaid ja roose. Samas, mälestussamba juures anti äsja vastuvõetud kommunistlikele noortele kätte komsomoli liikmepiletid.

(Jaunatne liksmo // Ciņa. – 1961. – 27. juuni.)

H

Ühiskondlikus tootmises hõivatud riialaste vaba aja kasutamine nädalas 70. aastate keskel (protsentides)

Tegevus vabal ajal	Mehed	Naised
Iseõppimine	20	17
Ühiskondlik tegevus	20	10
Teatri- ja kinoetenduste külastamine	56	63
Regulaarne tegelemine kehakultuuriga	39	20
Kalastus, turism, jaht	11	2
Jalutamine, päevitamine, seenelkäimine	81	74
Kunstilooming, isetegevus, kollektioneerimine	10	9
Raadio kuulamine	41	31
Telesaadete vaatamine	86	85
Ajakirjanduse lugemine	73	50
Ilukirjanduse lugemine	76	79
Külaskäimine, külaliste vastuvõtmine	51	48
Restoranide, baaride, kohvikute külastamine	17	13

I

Lapsepõlvepühad. (1986)

(Isiklikust arhiivist.)

J

Kalastaja 60. aastate alguses.

(Isiklikust arhiivist.)

K

Rahvusvahelise naistepäeva tähistamine lasteaias 60. aastate keskel.

(Isiklikust arhiivist.)

N

Puhkus sõprade ringis 50. aastate keskel.

(Isiklikust arhiivist.)

L

Puhkus Kirovi pargis Riias 1959. a.

(LR FFFDA fondidest.)

O

Pulmapidu 1974. aastal.

(Isiklikust arhiivist.)

M

Daugavpilsis töörahas 1972. a 7. novembri pühade-
rongkäigul.

(LR FFFDA fondidest.)

P

Konstantin Nikolajev, NSVL ekspeditsioonilaeva "Mih-
hail Lomonossov" madrus, näitab oma sõpradele fo-
tosid ja suveniire, mida ta tõi kaasa uurimisreisilt USA-st
teisel Nõukogude laeval, mis on külastanud USA-d
viimase 10 aasta jooksul. (1959)

(LR FFFDA fondidest.)

MAAELU SOTSIALISMIAJAL

A

Praegu me elame rikkalt. (...) Paljudel kolhoosnikel on sõidua autod, peaaegu igas talus on mootorratas. Elamutesse on tekkinud ilus mööbel, raadiod, televiisorid – tänavu tuleb kõikidesse kolhoositaludesse ka elekter. Seda õeldes ei taha ma sugugi suurustada. Tahan ainult rõhutada seda suurt vahet, kuidas elas läti talupoeg niinimetatud "vabas Lätis" ja kuidas elab Nõukogude Läti kolhoosnik täna.

(Cina. – 1960. – 10. märts.)

B

Väga tähtis on see, et üha rohkem töötajaid saaks elada mugavustega korterites majandilise alevi, mis on ka kultuurielukeskus, kus on söökla, kauplus käe-jala juures, kus pakutakse mitmesuguseid teenuseid, on kool ja lasteaed. (...) Alevi ei ole vanu hooned, seal on peamiselt kahe- ja kolmekorruselised elamud, mille korterites on veevõrk, kanalisatsioon, gaasibaloonid. (...) Nõnda saab järk-järgult teoks NSV Liidu sotsiaalarengu plaani tähtis tingimus – töötajate ümberasustamine üksiktaludest alevisse, nende eluolu parandamine.

(M. Irklis. Plānā – sociālā attīstība. // Lauku Dzīve. – 1972. – Nr. 11.)

c

Uued kokkupandavad majad Daugavpils maantee ääres Jelgava loodeosas.

(LR FFFDA fondidest.)

e

M. Lūse (Lāti Ehituse Uurimise Instituut): (...) Praegu ehitatakse meil 70 protsenti majadest mitmekorruselised, Eestis – 20 protsenti, Leedus – 10 protsenti, aga VNFSV mittemustmullavõõndis – igale perele individuaalelamu. (...)

(Lauku Dzīve. – 1988. – Nr. 6. – lk. 14-15.)

F

Livāni Elamuehituskombinaadis valmistatud eluhoonetega paigaldamine Balvi rajooni Medneva sovhoosis.

(LR FFFDA fondidest.)

g

Elamuehitus Daugavpils rajooni Eglaine alevi 1985. a.

(LR FFFDA fondidest.)

D

Bebrene sovhoostehnikumi alev. Pole maainimeste sūū, et see on nii linnapārāne.

(Daugavpils. – Rīta, 1988. – lk. 29.)

H

Lähiminevikus kuivas turg kokku. Sõudi oli seadus hõlptulu kohta. Õigemini – selle seaduse väärmõistmine. Sõda valutas. Tookord nimetasid seadusesätte "kaitsjad" maainimest spekulantiks, võtsid tööst parkunud käest kinni ja viisid, "kuhu vaja". Linnaettevõtete töölisele anti tollal küll maad Dokupite jõe suudmes Ventas ning Ventspilsi linna ümber laiusid terved "väikelinnad", kuid juhul, kui selle maalapikese omanik tahtis mõne tillikimbu turul maha müüa, öeldi taile ettevõtte ametiühingukoosolekul selgesti: "Kui sa kasvatad aedvilja turul müümiseks (harilikult öeldi küll "spekuleerimiseks"), siis võtame alamaa sinult ära!"

(J. Teibe. Turgus // Lauku Dzive. – 1988. – Nr. 5.)

I

Uus poe- ja sööklahoone Valmiera rajooni Burtnieki sovhoosis.

(LR FFFDA fondidest.)

LINNAELU**A**

(...) Elamute Eksperimentaalse Projekteerimise Teadusliku Uurimise Keskinstituudi andmetel kasutatakse tüüpelamut ainult 40% ulatuses funktsionaalselt. Küsitluste andmetest nähtub, et kolmetoalises korteris ei ole 20-st olulisemast olmetegevusest ruumi seltsme, kahetoalises – kümne jaoks. 40% juhtudel magavad kahetoalises korteri "külalistetoas" täiskasvanud ja mängivad lapsed. Magamistuba on ainult magamiseks mitte enam kui pooltes korterites. (...) Ainult erandjuhtudel sõõb perekond toas, mitte köögis.

(Armanis Biseniēks. ... un mēbeles mājoklim // Māksla. – 1987. – Nr. 2. – lk. 25.)

B

Läti NSV-s on elamuehituses tüüpprojektide kasutamisele üleminek seadustatud Ministrite Nõukogu 1958. a 21. juulil määrusega. Selle järgi ei ole projekteerimisorganisatsioonidel lubatud välja töötada individuaalprojekte ning pankadel on keelatud selliste tööde finantseerimine, välja arvatud juhtudel, kui on olemas Ministrite Nõukogu eriluba.

(Ā. Rozenberga. Kā risinās dzīvokļu problēmas Latvijas PSR pilsētās. – Riia, 1962. – lk. 57–58.)

J

Inimesed, kes elavad üksikludis, kuid sooviksid elada ja töötada linnas, on esile toonud järgmised linna eelised: laialdasemad kultuurielu võimalused – 64%, rohkem vaba aega – 55%, paremad tööolud – 47%, parem teenindus – 37%, kergem õppida – 18%, suurem palk – 14%, huvitavam töö – 8%. (Protsentide summa on üle 100%, sest võis märkida mitu vastust.)

(J. Porietis. Lauku ciematu veidošanas sociālās problēmas Latvijā. // Arheoloģija un etnogrāfija. XIII. – Riia, 1979. – lk. 111.)

K

Haritud inimesed voolavad maalt ära. Noored spetsialistid – agronomid, loomaarstid, insenerid jt lähevad ära kolhoosidest ja sovhoosidest, mida on tabanud majandusraskused. Põgenemise põhjuseks on halvad või vastuvõetamatud töö- ja olmetingimused maal. Nagu kirjutavad perioodikaväljaanded (Molodjož Estonii nr. 118, Pilt ja Sõna nr. 5), on need inimesed valmis tegema Tallinnas Tartus, Pärnus jt linnades mis tahes tööd, et saada maalt minema. Perioodikaväljaanded taunivad "põgenikke". Nad avaldavad nende sõudlaste nimesid ja fotosid, kes on linnas tööd saanud ja keelduvad mahajäetud kolhoosidesse ja sovhoosidesse naasmast. Seda enam, ka õpetajad voolavad maalt ära; need, kes pole veel jõudnud ära minna, kavatsevad seda teha. Sageks ja laialdasel rünnakul ajakirjanduses tunnustavad, et probleem on tõsine.

(Soviet-occupied Estonia 1962. Monthly reports. – Stockholm, 1963. – lk. 9.)

e

Meie vabariigi mööblikombinaatide ja töökodade masitoodangu võiks jaotada kahte rühma:

- 1) mööblikomplektid ühe toa sisustamiseks;
  - 2) suurema või väiksema komplekteerimisvõimalusega mööbliesemed toa või korteri sisustamiseks.
- Praegu toodetakse enam esimest tüüpi mööblit. Põhimõtteliselt ei saaks selle vastu midagi olla, kui esemete komplekte oleks palju ja erinevaid ning kui oleks võimalik osta eraldi mööbliesemeid, mitte suurt komplekti. Nii see kahjuks pole.

(O. Kranklīs. Ikdienas skaistumam. // Māksla. – 1962. – Nr. 2. – lk. 17.)

D

Peab ütleva, et praegu veel on meie riigi elanike keskmine varustatus korteritega madalam kui peamistes kapitalismimaades. Nii elas NSV Liidus 1958. aastal ühes toas keskmiselt 1,5 inimest, seevastu USA-s ainult 0,7, Kesk- ja Lääne-Euroopas – 0,8 ja Lõuna-Euroopas – 1,2 inimest.

(Ā. Rozenberga. Kā risinās dzīvokļu problēmas Latvijas PSR pilsētās. – Riia, 1962. – lk. 8.)

E

Kui ma 1954. aastal esimest korda Daugavpilsis tulin, elasid paljud pered pimedates keldrites, barakkides, isegi pommivarjendites. Igale inimesele oli ette nähtud neli ruutmeetrit elamispiinda – veidi rohkem kui sumule kalmistul.

Osaliselt purustatud maju veidi remonditi. Önneseened seadsid end sisse – mõned said korteri, teised ehitasid majakese. 1956. aastal lubati inimese kohta viis ruutmeetrit, 1960. aastal – kuus. Siiski ei peegeldanud need arvud tegelikkust – linnas oli ka inimesi, kes elasid avarates korterites, ja oli peresid, kus oli neli-viis inimest vaevlemas kuuel ruutmeetril. (...) Pedagoogilise Instituudi majahoidja Sergijenko elas vanemate juures, seal oli kuus inimest ja üheksa ruutmeetrit. Tšumilova elas kümnel ruutmeetril koos kolme lapse ja mehega, kellel oli akuutses vormis tuberkuloos. 1957. aastal oli ta järjekorras 689., aga 1960. aastal – 676. "Niisuguse arvestuse järgi saan ma korteri kolmekümne aasta pärast – pärast surma." (I. Ehrenburg. *Cilvēki, gadi, dzīve* // *Avots*. – 1988. – Nr. 3.)

F

Märkimisväärset majanduslikku efekti on andnud majade kõrguse vähendamine. Eluruumide kõrguse vähendamine vastu võetud tüüpprojektides annab võimaluse säästetud vahendite eest ehitada tuhandeid uusi kortereid.

(Ā. Rozenberga. *Kā risinās dzīvokļu problēmas Latvijas PSR pilsētās*. – Rīga, 1962. – lk. 57.)

G

NSV Liidu elamufondis on 3 kategooriat: korterid, mis on riigiomandis, elamukooperatiivid (mitmekorterilised majad), mida ehitavad riiklikud organisatsioonid, ja elamud, mis on eraomandis. (...) Eramajade elamisfond ei tohi ületada 60m². Alates 1964. aastast tohib eramaju ehitada ainult linnades, kus on vähem kui 100 000 elanikku, suuremates linnades tuleb piirduda korteritega.

(H. W. Morton. *Housing in the Soviet Union*. – New York, 1984. – lk. 74.)

H

Naised süüa tegemas ehitajate ühiselamu köögis Riias Skaistkalne tänaval.

(LR FFFDA fondidest.)

I

Suurejooneline on elamuehitusplaan. (...) Seltseastaakupaani täitmine on suur panus partei ja valitsuse antud ülesande täitmisel – lähema kümne aasta jooksul kõrvaldatakse meie maal korteripuudus. (...) Juba seitse-aastaku esimesel aastal algas Riias suurpaneelilamute ehitamine. Väikestele peredele ehitatakse kultuuri- ja olmehoonete plokiga võõrastemaja-tüüpi hooneid. (...) üha suuremat kaalu omandavad ühiskondlikult kasutatavad ruumid – koosolekusaalid, puhke- ja tegevusruumid, perede pidulike õhtute ruumid, raamatukogud, sööklad ja spordisaalid.

(Darbaļaudim būs ērti dzīvokļi // *Cīņa*. – 1961. – 15. veebruar.)

J

Laialdane elamuehitusprogramm lubab küll loota, et uutest majades saavad lapsed omaette toad. Nii vähemalt arvavad mööbliprojekteerijad, sest Üleliidulise rahvamajanduse saavutuste näituse paviljonis "Laiatarbekaubad ja teenused elanikkonnale" nägime mitut huvitavat lastetoamööbli komplekti. (...) Kui lapsi on mitu, näiteks kaks, võib magada kahekorruselises voodis, mis peab küll olema kindlalt konstrueeritud ja kapitaalselt valmistatud, et laps välja kukkuda ei saaks. (...) Kui on kolm last, oleks vaja kolmekordset voodit. Sellist me ei näinud.

(Ā. Ābeltiņš. *Bērnu mēbeles*. // *Veselība*. – 1987. – Nr. 5. – lk. 26.)

K

Seda kohta otsides teadsime fotokorrespondent Ints Kalniņšiga ainult niipalju, et kusagil Riia äärelinnas on inimesi, kes on asunud elama vagunitesse. (...) Riiga Krustpilsis tänavale asutas vagunite "asula" palju aastaid tagasi Balti Raudtee. Need "sumud rongid" on saanud lõpp-punktiks inimestele, kes on siia tulnud kõige erinevamatest Nõukogude Liidu paikadest teatud lubadustest ja kutsumistest meelitatuna. "Asula" ametlik nimetus on 91. raudtee masinajaama (putjevaja mašinajaja stantsija) heakorrasstatud (?!- D. B.) ühiselamu.

(D. Balode. *Strupceļš* // *Atmoda*. – 1989. – 21. august.)

L

Vagunasula Riias Krustpilsis tänavas.

(*Atmoda*. – 1989. – 21. aug.)

M

Köögi interjäär ühes Riia uutest elamutes.

(LR FFFDA fondidest.)

N

Kõigist industrialiseeritud riikidest on nõukogude kodanikel kõige halvemad korteriolud eelkõige seepärast, et nii palju on ühiskortereid. "Pravda" järgi (1980. a 2. detsember) elasid 1980. a umbes 80% linnaelanikke omaette korterites. See tähendab, et vähemalt 20% elasid ühiskorterites. Kuid aruandes ei ole mainitud, et veel umbes 5% (peamiselt üksikud) elavad töölisühiselamutes või barakkides.

(Henry W. Morton. Housing in the Soviet Union. – New York, 1984. – lk. 74–75.)

SOTSIAALKINDLUSTUS**A**

Vaesusepiir on meie riigis 70 rubla. Kuid statistika viimaste andmete põhjal peaks elatusmiinimum olema umbes 144 rubla. (...) Tean, et paljude vanainimeste söögilaual on ainult leib ja piim (...) Veel mõned aastad tagasi võis sotsiaalkindlustuse osakond oma vanakestele eraldada ainult 14 rubla aastas. Nüüd määrab Halastusseltsi juhatus kuni 100 rubla. Arvatakse, et see raha paljudele suureks toeks.

(I. Jankevica. Mõginoat läpt / / Padomju Latvijas Sieviete. – 1989. – Nr. 12.)

B

Eluruumid määratakse eelkõige naistele, kellele on antud kangelasema nimetus, ning vanematega koos elavatele paljulapseliste peredele kolme ja enama lapsega. Paljulapselistele peredele on ette nähtud soodustused maksude palgast kinnipidamisel. (...) Paljulapselisi emasid, kes on autasustatud medaliga "Emamedal" või ordeniga "Ema au" või kellele on antud kangelasema aunimetus, teenindatakse väljaspool järjekorda kõigis töökodades, ateljeedes, juuksuris ja teistes teenindusettevõtetes. Kangelasemaid teenindatakse väljaspool järjekorda kõigis kaubandus- ja toitlustusasutustes, elukondliku teeninduse ja transpordiettevõtetes, ravi- ja kultuuriasutustes. Paljulapselistel peredel, kus on kolm ja rohkem last, ja vähemkindlustatud perede lastel kuni aasta vanuseni on õigus saada tasuta piimasegusid ja teisi toiduaineid. (...) Riia linnas töötab 15 toiduainete eritellimuse kauplust, mis kindlustavad paljulapselisi peresid toiduainetega.

(Kas pienākas daudz bērnu māmiņai? / / Padomju Latvijas Sieviete. – 1986. – Nr. 12. – lk. 20–21.)

e

NSVL kodanikel on õigus ainelisele kindlustatusele vanaduses ja haiguse korral, töövõime täieliku või osalise kaotamise, samuti toltja kaotamise korral. Selle õiguse garanteerivad: töölise, teenistujate ja kolhoosnike sotsiaalkindlustus ning ajutise töövõimetuse toetused; riigi ja kolhooside arvel vanuse-, invalidsus- ja toitjakaotuspensionide maksmine; osaliselt töövõime kaotanud kodanikele töö muretsemine; hoolitsus elatanud kodanike ja invaliidide eest; sotsiaalhoolduse muud vormid.

(NSV Liidu Konstitutsioon (Põhiseadus). – Tallinn, 1983. – lk. 16–17.)

D

Riia Elektromehhaanika Tehnikumi töötajate Uldis ja Velta Ciralise pere kolimas uude viietoalisse korterisse.

(LR FFFDA fondidest.)

e

Vaganovite perekond on eksisteerinud 20 aastat. Selle aja jooksul on üles kasvanud ja iseseisvaks saanud mõlemad tütreid. Kui palju on see perekond riigile maksma läinud? Lapse hooldamine enne sündi ja esimesel eluaastal läheb riigile maksma keskmiselt 200 rubla. Ühtekokku niisiis 400 rubla. Tüdrukud kasvavad söömes ja lasteaias. Vanemad maksid iga lapse eest 12 rubla ja 50 kopikat kuus, kulgi riik kulutas nende hooldamiseks kolm korda rohkem: niisiis pere hoidis kokku 3900 rubla. Lapse õpetamine koolis läheb riigile maksma ligi 100 rubla aastas. Üks Vaganovite tütar lõpetas keskkooli, teine – kaheksa klassi ja tehnikumi, nende hariduse eest andis riik välja 2100 rubla. Peaaegu igal suvel olid Vaganovite lapsed pioneerilaagris soodustatud tingimustel, säästes nii perekonnale kokku 370 rubla. Korterit – alguses ühe-, pärast kahetoalise ülalpidamiseks on Vaganovitele juurde makstud 3050 rubla (kahetoalise korteri ülalpidamine läheb riigile maksma peaaegu 200 rubla aastas). Kõigele sellele tuleb lisada summad, mis ettevõtete on kulutanud Vaganovite perekonna kutsealase kvalifikatsiooni tõstmisele, nende teenindamisele kombinaadi kultuurihoones, raamatukogus, puhkusele sanatooriumis, puhkekodus, kus nad on tasunud ainult kolmandiku või neljandiku tuusiku hinnast.

(Gimenes reälie lenākumi // Padomju Latvijas Sieviete. – 1975. – Nr. 10.)

f

Bauska rajooni Bauska sovhoosi lasteaia lapsed jalutuskäigu ajal.

(LR FFFDA fondidest.)

g

Rahuldusega peab märkima, et valitsus on vastu võtnud vanuritele tasuliste vanadekodude ehitamise otsuse. (...) Selliste kodude näiteid on juba olemas. (...) Ideaalne on vanadekodu, mis on ehitatud S. Kirovi nimelises kalurikolhoosis Tallinnas. Igal selle moodsa elukompleksi elanikul on kõigi mugavustega omaette tuba, neli söögikorda päevas, meelelahutuse võimalused ja vajadusel kõik tänapäevase arstiabi võimalused. Seal viibimise eest tuleb tasuda 75% pensionist.

(N. Elstein – Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi peaterapeut. // Kalendārs Sievietēm. 1989. – Riia, 1988. – lk. 224–225.)

h

1973. a oli meie vabariigis 221 naistenõuandlat, lastepoliklinikut ja ambulatooriumi. Vabariigi sünnitusmajades ja sünnitusosakondades saab üheaegselt arstiabi anda 1417 naisele. 83 400 last viibivad sel ajal, kui emad on tööl, 794-s lasteaias ja lastesöömes. Nende eelkooliasutuste ülalpidamiseks kulutas riik 32,8 miljonit rubla. Kulutused üldharidus- ja internaatkoolide ülalpidamiseks 1973. aastal olid 77,2 miljonit rubla. Need kulutused on kõige õiglasemalt jaotatud täiendus perekondade eelarvetele. Perede eelarved kasvavad iga aastaga, kasvavad ka vajadused. Nõnda oli 1973. aastal igal sajal perel 524 kella, 96 raadiot ja radiololat, 69 televiisorit, 45 fotoaparaati, 64 külmkappi, 72 pesumasinat, 21 tolmuiimejat, 49 õmblusmasinat. Naiste kodust tööd kergendab 37 suurt pesumaja, 33 selvepesumaja ja 2753 ühiskondliku toltustamise ettevõtet, mille teenuseid kasutas 1973. aastal 1 miljon elanikku.*

(Statistikas spogult // Padomju Latvijas Sieviete. – 1975. – Nr. 10.)

*1973. aastal oli Läti NSV-s 2, 74 miljonit elanikku.

INIMENE ÜHISKONNAS

A

Neil päevil sai toimetus kirja. Liepāja neiu R. Kārklīņa kaebab, et ühel peol Liepājas madruste klubis olevat selle direktor teinud talle märkuse ebasobiva riietuse kohta. R. Kārklīņa olevat tulnud peole väga sügava kaelaväljalõikega ja paljaste õlgadega kleidis.

Toimetus võttis ühendust Liepāja madruste klubiga. Siin seletati meile, et selline juhtum on tõepoolest aset leidnud – R. Kārklīņa õhtukleit olnud väga silmator-kav. Kuna R. Kārklīņa on väga noor neiu, olevat klubi direktor talle märkuse teinud ja palunud järgmisel korral tulla peole kohasemas riietuses.

Kas direktor talitas õigesti? Kas R. Kārklīņa käitus õigesti? Avaldame vastuse neiu küsimusele.

Maitsekalt riietuda peab oskama igaüks. Igaüks võib ja peab oma maitset arendama, eriti noored, sest mõned noored püüavad oma riietusega seltskonnas silma paista. (...) Hoiduda tarbetutest moeliialdustest – see on üks peamisi nõudeid noorte riietumises. Selliseid noori, kes oma ülepakutud riietuse ja käitumisega püüavad seltskonnas silma torgata, nimetame lõngusteks. See nimetus ei tee kellelegi au.

(Vai tä ir laba gaume? // Cīņa. – 1961. – 17. juuni.)

B

Käitumine kodus.

Kommunaalkorterite naabrid ja majaelanikud

(...) Kunagi vist ei satu ühte korterisse ühesuguse temperamendi ja harjumustega elanikud. Seepärast juhtubki, et ühe harjumus segab teise (teiste) eluviisi. Täolisel puhul oleks kõige õigem ühiselt selle üle aru pidada, et siis vastastikuste järeleandmistega püüda teineteist segavaist olukordadest vabaneda või neid vähemalt leevendada. Oleks otstarbekas juba kooselu esimeste päevade jooksul omavahelisi õigusi ja kohustusi selgitada. (...) Õige on otsekohe kindlaks määrata kõõgi kasutamise aeg, ühisruumide korrashoiu järjekord, vanni kasutamine, üüri, elektri, gaasi jt ühiste arvete tasumine (...) jne.

(I. Aasamaa. Käitumisest. – Tallinn, 1965. – lk. 192.)

C

Kontsert Riia 4. lastemuusikakoolis veebruaris 1953.

(Isiklikust arhiivist.)

D

Rezekne pedagoogiline kool, kus valmistati ette algkooliõpetajaid ja pioneeri juhte, tegutses a 1946–1956. Lehitsedes õppenõukogu istungite protokolle, on näha, et peatähelepanu on nagu igas õppeasutuses ja igal ajastul pööratud kasvandike õppepedagoo-gia. Kuid kasvatus töö seisukohad erinevad oluliselt tänapäeva nõudmistest ja ehk oleks lugejail – õliõpilastel ja kooliõpilastel – huvitav heita pilk peaaegu 50 aasta tagusesse minevikku.

15. 05. 1948.

Direktor: Kodanliku moraali igandeid võib näha nii koolis kui ka kodus ja seltskonnas (vulgaarsed, eba-kultuursed tantsud, lühikesed kleidid, inetud, ülepa-kutud soengud).

Õpetaja N. M.: Et õpilaste välimus oleks viisakas, peab keelama poiste pikad juuksed, tüdrukute lühike-sed kleidid ja karjuvad soengud. Õpilastel on tavaks korraldada salajasi õhtusi olenguid, edaspidi neid toi-muda ei tohi. Täiesti ära keelata tuleb igasugused püsi- ja vesilokid, sörmused tuleb ära võtta.

Õpetaja E. M.: Õpilastel pole ümbruskonnas häid ees-kujusid, kellelt õppida. Peaks propageerima rahva-tantse.

Direktor: Noorte moraalil tuleb saavutada murrang, välja juurida ebasoovitavad nähtused. Et õpetajad oleksid õpilastele eeskujuks ka usuliste igandite lik-videerimisel, oleks soovitatav ära võtta laulatusõr-mused kui kirkliku laulatus märkeid.

(Nost ar ilgviļņiem, ondulācijām un isām kleitņām! // Rezeknes Vēstis. – 1998. – 7. märts.)

E

Ühiskond hoolitseb perekonna tugevdamise eest, kasutades moraali- ja õigusabinõusid. Seaduses ette nähtud kohustusliku abieluregistreerimise eesmärk on kujundada tõsine suhtumine perekonnasse. Ühis-kond on huvitatud, et perekonnas põhineksid mehe ja naise suhted kindlal vastastikusel armastusel ja aus-tusel, ühistel moraalsel ideaalidel. Arvestades seda, et abielu on perekonna alus, võtab riik endale kontrol-li mitte ainult selle sõlmimise, vaid ka lahutuse üle.

(Sabiedrības mācība: Mācību grāmata vidusskolu un vidējo mācību iestāžu izlaiduma klasēm. – Riia, 1984. – lk. 254.)

F

Kuidas meil läheb? Kas inimesed tahavad rahvakoo-solekule tulla, kas nad tahavad oma arvamust aval-dada? Niisugune kahtlus vaevab meid, kui organiseerisime külas uut üritust.

Ja ennäe, rahvakoosolek jõudiski kätte. (...) Arvata-vasti ei tahaks keegi olla karjatalitaja Upmalise ase-mel sel hetkel, kui brigadir hakkas rääkima, et tema perekonnaliikmete mõtted ja käed on seotud vaid isik-liku majapidamisega. Nii ei jõua kaugele ei töös ega üldise heaolu tõstmises...

(Ipašības, kas mūs vieno // Cīņa. – 1961. – 5. jaan.)

G

Mõtlemata ajendasid arvud.

Kõik algas ... lihtsa aritmeetikaga. Mida kauem vana kommunist Aleksander Vlassenko arve võrdles, seda mõttikumaks ta muutus.

Arvuta, kuidas tahad, ikka ja jälle tuleb välja, et umbes 25 tuhat Riia linna Moskva rajooni täiskasvanud elanikku jääb väljapoole parteiorganisatsioonide mõju. Need on pensionärid, koduperenaised ja teised, kellel partei elav sõna on seni küllalt harva jõudnud. (...) Ainult üks õpilane seitsmest viibib pärast õppetunde pikapäevavõimlemas pedagoogide järelevalve all. Ülejäänud on omapead, kuni vanemad töölt tulevad. Teismelise jaoks tähendab see pärani avatud väravat eksiteele! (...) Mitte mõndkümmet või sadat, vaid tuhandeid eelkooliealisi lapsi kasvatavad perekondades vanaemad ja lapsehoidjad, kelle kogu ideelise ja poliitilise pagasi moodustavad juhuslikult kokku korjatud teadmiskillud. (...)

Kui Vlassenko poleks tookord nendesse arvudesse süvenenud, oleks tema kõne mullu sügisel partei Moskva rajooni konverentsil arvatavasti olnud hoopis teistsugune. Siis oleks tõenäoliselt ära jäänud ka pikk nõupidamine 26. jaanuaril, kus küpses otsus aktiveerida poliitilist tööd elanikkonnaga, asutada kõigi ühendatud majavalitsuste juurde partei algorganisatsioonid ning liita nende tuumikuks pensionile läinud kommunistid. Ja igal juhul ei oleks rajoonikomitees asutatud uut osakonda, kelle ülesandeks sai elukohajärgne poliitiline töö elanikega.

(Partijas dzīvāis vārds skanēs ik dzīvoklī // Cīņa. – 1961. – 1. aprīl.)

H

Ajakin "Komsomolskaja Pravda" pöördus kõigi meie maa noorte poole küsitlusanneediga "Mida te arvate oma põlvkonnast?". Esitatud küsimuste seas oli ka küsimus elu eesmärgist. Tuhandetes kirjades räägiti vaimustusega oma tööst, rahutust, ent õnnelikust elust. "Kogu minu elu on püüdlemine ühe eesmärgi poole: olla hea inimene. Ma tahan, et sellest, et ma olemas olen, saaks soojem, helgem ja parem võimalikult paljudel inimestel. Ma tahaksin olla, kui nii võib öelda, väikeseks päikeseks inimeste jaoks... , kirjutab Nataša, korrektor Ljubertsost.

Kuid teistsugused, väikekodanlikud unistused on tütartarlapse Primorje kraist. Tema elueesmärk oleval "abielluda, elada külluses, lahutada meelt, mitte töötada: tööst ju lõpevad otsa isegi hobused!".

On raske leida sõnu, et väljendada tält vastikust selliste madalate mõtete vastu.

(Sābiedrības mācība: Mācību grāmata vidusskolu un vidējo mācību iestāžu izlaiduma klasēm. – Riia, 1984. – lk. 255.)

I

Võitluses purjutamisega on äärmiselt suur tähtsus töökollektiividel ja ühiskonnal. Seadus lubab ühiskondlikes kohtades alkohoolsete jookide pruukimise või seal ebakaine olekus viibimise eest administratiivkaristust mitte määrata, vaid saata süüdlase kohta materjalid töökoha, õppe- või elukoha ühiskondlikule organisatsioonile, töökollektiivile või seltsimehelikule kohtule arutamiseks.

(Vescliba. – 1977. – Nr. 4. – lk. 3.)

J

Sügavalt punastades seisab Sergei Volkov paljude silmapaaside ees ... Sverdlovi tänava 7. maja 31. korteri elanik Volkov häiris oma jämeda käitumise ja purjutamisega iga päev majaanike rahu ja puhkust. (...) Siin ei aita palve oma eluviise muuta, vaid range käsk. Kui tahad kasutada nõukogude kodaniku õigusi, täida ka ta kohuseid. Muidu võib pahasti minna.

Sellisele ühiskonna käsule ei saa vastu hakata. Ja Volkov tunneb tõepoolest, et maja paljude elanike tähelepanelike silmade eest ei pääse kuhugi, et tema – mürgeldaja ja joodik – seisab üksinda ühiskonna vastu. Volkov ulatab käe oma naabrile Kirjušinale ja lausub tasa:

"Andke andeks, enam see ei kordu..."

Majakomitee on lõpetanud tööpäeva veendumusega, et ühiskondlikust kohtust on olnud abi. See pole esimene kord, kus inimene näeb ja tunnistab oma eksimusi ja vigu kõige paremini seltsimeeste ees.

(Audzina lielos un mazos // Cīņa. – 1961. – 28. veebr.)

K

Vaevalt kolm kuud on maja valmimisest, kuid majakomitee on juba palju ära teinud elanike kasvatamisel, on lahendanud igasuguseid tülisid. (...) Näiteks Tööstuse tänava 18. maja 4. korter. Majakomitee liikmed Andrejeva, Jakovlev ja Tuzilin käisid seal, et kontrollida korteri elaniku Kira Uvarova kaebust naabri Nataša Vergelesi kohta, kes käitub jämedalt teiste korterielanikega. Ta tahab kogu ühiskorteris valitseda – vannitoale ja sahvriile on ta pannud tabaluku, kõõgis ei lase pliidi juurde kedagi ... Sellest, et korteris elab kolm perekonda, annavad kõõgis tunnistust... kolm prügiämbrit. (...) Kodaniku sellisest häbematus käitumisest teatab komitee liige tema töökohta, et ka töökaaslased õpetaksid teda, kuidas viisakalt käituda! (...) "Kas teil poleks kõõgis rohkem ruumi, kui prügiämbreid oleks ainult üks?" avaldab komitee liige Tuzilin arvamust.

Korterielanikud vaikisid seekord. Kuid järgmisel päeval on nende kööki pangerodu asemele jäänud ainult üks ämber.

(Audzina lielos un mazos // Cīņa. – 1961. – 28. veebruar.)

L

Miilits sunnib mõõdujat mahavisatud koni üles tõstma. (1956)

(LR FFFDA fondidest.)

DEFITSIT JA PRIVILEEGID

A

Nõukogude Liidus olid töölisel ja teenistujal leivanormide järgi jaotatud kahte kategooriasse. Esimesse, kõrgemasse, kuulusid kaitse-, kütuse-, keemia-, metallurgia- ja masinaehitustööstuse, ehituse, raudtee, meretranspordi ja mõnede teiste ettevõtete ja nendega võrdsustatud organisatsioonide töölisel ja teenistujal. (...) Nõukogude ja parteiaktiivi varustati leivaga 1. kategooria normide järgi, aga toidukaupade kaardid olid neile ette nähtud erinimekirja normide kohaselt. Seejuures varustati partei- ja haldusaparadi kõrgemat kihti toiduainete lisaannustega. (...)

Tööstuskaupade jaotuse süsteem kindlustas eesõigused partei- ja haldusaparadi funktsionääridele, mõjuvamatele ametkondadele, neile elanikerühmadele, kelle lojaalsusest oli huvitatud riigivõim, – suurte tööstusettevõtete töölisel, maaintelligents, teadlased, – ja kõige enam neile, kes ise tegelesid kaupade jaotamisega.

(D. Bleiere. Kartižu sistēma Latvijā 1944.-1947. gadā // Latvijas Vēstures Institūta žurnāls. – 1993. – Nr. 1. – lk. 95–96, 102.)

B

Parteitegelased saavad pühadetoetuse näol täiendavalt 3 palka aastas: 7. novembril, 1. mail ja puhkusele minnes (terviseraha). (...)

Seejuures viiakse samadele isikutele ikka veel koju "eriannuseid", kuid seda tehakse salaja, pimedustundidel. Haldus- ja parteijuhid on ikka veel "peremehed" toidu- ja tööstuskaupade, raamatu- ja apteegibaasides.

Seejuures on partei oblastikomiteede sekretäridel, linnade ja rajoonide esimestel sekretäridel, oblastikomiteede osakonnajuhatajatel õigus riigi kulul varustada eraldi korteritega oma täiskasvanud lapsi – vaatamata sellele, et juriidiliselt seisukohalt on see ebaseaduslik.

(Neatkarīgo žurnālistu arod biedrības informācija // Atmoda. – 1990. – 9. jaanuar.)

C**Intershop Riias**

Neile, kes suudavad maksta valuutas.

Neile, kes maksavad rublades.

(Atmoda. – 1990. – 8. juuli.)

D

Kolhoosis "Uzvara" näeb (sotsialistliku) võistluse määrus võitjatele ette järgmise viisaastaku jooksul turismiluuusiku välismaale – selle väärtuse, välja arvatud vahetusvaluuta, tasub majand. Samade tingimustega võib väljaspool järjekorda saada tuusiku sanatooriumi või puhkekodusse (sealhulgas välismaale). Peale selle on ette nähtud terve rida eesõigusi: võimalus väljaspool järjekorda uus korter saada või eramu ehitada, sõiduauto osta, kasutada järgmise viie aasta jooksul tasuta kuni kolm päeva majandi sõiduauto pikemateks sõitudeks. Samuti võib järgmise viie aasta jooksul vähendada 50% võrra lasteaiamaksu, neljandiku võrra elektri, aiamaa kasutamise, söökla-teenuste tasu (välja arvatud toiduainete hind). Võitja saab ka eesõigusl ruumide ja inventari kasutamisel perekondlikel pidudel. Niisiis hõlmab autasude süsteem kogu inimese argipäeva. (...)

Rajoonis oleme hakanud võistluse võitjaid premeerima autasudega nagu võimalus osta väljaspool järjekorda autode järelkärusid, väikegabaritidilisi traktoreid koos tööriistadega koduse aiamaa harimiseks, aiafreese, noori – võimalusega soetada spordi- ja turismilinventari.

(Ā. Gaile. Cieņas apliecinājums. // Sievietē. – 1986. – Nr. 4. – lk. 4.)

E

Praegu on meie töö muutunud konkreetsemaks: meie komitee töötab välja ettepanekud, mis me esitame augustis valitsusele. Näiteks, kuidas muuta seebi jaotamist, sest praegune on ilmselgelt ebaõiglane. Igaühele on selge, et väikeelaste emadele, maainimestele on seepi rohkem vaja kui näiteks mulle ja teile. (...)

Võiks näiteks osa superdefitsitsetest kaupadest (importvideomagnetofonid, televiisorid), mille riiklik hind on umbes 1700 rubl, aga musta turu hind rohkem kui 4000 rubl, müüa komisjonihinnaga 4000 rubl. Vahe kantaks siis üle paljulapselistele peredele või vähekindlustatud pensionäridele. Kuid küsimus jääb jälle seisma Moskva tahta: seal määratakse ikka veel kaupade hinnad. Peab mõtlema, kuidas sellest seadusest mööda minna.

(Intervjuust Andris Teikmanisega, Läti Rahvarinde Sotsiaalse õigluse komitee juhatajaga // Atmoda. – 1989. – 7. aug.)

F

Ma ei taha salata, et tegutsemine riigi ainsas poliitilises noorsoo-organisatsioonis (komsomolis) avas küllaltki suured isiklikud võimalused. Lihtsureilikule polnud need sel ajal kättesaadavad. Näiteks välismaasõidud. ÜLKNÜ liikmete turismireise välismaale korraldas organisatsioonile kuuluv reisibüroo "Sputnik". Organisatsiooni eelarvest doteeriti reisimist igal aastal suurte summadega. Need sõidud, peamiselt ida-Euroopa riikidesse, maksid naeruväärset raha.

(J. Āboltiņš. Biju biedrs, tagad kungs. – Riia, 1992. – lk. 15.)

G

V. Sidoreiko, Sotsialistliku töö kangelane, NSVL riikliku preemia laureaat, "Surgutneftegazi" puurmeister. Tundsin end alati ebamugavalt, kui mitmesugustel konverentsidel, alates rajooni- ja lõpetades üleliidulistega, sain delegaadiõigusega osta mingeid "kõrgendatud nõudlusega kaupu", nagu nüüd peenelt nimetatakse iga head asja: kommi- ja kohvipakki, suitsuvorsti, ondatranahkset mütsi, huvitavat raamatut. Olen kuulnud, et aeg-ajalt näidatavat ka filme, mida igaüks vaadata ei saa.

(Kā spriež gudri ļaudis. // Lauku Dzīve. – 1987. – Nr. 10. – lk. 7.)

I

Jätkus eriteenuste kindlustamine klassideta ühiskonna kõrgemale klassile. Olid erikauplused kommunistliku partei liikmetele. Apteekides hoiti selle privilegeeritud klassi jaoks eritagavarasid. Oli juhtumeid, kus teised said retseptidele kirjutatud ravimeid osta alles pärast üheteistkümnekuulist ootamist. Vabariigi KP KK hoonetes võis leida ka paremaid kaupluse "letialuseid", mis polnud kättesaadavad isegi partei reaallikmetele, välismaa pesu jaotamisega paistsid partei kõrgema taseme kokkutulekud silma isegi 1970. aastate lõpul.

(R. J. Misiunas and R. Taagepera. The Baltic States: Years of Dependence 1940–1980. – Berkley; Los Angeles, 1992. – lk. 215–216.)

H

Inimeste arv, keda teenindatakse eritellimiskauplustes (seisuga 1. detsember 1989).

Suure Isamaa- sõja invaliidid	Suurest Isamaa- sõjast osavõtjad	Teised kate- goriad*	Palju- lapselised emad	Kokku	Kokku Suurest Isamaasõjast osavõtjad, keda teenin- datakse eri- juhtudel**	Kokku tee- nindatakse enne uut aastat
5874	10 162	5067	8099	29 202	22 030	51 232

* Nendesse kategooriatesse kuuluvad näiteks punased kütid, kodusõjast osavõtjad, koonduslaagrite vangid ja teised invaliidid, samuti Nõukogude Liidu kangelased jm rühmad.

** Teenindatakse erikauplustes 3 korda aastas: enne 1. maid, 9. maid, 7. novembrit.

(Atmoda. – 1990. – 3. aprill)

Tähtsamate sündmuste kronoloogia Venemaal/ NSV Liidus

1917, veebruar-märts
Veebruarirevolutsioon. Venemaal kukutatakse tsaarivõim.

1917, 24.-25. oktoober
Bolševike (enamlaste) riigipöörde V. I. Lenini juhtimisel. Kehtestatakse nõukogude võim Venemaal.

1918-1921

Kodusõda Venemaal.

1921

Uus majanduspoliitika (NEP)

1922, detsember

Moodustatakse NSV Liit (Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit).

1928/29-1932/33

Esimene viisaastak. Industrialiseerimine

1929-1930

Viidi läbi kollektiviseerimine.

1933-1937

Teine viisaastak

1937-1938

Massirepressioonid NSV Liidus

1939, 23. august

Molotov-Ribbentropi pakt.

Tähtsamate sündmuste kronoloogia Lätis ja Eestis

1939, 28. september

Eesti-NSV Liidu vastastikuse abistamise pakt

1939, 5. oktoober

Läti-NSV Liidu vastastikuse abistamise pakt

1940, 17. juuni

NSVL okupeerib Läti ja Eesti

1940, 14.-15. juuli

Seimi (parlamentide) valimised Lätis

1940, 21. juuli

Lätis ja Eestis kuulutatakse välja nõukogude võim

1940, 5. august

Läti võetakse NSV Liidu koosseisu

1940, 6. august

Eesti võetakse NSV Liidu koosseisu

1941, 14.-15. juuni

Esimene massiküüditamine

1941, juuni lõpp-juuli algus

Saksa sõjaväe sissetung Lätisse ja Eestisse. Saksa okupatsioon kestab Lätis kuni oktoobrini, Eestis novembrini 1944. "Kuramaa katlas" e "Kuramaa kindluses" - 9. maini 1945.

A

MAJANDUSSÜSTEEMID JA NENDE ERINEVUSED

Majandussüsteem on majanduselu korraldamise viis riigis või ühiskonnas (majandusküsimuste lahendamiseks seostuvad seadused, tavad, teave, organisatsioonid). Ühiskonna ajaloos on eksisteerinud ja eksisteerib ka praegu

- ☑ naturaalmajandus,
- ☑ vabaturumajandus,
- ☑ plaanimajandus,
- ☑ segamajandus.

Naturaalmajandus on kõige vana ja lihtsam majanduse korraldamise viis. Tootja varustab end ise kõige tarvilikuga. Tootmine ja tehnoloogia on algelised. Toode kaupadest piisab harilikult ainult iseenda tarbeks. Naturaalmajanduse juhtlauseks võiks olla: "Tooda nii palju, kui suudad, muidu ei jää sa ellu."

Vabaturumajandus tekkis Euroopas ja arenes järk-järgult 15.-19. sajandil. Määrav on siin turg. Sellele majandusliigile on iseloomulikud järgmised tunnused:

- ☑ eraomand - tootmise eesmärk

on võimalikult suure tulu saamine. Omanik vastutab kõige, ka kahjude eest, on huvitatud tootmise laiendamisest, konkurentsipüsimisest, tehnoloogia uuendamisest.

☑ kaup - müügiks valmistatud toode. Kaubaks on ka teenus, mida tarbijale osutatakse.

☑ turg - kõik kaubad jõuavad tarbijani ostu ja müügi teel. Tarbija valib, mida ja kui palju osta, tootja otsustab, mida ja kui palju müüa.

☑ vaba konkurents - kauba mitmekesisus, ostja valib, mida osta. Kes ei suuda oma kaupu ja teenuseid müüa, laostub.

☑ riik ei sekku otseselt ei kaupade tootmisse ega jaotamisse.

Vabaturumajanduse peamised puudused:

☑ ületootmiskriisid, millega kaasneb tootjate pankrott, tehaste sulgemine ja tööpuudus,

☑ ühiskonna kihistumine rikkaks ja vaesteks, töölisrahutused;

☑ monopolide tekkimine.

I. Zariņš. Milline kõrgus!

A. Būmanis. Kūlas.

TEEMA EESMÄRGID

- Mõista nõukogude majandussüsteemi olemust ning muudatusi Läti ja Eesti majanduselus sotsialismiperioodil.
- Selgitada töö tähendust sotsialismisüsteemis ja üksikisiku elus.
- Täiustada analüüsi-, võrdlemis- ja hindamisoskust, (dokumendid, statistikamaterjal, diagrammid, kaardid, memuaarid, karikatuurid).
- Arendada koostööoskusi, väljendusoskust ja oma seisukoha põhjendamist, mõista erinevaid seisukohti.

Plaanimajandus oli majanduse korraldamise viis NSV Liidus (aastast 1917) ja nn sotsialismimaades. Tänapäeval ei eksisteeri puhtakujulist plaanimajandust üheski riigis.

Plaanimajanduse tunnused:

- ☑ riik dikteerib tootmist,
- ☑ peamine omandivorm on ühiskondlik ehk riigiomand,
- ☑ tootja töötab etteantud plaani järgi,
- ☑ riik määrab kaupade ja teenuste hinnad,
- ☑ töö tasustamine on normatiivne,
- ☑ tööpuudust ei ole.

Plaanimajanduse peamised puudused:

- ☑ konkurentsi puudumine,
- ☑ planeerimisvead,
- ☑ tootja ei ole huvitatud uue tehnoloogia kasutuselevõtust, kvaliteedi parandamisest, algatuse näitamisest, sest kõike dikteerib riik ja konkurents puudub,
- ☑ inimesed ei ole huvitatud oma töö tulemustest.

Segamajandus on kõige tänapäevasem majandusvorm, mis eksisteerib kõikides maailma arenenumates riikides. See tähendab, et riigi majanduses on ühendatud vabaturu põhimõtted ja riiklik reguleerimine.

Segamajandus on vabaturumajanduselt üle võtnud kõik, mis soodustab tootmist:

- ☑ eraomandi,
- ☑ konkurentsi,
- ☑ vaba ettevõtluse,
- ☑ turusuhted.

Riik osaleb majanduselus, et kõrvaldada vabaturumajanduse puudusi – kriise, vaesust, sotsiaalset kaitsetust; seadusega määratakse tootjatele maksud, takistatakse monopolide teket, kaitstakse tarbijate huve, soodustatakse konkurentsi, hoolitsetakse keskkonnakaitse, hariduse, kultuuri, elanike sotsiaalse turvalisuse eest.

(G. Kurlovičs. Ievads ekonomikā. – Rīga, 1998. – lk. 42–49.)

E. Iltners. Maa peremehed.

NATSIONALISEERIMINE – riigiomandiks muutmine (tasu eest või ilma).

KONFISKEERIMINE – sunniviisiline tasuta äravõtmine.

SOTSIALISTLIK OMAND – tootmisvahendid kuuluvad riigile.

NÕUKOGUDE MAJAPIDAMINE – sovhoos – põllumajanduslik riigiettevõtte NSV Liidus. Sovhoosi juhatab direktor, kes määrati kõrgemalseisva organisatsiooni (partei komitee) poolt.

KOLHOOS – kollektiivne majapidamine, kus maa kuulub riigile, ülejäänud vara on kolhoosiliikmete kollektiivne omand. Kolhoosi juhivad valitud esimees.

INDUSTRIALISEERIMINE – tööstuslikuks muutmine.

KOLLEKTIVISEERIMINE – väikeste talude sunniviisiline ühendamine suurmajanditeks (kolhoosideks, sovhoosideks).

VIISAASTAKUPLAAN – NSV Liidu majanduse arengu planeerimise põhitvorm. See planeerimissüsteem säilis kogu riigi ja liiduvabariikide ulatuses nõukogude süsteemi kokkuvarisemiseni.

SOTSIALISTLIK VÕISTLUS – võistlus NSV Liidu liiduvabariikide, ettevõtete, tsehhide, brigaadide ja üksikisikute vahel, et saada paremaid töötulemusi ja parandada töö kvaliteeti. Oli moraalise ja materiaalse mõjutamise vahend.

Peale nõukogude võimu kehtestamist Lätis ja Eestis 21. juulil 1940 võeti sotsialistlike ümberkorralduste teostamisel tarvitusele mitmed abinõud:

– nationaliseeriti tööstusettevõtted, pangad, maa;

– moodustati nõukogulikud riigivõimuorganid – ülemnõukogu, rahvakomissaride nõukogu;

– 1940. a sügisel kehtestati NSV Liidu seadused ja võeti vastu Läti NSV ja Eesti NSV konstitutsioon;

– algasid repressioonid.

B

POLIITILISED REŽIIMID

Poliitilist režiimi iseloomustab võimu jaotumine ühiskonnas.

Poliitilisi režiime liigitatakse traditsiooniliselt:

- demokraatlikeks,
- autoritaarseteks,
- totalitaarseteks.

Demokraatia

Rahvavalitsus – riigivõimu allikas on rahvas.

Autoritarism

Võim on väikese grupi inimeste käes.

- Poliitiliste parteide tegutsemine on piiratud.
- Keskvõim kontrollib kohalikke omavalitsusi.
- Võim on koondatud valitsuse või riigipea kätte.
- Oluliselt on suurendatud täidesaatva võimu osa.
- Seadusi ja konstitutsiooni ei järgita.
- Esineb poliitilisi repressioone.
- Autoritaarne režiim toetub sõjaväele.

Totalitarism

Totalitaarsetes ühiskondades reglementeerib riik peaaegu kogu ühiskonda (majandus-, poliitika- ja vaimuelu). Kogu elu on politiseeritud.

- Igasugune sanktsioneerimata tegevus on keelatud.
- Inimesed peavad olema poliitiliselt lojaalsed.
- Puudub võimu järjepidevuse demokraatlik mehhanism, võim vahetub poliitiliste vapustuste, kulssidetaguse võitluse ja õukonnapöörete kaudu.

(E. Semanis. Politiskie Režimi // Ievads politikā. – Rīga, 1998. – lk. 32–37.)

Tööülesanne

Mida teate elust sotsialismiajal?

Milline oli elanike elatustase?

Kas oli erinevusi linna- ja maaelanike elus-olus ja elatustasemes? Mis määras elatustaseme:

- a) päritolu,
- b) elukoht,
- c) elukutse,
- d) haridustase?

Ajatelg

Kandke sündmused ajateljele.

1945

1946 – esimeste kolhooside asutamine Lätis (kolhoos "Nākotne" Jelgava rajoonis)

1947, veebruar – esimene kolhoos Leedus

1947, september – esimene kolhoos Eestis

1949, 25. märts – massiküüditamine Balti riikides

1950

1949–1950 – massiline kollektiviseerimine

1960

1960–1980 – forsseeritud industrialiseerimine

1970

1980

1970–1991 – sotsialistliku majanduse kriisi ilmingud

1991

e**Töö paarides****Meetodi valiku põhjendus:**

- * õhutada õpilasi iseseisvalt töötama;
- * harjutada koostööd;
- * õppida teineteist ära kuulama.

Paarideks jaotamisel võib võtta aluseks erinevad põhimõtted: nõrgem ja võimekam õpilane; võrdsete võimetega õpilased; võimekamate ja nõrgemate õpilaste paarid. Õpilane tunneb end paaris kindlamini, kardab vähem eksida.

TÖÖLEHT
VARIANT 1

Tutvuge esitatud ajalooallikatega ja vastake järgmistele küsimustele:

Nimetage plaanimajanduse olulisemad tunnused.

Millised muudatused toimusid Eesti, Läti ja Leedu majanduselus nõukogude ajal (1945–1991)?

Kuidas need protsessid inimeste elu mõjutasid, kuidas inimeste elu muutus?

Kas nõukogude korra ajal püstitatud juhtlause "Töö on nõukogude inimese au, kuulsuse ja kangelaslikkuse asi" vastas tõele?

Missugune on plaanimajanduse mõju tänapäeva Läti ja Eesti majanduselule?

D**ÕPILASTE TÖÖLEHT**

Õpilastel on võimalik valida kahe töölehe variandi vahel – üks on keerukamate, teine lihtsamate küsimustega.

Õpilased täidavad töölehe ja esitavad selle õpetajale hindamiseks. Järgmise tunni algul teeb õpetaja õpilaste tööst kokkuvõtte.

TÖÖLEHT VARIANT 2

Tutvuge esitatud ajalooallikatega ja jätkake alustatud mõtet:

▣ Plaanimajanduse peamiseks puudusteks olid

▣ Nõukogude ajal toimusid Läti ja Eesti majanduselus järgmised muudatused:

a) põllumajanduses

b) tööstuses

▣ Nõukogude süsteem mõjutas oluliselt läti ja eesti rahva, üksikperede ja -isikute saatust. Tooge näiteid.

Paaristöö positiivsed küljed:

- * kaks teavad rohkem kui üks;
- * mida üks ei märka, märkab ehk teine;

- * vaba õhkkond loob hea töökeskkonna;

- * paaristöös ei ole õpilasel võimalik ülesande täitmisest kõrvale hoiduda;

- * töö käigus kujunevad koostööoskused: oma seisukoha väljendamine ja motiveerimise oskus, erinevate seisukohtadega arvestamise oskus, iseenda ja teiste mõistmise oskus;

- * annab andekatele õpilastele võimaluse esineda õpetajana, mitte võistlejana;

- * paaris saavad tööga paremini hakkama ka aeglasemad õpilased; õpilasel, keda tavaliselt klassis tähele ei panda, on võimalus näidata oma teadmisi pingevabas olukorras;

- * annab ebakindlatele õpilastele kindlustunde.

Peale õpilaste paarideks jagamist seletab õpetaja tööülesanded, jagab õpilastele allikmaterjalid ja töölehed.

SOOVITUSI TÖÖLEHE TÄITMISEKS:

- tutvuge esitatud allikmaterjaliga;
- süstematiseerige ajalooallikad;
- vastake küsimustele;
- täitke valitud tööleht.

A

Läti NSV majandusliku süsteemi aluseks on tootmisvahendite sotsialistlik omand riigi (kogu rahva) ja kolhooside-kooperatiivide omandi kujul. (...)

(...) maa, maapõuevarad, vesi ja metsad on riigi omand. Riigile kuuluvad tootmise põhivahendid tööstuses, ehituses ja põllumajanduses, transpordi- ja sidevahendid, pangad.

Läti NSV kodanike isikliku vara aluseks on tööst saadud tulud. (...)

Ühiskonna rikkuse suurenemise, rahva ja nõukogude inimese heaolu tõusu allikas on nõukogude inimeste töö, mis on vaba eksploateerimisest. (...) Ühiskondlikult kasulik töö ja selle tulemused määravad inimese seisundi ühiskonnas, töö muutub iga nõukogude inimese esmaseks eluvajaduseks.

Läti NSV majandus on ühtse NSV Liidu rahvamajanduskompleksi osa.

(Läti NSV Konstitutsioon. 2. osa. Majanduslik süsteem.)

Linn**B**

25.–26. juulil 1946. a võttis Läti NSV Ülemnõukogu vastu seaduse Läti NSV rahvamajanduse taastamise ja arendamise kohta aastatel 1946.–1950. (...) See oli vabariigi esimene majandusliku ja sotsiaalse arengu perspektiiviplaan. Võideldes ennastalgavalt viisaastaku ülesannete täitmise eest, pidi Läti NSV töörahvas ühendama majanduse ja kultuurielu uuendamise uue elu ehitamisega. Tema tähelepanu tulipunktis asus vabariigi sotsialistlik industrialiseerimine, põllumajanduse kollektiviseerimine ja kultuuri-revolutsioon.

(Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – Rīga, 1986. – lk. 227.)

e

1950. a oli vabariigi rahvamajanduses hõivatud 452 000 töölisi ja teenistujat. Tõsiseks abiks vabariigi tööstuse taastamises ja arendamises oli umbes 10 000 töölisi, tehnikut, inseneri ja muud spetsialisti, kes tulid Lätisse teistest NSV Liidu piirkondadest. Suur tähtsus oli ka demobiliseeritud Nõukogude armee sõduritel. Siiski oli tähtsaimaks tööjõuallikaks käsitöölised ja talurahvas.

Aastail 1946–1950 kasvas Läti linnaelanike arv maaelanike arvel 72 000 võrra.

(Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – Rīga, 1986. – lk. 233.)

Maa**D**

Kolhooside asutamine algas Lätis aastatel 1946–47. Esimese kolhoosi "Nākotne" ('Tulevik') asutasid Jelgava maakonna Šķibe vallas 11 kehviktalupoega. Varsti tekkis veel 3 kolhoosi: "Dzirkstele" ('Sāde') Daugavpilsī maakonnas ja "Uzvara" ('Võit') Valka maakonnas.

(Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – Rīga, 1986. – lk. 239.)

e

Kollektiviseerimine lõppes vabariigis põhiliselt 1950. a. Väljapoole kolhoose jäi vaid 3,5% individuaalmajandeid. Oli saavutatud täielik kolhoosikorra võit.

Aeg	Kolhooside arv	%majandite arvust
1948. a lõpp	893	10,2
1949. a juuli	3857	76,7
1949. a lõpp	4103	85,3
1950. a juuli	4118	90,3
1950. a lõpp	1776*	96,5

*Juunis 1950 võeti vastu määrus väikeste kolhooside ühendamise kohta.

(Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – Rīga, 1986. – lk. 241–242.)

F

1952. a lõpuks olid kõigis kolmes Balti vabariigis kolhoosidesse ühendatud üle 95% taludest – see tähendas ajalooliselt väljakujunenud talumajapidamise likvideerimist.

(Üldajalugu (1938–1991) // Õpik XII klassile. – Tallinn, 1994. – lk. 240.)

Kui õpilased töötavad:

- * kontrollib õpetaja paare, jälgib töö tempot, lahendab konflikte;
- * konsulteerib õpilasi, seletab arusaamatut, jälgib ülesande täitmise kulgu, tuletab meelde, kui palju on jäänud aega töö lõpetamiseks.

Õpilased vastutavad enda eest ise. Laske neil iseseisvalt töötada, isegi kui nad eksivad.

Linn

G Iseseisvusaja tööstuslik tase oli Eestis ja Lätis kõrgem kui Leedus. (...) Ülepingutatud industrialiseerimise ja sundkollektiviseerimise tagajärjel kiirenes urbaniseerumine ehk linnastumine. Enne Teist maailmasõda oli Eesti ja Läti rahvastikust 2/3, Leedu omast 3/4 elanud maal. 1970. aastate lõpul elas Eestis ja Lätis üle 2/3 elanikest linnades.

Leedut 1940. aastate lõpu üliindustrialiseerimine täies ulatuses ei puudutanud, sest seal puudus vajalik infrastruktuur. Industrialiseerimine sai Leedus täie hoo sisse alles järgmise kümnendi lõpul ning kulges Lätist ja Eestist mõnevõrra erinevalt. Leedut ei tabanud ka sõjajärgne migrantide ulatuslik sissevool, mistõttu leedulaste olukord põhirahvusena jäi märgatavalt soodsamaks lätlaste ja eestlaste omast. Pealegi oli ja on katoliiklike tavadega Leedule omane suhteliselt kõrge sündimus. (...) põhirahvuse osatähtsus kahanes 1980. aastate lõpuks Eestis 63, Lätis 52 ja Leedus 79 protsendini.

(Üldajalugu (1938–1991) // Õpik XII klassile. – Tallinn, 1994. – lk. 241.)

Riia 26. linnakutsekooli kasvandikud praktikal trikotaažitehases "Māra" 1976. a.

(Latvijas PSR strādnieku šķira. 1940–1980. – Riia, 1985. – lk. 345.)

Maa

H 1949. a maikuuks oli kollektiviseerimine toimunud juba 300 vallas (510-st), s.o. 70%. Võttes arvesse tööraha tungivat nõudmist, asustati osa kulakuid ja teisi nõukogudevastaseid elemente ajutiselt ümber välja-poolle vabariigi territooriumi. Ümberasustatud ning ka vabariiki elama jäetud vaenulikke elemente püüdis nõukogude võim ümber kasvatada, andes neile võimaluse ausalt töötada.

(Latvijas PSR vēsture. 2. sēj. – Riia, 1986. – lk. 241.)

I Tuhanded inimesed – lapsed, naised, vanurid ja haiged kaasa arvatud – kisti keset ööd kodutaludest välja, rõõviti jõhkralt paljaks ja aeti loomavagunites eluaegsele asumisele Siberisse, kus igaüks neist pidi alla kirjutama järgmisele dokumendile:

"1949. a " " aprill.

Minule, ümberasustatud lätlasele..... on teatatud sellest, et vastavalt NSV Liidu kõrgemate võimuorganite määrusele olen ma ümber asustatud Nõukogude Liidu kaugaladele igaveseks ajaks ilma õigusega tagasi pöörduda endisesse elukohta. Mulle on ka teatatud, et mul ei ole ilma siseministeeriumi kohalike organite loata õigust siit lahkuda, kasvõi ajutiselt elu- ja töökohta muuta.

Ma olen ka teadlik, et selle allkirja rikkumise puhul võetakse mind vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1948. a 26. novembri määrusele vastutusele ja määratakse 20 aastaks sunnitööle. Olen tutvunud 1948. a 28. novembri määrusega."

(J. Riekstiņš. Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā) // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 2. – lk. 39.)

1. Loetlege nõukogude majandussüsteemi olulisemad tunnused. (Allikas A.)
2. Missugused ülesanded püstitas vabariigi arengule Läti NSV Ülemnõukogu 1946.–50. a? (Allikas B.)

3. Millised muudatused toimusid Läti, Leedu ja Eesti linna- ja maaelanike elus 40.–50. aastatel? (Allikad D, E, F, G, H.)
4. Kuidas on neid muudatusi erinevates allikates iseloomustatud?

J

Nii algas paljude tuhandete Läti elanike kannatuste rada Siberisse.

(O. Freivalds. Liela sāpju draudze. – Kopenhagen, 1952. – lk. 150.)

K

Läti NSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 282, 17. märts 1949. (Täiesti salajane.)

Riias

"Kulakute perede ümberasustamisest väljapoole Läti NSV-d".

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1949. aasta 29. jaanuari määruse nr. 390 – 138 põhjal, Läti NSV Ministrite Nõukogu määrab:

1. Saata väljapoole Läti NSV-d eriasumisele NSV Liidu kaugaladele 10 000 kulakuperet.
2. Kinnitada maakondade töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede esitatud ümberasustamisele määratud kulakupere nimekirjad.
3. Kulakupere ümberasustamise läbiviimine anda Läti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee pädevusse.

Läti NSV Ministrite Nõukogu esimees

V. Lācis

Läti NSV Ministrite Nõukogu asjaajaja

I. Bastin.

(Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 2. – lk. 47.)

L

Küüditatute vagunist välja visatud raamat sõnumiga kaasinimestele.

(O. Freivalds. Liela sāpju draudze. – Kopenhagen, 1952. – lk. 128.)

M

25. märtsi hommikul tuli vagunisse valvõksus. Meid loeti üle. Kokku oli meid 52 inimest. Lätlased. Suurem osa olid meievanused (20 a ringis), mõned olid ka 15–16-aastased, teised pisut üle kahekümne. Põhiliselt kooli- ja tehnikumiõpilased. Mõned olid võetud kinni ühiselamutest, neid oli kahju vaadata, nad olid äranutetud nägudega, hirmunud, väike koolikott käes, päts leiba kaasas ja riietest see, mis seljas. Oli ka vana-maid inimesi, naise väikeste lastega (...)

Kogu 25. märtsi päeva istusime vagunis. Välja ei lastud kedagi, küsimustele ei vastatud (...) Kõige painavam oli teadmatus, see oli hirmsam moraalsest alandusest või kehalisest valust (...) Oli pilvine, tumehall, udune päev. Vagunis oli röske, me külmetasime ja oli raske öelda, millest rohkem – külmast, magamata ööst või kohutavast närvipingest.

Kella nelja paiku päeval algas meie sõit... Hetk, kui ešelon paigast nihkus, oli kole. Veel praegugi ei saa seda unustada... Naised ja tütarlapsed nutsid, lapsed karjusid hirmust. Kuid vagunid veeresid edasi, sest mingi kõikvõimas jõud oli otsustanud meid igaveseks ajaks kodumaalt välja saata. Kellelgi ei olnud aimu, kuhu meid viiakse.

(A. Ozoliņa. Gadī, kuru man pietrūkst // Via dolorosa. – 1. tr. – Riia, 1990. – lk. 516.)

N

/Sõjajärgsel ajal/ jätkas nõukogude võim massirepressioone. Leedus toimus esimene suurem küüditamine juba mais 1948, mil deporteeriti ligi 40 000 inimest. 1949. a märtsis veeti inimesi Siberisse juba kogu Baltikumist: Eestist üle 20 000, Lätist üle 43 000, Leedust ligi 30 000, kokku 93 000. (...) Sõjajärgsete massirepressioonide tagajärjel kaotasid Balti riigid ligikaudu 450 000 inimest: Eesti 65 000, Läti 136 000 ja Leedu 245 000.

(Üldajalugu (1938–1991) // Õpik XII klassile. – Tallinn, 1994. – lk. 243.)

1. Kuidas on allikas H põhjendatud küüditamiste vajalikkust?
2. Kes, millal ja kuidas viis läbi küüditamisaktsioone? (Allikad I, J, K, M, N.)
3. Kuidas muutis industrialiseerimine ja põllumajanduse kollektiviseerimine Lätti, Leedu ja Eesti elanikkonna koosseisu? (Allikad C, D, K, N.)

Tutvuge esitatud allikatega küüditamiste kohta ja väljendage oma suhtumist toimusse. Võite kirjutada nii essee kui ka süüdistuskirja, mõeldes, kellele see adresseerida, keda ja millistes kirjutades inimeste ja inimsoo vastu süüdi mõista.

☑ kaart "Küüditatud Läti elanike vangistuskohad Nõukogude Liidus (Gulagi arhipelaag)",

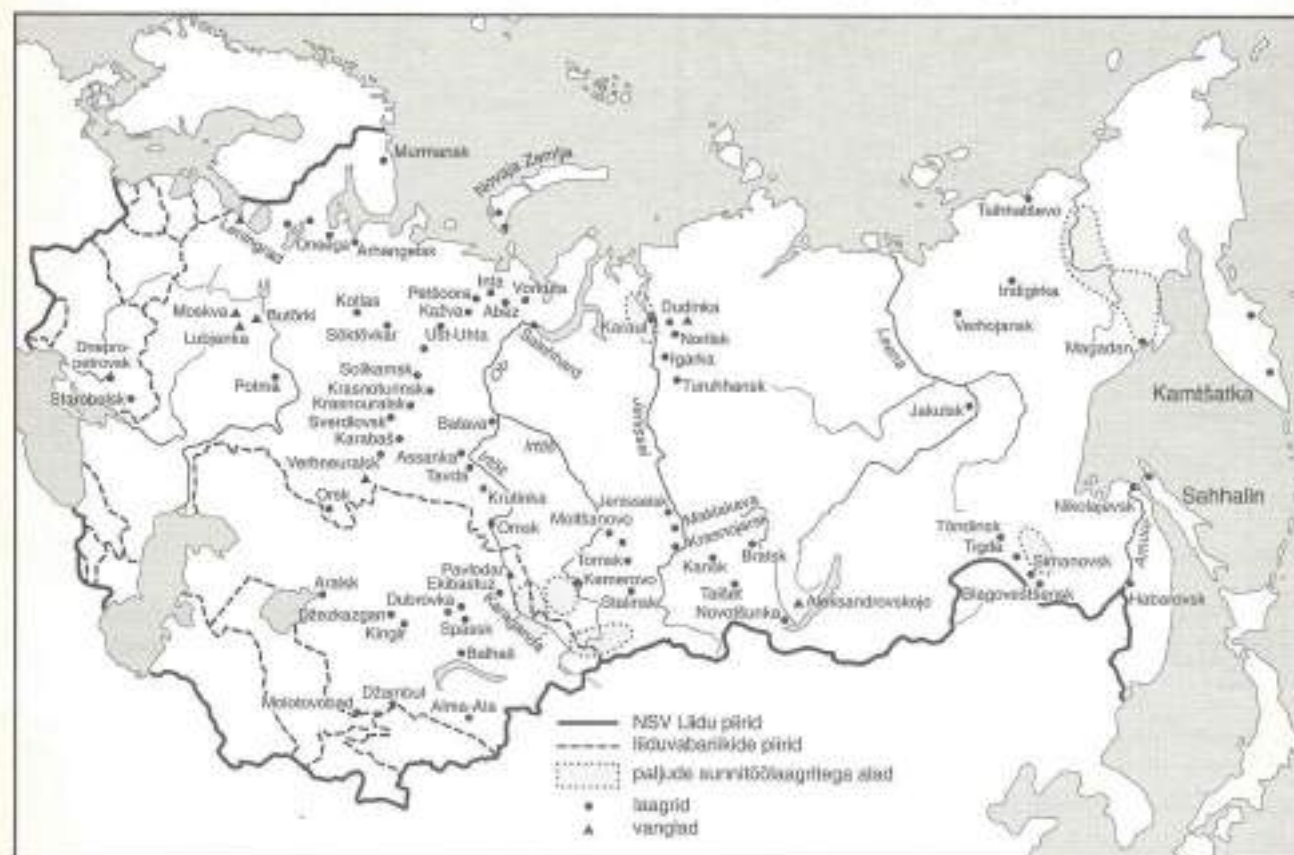
☑ fotod (allikad L, O, P),

☑ katkend mälestustest (allikas M)

Küüditatud Läti elanike vangistuskohtad Nõukogude Liidus (Gulagi arhipelaag)

O

Lätlased Karaganda poliitvangilaagris.

(A. Šilde. Važu rävėj. – Kopenhagen, 1960. – lk. 136.)

P

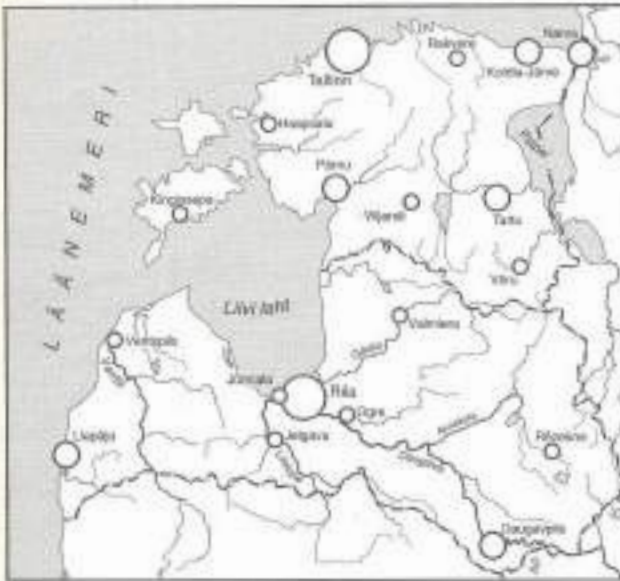
Küüditatud leedulannad Tomski oblastis 1951. aastal.

(D. Bieiere, Latvija, Lietuva un Igaunija PSRS sastāva /Pasau-
les vēsture III, 13. nodaļa. – Rīga, 1999. – lk. 12.)

Suurimad tööstuskeskused Lätis ja Eestis 80. aastatel.

Ülesanded majanduse alal. Sotsiaalmajandusliku arengu kiirendamise alusel tuleb nõukogude ühiskonnal jõuda uuele tasemele, mis tähendab (...) ühiskondliku töö viljakuse, toodangu kvaliteedi ja tootmise efektiivsuse kõrgeima maailmataseme saavutamist (...)

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 30.)

A

Sellest tuleb vast meie linna sajandi ehitus!
Mis sa nüüd, alles kümme aastat ehitame.

B

Need seal ei tööta sellepärast, et neil pole tornkraanat!
Need seal ei tööta sellepärast, et neil pole teeliseid!

C

Annal on vedanud – tema mees on tulet

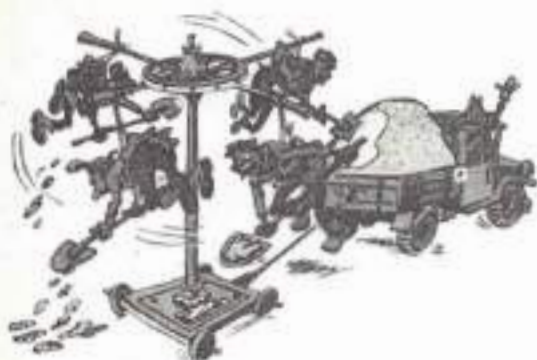
D

Peeter pole tööil, brigadir on haige, alustame tootmisnõupidamist kolmekesi.

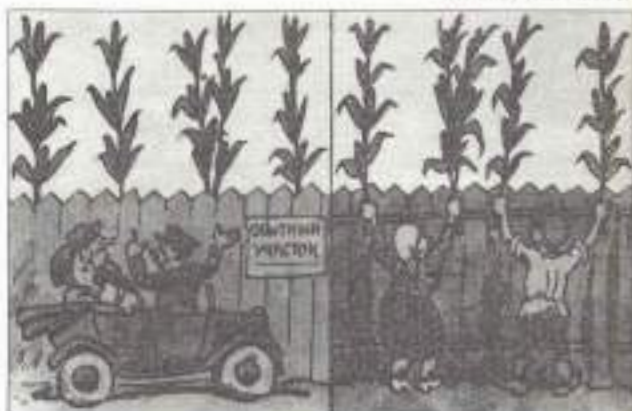
E

Kuidas mulda väetati. Kohalikku tüüpi agregaat.
(I. Sõtšev, 1964)

H

Katseväli...
...ja katseinimesed.

(J. Uzbjakov, 1959)

F

Kooskõlastamatus. Tekst plakatitel:
"Kohustume aasta lõpuks andma 10 000 liitrit piima.
Kohustume aasta lõpuks andma 75 tonni liha."

(J. Vedernikov, 1962)

G

Pange kiiresti valged kittlid selga! Kohe saabuvad rajooni esindajad!

(J. Vedernikov, 1962)

1. Analüüsige karikatuure ja vastake küsimustele:
a) milliseid probleeme karikatuurid iseloomustavad;
b) milline on karikatuuride ühine teema?

2. Milline on teie seisukoht NLKP programmis püstitatud ülesande ja karikatuuridel kujutatud kohta?

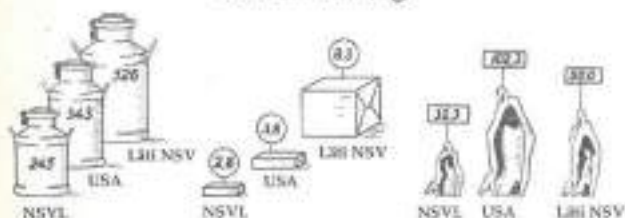

Meie vabariik on jõudnud järele ja ette paljudest kapitalismimaadest loomakasvatussaaduste tootmisel ühe elaniku kohta.

Liha (kg) 1976		Piim (kg) 1976	
Läti NSV	101	Läti NSV	721
Prantsusmaa	98	Soome	671
SLV	82	Prantsusmaa	583
Rootsi	66	Norra	454
Soome	58	Rootsi	395
Suurbritannia	56	SLV	373
Norra	49	Suurbritannia	257

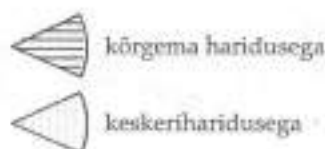
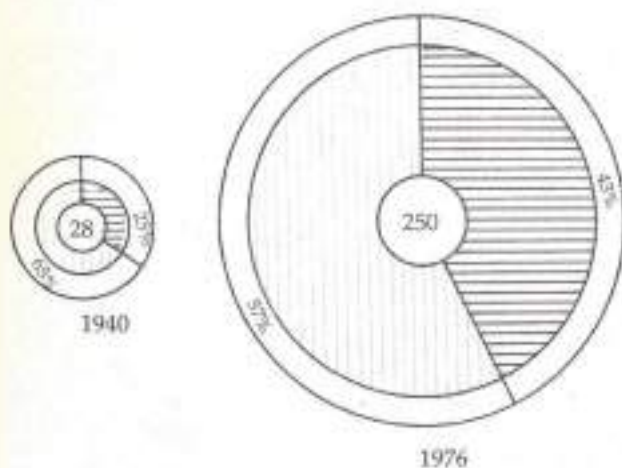
(Latvijas PSR: Skaitļi un fakti. – Rīga, 1978. – lk. 23.)

Toodetud piima, võid ja liha ühe elaniku kohta 1956. aastal (kg)

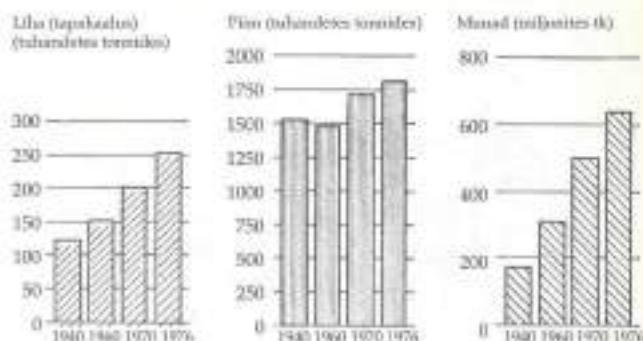
(Расчет народного хозяйства Советской Латвии. – Rīga, 1958. – lk. 270.)

Spetsialistide arv rahvamajanduses (tuhandetes)

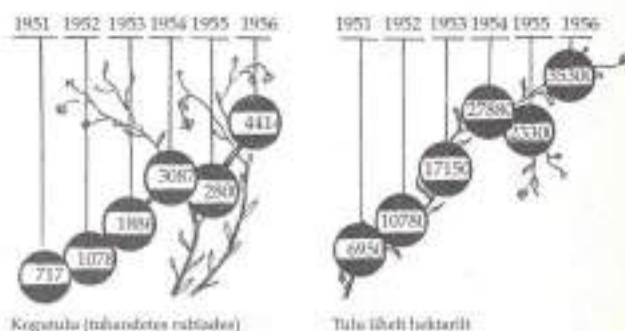
(Latvijas PSR: Skaitļi un fakti. – Rīga, 1978. – lk. 7.)

Loomakasvatussaaduste tootmine

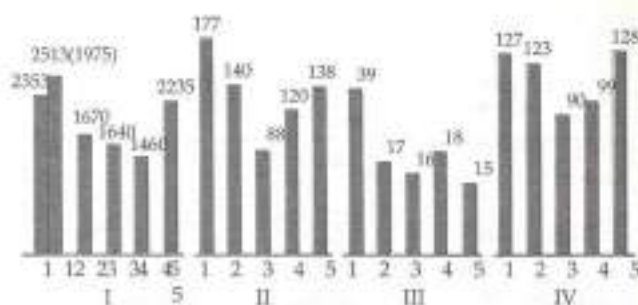

(Latvijas PSR: Skaitļi un fakti. – Rīga, 1978. – lk. 22.)

Vijāni rajooni Kirovi-nimelise kolhoosi rahalised tulud linakasvatusest

(Расчет народного хозяйства Советской Латвии. – Rīga, 1958. – lk. 273.)

I. Rahvatulu ühe elaniku kohta 1973. aastal (dollarites)

1 – Läti NSV

2 – Soome

3 – Inglismaa

4 – Itaalia

5 – Jaapan

II. Üliõpilaste arv 10 000 elaniku kohta 1973/74. õppeaastal.

III. Arstide arv 10 000 elaniku kohta 1973. a.

IV. Voodikohtade arv haiglates 10 000 elaniku kohta.

(M. Ramāns. Padomju Latvija. – Rīga, 1978. – lk. 9.)

Vaadelge mitmesuguste saavutuste peegeldust graafikutes, diagrammides. Milliseid küsimusi te tahaksite esitada graafikute koostajatele?

Leidke õpiku abil ja vanemaid küsitledes vastus küsimusele,
 ♦ kes määras Nõukogude Liidus kogu poliitilise, majandus- ja kultuurielu.

Lp küsitlusest osavõtjad.

Palume Teil vastata antud küsimustele, et võimaldada 9. kl õpilastel paremini mõista elu Baltimaades nõukogude režiimi oludes.

1. Teie vanus

2. Kas olite komsomoli liige?

3. Kes mõjutas Teie otsust komsomoli liikmeks astuda või mitte astuda?

4. Kas Te mäletate mõnda komsomoli põhikirja punkti? Kirjutage sellest.

5. Kas mäletate, kuidas Teid võeti komsomoli. Kirjutage sellest.

6. Millised positiivseid mälestusi on Teil komsomolist?

7. Kas mäletate komsomolielust midagi positiivset, mida võiks tänapäeval kasutada?

8. Millised negatiivseid mälestusi on Teil komsomolielust?

9. Kas osalemine / mitteosalemine on mõjutanud Teie elu. Kirjutage sellest.

Täname Teid vastutulelikkuse eest.

POLITISEERITUD ELU REAALNE OSAVÖTT VÕI FIKTSIOON?

TSENSUUR – ametivõimude järelevalve trükiste, teatrilavastuste, filmide, ringhäälingu- ja televisioonisaaade te jms üle, takistamaks või piiramaks võimude jaoks ebasoovitavate või kahjulike ideede ja andmete levikut

TŠEKAA – Riikliku Julgeoleku Komitee. Venemaal peale 1917. aasta oktoobripöörde loodud laialdaste volitustega poliitiline politsei. Hiljem NSV Liidu poliitiline politsei

KOMMUNISM – utoopiline klassideta ühiskond, mis põhineb tootmisvahendite ühiskondlikul omandil. Kindlustab igapäevase võrdsed eneseteostuse võimalused, olenemata ühiskonnaliikmete varalisest või tööpanusest tootmises

NOMENKLATUUR – ametnikkond NSV Liidus, kes määrati kohtadele ainult Kommunistliku partei nõusolekul

A

Nõukogudeaegsesse atmosfääri sisseelamiseks võib kasutada visuaalseid ja audiomaterjale. Näiteks:

- * nõukogudeaegsed loosungid, plakatid, fotod,
- * NSV Liidu kaart,
- * nõukogudeaegsed õperaamatud,
- * olmeesemed,
- * riiklike, laste- ja noorsoo-organisatsioonide atribuutika,
- * pioneeride, kommunistlike noorte ja nõukogude patriootlike laulude salvestused.

Jooniste autor – taani graafik Herluf Bidstrup

(H. Bidstrup. In der Sowjetunion. – Moskau, 1968.)

TEEMA EESMÄRGID

- Tutvuda NSV Liidu ja NLKP administratiivse ja organisatsioonilise ülesehitusega ning tegevuse põhiprintsiipidega.
- Selgitada NLKP osa nõukogude ühiskonnas ja partei ideoloogilist tööd.
- Kujundada informatsiooni valiku, süstematiseerimise, hindamise oskusi. Töö ajajoonega, allikatega, kaardiga, skeemidega.

Au Oktoobri! 1917!
A. Muceniks (1958)

Elagu 1. Mai – tööliste rahvusvaheline pidupäev!
E. Kalniņš (1945)

Nõukogude Läti talupojad! Täitke õigeaegselt riigi piimaga varustamise kohustus!
V. Krēgere (1946)

Astuge Lennuväe Abistamise Vabatahtliku Ühingu ridadesse!
A. Jēgers (1951)

PARTEI – poliitiline organisatsioon, millel on oma nägemus ühiskonna ülesehitusest ja funktsioneerimisest (ideoloogia) ja mis väljendab ühiskonna teatud ringkonna (sotsiaalse grupi) huve ühiskonna haldamises ja organiseerib nende elluviimist

POLIITILINE REŽIIM – ühiskonnakord, mida iseloomustab teatud vahetud riigivõimu ja kodanike vahel. Poliitilised režiimid esinevad mitmesugustes vormides ja jagunevad kolme põhirühki: demokraatia, autoritarism ja totalitarism

PROLETARIAAT – ühiskonnaklass, kelle peamiseks sissetulekuallikaks on palgatöö, töölised

PROPAGANDA – ideede levitamine ja selgitamine eesmärgiga suunata inimeste käitumist

SOTSIALISM – 1) poliitiline ja majanduslik õpetus riigikorrast, kus peamised tootmisvahendid kuuluvad riigile, riik kontrollib toodete jaotamist, toimub liikumine täielikule sotsiaalsele võrdõiguslikkusele; 2) ühiskondlik kord, mis on loodud kooskõlas selle teooriaga.

SEISAK (STAGNATSIOON) – tardumus, arengu puudumine, iseloomulik NSV Liidule 70. aastatel ja 80. aastate esimesel poolel.

NLKP – Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei.

NLKP teoreetiliseks aluseks oli marksism-leninism. Ajaloos käigus partei nimetus muutus:

- 1) VSDTP (Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölise Partei – 1898–1917)
- 2) VSDT(b)P (Venemaa Sotsiaaldemokraatlik Töölise (bolševike) Partei – 1917–1918),
- 3) VK(b)P (Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei – 1918–1925),
- 4) ÜK(b)P (Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) partei – 1925–1952),
- 5) NLKP (Nõukogude Liidu Kommunistlik partei – 1952–1991).

NLKP kasvas kokku riigivõimu ja haldusstruktuuridega, seega võttis endale poliitilisele parteile mitteomased funktsioonid. Iseloomulik oli käsumajandus, totalitaarne ideoloogia ja sellele allutatud kultuur, võimu omavoli ja repressioonid.

LKP – Lätimaa Kommunistlik partei. Asutatud LSDTP (Lätimaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei) I kongressil 1904. a. 1906. a sai VSDTP autonoomseks organisatsiooniks – LSD (Lätimaa Sotsiaaldemokraatia). 1919. a nimetati ümber LKP-ks – Lätimaa Kommunistlikuks Parteiks. 1920–1940 tegutses illegaalselt. 1940. a legaliseeris, kuid liideti ÜK(b)P-ga ja muutus selle territoriaalseks organisatsiooniks. 1990. a astus osa LKP liikmeist parteist välja ja moodustas Läti Demokraatliku Tööpartei.

ÜLKNÜ – Üleliiduline Leninlik Kommunistlik Noorsooühing – ühiskondlik-poliitiline noorsooorganisatsioon, tegutses NLKP juhtimisel, kasvatades noori kommunismi vaimus. Asutati 1918. a. ÜLKNÜ-sse võeti 14–28-aastasi noori.

PIONEERID – nõukogude laste- ja noorukiteorganisatsioon, mis tegutses NLKP ja ÜLKNÜ juhtimisel. Loodi 1922. a. Ühendas 10–15-aastasi õpilasi.

B

Teema sissejuhatuses luuakse seos eelmises teemas “Majanduselu” antud koduse tööga – leida vastus küsimusele, kes Nõukogude Liidus määras kogu poliitilise, majandus- ja kultuurielu.

e

Õpilaste individuaalne töö õpetaja juhendamisel. Tutvutakse dokumentidega, töötatakse mõistete ja kaardiga. Õpilastele näidatakse ekraanil fragmente NSV Liidu Konstitutsioonist ja NLKP Programmist.

NSV Liidu kogemused on täielikult kinnitanud marksistlik-leninliku õpetust kommunistliku partei otsustavast osast sotsialistliku ühiskonna loomisel ja arendamisel. Üksnes partei, kes teostab järjekindlalt proletaarset klassipoliitikat, kes on relvastatud eesrindliku revolutsioonilise teooriaga ja on monoliitne, kes on tihedalt seotud rahvahulkadega, suudab organiseerida kogu rahva ja viia ta sotsialismi võidule.

(NLKP programm. Vastu võetud NLKP XXII kongress poolt. – Tallinn, 1963. – lk.17.)

Sotsialism on ühiskond, (...) kus on kehtestatud ja areneb tõeline demokraatia – võim, mida teostab rahva huvides rahvas ise (...)

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 11–12.)

§6. Nõukogude ühiskonda juhtiv ja suunav jõud, tema poliitilise süsteemi, riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide tuumik on Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei. NLKP eksisteerib rahva jaoks ja teenib rahvast. Relvastatud marksismi-leninismi õpetusega, määrab Kommunistlik Partei kindlaks ühiskonna arenemise peaperspektiivi ning NSV Liidu sise- ja välispoliitika suuna, juhib nõukogude rahva suurt loovat tegevust ning annab plaanipärase, teaduslikult põhjendatud iseloomu tema võitlusele kommunismi võidu eest.

(NSV Liidu Konstitutsioon (põhiseadus). – Tallinn, 1988. – lk. 7–8.)

Selgitage, kes teostas võimu NSV Liidus
Eesmärk – võrrelda õpilaste töid ametlike dokumentidega.
Vastuste võimalikud variandid:

- a) rahvas   b) kommunistlik partei   c) teised variandid

Õpetaja algatusel jätkatakse tööd ajalooallikatega, et selgitada, kes oli nõukogude korra ajal riigis tegelik otsustaja.

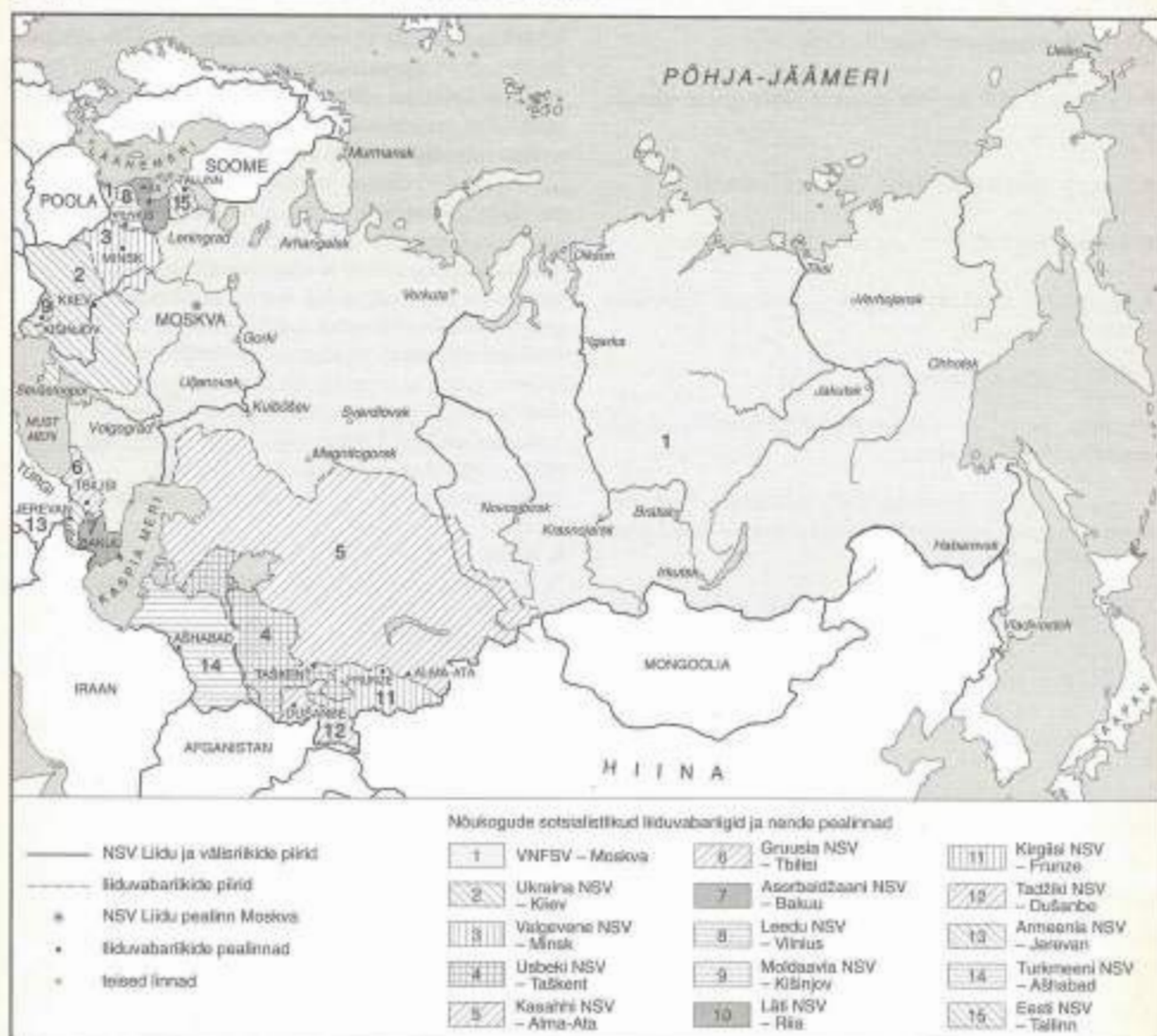
Pioneeride kohtumine Suure Isamaasõja veteranidega 80. a alguses.

(Isiklikust arhiivist.)

NSV Liidu administratiiv-territoriaalne jaotus.

Kommentaariid kaardi kohta.

- NSV Liit moodustati 1922. a. 30. detsembril. Esimesteks liiduvabariikideks said Vene NFSV, Ukraina NSV, Valgevene NSV, Taga-Kaukaasia Sotsialistlik Föderatsioon (Armeenia NSV, Azerbaidžaan NSV ja Gruusia NSV).
- NSVL laienemine jätkus: 1925. a liitusid Usbeki NSV, Turkmeenia NSV, 1929. a Tadžiki NSV 1936. a Kirgiisi NSV, Kasahhi NSV, iseseisvateks liiduvabariikideks said Armeenia, Azerbaidžaan, Gruusia. 1939. a peale Saksamaa sissetungi Poolasse haaras NSV Liit endale Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene. 1940. a, peale NSV Liidu sõda Soomega, ühendati Nõukogude Liit

duga Soome ida-alad ja loodi Karjala-Soome NSV (mis püsis kuni 1956. aastani) 1940. a okupeeris ja annekteeris NSV Liit Molotov-Ribbentropi paketi tulemusena Läti, Leedu ja Eesti. Rumeenialt võeti ära Bessaraabia ja moodustati Moldaavia NSV.

- Nõukogude Liidu territoorium: 22,4 milj. km² (Eesti 45,1; Läti 64,6; Leedu 65,2 tuhat km²)
- Elanike arv NSV Liidus: 276,3 miljonit (1985. a)
- Etniline koosseis: venelasi – 137 milj., eestlasi – 1,1 milj., lätlasi – 1,4 milj., leedulasi – 2,8 milj. (1979. a), kokku umbes 100 rahvust ja rahvast. (Latvijas Padomju Enciklopedija. – Riia, 1986. – 7. sēj. – lk. 416–425.)

? Leidke ja näidake kaardil NSV Liidu ja liiduvabariikide territooriumid. Kasutades selgitusi, vastake järgmistele küsimustele.

1. Millal moodustati NSV Liit?
2. Milliste vabariikide ühinemisel tekkis NSV Liit? Näidake neid kaardil!
3. Millal liideti Balti riigid NSV Liiduga?
4. Mitu vabariiki kuulus NSV Liidu koosseisu peale Teist maailmasõda?
5. Kui suur oli NSV Liidu, Eesti, Läti ja Leedu territoorium?
6. Kui palju elanikke oli NSV Liidus ja Balti riikides?
7. Kui palju elas NSV Liidus venelasi, eestlasi, lätlasi ja leedulasi?

D

Rühmatöö

- * Klass jaotatakse 5 gruppi.

* Kõikidele rühmadele antakse ühesugune ülesanne.

* Grupp töötab allikatega, vastab küsimustele.

* Seejärel jagatakse esialgsed grupid ümber.

* Iga uuesti moodustatud grupp saab eraldi tööülesande:

1. grupp – koostada ajajoon;
2. grupp – selgitada, kuidas NLKP püüdis ühiskonda ideoloogiliselt mõjutada;
3. grupp – teha kokkuvõtte kodusest küsitlusest, kuidas nõukogude režiim mõjutas komsomoli kuulunud inimeste elu;
4. grupp – iseloomustada nõukogude nomenklatuuri;
5. grupp – ekspertgrupp (hindab teiste gruppide tööd).

* Uued grupid tutvuvad eelmiste gruppide järelduste ja seisukohtadega ja teevad kokkuvõtte.

* Ekspertgrupi ülesanne on hinnata gruppide tööd järgnevate kriteeriumide järgi:

✓ kui põhjalikult annavad õpilased esinedes edasi olulise informatsiooni;

✓ mil määral õpilased mõistavad uuritava probleemi olemust ja tähtsust;

✓ kui veenvalt selgitavad õpilased probleemi tähtsust; kui edukalt nad kaitsevad oma seisukohta, vastates kuulajate küsimustele;

✓ mil määral vastavad grupiliikmete vastused ekspertide küsimustele;

✓ mil määral grupp võtab osa teema esitlusest; kas grupiliikmed respektseerivad esinedes üksteise seisukohti.

Iga kriteeriumi hinnatakse 5 palli süsteemis:

- 1 – mitterahuldav
- 2 – nõrk
- 3 – keskpärane
- 4 – hea
- 5 – silmapaistev

Esitluse järel võtab ekspertgrupp hindamistulemused kokku ja teatab need kõigile oma otsust põhjendades.

E

Kaheastmeline rühmatöö

Teema avamisel kasutati kaheastmelist rühmatööd. Võib kasutada ka lihtsamat varianti, jagades allikmaterjali kohe vastavalt teemadele neljaks, kuid sel juhul puudub õpilastel võimalus süvemalt ja mitmekülgsemalt kõigi probleemide ja allikatega tutvuda. Kaheastmelise rühmatöö korral suureneb ka iga õpilase vastutus esialgses rühmas tehtud töö eest. Uues rühmas esindab õpilane oma esialgset rühma, esitades seal väljatöötatud seisukohad. Ta peab oskama esitatavaid seisukohti põhjendada ja edasi arendada, suutma esialgset seisukohta muuta, kui see on põhjendatud. See ergutab õpilaste aktiivsust, vastutustunnet, argumenteerimisoskust, otsustusvõimet, kasvatab tolerantsust. Ekspertgrupi ja õpetaja ülesandeks grupitööde esitlust hinnates on hoida tähelepanu keskpunktis küsimus, kes on NSV Liidus tegelik peremees, kogu poliitilise, majandus- ja kultuurielu määraja.

Sellest lähtuvalt peab ekspertgrupp esitama küsimusi nagu:

1. rühm

1. Kas vabariigi parteiorganisatsioonide juhid olid oma otsustes iseseisvad?

2. Kuidas mõjutasid partei kõrgemad liidrid sündmusi NSV Liidus?

3. Kuidas mõjutas "ülemkihtides" toimuv vabariikide elu?

2. rühm

1. Kuidas moodustusid nõukogude ühiskonna võimustruktuurid?

2. Missugustel struktuuridel oli ühiskonnale suurem mõju?

3. Kuidas tugevdati kommunistliku partei võimu?

3. rühm

1. Milline oli ÜLKNÜ koht ja osatähtsus nõukogude ühiskonnas?

2. Miks noored astusid komsomoli?

3. Kuidas komnooreks olemine (või mitteolemine) mõjutas inimese elu?

4. rühm

1. Kes moodustasid nõukogude ühiskonna ülemkihi?

2. Miks inimesed pürgisid ülemkihi hulka?

3. Miks oli lihtrahva suhtumine nomenklatuuri negatiivne? Kokkuvõtteks võib kasutada 50. aastate läti rahvuskommunistide juhi E. Berklavsi vastust tema poolt formuleeritud küsimusele, mis oli ka rühmatöös kesksel kohal.

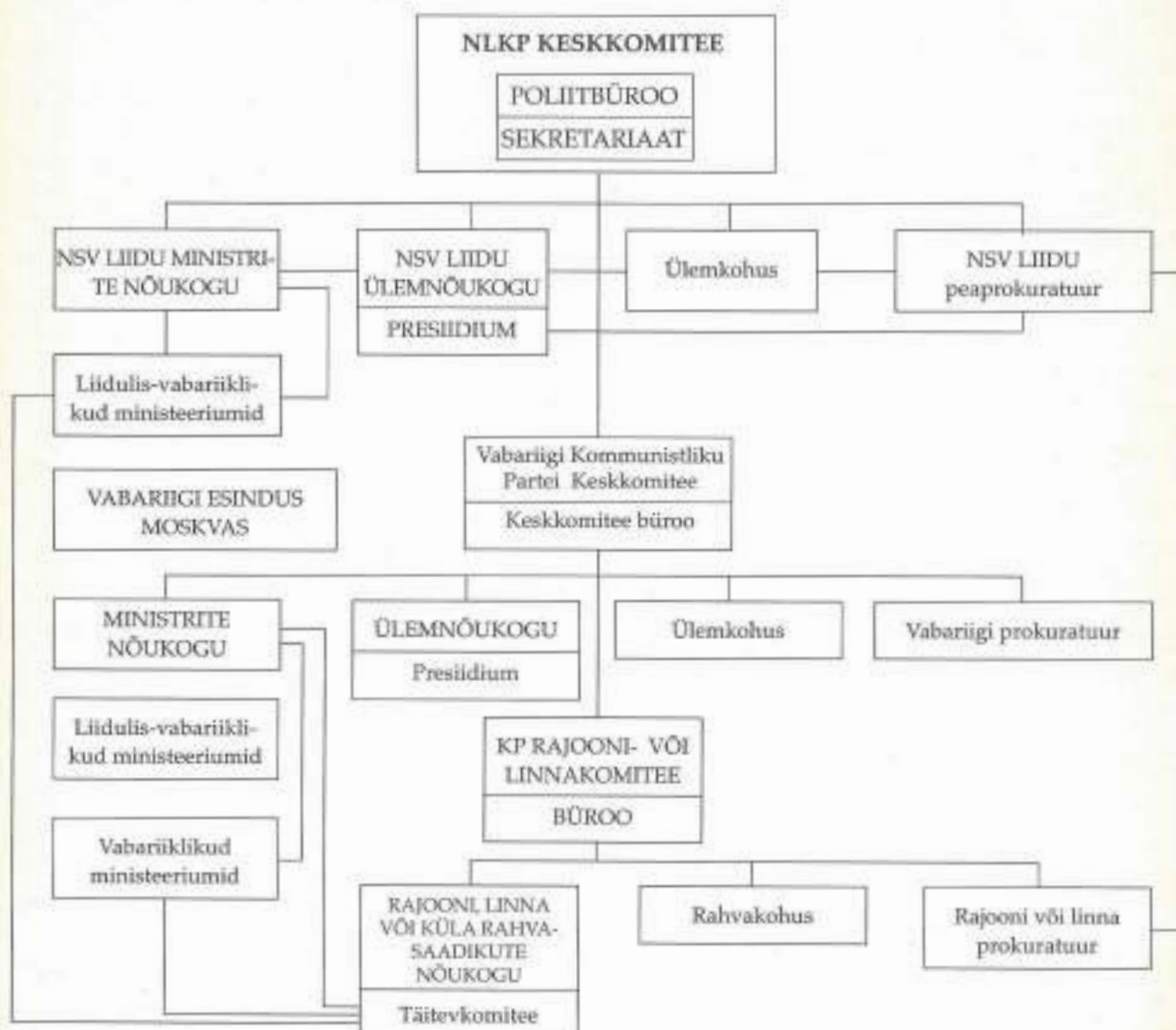
"Ei rahval ega ka tema poolt valitud esindajatel ole nõukogude organites mingit võimu. Kõike otsustab ja määrab kommunistlik partei, nagu on kirjutatud konstitutsioonis: "Kõige aktiivsemad ja kõige teadlikumad kodanikud ühinevad NLKP-sse, mis on (...) riigi juhtiv tuumik." Tegelikult on partei mitte ainult "juhtiv", vaid kogu elu ja poliitika määraja ja dikteerija. Pole isegi õige öelda, et kõike määrab partei. Ei - kõike määrab partei oligarhia, tema kõrgemad juhid kõigis haldusüksuses - vabariikides, oblastites, rajoonides, linnades ja need juhid on omakorda marionetid Moskva kõrgemate juhtide kätes."

(E. Berklavs. Zināt un neaizmirst. - Riia, 1998. - lk. 354.)

Töö skeemiga

Eesmärk: tutvuge riigivõimu- ja haldusstruktuuriga ja selgitage, kuidas realiseeriti NLKP juhtiv osa. Skeem "Nõukogude Liidu ja liiduvabariikide haldussüsteem (70.-80. aastatel)"

NLKP juhtiv osa ei tähendanud, et kõik liikmed võisid mõjutada partei poliitikat. Partei tegevus toetus nn. "demokraatliku tsentralismi" printsübile, mis tähendas, et kõik partei organid on valitavad ja neil tuleb oma tööst regulaarselt aru anda, kuid samal ajal tähendas see ka vähemuse allumist enamusele ning kõrgemate parteiorganite otsuste ülimuslikkust. Tegelikult ei olnud võimalik avaldada partei joonele mittevastavat seisukohta. Kõik tähtsamad küsimused

otsustas kitsas isikute ring – partei kõrgeim juhtkond – poliitbüroo.

Partei valitud organid – keskkomitee pleenumid ja partei kongressid – ainult kinnitasid poliitbüroo otsused. Diskussioonid mistahes küsimuses võisid toimuda ainult vastavalt partei juhtkonnas eelnevalt kokku lepitud printsiipidele.

(D. Bleiere. Latvija, Lietuva un Igaunija PSRS sastāva // Pasaules vēsture. III. 13. nodāja. – Rīga, 1999. – lk. 9.)

Küsimused ja ülesanded skeemi kohta

- Kas Te leiate siin demokraatia elemente?
- Mis annab tunnistust demokraatiapõhimõtete rikkumisest?
- Kes aitab "võltsdemokraatiat" säilitada?

Rühmatöö materjalid

1. rühm

ALLIKAD TÖÖKS AJAJOONEGA

Aeg	NLKP KK peasekretärid	Eesti KP I sekretär	Läti KP I sekretär	Leedu KP I sekretär
1922–1953	J. Stalin	K. Säre (1940–1941)	J. Kalnbērziņš (1940–1959)	A. Sniečkus (1940–1974)
		N. Karotamm (1944–1950)		
		J. Kābin (1950–1978)		
1953–1964	N. Hruštšov	K. Vaino (1978–1988)	A. Pelše (1959–1966)	P. Griškevičius (1974–1987)
1964–1982	L. Brežnev		A. Voss (1966–1984)	
1982–1984	J. Andropov		B. Pugo (1984–1988)	
1984–1985	K. Tšernenko	V. Väljas (1988–1991)	J. Vagris (1988–1991)	A. Brazauskas (1987–1991)
1985–1991	M. Gorbatšov			

J. Stalin

N. Hruštšov

L. Brežnev

J. Andropov

K. Tšernenko

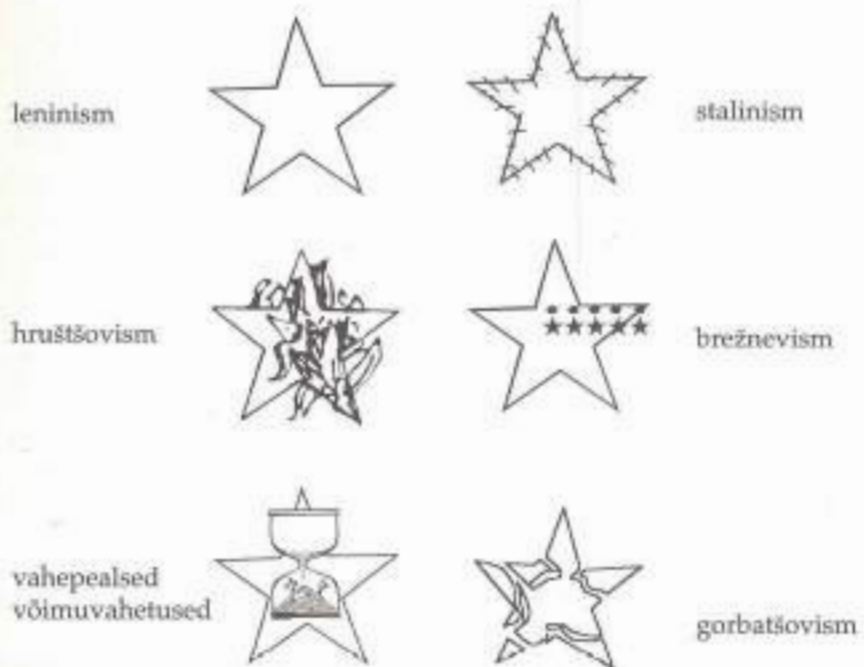
M. Gorbatšov

A

Esimese perioodina Läti Kommunistliku partei KK büroo töös peab mainima Stalini aega. Seega aega alates 1940. a (Läti okupatsioonist) kuni 1953. a (Stalini surmani). Selle perioodi tegevus ei erinenud millegi poolest teiste Kremlile allutatud kommunistlike parteide tegevusest samal ajal: kõik määras diktaator Stalin. (...) 1953. aastani oli vene rahvusest kommunistidel büroo koosseisus eriline positsioon (...) Nad tulid nelle tundmatusse situatsiooni. Lätlased olid oma kommunistlikus parteis vähemuses ja ei tundnud kuigivõrd Nõukogude Liidu kommunistliku partei tegevusmeetodeid. Sellel perioodil oli ainus määraja Moskva. Läti KP KK büroo eesotsas oli sel ajal Jānis Kalnberziņš. (...) Nõukogude korra liberaliseerumine pärast Stalini surma tähistas Läti kommunistliku partei elus teise tegevusperioodi algust. See kestis 1959. a sügiseni, kui Läti KP-s algas üleüldine puhastus, likvideeriti nn natsionaalkommunismi. Sellele perioodile oli iseloomulik läti rahvusest kommunistide ülekaalu kujunemine KK büroos. Isegi partei KK II sekretäri ametikohale tuli (esimest ja ainsat korda) lätlane Vilis Krūmiņš ja kogu büroo koosseisu 11 liikme ja kolme kandidaadi seas oli juba üksteist lätlast. (...) Ka sel ajal juhtis Läti KP KK bürood I sekretärina J. Kalnberziņš. Ta kaotas oma ameti puhastuse tagajärjel. (...) Lätit mõjutasid uued tuuled NSV Liidu juhtkonnas. Kommunistliku partei ja nõukogude ametnike seas levis ideeline vool, mis läks ajalukku rahvuskommunismi nime all. Kõige energilisemaks uue liikumise esindajaks oli Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Eduards Berklavs. Kuid see summutati N. Hruštšovi enda kaastegevusel, kes 1959. a külastas Lätit. Peale NSV Liidu liidri külaskäiku vahetati Läti NSV kõrgemad ametiisikud välja "range liini" poolehoidjate vastu A. Peļšega eesotsas. (...) Kolmas Läti KP KK tegevusperiood algas 1959. a. (...) Sel ajal pöördus Läti KP tagasi Kremli alluvusse ja selle võimukandjad Riias A. Peļše ja A. Voss partei esimeste sekretäridena tähistasid Venemaa lätlastest kommunistide põlvkonna võimuletulekut Lätis. (...)

(Okupētas Latvijas valsts vīri // Daugavas Vanagu Mēnefraksts. – 1967. – Nr. 12.)

Ajajoone moodustamisel võib kasutada sotsialismiperioodide karikeeritud tähistusi 1991. a välja antud raamatust "СССР в анекдотах (1917–1991)".

Kaardid NLKP liidrite tegevust iseloomustavate tähistustega:

- ☆ võidurelvastumine
- ☆ perestroika
- ☆ repressioonid
- ☆ NSV Liidu kokkuvarisemine
- ☆ totalitarism
- ☆ alkoholvastane kampaania
- ☆ glasnost (avalikustamine)
- ☆ reformid rahvamajanduses
- ☆ NLKP juhtiva osa tugevdamine
- ☆ "sula"
- ☆ seisak (stagnatsioon)
- ☆ isikukultuse paljastamine
- ☆ töödistsipliini tugevdamine

B

Nli Pelše kui ka tema välja vahetanud Voss olid Moskva absoluutselt lojaalsed inimesed. Nende ajal tugenes Läti venestamine, võitlus "kodanliku natsionalismi" vastu, tööstuse intensiivne areng ja sellega seotud tööjõu massiline sissetoomine.

(D. Bleiere. Latviņa, Lietuva un Igaunija PSRS sastāvā // Pasaules vēsture. III. 13. nodaļa. – Rīga, 1999. – lk. 15.–16.)

e

Huvitava ülevaate (Boriss) Pugo isiksusest annab tema klassivend, endine Mosva "Liternaturnaja Gazeta" korrespondent Georg Celms (...):

"Boriss oli sündinud "aparatsnik". Ta täitis kõik käsud täpselt ja punktuaalselt, nagu nõudis rajoonikomitee. Kuid ka massi, st meie vastu ta vajaduseta ei pöördunud." Muidugi, suur tähtsus oli Pugo isal – Venemaa lätlasel, kes oli 1940. aastal Rii linnakomitee sekretär, ja emal – venelannal, Partei Ajaloo Instituudi direktorissil, kõige suurem osa oli aga Pugo perekonnasõbral Arvid Janovitš Pelšel, Borissi ristiisal. (...) Boriss ei paistnud millegi huvipakkuvaga silma ühelgi oma tegevusalal. Tema töö oli absoluutselt värvitu, ilma oma näota. (...)

(M. Čaklais. Impērijas pēdējās kapeikas. – Rīga, 1997. – lk. 10.)

D

Kui A. Voss 1984. aastal Moskvasse üle viidi, võttis Lätis juhtimise enda kätte järjekordne Venemaa lätlane Boriss Pugo. Nõnda olid kõik sõjajärgsed okupatsioonirežiimi asevalitsejad Lätis Venemaa "kommunismi kooli" läbi teinud lätlased, kes ei suutnud ega püüdnudki mõista Lätimaa ja läti rahva saastust.

(J. Freibergs. Jaunāko laiku vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 1998. – lk. 282.)

e

Minu arvates ei saanud Brežnev oma viimastel eluaastatel üleüldse aru, mida ta tegi, millele alla kirjutas, mida ütles. Kogu võim oli teda ümbritsevate inimeste käes. (...) Praegu on hästi teada, millise ulatuse saavutas stagna-ajal proteksionism, korruptsioon, mis sõna otseses mõttes laostas kogu võimusteemi. Esimese sekretäri seisukoht oli seaduseks. (...) Seda võimu kasutasid kontrollimatult ebaausad partei tegeliskid ja nende alluvad.

(Б. Ельцин. Исповедь на заданную тему. – Rīga, 1990. – lk. 53.)

- ☑ Järjestage NLKP poliitiliste liidrite pildid ajajoonel, võttes abiks vastavad tähistused!
- ☑ Lisage poliitiliste liidrite tegevusajale vastava tegevuse iseloomustus!
- ☑ Tehke järeldused võimu tasemetest ja alluvusvahekordadest nõukogude süsteemis, isiksuse kohast ja osast!

Me lapsed Lenini, me lapsed Stalini ... Eesti pioneerid Võidu väljakul.

(M. Laur jt. Eesti ajalugu II. – Tallinn, 1997. – lk. 128)

Sotsialism kui niisugune (1917–1991). Perestroika-aeagne karikatuur.

(СССР в анекдотах (1917–1991) – Rīga, 1991. – lk. 225.)

2. rühm
NLKP IDEOLOOGILINE MÕJU

A

/Partei/ juhtimisel funktsioneerivad kõik teised süsteemi lülid – Nõukogude riik, ametiühingud, komsomol, kooperatiivsed ja muud ühiskondlikud organisatsioonid (...)

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 54–55.)

B

Marksistlik-leninlik ideoloogia sai nõukogude inimeste teadvuses valitsevaks.

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 9.)

e

Rohkem kui 25 õppeainest, mida üliõpilased Läti Riiklikus Ülikooli erinevatel erialadel 1970. aastatel kohustuslikult omandasid, oli kuus seotud nõukogude ideoloogiaga.

1. NLKP ajalugu.
2. Poliitökonoomia.
3. Marksismi-leninismi filosoofia.
4. Teaduslik kommunism.
5. Teadusliku ateismi alused.
6. Nõukogude õigus.

(Väljavõtte hinneteiselt, mis kuulus Läti Riikliku Ülikooli ajaloo ja filosoofia teaduskonna diplomi juurde 1979. a.)

D

Tegutses kommunistlik noorteorganisatsioon – komsomol (14–28-aastastele). Selle juhtimisel tegutses koolis pioneeriorganisatsioon, aga kõige väiksemad (7–10 a vanused) olid oktoobrilapsed, keda kutsuti Lenini lapselasteks. Nende organisatsioonide abil suruti noortele peale kommunistlikud vaated.

(V. Purēns, Dz. Liepiņa. Latvijas vēsture. – Rīga, 1998. – lk. 187.)

e

Nõukogude totalitaarse režiimi iseloomulikuks tunnuseks oli monopolistlik ideoloogia. See põhines NSV Liidu imperialistlikeks püüdlusteks kohandatud marksismil-leninismil, mis absolutiseeris klassivõitlust. Selle tulemusena pidid üha uued riigid asuma "sotsialismi ehitamise" teele. (...) NSV Liidu valitsevad ringkonnad püüdsid ellu viia mitte abstraktset marksismi-leninismi mudelit, vaid selle ideoloogia alaliiki, millega oleks võimalik põhjendada ja õigustada ühe konkreetse suurriigi – Nõukogude Liidu sisepoliitikat, selle domineerivat osa "maailma sotsialismisüsteemis".

(I. Šneiders. Komunistiskās varas sistēma Latvijā // Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. – Rīga, 1999. – lk. 235.)

F

1968. a 26. märts

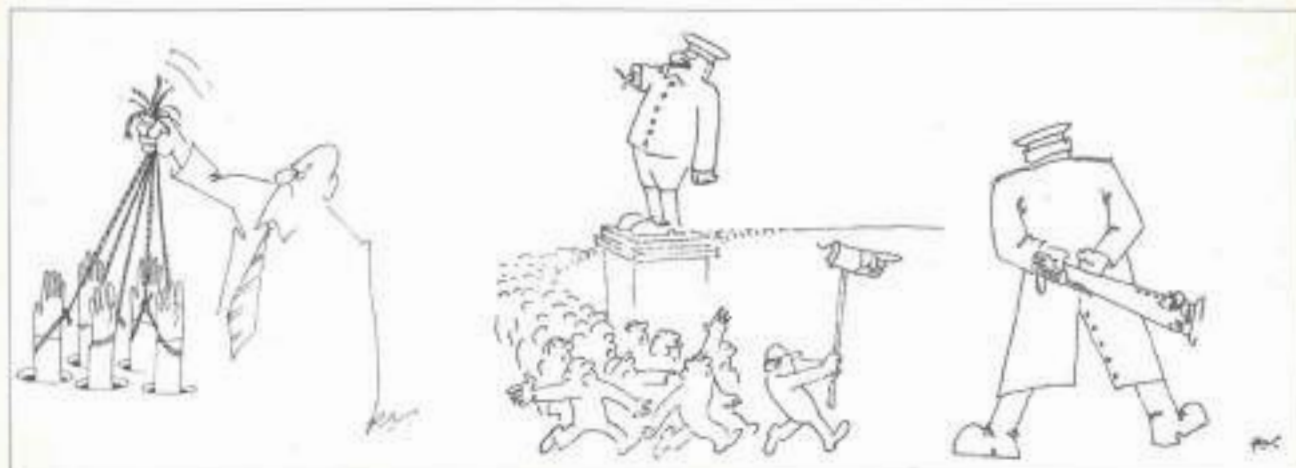
NLKP Keskkomitee

1967. a augustis käis Läti NSV-s visiidil Soome parlamendi Rahvademokraatliku Liidu fraktsiooni delegatsioon.

Läti NSV Ülemnõukogu Presiidium sai Soome parlamendi teiselt aseesimehelt, Soome RDL-i parlamendifraktsiooni esimehelt Paavo Ahtioilt kirja, kus kutsutakse Läti NSV Ülemnõukogu kolmest kuni viiest saadikust koosnevat delegatsiooni mai lõpus vastuvõetud Soome (...) Läti KP KK palub luba nimetatud delegatsiooni saatmiseks.

Läti KP KK sekretär J. Rubenis.

(Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. – Rīga, 1999. – lk. 240.)

(R. Vitkovskis)

G

Sotsialism on ühiskond, (...) kus on kehtestatud ja areneb tõeline demokraatia – võim, mida teostab rahva huvides rahvas ise (...)

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 11-12.)

H

Täiesti salajane

1969. a 3. jaanuaril.

(...) Kooskõlas NLKP 1968. a 2. detsembri otsusega kohalike tööraha saadikute nõukogude järjekordsetest valimistest Läti KP KK büroo otsustas:

1. Korraldada vabariigi rajoonide, linnade, linnarajoonide, asulate ja külade tööraha saadikute nõukogude järjekordsed valimised pühapäeval, 16. märtsil 1969. a. Toetada Läti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi dekreeti selles küsimuses. (...)

Läti KP KK sekretär A. Voss.

(Okupācijas varu politika Latvija 1939–1991. – Riia, 1999. – lk. 245.)

I

Läti KP KK büroo 1967. a 21. märtsi otsus LNSV Ülemnõukogu ja kohalike nõukogude valimiste tulemustest.

SALAJANE

1967. a 21. märts

(...)

Vabariigi töörahas demonstreeris valimiste päeval oma ühtsust kommunistliku partei ja Nõukogude valitsusega. Vabariigi Ülemnõukogu valimistel anti hääletusel saadikukandidaatide poolt 99,90% häältest, rajoonide ja linnade nõukogudes – 99,89 %, külanõukogudes – 99,82 % häältest (...)

Linnade, rajoonide, külade ja alevite töörahasaadikute nõukogudesse on valitud 23 976 saadikut, nendest 45,9% naisi, 56,8% parteituid, 62,6% töölisi ja kolhoosnikke.

Läti KP KK sekretär A. Voss.

(Okupācijas varu politika Latvija 1939–1991. – Riia, 1999. – lk. 248.)

J

Paljudel meist ei olnud kahtlusi, et valimised olid formaalsed. Iga teine või kolmas kodanik läks valimisjaoskonda ka naise, mehe või sugulaste kutsega. Sealjuures igas ringkonnas kandideeris üks saadikukandidaat. (...) Kandidaat sai tavaliselt 65–70 % häältest. Aruannetes need arvud ümardati 100 %-ni. (...) Kõik võtsid täie tõsidusega sellest farsist osa. Näitlesime, et toimuvad valimised. (...) Mida kõrge- maiseisev oli isik, keda saadikuks valiti, seda suurem pidi olema antud häälte protsent. Heaks tooniks oli idiootlik standard – 99,99%. Kui Ülemnõukogu saadikuks valiti A. Vossi, pidi tingimata olema neli üheksat. Mõne tehase eesrindlasel võis valimistulemus olla ka veidi väiksem.

(J. Aboltīns. Biju biedrs, tagad kungs. – Riia, 1992. – lk. 20-21.)

K

Kui ainult kommunismi maha ei magaks!

(M. Tšeremnhh, 1958)

L

/Sotsialism/ on ühiskond, kus (...) vabaduse, inimõiguste, isiksuse väärikuse ideedel on reaalne sisu, tagatakse õiguste ja kohustuste ühtsus, kehtivad ühed seadused ja kõlblusnormid, üks distsipliin kõigile ja igaühele, kujunevad välja üha soodsamad tingimused isiksuse igakülgseks arenguks.

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 11-12.)

M

Võib meelde tuletada Lenini sõnu, et meie ühiskonnas on kõlbeline kõik mis teenib kommunismi ehitamise huve. Täpselt samuti võime me öelda, et demokraatlik on meie jaoks see, mis teenib rahva huve, kommunismi ehitamise huve. (Kiiduavaldused.) Mis on nende huvidega vastuolus, selle heidame kõrvale, ja mitte keegi ei saa meid veenda, et see on väärikas. Me teame kindlalt, mis suunas me läheme oma poliitilist süsteemi täiustades. Me oleme täiesti veendunud valitud kursi õigsuses. (Kestvad kiiduavaldused.)

(L. Brežnev. NLKP Keskkomitee aruanne ning partei järjekordsed ülesanded sise- ja välispoliitika valdkonnas. – Tallinn, 1976. – lk. 99.)

N

Kuigi vabariigi partei keskkomiteed peeti mõjuvaimaks jõuks, oli tema juhtkond täielikult sõltuv Moskvast. 1940.–1941. a ja esimestel sõjajärgsetel aastatel (kuni 1946. a lõpuni) tegutsesid Balti vabariikides spetsiaalsed ÜK(b)P KK ja valitsuse esindajad. Vaatamata sellele, et hilisematel aastatel valiti vabariigi parteiorganisatsiooni juhtideks "keskusele" täiesti lojaalsed inimesed, näitasid kogemused, et nende hoolitsus oma vabariigi heaolu eest sattus tihtipeale vastuollu Moskva huvidega. Seetõttu oli keskkomitee teise sekretäri, kes tavaliselt saadeti Moskvast, ülesandeks jälgida esimese sekretäri ja ülejäänud vabariigi juhtkonna tegevust. Lätis näiteks olid keskkomitee teiseks sekretäriks harilikult vene rahvusest parteifunktsionäärid (välja arvatud 50. aastatel Vilis Krūmiņš).

(D. Bleiere. Latvija, Lietuva un Igaunija PSRS sastāvā // Pasaules vēsture. III. 13. nodaļa. – Riia, 1999. – lk. 10.)

O

SALAJANE

1978. a 27. jaanuaril

Kõikidele Läti KP linna- ja rajoonikomiteedele
Vastupropaganda tugevdamise vajadusest

(...) Parteiorganisatsioonid peavad tugevdama nõukoguliku eluviisi, sotsialismi ajalooliste eeliste propagandat, meie inimestes tuleb kasvatada sallimatust kodanliku ideoloogia ja sotsialismi vaenlaste vastu. (...) Meie vastupropaganda peab olema pealetungiv, andma argumenteeritud vastulöögi kõigile klassivaenlaste väljamõeldistele ja manipulatsioonidele (...), andma kindla vastulöögi neile, kes nõukogude korda, sotsialistlikku demokraatiat ja meie sünnimaad teadlikult laimavad.

Läti KP KK sekretär I. Andersons.

(Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. – Rīga, 1999. – lk. 250.)

P

Tsensuur jälgis rangelt, et kusagil ei ilmuks kriitikat nõukogude võimu aadressil.

Inimesi harjutati kakskeelsusega. Ametlikult kuulutati õnne, vabadust ja jätkuvat arengut, kuid reaalses elus tuli kokku puutuda puuduse, repressioonide ja vabamõtlemise julma mahasurumisega. Inimesed harjusid rääkima ühte ja mõtlema teist.

(J. Freibergs. Jaunāko laiku vēsture. 20. gs. – Rīga, 1998. – lk. 279.)

R

Juba kaks-kolm põlvkonda on iga päev raadio- ja televisioonisaadetest, tribüünidelt ja õppeasutuste kateedritest, ajakirjandusest, miljonite agitaatorite ja propagandistide suust kuulnud ainult seda, et Nõukogude Liidus on kõige täiuslikum demokraatia, kõige suurem vabadus, aga kõikides mittesotsialistlikes maades valitseb vägivald, vangipõlv, nälg ja kõlvatus. Rahvastest on aga kõige õilsam, ennastsalgavam, kõige kultuursem, kõige võimekam, kõige külalislahkem vene rahvas. Ja kui veel lisada, et kõikidele välismaa raadiosaatjatele on NSV Liidus teadlikult segajad peale pandud, et välismaa ajakirjandus pole NSV Liidu elanikele kättesaadav, et ainult väga väikesel osal inimestest on võimalus ületada NSV Liidu piiri, et valitseva korra kriitiseerijad on suletud kas sunnitöölaagritesse või vaimuhaiglatesse ja nende arv ulatub sadadesse tuhandetesse, et NSV Liidu kodanikud, välja arvatud Baltikumi ning Ukraina ja Moldaavia väikese osa vanema põlvkonna esindajad, pole teistsugust riigikorda kunagi näinud ja ei oska õiget demokraatiat reaalselt isegi ette kujutada.

(E. Berkļans. Zināt un neatzmirst. – Rīga, 1998. – lk. 365.)

S

Ingeborga Levita tunnistas Sahharovi Rahvusvahelises uurimiskomisjonis 1975. a 19. oktoobril.

Kuigi poliitilises elus osalevad ka lätlased, toimub kogu asjaajamine vene keeles. Vene keeles räägitakse Läti NSV Ülemnõukogus, kommunistlikus parteis, ametlühingukongressidel ja ametlikel pidustustel. Seadused koostatakse kõigepealt vene keeles, aga sageli tulevad nad Moskvast juba valmis kujul. Seejärel tõlgitakse need läti keelde. (...) Vabrikutes ja teistes töökohtades on kuulda mõlemat keelt. Meistrid peavad oskama tööd juhtida vene keeles, sest vene töölisel läti keelt ei õpi. Ettevõtete administratsioon töötab vene keeles, kuigi direktoriteks on sageli lätlased.

(Daugavas Vanagu Mēnefraksts. – 1976. – Nr. 1.)

T

Läti "Helsingi 86" grupi kirjast M. Gorbatšovile 1986. a juulis.

Meie palume ka Teid, sm Gorbatšov, aidata realiseerida Läti NSV konstitutsiooni 69. paragrahvi, milles on öeldud, et Läti NSV-i on õigus NSV Liidu koosseisust välja astuda. Palun austage ka meie rahva huvisid. Lubage meil oma riigis läti keeles rääkida ja mõistetud olla. Lubage meil ise otsustada oma riigi saatuse üle (referendumi abil).

Lubage meil vabalt kohtuda kõigi maailma rahvastega (...) Meie ei ole ära teeninud, et meid hoitakse luku taga ja õpetatakse, kellega me tohime sõbrustada ja kellega mitte. (...)

L. Grantiņš
R. Bitenieks
M. Bariss

(Latvija šodien. – 1988.)

U

Lenin on lahkumas.

(M. Laur jt. Eesti ajalugu II. – Tallinn, 1997. – lk. 143.)

4. rühm

NOMENKLATUUR – NÕUKOGUDE ÜHISKONNA “KOOREKIHT”

A

Ühiseks NSV Liidule ja teistele idabloki maadele iseloomulikuks nähtuseks oli nomenklatuur. (...) Oma nomenklatuur oli kõigil parteikomiteedel alates rajoonikomiteedest ja lõpetades keskkomiteega. Kõik vähegi tähtsamad juhtivad või vastutavad ametikohad käisid selle alla.

Näiteks NLKP rajoonikomitee kinnitas oma rajooni ametiasutuste, ettevõtete, majandite, hariduse- kultuuri- ja sotsiaalasutuste ning nn massiorganisatsioonide (komsomoli, ametiühingute jt) juhtkonna. Üldreeglina nõuti nomenklatuuri arvatud isikutelt kommunistlikku parteisse kuulumist ning seega ka parteidistsipliinile ehk parteiorganitele allumist. Nomenklatuuri arvamine tagas vastavale isikule püsivuse juhtival ametikohal, karjääritegemisvõimalusi, mitmesuguseid olmeüheseid. Mida kõrgem nomenklatuurne ametikoht, seda suuremaid eeliseid see kaasa tõi (ametiautod, erisõõklad, -kauplused, kinnised sanatooriumid, ametisuvilad jms). Ebasoosingu sattu mine ja nomenklatuuri välja arvamine tõi aga automaatselt kaasa kõigest sellest ilmajäämise. Niimoodi muutuski mis tahes eluala juhtiv kaader kuulekaks käsutatjaks parteirilgis.

(V. Peep, P. Kama. Ühiskonnaõpetus gümnaasiumile. – Tallinn, 1996. – lk. 62.)

B

SALAJANE

Läti NSV Rahvakomissari Nõukogu ja Läti K(b)P Keskkomitee 1944. a 27. oktoobri otsus ametite nomenklatuuri kinnitamise kohta (...)

1. Kinnitada juhtivate töötajate ja spetsialistide ametikohtade ajutine nomenklatuur toiduainete täiendavaks jaotamiseks 1., 2. või 3. kategooria järgi. (...)

Läti K(b)P KK
sekretär

J. Kalnbērziņš

Läti NSV RKN
esimees

V. Lācis.

(Okupācijas varu politika Latvijā 1939-1991. – Rīga, 1999. – lk. 218.)

C

Nomenklatuuri hulka kuulumise soovi määras mitte ainult poliitilise võimu ihalemine, vaid teatud sotsiaalsed ja materiaalsed privileegid. (...) Mida kõrgemal nomenklatuuri hierarhias funktsionäär asus, seda laialdasemad olid võimalused elitaarsete privileegide kasutamiseks.

(P. Laķis. Vara un sabiedrība. – Rīga, 1997. – lk. 33.)

D

Karjääri kõrgeimaks tipuks peeti parteiaparati, sest see oli endale võtnud järelevalve meie majandustegelaste ja kohalike nõukogude töötajate üle. Partei-komiteede aparaat oli kõigist üle. Valeida või diskuteerida mis tahes taseme parteikomitee töötajaga, isegi instruktoriga, polnud sobiv. Täitevkomitee esimees ei julgenud võtta kindlat hoiakut, iga parteiapa-raadi osakonnajuhataja võis talle anda korraldusi niisugusel toonil, nagu räägitakse oma alluvatega. Sellepärast loeti parteiaparadist lahkumist peaaegu et karjääri lõpuks.

(J. Āboltiņš. Biju biedrs, tagad kungs. – Rīga, 1992. – lk. 29.)

E

Jānis Āboltiņš on olnud järgmistes ametites:

- ☑ Rīga Mööblikombinaadi insener (1967–1969)
- ☑ Rīga linna Lenini rajooni komsomolikomitee teine, siis esimene sekretär (1969–1974)
- ☑ Lenini rajooni Partei-komitee orgosakonna juhataja, siis sekretär (1975–1977)
- ☑ Lenini rajooni Täitevkomitee esimees (1977–1980)
- ☑ Rīga linna Täitevkomitee esimehe asetäitja (1980–1983)
- ☑ Riikliku plaanikomitee osakonnajuhataja (1984–1987)
- ☑ Riikliku plaanikomitee esimehe asetäitja (1988–1989)
- ☑ Läti Vabariigi majandusminister (1989–1991.)

Direktorit kritiseerides. (N. Lissagorski, 1960)

Lift ülemustele! (N. Lissagorski, 1964)

F

Lätlaste arv Läti KP Keskkomitee nomenklatuuris 1948. a 1. jaanuariks

ameti nimetus	töötajate arv	nendest lätlasi
LKP KK aparaadis kokku	118	56
LKP KK lektorid-propagandistid	18	14
LKP KK instruktorid	43	19
linnade, maakondade komiteede kaadriosakondade juhatajad	38	9
Linnade, maakondade komiteede statistikaosakondade juhatajad	37	10
LKP KK partorgid, ettevõtete partei-organisatsioonide sekretärid	30	13
Üleliidulise alluvusega ettevõtete direktorid	30	7
Linnade, maakondade, rajoonide komiteede aparaadis kokku	352	165
Nõukogude majandusettevõtete juhid	56	46
Laevakaptenid	6	3
Laevakaptenite asetäitjaid poliitalal	9	2
Julgeoleku-teenistuse juhid	25	7
Kõrgkoolide juhid	25	
Siseasjade osakondade juhid	41	31
Teaduste akadeemia juhid	20	18
Kultuuri- ja kunstiasutuste juhid	27	16

(I. Apine. Nomenklatūras veidošanās īpatnības Latvijā, 1944-1952 // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. - 1994. - Nr. 11/12. - lk. 7)

G

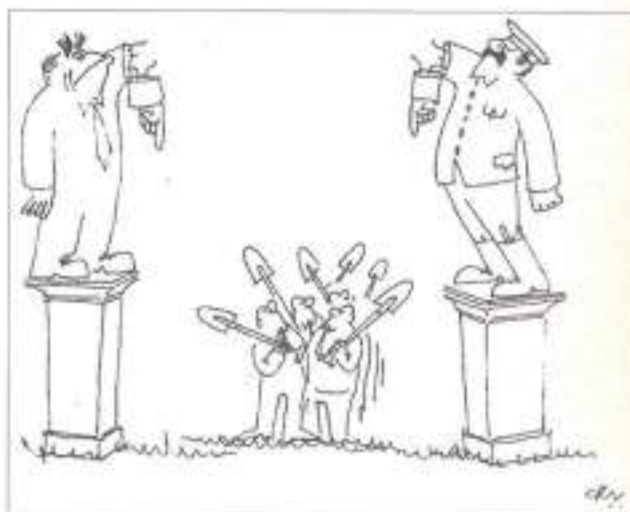
Tegelik võim NSV Liidus pole kunagi kuulunud parteile endale. NLKP muutus poliitiliseks mehhanismiks, mille nimel ja katte all kindlustati kitsa juhtiva kihi - nomenklatuuri diktatuur. Nomenklatuuri uurijad rõhutavad, et nomenklatuur ise määras piiri enda ja ühiskonna vahel, kujundas range valiku süsteemi. Nomenklatuur taastootis iseennast ja tegelikult ei väljendanud ühegi sotsiaalse grupi huve, ainult iseenda omi. Niisiis võib seda pidada uueks sotsiaalseks moodustiseks, klassiväliseks juhtkonna klikiks.

(I. Apine. Nomenklatūras veidošanās īpatnības Latvijā, 1944-1952 // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. - 1993. - Nr. 11. - lk. 21.)

H

Et saavutada soovitud ideoloogilist efekti, pidi nomenklatuur säilitama range piiri tegelikkuse ja näilisuse vahel. Näilisus ilmnes pettekujutluste loomises, nagu osaleks kogu ühiskond aktiivselt poliitilise elu kõigis aspektides alates kõrgeima seadusandliku võimu vallimistest ja lõpetades poliitilise tähtsusega otsuste vastuvõtmisega mikroökonoomikas. Reaalses elus oli indiviidi vaba initsiatiiv rangelt piiratud - alates kohustuslikust kuulumisest selle 99,99% hulka, kes hääletas "kommunistide ja parteitute bloki" poolt ükskõik millise taseme vallimistel, ja lõpetades kõnede eeltsensuuriga iga vähegi tähtsa massiürituse eel.

(P. Laķis. Vara un sabiedriba. - Rīga, 1997. - lk. 26.)

(R. Vitkovskis)

RAHVUSLIK JA INTERNATSIONAALNE NÕUKOGUDE RAHVUSPOLIITIKA MÕJU ÜHISKONNALE

RAHVUS –

1) rahvust (etnos) iseloomustab päritolu, emakeel, kultuuri eripära, tavad ja rahvuslik eneseteadvus;

2) poliitilised rahvused seostuvad rahvusrühiga. Poliitilist rahvust ühendab ajalooline territoorium, ühtne poliitiline kultuur ja identiteet. (USA, Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Rootsi jt).

NÕUKOGUDE RAHVAS – mõiste, mis võeti kasutusse 1970. aastatel – ühiste majanduskavvide, ideoloogiliste ja poliitiliste eesmärkidega inimeste kooslus. Rahvused minetavad tähtsuse, kõik on nõukogude inimesed.

PÕHIRAHVUS – rahvusenamus paljurahvuselises riigis. Harilikult iseloomustab seda olukorda ka põhirahvuse keele ja kultuuri domineerimine.

KSENOFOOBIA – kartus võõraste, teiste etniliste, usuliste gruppide, välismaalaste ees.

RUSSOFOOBIA – venevastane hoiak – reaktsioon nõukoguliku imperialismi vastu.

TOLERANTS – sallivus usudistes, poliitilistes, maailmavaatelistes ja kultuuriküsimustes teistsuguste vaadete väljendajate suhtes, koostöövalmidus ühiste humansete ja progressiivsete eesmärkide saavutamiseks.

MIGRATSIOON – siseriiklik ränne.

GENOTSIID – rahvatapp, inimeste massiline hävitamine rassilistel, rahvuslikel, usulistel vm põhjustel.

RAHVUSKÜSIMUST PUUDUTAVAD DOKUMENDID

Venemaa rahvaste õiguste deklaratsioonist (15. november 1917)

Rahvakomissaride nõukogu, täites nende kongresside tahet, otsustas Venemaa rahvaste küsimuses võtta oma tegevuse aluseks järgmised põhimõtted.

1. Venemaa rahvaste üheõiguslus ja suveräänsus.
2. Venemaa rahvastel on õigus vabale enesemääramisele kuni lahkulõpmiseni ja iseseisva riigi moodustamiseni.
3. Kõigi rahvuslike ja usuliste eesõiguste ning kitsenduste kaotamine.
4. Venemaa territooriumil elavate vähemusrhuvaste ja etnograafiliste rühmade vaba arenemine.

(Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis // Dokumentide ja materjalide kogumik. – Tallinn, 1957. – lk. 416.)

Läti ja Venemaa 1920. a 11. augusti rahuleping

II peatükk

Lähtudes Vene Nõukogude Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi poolt välja kuulutatud kõigi rahvaste vaba enesemääramise õigusest, mis ei välista isegi täielikku eraldumist riigist, mille koosseisu nad kuuluvad, ja võttes arvesse Läti rahva kindlalt väljendatud iseseisvustahet, tunnustab Venemaa tingimusteta Läti riigi sõltumatust, iseseisvust ja suveräänsust ning loobub vabatahtlikult ja igaveseks ajaks kõigist õigustest (...) Läti maale ja rahvale.

(Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995. – lk. 36.)

NSV Liidu valitsuse 1940. aasta 16. juuni Noodist Lätile

(...) NSV Liidu valitsus peab täiesti edasilükkamatuks ja hädavajalikuks järgmist:

- 1) moodustada Lätis viivitamatult selline valitsus, kes oleks võimeline ja valmis kindlustama NSV Liidu ja Läti vastastikuse abi pakti ausa elluviimise;
- 2) kindlustada otsekohe Nõukogude sõjaväeosade vaba sissepääs Läti territooriumile (...)

(Latvijas okupācija un aneksija 1939–1940. Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1995. – lk. 340.)

Nõukogude rahvas

NSV Liidus on tekkinud mitmesugustest rahvustest, kuid ühiste iseloomulike joontega inimeste uus ajalooline ühtekuuluvus – nõukogude rahvas. Neil on ühine sotsialistlik kodumaa – NSV Liit, ühine majanduslik baas – sotsialistlik majandus, ühine sotsiaalne ja klassistruktuur, ühine maailmavaade – marksism-leninism, palju ühiseid jooni vaimses palges ja psühholoogias.

(N. S. Hruštšov. NLKP programmist // Ettekanne NLKP XXII kongressile. – Tallinn, 1961. – lk. 9.)

NLKP 1961. a programmist

Kommunismi laiahaardeline ehitamine tähendab NSV Liidu rahvussuhete arenemise uut etappi, mida iseloomustavad rahvaste edasine üksteisele lähenemine (...) ja nende täieliku ühtsuse saavutamine.

Vene keel on tegelikult muutunud kõigi NSV Liidu rahvaste rahvastevahelise läbikäimise ja koostöö ühiseks keeleks; (...) Nõukogude vabariikides ei tohi lubada mittemingisugust rahvuslikku vahetegemist mitmesugustest rahvustest töötajate kasvatamisel ja kasutamisel. Natsionalismi avalduste likvideerimine vastab kõigi NSV Liidu rahvaste ja rahvusgruppide huvidele.

(Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress. 17.–31. oktoober 1961. Stenogramm. III. – Tallinn, 1963. – lk. 290, 292–293.)

TEEMA EESMÄRGID TEADMISED

- Selgitada nõukogude korra mõju rahvussuhetele.
- Selgitada nõukogude välispoliitika eesmärke Baltikumis.

OSKUSED

- Arendada tekstiga töötamise oskust.
- Parandada analüüsi- ja süstematiseerimisoskust.
- Arendada empaatiavõimet.
- Õpetada eristama otseseid ja kaudseid eesmärke.
- Iseloomustada ja mõista rahvuslike stereotüüpe, selgitada nende tekke põhjusi.
- Arendada sallivust.

NSV Liidu 1977. a konstitutsioonist

§ 70. Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit on ühtne paljurahvuseline liitriik, mis on moodustatud sotsialistliku föderalismi põhimõtete alusel, rahvuste vaba enesemääramise ja võrdõiguslike nõukogude sotsialistlike vabariikide vabatahtliku ühinemise tulemusena. NSV Liit kehastab nõukogude rahva riiklikku ühtsust, koondab ühte kõik rahvused ja rahvusrühmad kommunismi ühise ehitamise eesmärgil.

§ 72. Igale liiduvabariigile jääb õigus NSV Liidust vabalt välja astuda.
(NSV Liidu Konstitutsioon (Põhiseadus). – Tallinn, 1983. – lk. 22.)

NLKP 1986. a programmist

(...) minevikust päranduseks jäänud rahvusküsimus on Nõukogude Liidus edukalt lahendatud. Meie maal on rahvussuhetele iseloomulikud niihästi rahvuste ja rahvaste edasine õitseng kui ka nende kõrvalekalduvat lähenemine, mis toimub vabatahtlikkuse, võrdsuse ja vennaliku koostöö alusel. Siin on lubamatu nii igasugune kunstlik taganttõukamine kui ka küpsenud objektivsete arengutendentside pidurdamine.

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 52.)

1986. aasta NLKP 27. kongressi materjalidest

(...) Nõukogude rahvas on kvalitatiivselt uus sotsiaalne ja internatsionaalne inimühendus, keda on liitnud majanduslike huvide, ideoloogia ja poliitiliste eesmärkide ühtsus.

(NLKP XXVII kongressi materjale. – Tallinn, 1986. – lk. 61.)

Internatsionaliseerimine venestamise kaudu

NSV Liit koosnes erinevatest rahvastest, paljud nendest oleksid võinud sõltumatust taotleda. Stalini eesmärk oli keskendada võim Moskvas enda kätte. Sellepärast algas alates 30. aastatest endiste rahvusvabariikide kultuuri hävitamine. Stalin tahtis hävitada rahvuslikud erijooned, et poleks liidust väljaastumise ohtu. Seda poliitikat nimetatakse russifitseerimiseks (venestamiseks) ja sellel on mitu tunnust:

- vene keele õpetamine muudeti kohustuslikuks kõigis koolides;
- sõjaväkke kutsutud teenisid aega kaugel oma kodumaast;
- juhtivad rahvuslikud poliitikud, kirjanikud, kunstnikud represseeriti;
- liiduvabariikides pandi tähtsamatele ametikohtadele Moskvast saadetud kommunistidele ustavad inimesed;
- tuhanded inimesed küüditati;
- vene keel domineeris kõigis eluvaldkondades.

VÄHEMUSRAHVUS –
eristatakse järgmisi
vähemusrahvusi:

1) ajaloolised vähemusrahvused –
rahvad, mis on aastasadu seotud
põhirahvuse ajalooga;

2) sisseründajad.

ASSIMILEERIMINE –
sarnastamine, endaga liitmine,
endasse sulandamine.

Assimilatsioon võib olla
vabatahtlik või pealesunnitud,
vägivaldne. Rahvusvaheline õigus
näeb ette kaitset pealesunnitud
assimilatsiooni vastu.

INTEGRATSIOON –
ühendamine, osadest terviku
moodustamine, liitmine, ühte
sulamine. Vähemusrahvuste
ühtesulamine, kusjuures
säilitatakse oma keele-, usu-,
kultuuriärasused.

DISKRIMINEERIMINE –
õiguste kärpimine, kellesegi
halvemini suhtumine, kellegi
kõrvaletõrjumine. Poliitiline
diskrimineerimine avaldub mõne
ühiskonnarühma ilmajätmises
õigusest osaleda riigivalitsemises.

ŠOVINISM –
marurahvuslus, rahvusupsakus.

STEREOTÜÜP –
kinnisarusaam, kivilinenud hoiak,
käsitlus v.m. Ni seisukoht, et kõigil
teatud rühma liikmetel on
sarnased omadused ning
puuduvad individuaalsed
erinevused.

Et mõista kommunistide rahvuspoliitika eesmärke ja sündmuste tegelikku kulgu, peavad õpilased eelkõige tutvuma mõistete "natsionalism" ja "internatsionalism" erinevate tõlgendustega. Tuleb eristada demokraatia ja totalitaarse süsteemi pooldajate seisukohti.

A Individuaalne töö mõistetega: Õpilastele jagatakse

1) jaotusmaterjal – Töö mõistetega "natsionalism" ja "internatsionalism";
2) tööleht nr 1, mis täidetakse pärast tutvumist teksti ja ülesannetega. Töölehest on kaks varianti.

Pärast tutvumist mõistete erinevate seletustega täidavad õpilased töölehed iseseisvalt.

Töö mõistetega

NATSIONALISM

A

Pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni hakati natsionalismi all mõistma inimese kiindumust oma rahvuse ühistesse huvidesse. Kogu 19. sajandi jooksul mõisteti natsionalismi all etnilist patriotismi.

20. sajandil võib natsionalism olla kaitsev või agressiivne. See võib seista oma rahvuse huvide kaitsmise eest, võib aga väljendada ka vaadet oma rahvuse üleolekust teistest.

(Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – lk. 258–259.)

B

Natsionaalne – rahvusele omane (keel, kirjandus jm), iseloomustab rahvuse organiseerumist iseseisvaks poliitiliseks üksuseks.

(New Webster's Dictionary. – 1988. – lk. 993.)

e

Olles teadlik oma rahvusesse kuuluvusest, olen teadlik ka sellest, et olen temaga tugevasti seotud sarnase iseloomu kaudu, et tema saatus, tema kultuur mõjutab mind, et rahvus ise elab ja toimib minu iseloomus. Kes halvustab minu rahvust, see halvustab ka mind, kui minu rahvust kiidetakse, siis käib see kiitus ka minu enese kohta.

(O. Bayer. Национальный вопрос и социалдемократия. – Санктпетербург. – 1909.)

D

Mõistel "natsionalism" on vene keeles negatiivne varjund – seda kasutatakse juhul, kui kõneleja tahab väljendada oma tõrjuvat suhtumist. Ta on halastamatu, sallimatu või ka leppimatu teistsuguse rahvustunde avaldumise suhtes. Inglise keeles on sõnal "natsionalism" neutraalsem tähendus, mis ei sisalda tõrjuvat ega pooldavat hoiakut. Sõna "natsionalism" kasutatakse poliitilise ja etnilise üksuse kokkulangevuse rõhutamiseks, kusjuures üksuse juhid ja alluvad kuuluvad ühte etnosesse.

(Э. Геллер. Предисловие к русскому изданию // Нации и национализм. – Москва. – 1991. – lk. 5.)

e

Natsionalism on ideoloogiline liikumine rahvuse iseseisvuse, ühtsuse ning identiteedi saavutamiseks ja säilitamiseks.

(E. D. Smits. Nacionālā identitāte. – Rīga, 1997. – lk. 82.)

F

Natsionalism – kodanlik ja väikekodanlik ideoloogia, poliitika, maailma-vaade, psühholoogia, kõlblus ja tegevus rahvusküsimuse valdkonnas. Natsionalism peab rahvust klassidest kõrgemal seisvaks ajaloovaliseks ning muutumatuks koosluseks.

(Politiskā enciklopēdija. – Rīga, 1987. – lk. 443.)

G

Šovinism – fanaatiline ja äärmuslik natsionalism, sallimatu teiste rahvaste ja muulaste suhtes, väljendab vaateid oma rahvuse vaimsest ja füüsilisest üleolekust teistest etnilistest rühmadest. Nõuab oma rahvale privileege, piirab oma riigis vähemusrahvuste õigusi. Šovinistid on sageli konfliktide ja sõdade põhjustajad, terroristid.

(Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Rīga, 1998. – lk. 260.)

INTERNATSIONALISM

A

Internatsionalism – rahvusvahelise tööliiklasi maailmavaade ja ideoloogia. Avaldub tööliste rahvusvahelise solidaarsusena võitluses sotsiaalse ja rahvusliku vabastamise eest, sotsialismi ülesehitamise eest, rahvusvahelise kommunistliku liikumise ühtsuse eest maailmas. Internatsionalistid järgivad loosungit "Kõigi maade proletaarlased, ühinege!".

(Politiska enciklopēdija. – Riia, 1987. – lk. 242.)

B

Et olla sotsiaaldemokraat-internatsionalist, ei tule mõelda ainult oma rahvusele, vaid tuleb temast kõrgemale seada kõigi huvid, nende üldine vabadus ja üheõiguslus. (...) Kuid igal juhul peab ta võitlema väikiaselt-rahvusliku kitsarinnalisuse, endasse sulgumise ja eraldumise vastu, terviku ja üldise arvessevõtmise eest, selle eest, et osa huvid allutataks üldise huvidele.

(V. I. Lenin. Kokkuvõtte enesemääramise diskussioonist // Teosed. 22. kd. – Tallinn, 1953. – lk. 321.)

e

Internatsionaalne – rahvusvaheline, rahvuste omavahelist suhtlemist käsitlev; näiteks rahvusvaheline õigus. Internatsionaal oli 19. sajandi lõpul, 20. sajandi alguses sotsialistide ja kommunistide organiseeritud erinevatest rahvustest tööliste ühendus.

(New Webster's Dictionary. – 1988. – lk. 790.)

D

Proletariaat aga ei hakka kaitsma iga rahvuse rahvuslikku arenemist, vaid vastupidi, hoiatab rahvahulki niisuguste illusioonide eest, (...) tervitab igasugust rahvuste assimileerimist, välja arvatud see, mis on vägivaldne või tugineb eesõigustele.

(...) ta toetab kõike, mis aitab kaasa rahvuslike erinevuste kadumisele, rahvuslike vaheseinte kokkuvarisemisele, kõike, mis muudab rahvustevahelised sidemed tihedamaks, kõike, mis viib rahvuste ühtesulamisele.

(V. I. Lenin. Kriitilisi märkmeid rahvusküsimusest // Valitud teosed. 6. kd. – Tallinn, 1988. – lk. 91.)

e

Internatsionaliseerimine on väikerahvaste sundassimileerimine.

(W. Connor. The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy. – Princeton, 1984. – lk. 201.)

F

Internatsionaliseerimine – protsess tänapäeva inimkonna arengus, mille puhul on esmased majandusliikud ja sotsiaalsed tegurid.

(Sociālisma problēmas. – Riia, 1987. – lk. 66–67.)

G

Internatsionalismi mõiste on kompromiteeritud. (...) Sellel polnud konkreetset sisu, seda kasutati kui loitsimissõna, kommunistide teostatud venestamispoliitika ideoloogilist õigustust.

(K. Skujeniēks, A. Grigorjevs. Vai viegli būt latvietim? // Avots. – 1989. – Nr. 1.)

H

Kosmopolitism – idee kõiki inimesi ühendava maailmaühiskonna loomisest, kus poleks rahvuslik-etnilisi erinevusi, vaid kõigist rahvastest ja rassidest inimeste sõprus ja koostöö. (...) Kosmopoliidid arvavad, et rahvuslikud aated ja rahvusriigid on vananenud, et peab orienteeruma multinatsionaalsele ühiskonnale, riikide piirid aga peavad järk-järgult kaduma.

(Mazākumtautību vēsture Latvijā. – Riia, 1998. – lk. 253–254.)

B Töö ajajoonega

Õpetaja valib ja märgib koos õpilastega ajajoonele tähtsamad teemakohased sündmused ja protsessid.

1940. juuni – NSVL okupeerib Balti riigid, algab sovetiseerimine ja venestamine.

1940–1941 – Tühistatakse endised seadused. Kehtestatakse nõukogude kord. Vahetatakse ametiisikud.

1945. 24. mai – Pärast võitu Teises maailmasõjas nimetab Stalin oma kõnes venelasi kõigist NSV Liidu rahvustest kõige väljapaistvamateks.

1945. 1. jaanuar – Lätis on umbes 3 592 kommunisti

1948. 1. jaanuar – Lätimaa kommunistlikus parteis on 22 249 kommunisti. Neist lätlasi 29%.

1953 – Stalini surm – venestamise mõningane vaibumine

1956 – Partei otsus vene ja läti keele kohustuslikust kasutamisest Lätis.

1950.–60. aastad – Tööstuse eelisareng (industrialiseerimine) – Lätis ehitatakse 47 uut ettevõtet.

1958 – Piiratakse sisserännet Riiga.

1959 – Kommunistlik partei õienab arveid Läti rahvuskommunistidega. Represseeritakse umbes 2000 kommunisti

1971 – Läänes ilmub 17 Läti kommunisti kiri, milles paljastatakse venestuspoliitikat pärast 1959. aastat.

1977 – NSV Liidu konstitutsioonis deklareeritakse kõikide rahvaste ja rahvuste ühtekuuluvust.

1978 – Eestis algab laialdane venestamiskampaania.

1980 – Venestamisvastased noorsoorahutused Eestis, "40 kiri"

1988–1990 – "Laulev revolutsioon" Baltimaades

1991 – NSV Liidu kokkuvarisemine.

TÖÖLEHT NR. 1

1. VARIANT

Seletage, mis on natsionalism ja internatsionalism
kommunistide käsituses:

* natsionalism .....

.....

.....

.....

.....

.....

* internatsionalism .....

.....

.....

.....

.....

.....

demokraatide käsituses:

* natsionalism .....

.....

.....

.....

* internatsionalism .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

TÖÖLEHT NR 1

2. VARIANT

Tutvuge esitatud mõistete seletustega ja täitke tööleht.

* Allikad, mis on pärit nõukogude ajast: .....

* Milliseid ühisjooni leiata nõukogudeaegsetes allikates

natsionalismi kohta: .....

internatsionalismi kohta? .....

* Allikad, mis ei sisalda nõukogude ideoloogiat: .....

* Natsionalismi positiivsed küljed: .....

.....

.....

.....

* Natsionalismi negatiivsed küljed: .....

.....

.....

* Internatsionalismi positiivsed küljed: .....

.....

* Internatsionalismi negatiivsed küljed: .....

.....

* Kirjutage natsionalismi ja internatsionalismi oma definitsioon! .....

.....

.....

e

Õpilaste iseseisev töö tekstiga – informatsiooni süstematiseerimine.

Õpilastele jagatakse välja tööleht nr 2* (põhikoolile). Ülesanded täidetakse kirjalikult.

FAKTE NSV LIIDU AJALOOST

Peale 1959. aastat kuulutatakse läti keele õpetamine vene õppekeelega koolides vabatahtlikuks.

1955. aastal võis NSV Liidus haridust omandada 55 eri keeles.

1988. aastal võis NSV Liidus haridust omandada 39 keeles.

1970. aastal trükiti 3/4 kõigist NSV Liidus trükitud raamatutest vene keeles.

1959. aastal pidas vene keelt emakeeleks 10 miljonit NSV Liidu mittevene elanikku.

1970. aastal pidas vene keelt emakeeleks 13 miljonit NSV Liidu mittevene elanikku.

Ajavahemikul 1970–1986 moodustas elanike mehhaaniline iive Lätis 2/3 elanikkonna koguiibest.

Aastatel 1935–1989 vähenes lätlaste osakaal Lätis 77 protsendilt 52 protsendini.

Samal ajal vähenes eestlaste osakaal Eestis 92 protsendilt 61 protsendini.

Ajavahemikul 1944–1986 tuli ja jäi Lätisse pidevalt elama 700 000 elanikku teistest NSV Liidu vabariikidest. Enamik neist räägib ja mõistab ainult vene keelt.

1953. aastal kaotas Riia haridusosakonna juhataja läti keelse asjaajamise ja teatas, et on aeg üle minna vene keelele.

80. aastatel valdas Lätis elavatest venelastest läti keelt umbes 22%.

Vene keel on ametlik riigikeel NSV Liidus ja käibib rahvusvahelise suhtlemise keelena.

80. aastatel mainiti nõukogude massimeedias üha vähem erinevaid rahvusi, neid asendas täiend "nõukogude", näiteks "nõukogude kirjanik".

70. aastate lõpust pidid Balti teadlased väitekirju esitama vene keeles.

TÖÖLEHT NR 2***Kommunistide rahvuspoliitika eesmärgid**

- 1) Tutvuge faktidega.
- 2) Selgitage, mida kujutas endast nõukogude rahvuspoliitika.
- 3) Täitke skeem.

Forsseeritud industrialiseerimine .....

.....

.....

.....

Kohaliku keele diskrimineerimine .....

.....

.....

.....

.....

Hariduse sisu muutmine .....

.....

.....

.....

Assimileerimine .....

.....

.....

.....

N
Õ
U
K
O
G
U
D
E

R
A
H
V
A
S

Sihipärane migratsioon .....

.....

.....

.....

Venestamine .....

.....

.....

.....

Rahvuskultuuri tähtsuse vähendamine .....

.....

.....

.....

D

Töö allikatega

Informatsiooni süstematiseerimine, analüüsimine ja võrdlemine. Igale õpilasele jagatakse välja lehed allikatega ja tööleht nr 3. Ülesanne täidetakse kirjalikult.

TÖÖLEHT NR 3

Leidke allikatest ja kirjutage töölehele erinevad seisukohad:

rahvaste sõprus .....

vene rahva eriline osa .....

elanikkonna mehhaaniline liive .....

tööstuse areng .....

nõukogude rahvas .....

Leidke allikatest nõukogude rahvuspoliitika avaldumise tulemusi:

migratsioon .....

venestamine .....

haridus .....

läti keele kasutamise piiramine .....

nõukogude rahva kujunemine .....

põhirahvuse osakaalu muutumine .....

diskrimineerimine .....

vähemusrahvused .....

A

Alguses /1940. a juulis/ ei sündinud midagi üleliia dramaatilist. Riigi ametkonnad jätkasid tegevust, inimesed töötasid oma harjunud töökohtadel, õpilased õppisid. Kuid hinnad olid tõusnud. Igal pool tekkisid aktivistide kollektiivid, pandi üles seinalehed, hakati korraldama partei ajaloo lühikursusi. Hakkas jahvatama propagandaveski, mis ülistas "isa, juhti ja õpetajat" Stalinit. Ülistati ka muud, eelkõige aga sõbralikku nõukogude rahvast ja kirjeldamatult laia Suurt Kodumaad. (...)

Nõukogude okupatsioonist alates viidi sisse /ülikoolides/ uued kohustuslikud õppeained – partei ajaloo lühikursus, dialektiline materialism, vene keel. (...) Vene keelega nägin ma ränka vaeva (...) Eelkõige ei meeldinud uue tähestiku päheõppimine. (...) Kõige suurema vastumeelsuse vene keele vastu tekitas minus see, et see oli pealesunnitud.

(I. Bastjānis-Krasts. Pašvēsture. – Rīga, 1998. – lk. 166-167.)

B

Nõukogude Liidus ei olnud vastu võetud mingit keelseadust ja niisiis polnud ka ametlikku riigikeelt. Tegelikuses ei esitatud vene keele kõnelejatele mittevene vabariikides mingeid nõudmisi, nad ei pidanud oskama kohalikku keelt. Seevastu kohalikele elanikele avaldati survet ja nad pidid vene keelt õppima.

(A. Baladis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga, 1991. – lk. 364.)

e

Võttes arvesse nii originaalteoseid kui ka tõlkeid, oli Lätis vene keeles ja läti keeles väljaantud raamatute suhe järgmine:

1951. aastal ilmus läti keeles 1045, vene keeles 366 raamatut.

1960. aastal vastavalt 1505 ja 815,

1970. aastal – 1156 ja 926,

1980. aastal – 1116 ja 1343,

1987. aastal – 1025 ja 1058 raamatut.

(Avots. – 1990. – Nr. 7. – lk. 55.)

D

Paljudes partei-, nõukogude, majandus- ja teistes organites töötasid enamasti sellised inimesed, kes ei osanud läti keelt ega tundnud kohalikke olusid, kohalike tavasid, eluolu, kultuuri. (...) 50. aastatel oli Läti Riiklikus Ülikooli läti õpperühmades 2477-st üliõpilasest ainult 827-l võimalik õppida kõiki õppeained läti keeles.

(LKP KK I sekretäri J. Kalnberziņši kõnest parteinõupidamisel 1953. aastal // E. Berklins. Zināt un neaizmirst. – Rīga, 1998. – lk. 130.)

e

Tallinnas läbiviidud küsitluse tulemustest.

Tallinnas elavatest venelastest peavad oma kodumaaks (protsentides)

	1988. a	1991. a
NSV Liitu	50%	20%
Eestit	25%	35%
Venemaad	7%	25%
Raske öelda	16%	23%

(И. Указова, А. Кица. СССР в годы перестройки. – Москва, 1999. – lk. 70.)

F

Põhirahvuse osakaal elanike üldarvust (protsentides)

	1939. a	1959. a	1989. a
Leedu NSV, leedulased	73,3%	79,3%	79,6%
Eesti NSV, eestlased	91,8%	74,6%	61,55%
Läti NSV, lätlased	75,5%	62%	52,04%

(Национальный состав населения СССР. – Москва, 1991.)

G

Otsin kogu linnast vaba kohta lastesõimes. Sõimerühmadest on linnas ainult üks rühm lätikeelne. Vabu kohti on ainult vene rühmades. Tuleb välja, et sa oled sunnitud venestuma või istuma nelja koduseina vahel. Minu tütar räägib nii läti kui ka vene keelt, kuid nii, et aru ei saa ei läti ega vene keelest. Ma ise käisin ka lastesõime vene rühmas. Hiljem oli läti keeles õppimisega raskusi. Nii toimub venestamine meie piirkonnas.

Daugavpilsis on ainult üks läti lasteaed, seetõttu on see puupüsti täis ja kõik, kes tahaksid oma lastele läti keelt õpetada, kohta ei saa. (...) Minu tütre tütar on kolmeaastane, ta käib vene lasteaias. Mina oma tütre tahaksin, et vähemalt meie noor põlvkond teaks, et ta elab Lätis, räägiks ja mõtleks läti keeles. (...) Al-dake, palun, läti keel Daugavpilsis tasapisi tagasi tuual

(Katkendid Ludza ja Daugavpilsis elanike kirjadest Läti Rahvarinde haridusosakonna referendile Dz. Ābīķiseife 1990. a.)

Riia Läti ühingu hoone fassaad punalippude ja NSV Liidu juhtide portreedega (august 1940).

H

(...) Ametlik statistika tunnistab, et mehhaanilise iibe tõttu on vabariigi rahvaarv viimastel aastatel suurenenud 450 000 võrra. (...) Minu arvates on see hea. (...) Miks ei võiks Lätis olla 3 miljonit inimest, kui see altab tööstust, rahvamajandust arendada?

(Läti NSV Rahvamajandusnõukogu esimehe M. Plodonise esinemisest parteikoosolekul 1959. a.)

I

80. aastatel olid Riia linna Proletaarlaste rajooni läti õpilased sunnitud emakeele kõnelemisest väljaspool kooli ja kodu loobuma, seevastu sama rajooni vene koolide õpilastel on peaaegu alati võimalus suhelda oma emakeeles.

(P. Laķis, P. Jakovēlis. Socioloogiskā pētījuma rezultāti. – Riia, 1990.)

J

Riia kohta võime öelda, et see on tõeline rahvaste sõpruse linn. Lätlaste ja venelaste ammune vendlus ja huvid ühtsus ehitas selle üles pajju aastasadu tagasi. Toetudes vene rahva võimsale õlale, on Riia vastu seisnud loendamatu võõramaistele vallutajatele, saanud suureks ja kauniks. Ja kui täna on meie iidne Riia noorem kui ilal varem, siis selle eest võime tänada eelkõige nõukogude rahvaste ülevat sõprust.

(Zvaigzne. – 1951. – Nr. 22.)

K

/50. aastate Riia/ tänavatel on rahvamurd muutunud tihedamaks. Kauplustes, juuksuritöökodades, polikliinikutes, saunades – igal pool muutusid järjekorrad üha pikemaks. Trammides, bussides, trollibussides olid inimesed kokku surutud nagu silgud pütis. Tunduvalt harvemini kuuldus tänavatel ja ühiskondlikes kohtades läti keelt. Asutustes oli asjaajamiskeeleks vene keel. Lätlased ei saanud oma kodumaal enam ülemustega töökohtades, arstidega raviasutustes ega juristidega õiguskaitseasutustes emakeeles rääkida. Korteri järjekorrad venisid üha pikemaks, sest linna saabus alaliselt elama tuhandeid inimesi.

(E. Berklaus. Zināt un neizmūrst. – Riia, 1998. – lk. 155.)

Sisserändajad Riia raudteejaamas.

L

Pärast sõda likvideeriti rahvuskoolid (poola, juudi, eesti, valgevene). Muulased said õppida vene koolides, seega suurendas iga põlvkond ilma oma kultuuri, keele ja rahvusliku teadvuseta nn venekeelsete arvu. Lätlaste ja Läti vähemusrahvuste viijaka koeksisteerimise asemele tuli vastasseis, mida totalitaarne režiim kasutas oma eesmärkidel.

(R. Šaca-Mierjaša. Totalitārā režīma noziegumi pret Latvijās minoritātēm. Genocīds pret ebrejiem // Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā – Riia, 1992. – lk. 155.)

M

/70. aastate lõpul/ vähendati Läti koolides läti keele ja kirjanduse tundide arvu. (...) Tegelikult katkes ka Läti ajaloo õpetamine. Koolides õpetati ainult Nõukogude Liidu, õigemini öelda, Venemaa ajalugu, kus teabele Läti kohta oli jäetud üpris tagasihoidlik koht. Eesmärk oli üks – hävitada kogu läti keelne kooliõpetus. (...) Milliseks oli see süsteem kavandatud, võib arvata näiteks Valgevene järgi, kus rahvuskultuur on taandatud mõne rahvakunstiansambliini. Ida-Lätimaal, Latgales see eesmärk peaaegu saavutati.

(A. Balodis. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Riia, 1991. – lk. 365.)

N

/1978. aastast/ algas aktiivne vene keele kasulikkuse propaganda, mille kandvaks loosungiks kujunes kakskeelsus: täisväärtuslik inimene olevat see, kes oskab võrdselt hästi nii oma emakeelt kui ka "rahvastevahelise suhtlemise" keelt – vene keelt. (...) Esmajoones pidi vene keele osatähtsus oluliselt suurenema hariduses. Ajakirjanduse veergudel hakati sihipäraselt propageerima kakskeelsete lasteaedade ja segakoolide rajamist (...) Kogu see poliitika oli suunatud tegekkuses ühepoolsele kakskeelsusele, sest vene keele pidid omandama eestlased, kuid samasugust kohustust eesti keele suhtes Eestimaa muulastel ei olnud.

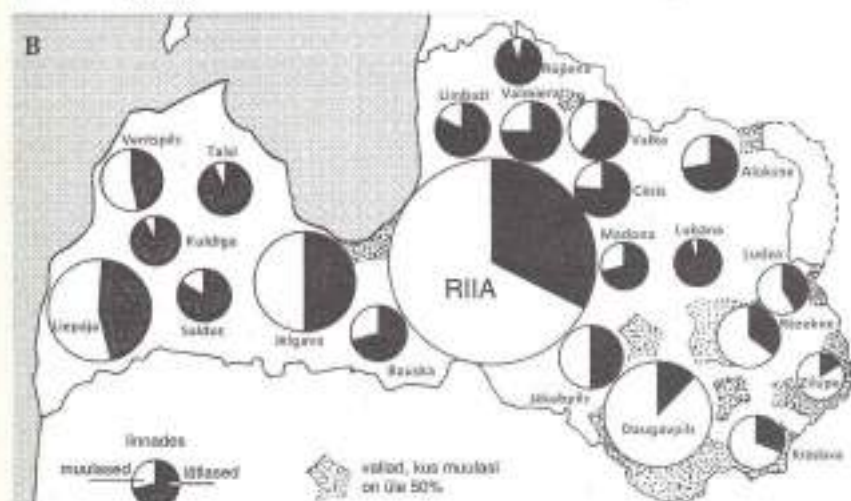
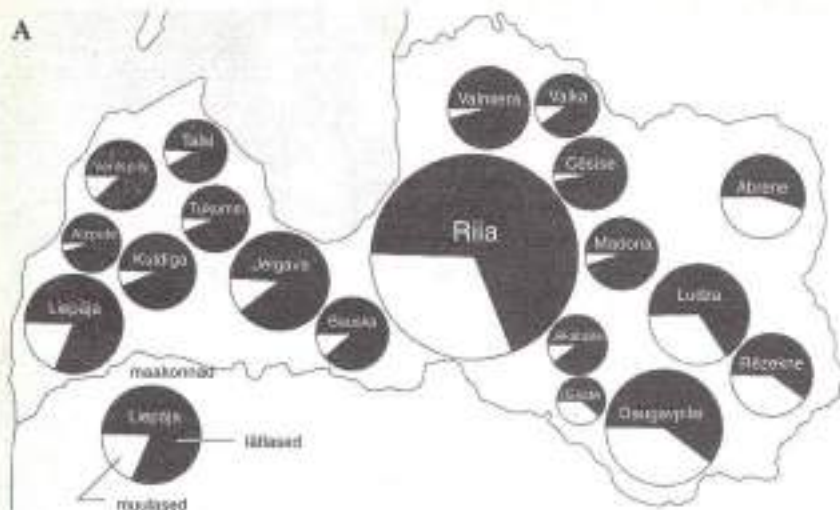
(M. Laur jt. Eesti ajalugu II. – Tallinn, 1997. – lk. 130.)

O

Meie vabariigis on suurem osa kollektiive paljurahvuselised. (...) Miljonid inimesed vahetavad igal aastal elukohta, ületades tihti liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide piire. Ja igal pool tekib kõigil üks probleem – inimestevaheliste kontaktide probleem. Kuid meie paljurahvuselise riigi oludes aitab vene keele oskus neid kontakte kahtlemata tublisti laiendada. (...) Püüd vene keelt omandada on kõikjal väga suur ja see üha laieneb. Seepärast peavad parteiorganisatsioonid ja nõukogude organid pidevalt hoolitsema selle eest, et oleksid loodud kõik tingimused, rahuldavaks soov, mille on tekitanud kommunismi ehitamise objektiivne loogika meie maal.

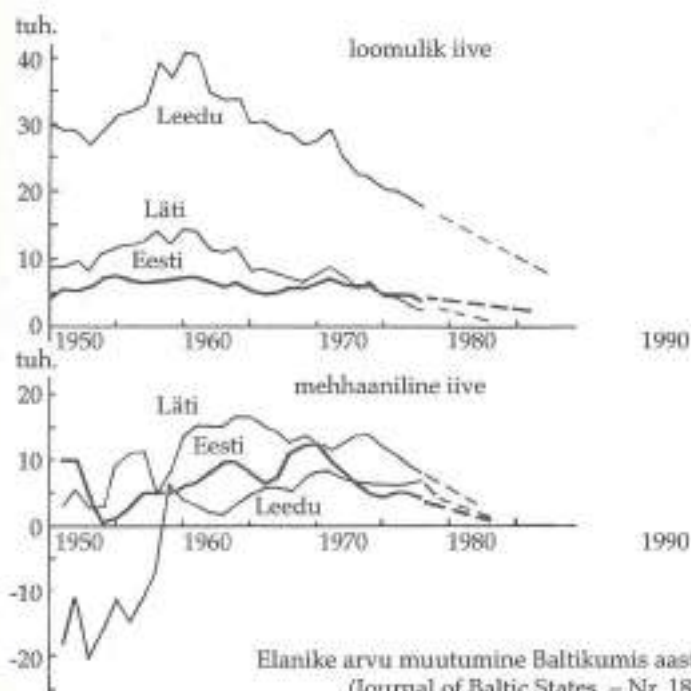
(Läti KP KK sekretäri A. Vossi kõnest 1982. aastal.)

E TÖÖ KAARDISKEEMIDEGA

(R. Abelnīks. Latvija divdesmitajā gadsimtā. – Rīga, 1997. – lk. 81, 178.)

F TÖÖ DIAGRAMMIDEGA

1. Tutvuge kaardiskeemidega. Milliste ajalooperioodide kohta need käivad?

2. Millist infot võib leida kaardiskeemidelt A ja B?

3. Võrrelge skeeme. Mida on võimalik nende põhjal järeelda?

4. Vastake järgnevatele küsimustele, kasutades kaardiskeemidel olevat infot ja teadmisi:

– nimetage ajaloosündmused, mis muutsid elanike rahvusliku koosseisu Lätis;

– loetlege põhjused, mis mõjutasid lätlaste arvu vähenemist Liepājas, Rīgas, Ventspilsis, Daugavpilsis?

– leidke linnad, milles elanike rahvusliku koosseisu muudatused olid kõige väiksemad, põhjendage.

1. Milliseid ühiseid tendentse võib märgata Balti riikide elanikkonna loomuliku iibe muutumises nõukogude võimu aastail?

2. Mille poolest erineb elanikkonna loomulik iive nõukogude võimu aastail Lätis, Leedus ja Eestis?

3. Millised tingimused võisid mõjustada elanikkonna loomuliku iibe kahanemise tendentsi Balti riikides nõukogude okupatsiooni ajal?

4. Millised ühised tendentsid ilmnevad Balti riikide elanikkonna mehhaanilise iibe muutumises nõukogude võimu aastail?

5. Mille poolest erineb elanikkonna mehhaaniline iive nõukogude võimu aastail Lätis, Leedus ja Eestis?

6. Millises Balti riigis oli elanikkonna mehhaaniline iive kõige kõrgem?

Millega võib seda protsessi seletada?

6 TÖÖ STATISTIKAGA

Venelaste arv Balti riikides

Riik	1935	1959	1970	Juurdekasv sõja lõpust alates
Eesti	93 000 – 8,2 %	240 000 – 20,1 %	335 000 – 24,7 %	242 000
Läti	206 000 – 10,6 %	556 000 – 26,6 %	705 000 – 29,8 %	499 000
Leedu	50 000 – 2,3 %	231 000 – 8,5 %	268 000 – 8,5 %	187 000

(L. Streips. Visjaunāko laiku Latvijas vēsture. – [Washington,] 1979. – lk. 142.)

Läti elanikkonna etniline koosseis (%) aastatel 1935–1989

	1935	1943	1959	1970	1979	1989
Lätlasi	75,50	81,9	62	56,7	53,7	52,04
Venelasi	10,59	9,5	26,5	29,8	32,9	33,9
Valgevenelasi	1,38	2,7	2,9	4	4,4	4,4

	1935	1943	1959	1970	1979	1989
Ukrainlasi	0,1	0,6	1,4	2,2	2,6	3,4
Poolakaid	2,5	2,1	2,8	2,6	2,5	2,2
Juute	4,79	–	1,7	1,5	1,1	0,8

(Nacionālās un etniskās grupas Latvija. – Rīga, 1996. – lk. 11.)

Eesti elanikkonna etniline koosseis aastatel 1959–1989

	1959	1970	1979	1989
Elanike koguarv	1 196 791	1 356 079	1 146 476	1 565 662
Eestlasi	892 653 (74,6 %)	925 157 (68,2 %)	947 812 (64,7 %)	963 281 (61,5 %)
Venelasi	240 227 (20,1 %)	334 620 (24,7 %)	408 778 (27,9 %)	474 834 (30,3 %)
Soomlasi	16 699 (1,4 %)	18 537 (1,4 %)	17 753 (1,2 %)	16 622 (1,1 %)
Ukrainlasi	15 769 (1,3 %)	280 086 (2,1 %)	36 044 (2,5 %)	48 271 (3,1 %)
Valgevenelasi	10 930 (0,9 %)	18 732 (1,4 %)	23 461 (1,6 %)	27 711 (1,7 %)
Juute	5436 (0,5 %)	5288 (0,4 %)	4966 (0,3 %)	4613 (0,3 %)
Lätlasi	2888 (0,2 %)	3286 (0,2 %)	3963 (0,3 %)	3135 (0,2 %)
Poolakaid	2256 (0,2 %)	2651 (0,2 %)	2896 (0,2 %)	3008 (0,2 %)
Leedulasi		2356 (0,2 %)	2379 (0,2 %)	2568 (0,2 %)
Tatarlasi		2205 (0,2 %)	3199 (0,2 %)	4058 (0,3 %)
Sakslasi		3944 (0,3 %)	3466 (0,2 %)	

(History of Estonia. Chronology. – Tallinn, 1994.)

1. Analüüsi lätlaste ja eestlaste osakaalu muutumist Lätis ja Eestis 1935–1989.
2. Milliste rahvaste osakaal on Lätis ja Eestis suurenenud, võrreldes 1935. ja 1989. aastat? Mitme protsendi võrra?
3. Nimetage põhjused, miks lätlaste, eestlaste, venelaste, juutide ja teiste rahvaste osakaal Eesti ja Läti rahvastikus nõukogude võimu aastail muutus.
4. Iseloomustage venelaste juurdekasvu dünaamikat Balti riikides nõukogude režiimi ajal.
5. Leidke uuemaid andmeid oma riigi elanikkonna rahvusliku koosseisu kohta:
  - võrrelge uusi andmeid tabelite andmetega;
  - pange kirja oma järeldused kolme teie riigis elava rahva arvulise koosseisu muutumisest;
  - tooge välja muutuste põhjused.

H RAHVUSLIKUD STEREOTÜÜBID

Tunni alguses arutletakse selle üle, mis on stereotüüp. Tunni eesmärgiks on välja selgitada ja läbi arutada levinumad rahvuslikud stereotüübid Lätis (Eestis), mõista nende kujunemis- ja levimismehhanisme. Tunni alguses jaotatakse õpilased rühmadeks (3–5 õpilast rühmas).

Õpetaja seletab tööülesande:

a) iga rühm peab rahvuslike stereotüüpide kohta tooma näiteid;

b) rühmadiskussioonis selgitatakse:

- milliseid stereotüüpe teatakse;
- kuidas stereotüübid on tekkinud;
- miks on stereotüübid nii levinud;

- kas stereotüüpides väljendatud seisukohad vastavad tõele;

- milliseid tagajärgi võib põhjustada stereotüüpide esinemine

igapäevaelus,

sisepoliitikas,

riikidevahelistes suhetes.

Kui rühmad on diskussiooni lõpetanud, esitab iga rühma esindaja ühisel klassidiskussioonil oma rühma seisukohad.

Klassidiskussiooni küsimused

Kuidas mõjutavad stereotüübid teie elu?

Kuidas võivad stereotüübid kasulikud olla?

Mis viisil võivad stereotüübid kahjulikud olla?

Kas stereotüüpe peab muutma? Kuidas seda teha?

Rahvuslike stereotüüpide näiteid

<p>Venelased on kommunistid. Nad on laisad ja söövad päevalilleseemneid. Nad on iseseisva Läti (Eesti) riigi tekkimise vastu. Nad ei taha õppida läti (eesti) keelt.</p>	<p>Lätlased (eestlased) on töökad, puhtuse- ja korraarmastajad. Neil on muistne kultuur. Loomu poolest on lätlased hea kontaktivõimega, nad austavad neid, kes neid austavad. Lätlased (eestlased) pole kunagi ihaldanud teiste rahvas- te maid.</p>
<p>Venelased on väga südamlikud. Nende kultuur on maailmakultuur. Nad on sõbralikud ja helded, väga aktiivsed, ettevõtlikud ja suudavad taluda mistahes katsumusi.</p>	<p>Lätlased (eestlased) on jahedad, tagasihoidlikud. Nad pole sõbralikud, tähtsustavad oma kultuuri ja riiki üle, nagu kõik väikerahvad, on nad provintslilikud. Nad on mahajäänud maarahvas. Üldse on nad fašistide käsilased.</p>

Meie, venelased, tõime lätlastele (eestlastele) kultuuri.

Eestlased on vaiksed, kinnised.

Venelased on vabastajad.

Venelased on okupandid.

Lätlased (eestlased) on fašistid.

Rahvaste sõpruse ajal olid kõik südamlikumad, lahkemad.

DISKUSSIOON

Omandatud materjali põhjal valmistatakse lõpudiskussiooniks.

Teemad

1. Kas nõukogude rahvuspoliitika oli NSV Liidu kokkuvarisemise põhjuseks?
2. Minu riigi tulevik – kas rahvusriik või integratsioon?
3. Integratsioon Balti riikides – probleemid ja lahendusteed.
4. Natsionalismi ja internatsionalismi koht ajaloos.

NÕUANDEID DISKUSSIOONIST OSAVÕTJAILE

- Rääkige ausalt ja avameelselt.
- Ärge moonutage teiste öeldut enda kasuks.
- Sõnastage oma mõtted selgelt ja arusaadavalt.
- Rääkige lühidalt ja konkreetselt.
- Diskussiooni ajal olge distsiplineeritud, kuulake tähelepanelikult teiste arvamusi, ärge segage vahele.
- Parim tõestus on faktid, argumendid, loogika.
- Tõestades või eitades väljenduge selgelt, täpselt, lihtsalt. Kui on tõestatud, et teie seisukoht on väär, olge vaprad ja tunnistage seda.
- Esinemist lõpetades tehke lühike kokkuvõte.

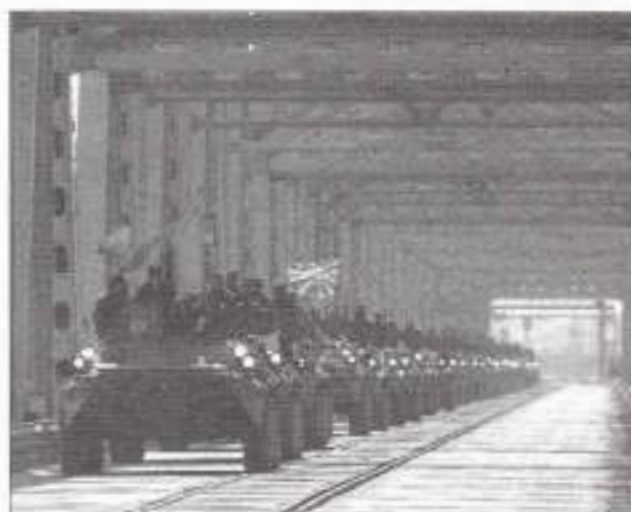
NÕUANDEID ÕPETAJALE

- Õpetage õpilased väitlema.
- Diskussiooni peab juhtima, seda teeb õpetaja või eelnevalt ette valmistatud õpilane.
- Diskussiooni juhataja ei pea seisukohti kommenteerima ega ümber sõnastama, üldistama, parandama õpilaste ütlusi.
- Diskussioon peab toimuma vabas, sundimatus õhkkonnas.
- Diskussiooni juhataja peab jälgima, et kõik soovijad saaksid end väljendada.
- Ühe esinemise pikkuse võib ajaliselt piiritleda.
- Diskussiooni juhataja peab jälgima, et säiliks distsipliin, ei tohi juttu ajada ega tähelepanu kõrvale juhtida.
- Diskussiooni lõpus teeb juhataja kokkuvõtte. Õpilased kirjutavad järeldused üles.

Referaadi teemad

1. Sõjaväeteenistus Afganistanis – internatsionaalne kohus?
2. Kuidas kujundas nõukogude kool nõukogude inimest?
3. Kas Nõukogude armee oli internatsionalismi kool?
4. Ülemaailmsete noorsoofestivalide koht nõukogude propagandas.
5. Nõukogude rahvuspoliitika avaldumine NSV Liidu piiride taga.

Nõukogude sõjavägi lahkub Afganistanist 1989. aasta veebruaris.

(J. Freibergs. Jaunāko laiku vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 1998. – lk. 186.)

Referaadi koostamiseks peab õpilane tutvuma erinevate ajalooallikate ja mitmekesise kirjandusega. Soovitatav on koostada konspekt, mida hiljem saab kasutada üldistamisel, informatsiooni sünteesimisel ja analüüsimisel ning järelduste tegemisel.

NÕUANDEID KONSPEKTI KOOSTAMISEKS

- Märkige üles raamatu autor, pealkiri, ilmumisaasta, riik, kus raamat on ilmunud, ja kirjastus.
- Pange tähele, millal on raamat kirjutatud ja kas see võis mõjutada raamatu sisu.
- Otstarbekas on teha märkmeid lehtedele või väikeformaadilistele kaartidele, see hõlbustab teabe kasutamist ja süstematiseerimist.
- Kriipsutage oluline alla, et seda esile tuua. Tähtsama võib kirja panna suuremate tähtedega; kasutage lühendeid.
- Konspekti jätke piisavalt vaba ruumi hilisemate täienduste, märkmete jaoks, tundmatute sõnade seletuseks, isikute lahtimõtestamiseks.
- Kui lugemise ajal tekivad mõtted, küsimused, mida tuleks edaspidi selgitada, järeldused, pange need kirja, et mitte unustada. Sageli tekivad lugemise ajal väärtuslikud, algupäraseid mõtteid, mis teevad uurimuse huvitavamaks.
- Järgige tsiteerimisreegleid – tsitaat pannakse oma tekstis jutumärkidesse. Tsitaadi järele tuleb märkida tsitaadi allikas ja lehekülg.
- Raamatut lugedes pöörake tähelepanu autori allikaviidetele ja kirjandusele, ehk on kasulik mõnega neist tutvuda.

NÕUANDEID REFERAADI KIRJUTAMISEKS

- Tutvuge teemakohase materjaliga.
- Tutvuge ajalooallikate ja kirjandusega.
- Sõnastage referaadi teema, avades vaadeldava probleemi või küsimuse.
- Mõtelge läbi küsimuste arutamise kord ja järjestus.
- Koostage referaadi plaan.
- Sissejuhatuses selgitage teema valikut, näidake selle tähtsust ja aktuaalsust.
- Teema sisu avades pidage kinni sündmuste järgnevusest ja loogikast, pidage meeles, et teiste autorite mõtteid kasutades tuleb neile viidata.
- Lõpus sõnastage järeldused. Seletage, mida olete tööd tehes omandanud.
- Töö lõpus võib olla lisa, kus on tabelid, diagrammid, pildid ja muu materjal. Need võib paigutada ka põhiteksti.
- Allikate ja kirjanduse loetelu lisatakse kõige lõpu.
- Süstematiseerige oma uurimuse tulemused vastavalt referaadis kavandatud küsimustele.
- Leidke oma esinemise tarvis illustratsioone, kaarte, fotosid.
- Tehke järeldused, kontrollige, kas need vastavad faktidele, mida olete kasutanud.
- Enne ettekannet tutvustage kuulajatele kasutatud kirjandust, referaadi plaani, võib esitada ka diagramme või graafikuid.
- Esinedes tooge välja olulisim.

KULTUUR

Laulupeod:

1947 – I laulupidu
Nõukogude Eestis

1948 – I laulupidu Nõukogude
Lätis

1955 – III Nõukogude Läti
laulupidu Kultuuri- ja pühkepargi
uuel laululaval Mežapargis

1956 – I Balti liiduvabariikide
üliõpilaslaulupidu Tartus

1960 – Laulupidu Tallinna uuel
laululaval (arhitekt A. Kotli)

1969 – Juubelilaulupidu Tallinnas
ja Tartus. Pühendatud I
üldlaulupeo sajandale
aastapäevale

1973 – VII Nõukogude Läti laulu-
ja tantsupidu, mis oli pühendatud
esimese üldlaulupeo sajandale
aastapäevale

1964. aastast – estraadimuusika
areng (R. Pauls hakkab juhutama
Riia Estraadiorkestrit)

1964 – Eesti esimene
dzässifestival

1965. aasta 11. septembrist
(Rainise 100. sünniaastapäev) –
luudepäevad.

1976–1981 (pärast seda
mitteametlikult) – Imantsi päevad
Piebalgas, mis olid pühendatud
heliloojale Imants Kalniņšile.

1977 – Daile teater (Kunstiater)
asub ümber uude teatrihoonesse
praegusel Brīvbase (Vabaduse)
tänaval Riias; 1978. aastast saab
traditsiooniks teatripäeva
tähistamine 27. märtsil.

Alates 1984. aastast – hooaja
parimate lavastuste
traditsiooniline ülevaatus
"Teatrikevad", millest võtavad osa
Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene
teatrid.

Muusikafestival "Liepājas
dzintars" ("Liepāja merevaik")
(toimub vahelagudega alates
1969. aastast.

New Yorgi läti koor Ameerika Ühendriikides.

Folkloorifestival "Baltica" 1989. aastal.

TEEMA EESMÄRGID

- Kujundada arusaamist kultuuri mõistest, näha kultuuri arengu spetsiifikat sotsialistlikes oludes Baltimaades.
- Projektimeetodi kasutamine.

Kunstiteater ümberasumise päeval (1977).

Kunstipäevad Vana-Riias 1986. aastal.

Helilooja I. Kalniņš ja estradiansambel "Menuets" – 70. aastate populaarseim estradikollektiiv.

Rainise Kunstiteatri uus hoone Riias.

Laulupidu Riias 1948. aastal

B

Iseseisev töö töölehega. (Õpilased võivad töötada ka paaris)

TÖÖLEHT

Tutvudes mõiste "kultuur" erinevate seletustega, kujundage oma definitsioon!

Mõiste "kultuur" erinevad seletused

- KULTUUR** – tähistab ajalooliselt pärandatud ning sümbolites väljendatud mõttemudelit, põlvest põlve edasi kanduvat mõistetesüsteemi, mis avaldub sümbolitena, mille kaudu inimesed annavad edasi, säilitavad ja arendavad teadmisi elust ja suhtumist sellesse.
(K. Gbrs. Kulturu interpretācija. – Riia, 1998. – lk. 92.)
- KULTUURIPÄRAND** – konkreetse ühiskonna kultuuri (materიაalse ja vaimse) saavutused, ajalooline kogemus, mis säilib ühiskonna mälus ja kuulub pidevalt ümberhindamisele.
(K. Хоруженко. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов на Дону. – 1997. – lk. 249.)
- KULTUUR** – (lad. cultura) ühiskonna arengu, inimese loominguilise jõu ja võimete ajalooliselt kujunenud tase, väljendatuna inimese elu ja tegevuse korraldamise tüüpides ja vormides, nende vastastikustes suhetes, aga ka nende loodud ainelistes ja vaimsetes väärtustes; eristatakse ainelist ja vaimset kultuuri; kitsamas tähenduses seostub mõiste "kultuur" inimeste vaimueluga; 2) mingis teadmiste või tegevusvaldkonnas saavutatud tase (töökultuur, poliitiline kultuur, õiguskultuur, kõnekultuur jne); 3) teatud ajalooliste epochide (nt vana-aja kultuur), rahvaste või rahvaste (nt vene kultuur) iseloomustus; kellegi ühiskondliku, vaimse ja kõlbeise arengu tase.
(Современный словарь иностранных слов, Москва, 1993. – lk. 325.)
- KULTUUR** – (lad. cultura – viljelus, harimine) ühiskonnaelu eriomane korraldus, milles kajastub inimolemise ja -tegevuse kvalitatiivne erinevus mis tahes bioloogilisest eluvormist. (...) Tervikuna võib inimkultuuri käsitada informatsioonisüsteemina, milles mittegeneetiliste vahenditega salvestatakse, säilitatakse ja edastatakse indiviidilt indiviidile ja põlvkonnalt põlvkonnale ühiskondlikult sisukat kogemust. Kultuuris kajastub ajastute, ühiskondlik-majanduslike formatsioonide, rahvaste ja rahvaste ainelise ja vaimse arengu erilisus ja ainulaadsus. (...)
(Eesti Entsüklopeedia. 5. kd. – Tallinn, 1990. – lk. 202.)
- KULTUUR** – mingi ühiskonna või inimrühma eluviis, mis hõlmab mitte ainult kujutatavat kunsti, muusikat ja kirjandust, vaid ka mõtlemise iseärasusi, tööspidamisi, käitumist, tavasid, traditsioone, rituaale, riidetust ja keelt.
(Ideju värdnica. (Tõlgitud väljaandest The Hutchinson Dictionary of Ideas.) – Riia, 1999. – lk. 288.)
- KULTUUR** – inimeste, ühiskonna loov ja ümberkujundav tegevus ja selle tulemused, millesse on koondunud ja kehastub üldtähtis ühiskondlik kogemus ja mis iseloomustab ühiskonna või inimekonna ajaloolise arengu astet.
(Enciklopēdiskā vārdnica. 1. sēj. – Riia, 1991. – lk. 348.)
- KULTUUR** – (lad. cultura – viljelus, harimine) algselt maaharimine ja viljelus inimeste vajaduste rahuldamiseks; terminiga "kultuur" tähistati kindlat sotsiaalselt omandatud ja põlvest põlve edasiantavat oluliste sümbolite, ideede, väärtuste, traditsioonide, uskumuste, kommete, normide ja käitumisreeglite kogumit, mille vahendusel inimesed korraldasid oma elutegevust. Mõistet "kultuur" kasutatakse kindlate ajalooliste perioodide tähistamiseks (antiikkultuur), konkreetset ühiskonda, rahvast, rahvust (maajade kultuur), samuti spetsiifiliste elu- või tegevusalade tähistamiseks (kunstiline kultuur, elukondlik kultuur, töökultuur). Kitsamas tähenduses on kultuur inimese elu vaimne sfäär. Kultuuri subjektiks on inimene: tema loob, säilitab ja levitab iseenda loodud kultuuriväärtusi. Loominguline tegevus ja kultuur on omavahel lahutamatult seotud.
(K. Хоруженко. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов на Дону. – lk. 231.)
- KULTUUR** – ajalooliselt ja sotsiaalselt määratud ja inimtegevuse erinevates liikides kehastunud inimese suhtumine loodusesse, ühiskonda ja iseendasse, mis ergutab inimest tegutsema, reglementeerib ja reguleerib tema tegevust eksistentsi kõikides vormides ja kindlustab ühiskonnale adapteerumisvõimalused ja -võime muutuvaa maailmas.
(J.Veinbergs. Piramīdu un zikurātu ēnā. – Riia, 1988. – lk. 12.)
- KULTUUR** – inimese suhtumine endasse ja teistesse, loodusesse ja maailmasse, (...) suhtumine Jumalasse, Hingesse ja Jumalikku (...), samuti suhtumine minevikku, olevikku ja tulevikku.
(M.Lapiņa, V.Bartoševska, L.Zitāne. Seno un viduslaiku kultūras vēsture vidusskolām. 1. sēj. – Riia, 1998. – lk. 9.)

Osa Läti NSV rahvatarbekunstuudiote tööde näituse väljapanekust (1975).

Rahvatarbekunstimeistrite vitstest punutud esemed.

E

Õpilased selgitavad õpetaja juhendamisel, milliste inimese elu ja tegevuse aladega seostatakse tavapäraselt mõistet "kultuur". Vastused kirjutatakse tahvile, näiteks

- ☑ käitumiskultuur,
- ☑ poliitiline kultuur,
- ☑ töökultuur.

D

Õpilased jätkavad tööd, tutvudes illustreeriva ja allikmaterjaliga.

1. Missuguse kooha määras kommunistlik partei kultuurile ja intelligentsile nõukogude süsteemis?
2. Missugune oli kultuuri osa Baltimaade rahvaste vaimse enesesäilitamise protsessis?
3. Miks just intelligents sai Baltimaades 1988. aasta "laulva revolutsiooni" algatajaks?

J. Dimiteri plakatid (80. aastate algus).

A

Nõukogude võim pöördus ka Läti kultuurielu vastu. Nimelt tuli kultuuritöötajatel nõukogude võimumeeste kavatsuse kohaselt muutuda nõukogude relvaks masside ümberkasvatamisel. Kunst pidi ülistama J. Stalini juhikultust, klassivõitlust ja tööliste internatsionalismi. Lätis tekkis primitiivne silmakirjasetamine – punanurgad, plakatid tänavatel, J. Stalinit ja kommunistlikku parteid ülistavad luuletused. Et loominguks kunstnikke ja intelligentsi kontrollile allutada, loodi erilised loominguks liidud. Nende ülesandeks oli kunstnikele kommunistliku partei nõudeid dikteerida.

(G. Kurlavičs, A. Tomašūns. Latvijas vēsture. Okupācijas gadi. – Rīga, 1998. – lk. 90–91.)

B

Partei funktsionäärid, samuti keskpärasused kirjanduse ja kunsti alal, surusid kirjanikele ja kunstnikele nii Stalini türannia aastatel kui ka hiljem peale omi reegleid. Kirjandus, muusika, teater, kino jt kunstiharud olid allutatud tsensuurile. Võimumeeste eriti suure viha alla langesid nendele vastuvõetamatud raamatud, need kas hävitati või anti kasutamiseks väga väikesele ringkonnale nn erifondidesse. 1946. aasta novembris eemaldati ainuüksi Riias raamatukogudest hävitamise eesmärgil umbes 5 miljonit raamatut.

(E. Pelksus. Komunistiskā diktatūra un kultūra // Okupācijas varu politika Latvijā. – Rīga, 1999. – lk. 420.)

C

Väljavõtted Läti KP KK esimese sekretäri A. Vossi ettekandest Läti KP XXI kongressil 1971. aasta 25. veebruaril.

Loomulikult võib kirjanik või kunstnik pöörduda meie elu üksikõik milliste nähtuste, ka varjukülgede poole. Kuid mida tahes ta ka ei kujutaks, alati peab ta säilitama range parteilise, klassipositsiooni. (...) Läti KP KK-s, Riia linnakomitee büroos ja pleenumitel, samuti ajakirjanduses anti range parteiline hinnang mõnele Vizma Belševica, Māris Čaklase ja mõnede teiste autorite ideeliselt kahjulikele töödele.

(Okupācijas varu politika Latvijā. – Rīga, 1999. – lk. 441.)

Nõukogude Läti laulu- ja tantsupeost osavõtjad Lenini mälestussamba juures Riias 1965. aastal.

D

Läti KP KK büroo 1969. a 4. märtsi istungi protokollist.

Juhtida pressiorganite, kirjastuste, raadio, televisiooni, kultuuri- ja kunstiasutuste juhatajate tähelepanu sellele, et nad vastutavad isiklikult ajakirjanduses avaldatavate, demonstreerimiseks ja avalikuks esitamiseks mõeldud materjalide ideelis-poliitise sisu eest. Läti KP KK sekretär A. Voss.

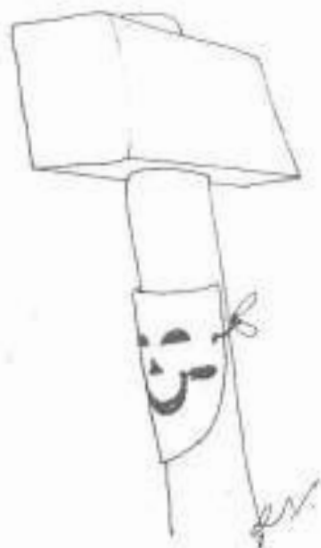
(Okupācijas varu politika Latvijā. Dokumentu krāj. – Rīga, 1999. – lk. 252.)

E

Väljavõte Läti Nõukogude Kirjanike Liidu parteialgorganisatsioonil 1946. a 28. augusti koosoleku resolutsiooni projektist läti kirjanduse olukorra kohta.

Tänapäeval on meie kirjandusse, eriti lüürikasse ilmunud haiglased ja kahjulikud nähtused. Ajakirjas "Karoogs" ja ajalehes "Literatūra un Māksla" ilmub üha enam apoliitilisi, individualismist – dekadentsist ja müstikast läbiimbunud luuletusi, millel pole midagi ühist meie nõukogude tegelikkusega. (...) Rida meie lüürikuid nagu M. Kempe, V. Brutāne, J. Plaudis, P. Vilpits, A. Čaks, Valts Grēviņš, Valdis Grēviņš, E. Damburs, C. Dinere, A. Kēniņš, M. Bēndrupe, M. Rudzītis jt, viimasel ajal isegi A. Balodis, on vajunud viljatusse, hädaohtlikku apoliitilisusse. (...) Andekas luuletaja Jānis Plaudis, kes ei suuda vabaneda individualismi ekslikust vaatest "kunst kunsti pärast", avaldab süstemaatiliselt luuletusi, mille ainukeseks sisuks on inimeste, elust irdunud elamused, looduse ülistamine, kus luuletaja on allegooriliselt tahtnud näidata nõukogude elu. Kuid need luuletused on nii ebakonkreetsed ja paljutähenduslikud, et neid võib pidada üksikõik millise minevikus olnud töörahvasse vaenulikult suhtuva riigikorra kohta kälvateks. (...)

(Okupācijas varu politika Latvijā. – Rīga, 1999. – lk. 440.)

(R. Vitkovskis)

Luuletaja Ojars Vāciētis Riia Filmistuudio dokumentaalfilmis "Neljas dimensioon" (1977).

Luuletaja Vizma Belševica
(V. Mihhailovski foto, 80. aastad).

Kunstnik Maija Tabaka
(V. Mihhailovski foto, 80. aastad).

F

NSVL Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjale sm K. Vorosilovile
ÜK(b)P KK sekretärile sm G. Malenkovile.

SALAJANE

1948. aasta 15. september.

1948. aasta juulis kõikides maakondades ja Riias toimunud Nõukogude Läti laulupidu kulges kogu rahva peona kõrgel poliitilisel, ideelisel ja kunstilisel tasemel.

Maakondade laulupidudest võttis osa rohkem kui 1000 koorikollektiivi 82 583 lauljaga, vabariiklikust laulupeost võttis osa umbes 20 000 lauljat. Maakondade laulupidudest võttis kuulajatena osa 360 000 inimest, vabariiklikust – 200 000 kuulajat.

Nõukogude Läti laulupidu oli võimsaks hoobiks kodanlikele natsionalistidele ja demonstreeris hiilgavalt nõukogude rahvaste vahelist sõprust, läti rahva ustavust nõukogude võimule, bolševike parteile ja suurele Stalinile. Laulupidu oli ka läti nõukogude kultuuri – sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku – suursaavutus.

Läti K(b)P KK
sekretär J. Kalnbērziņš

Läti NSV Ministrite Nõukogu esimehe
asetäitja M. Pļūdonis.

(Okupācijas vartu politika Latvijā. – Riia, 1999. – lk. 453.)

G

Kui sõjajärgsetel aastatel nõukogude okupatsiooni tingimustes koorilikumine ja laulupeod jälle taastati, osutus nende staatus kaunis imelikuks, nendest sai üks kahepalgelisemaid, kahekeelsemaid kultuurinähtusi. Neid lubades lootis ideoloogiline võim manipuleerida laialdase ühiskondliku teadvusega ja samas demonstreerida näilist kultuuriheaolu ja konformismi. Ent koorijuhtide ja -lauljate kaugelenägelikum osa hoidis laulmisest ja suurest peost kinni kui peaaegu ainsast legaalsest võimalusest tohutu suure inimestehulgaga ühiselt läbi elada ja demonstreerida rahvuslikke ja üldinimlikke väärtusi.

Võõrale ideoloogiale tuli paratamatult lõivu maksta: kavassee suruti alati sisse teatud hulk nõukogude propagandistlikke laule. Kuid rahvas laulis vastumeelseid sõnu sageli vaid seepärast, et mitte kaotada võimalust laulda, kokku tulla ja ainuüksi hoiakuga demonstreerida oma rahvuskuuluvust ja patriootlikke tundeid, sest rahvalaulud ja osa traditsioonilisest rahvuslikust repertuaarist oli siiski lubatud. Ajal, kui täielikult pidid vaikima paljud ausad poliitikud, ajaloolased või publitsistid, osutus koorijuht kooriga peaaegu ainsaks allesjäänud rahvatribuuniks.

(A. Klotiņš. Latviešu kora fenomens. – Riia, 1998. – lk. 34.)

Eesti laulupidu.

H

Koorijuht võis kõnelda, lausumata tsensuuri keelatud sõnu. Oma töö eripära tõttu seisis ta sõnatult laulva koori ees ja juhatas seda justkui rahva ideaalmudelit – inimeste kogumit, millest voolavad läbi mingid ühtsed ja distsiplineeritud vaimsed püüdlused.

Mõnikord lauldi üht, kuid koori ja koorijuhi hoiak väljendas kuulajatele hoopis midagi muud, ja nad mõistsid.

Rahva eneseteadvuse säilitamisel sai kooriliikumine nendel aastatel peaaegu asendamatuks.

(A. Klotiņš. Latviešu koru fenomēns. – Rīga, 1998. – lk. 36.)

I

Läti NSV Kultuuriministeeriumi ja Läti Ametiühingute Vabariikliku Nõukogu 1961. aasta 19. juuni otsusest muusikasalvestuste kontrolli kohta.

3. (...) Teha kultuurhariduslike ja teiste ühiskondlike asutuste juhatajatele, vabrikute ja tehaste ametiühingukomiteede ja kohalike komiteede esimeestele ülesandeks kontrollida rangelt mängitavate heliplaatide ja magnetofonisalvestuste ideelist sisu.

Määrata, et helisalvestuste repertuaar tuleb kohustuslikult kinnitada vastava rajooni (linna) kultuuriosakonnas.

(Okupācijas varu politika Latvijā. – Rīga, 1999. – lk. 445–446.)

J

Süngus ja lootus, vaimustus ja olukorra mõistmine, vedru kokkusurumine ja surve alt vabastamine – kõik mahub sellesse aega. 1968. aasta oli viimaste illusioonide kokkuvarisemise aasta. Paljud nägid, et "Inimliku näoga sotsialism" pole siiski võimalik. Kuid mis siis on? Kõik ei saa peita end oma korteritesse või nokitseda aiamaal. Kolhoosisimees peab peitma endast kõrgemal seisvaid, et tema rahvas saaks enam-vähem segamatult teha tööd. Luuletaja Juris Kunnoss on sunnitud marssima Praha tänavatel vene armee kirsasaabastes. Maija Silmale on sunnitud ootama oma saatusele lahendust Riias hullumajas.

(M. Čaklais. Impērijas pēdējās kapeikās. – Rīga, 1997. – lk. 63.)

K

Pime, salajane, vaene ja hirmu täis on meie lapsepõlv ja varajane noorus.

Maalikunstniku-modernisti Vladimir Komari mälestustest (emigreerus NSV Liidust 1977. a).

(M. Čaklais. Impērijas pēdējās kapeikās. – Rīga, 1997. – lk. 53.)

Just sellel ajal (1968) ilmus Imants Auziņš "Kurb optimism" – raamat, mis annab nimetuse terve põlvkonna elutunnetusele.

(M. Čaklais. Impērijas pēdējās kapeikās. – Rīga, 1997. – lk. 63–64.)

Eesti helilooja ja koorijuht Gustav Ernesaks (1977).

Laulu "Minu kodumaale" esitus Läti NSV laulupeol 1985. aastal – koorijuht I. Kokars, helilooja R. Pauls, luuletaja J. Peters.

I. Auziņš luulekogu "Kurb optimism" (1968).

L

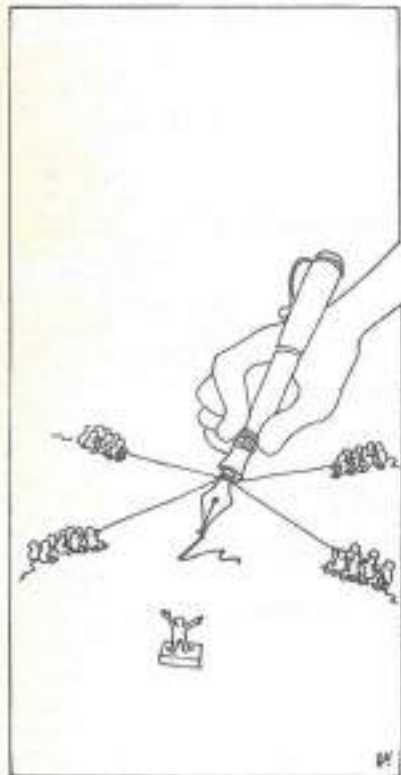
Peitusemängu võimalused

Vana peidab ennast ära.
Noor loeb viiekümneri.
Vana on peitnud enda kas maa sisse
või vee põhja.
Noor ei leia teda enam.
Aga mis noor ta enam on, kui juba
viiekümneri lugenud.

Mõned on piilunud sõrmede vahelt,
mõned pole kumbagi silma kinni
pigistanud,
on hoopis pärani silmi vaadanud.
Mõni pole õieti PIDANUDKI,
on vaevalt kümneri lugenud –
sedagi mõttes.

Nii on saanud ka mängu ajal,
mängu kestel, mängu jooksul
peituminejaga kokku.
Siis on neil veel aegagi. Eks?
1975

(Jüri Üdi ja Juhan Viiding. Kogutud luuletused. – Tallinn, 1998. – lk. 297.)

(R. Vitkovskis)

M

Ühelt poolt, kriitilise mõtlemise tõtu, oli loominguiline intelligents dogmaatilise nõukogude propaganda mõjule kõige vähem vastuvõtlik nõukogude ühiskonna osa. Poliitilisest vaatepunktist oli neis oludes ohtlik see, et loominguiline intelligents oli pidevalt võimeline mõjutama masside teadvust. Väljendades valitsevast ideoloogiast erinevaid arvamusi ja järeldusi, võis ta negatiivselt mõjutada ühiskonna ametlike vaadete süsteemi.

Teisest küljest aga ahvatles riikliku julgeoleku organeid võimalus kasutada loominguilise intelligentsi mõju ühiskonnas nõukogude propagandaks nii riigi sees kui ka välismaal ja emigrantlikes ringides. Sellel eesmärgil vajab riik niisugust intelligentsi, keda ühiskond usaldas ja kes oli nõukogude korrale lojaalne. (...)

Julgeolekukomiteega koos töötama nõustunud kultuuritegelased said paljude eeliste osaliseks – said NSV Liidust välja, reisisid välismaal, korraldasid seal oma tööde näitusi jms. KGB-ga koostööd tehes oli lihtsam lahendada ka oma vahelise konkurentsi küsimusi.

(I. Zālīte. Radošā inteliģence – VDK kontroles objekts un propagandas ierocis // Latvijas Vēsture. – 1998. – Nr. 3. – lk. 55.)

e

Projekti teema valimiseks kasutatakse ajurünnakut.

Ajurünnak on meetod, kus loov mõtlemine ennetab praktilist. Peamine on saada rühmast võimalikult palju ideid nende praktilisust arvestamata. Tähtis on, et osavõtjad väljendaksid end vabalt.

Ajurünnak on üks võimalusi õpilaste kriitilise mõtlemise ergutamiseks, väljendus- ja oma seisukohtade põhjendamise oskuse arendamiseks. Õpilased saavad võrrelda oma seisukohti teiste rühmaliikmete seisukohtadega, et valida välja kõige kasulikum ja huvitavam idee.

Eelised

- *Kõik rühma liikmed saavad vabalt töös osaleda, oma ideid väljendada, ettepanekuid teha.
- *On võimalik välja tuua probleeme, leida lahendusi.

Puudused

- *Paljudel inimestel on raske pingest vabaneda, oma ideid vabalt väljendada.
- *Palju ettepanekuid jääb realiseerimata.
- *Pole võimalik ära hoida esitatud ideede kritiseerimist.

Soovitatav on õpilasi suunavate ja provotseerivate küsimuste abil oma mõtteid väljendama ergutada.

Põhikoolis võiks küsimusteriing seostuda kunsti ja kultuuri erinevate valdkondade (arhitektuur, kujutatav kunst, kirjandus, muusika, folkloor, tarbekunst jne) arenguga Baltikumis või ühes Balti riigis sotsialismi tingimustes.

Gümnasiumis valitakse projektiks teemad, mis aitavad mõista sotsialismiaja kultuurielu olulisi probleeme (nt, kuidas mõjutas nõukogude režiim inimeste suhtumist oma kultuuriväärtustesse ja -pärandisse).

G

Projektimeetod

- * Projekt on eriline rühmatöö vorm, millele kulub aega ühest päevast mõne kuuni või rohkemgi.
- * See on ulatuslik töö teatud teemal, mille sisu määravad peamiselt õpilased ise.
- * Projektiga töötamine näitab õpilaste võimet iseseisvalt teadmisi omandada.
- * Õpetaja on projektis initsiaator ja nõuandja.

* Projekt on vahend, mis

- soodustab õpilaste aktiivsust õppeprotsessi korraldamisel ja läbiviimisel,
  - aitab konkreetset õppematerjali omandada süvendatult, sidudes selle teiste ainete ja reaalse eluga,
  - aitab kaasa heasoovliku ja avameelse õppekeskkonna loomisele, õpilase ja õpetajate koostööle.
- Projekt ise on õppimise eesmärk – protsess, milles tehakse tööd ühiselt.

* Koostööd tehes õpivad õpilased praktikas kasutama ja hindama

- positiivset vastastikust sõltuvust;
- võimalust oma panust tunnetada;
- isiklikku vastutust ühise töö eest;
- omandatud rühmatöö vilumusi.

* Töö rühmades:

- grupp moodustatakse huvitatuse printsiibil – õpilased panevad ennast kirja konkreetse teema projektrühma.

* Projekti realiseerimine:

- planeeritud ülesannete täitmine,
  - töö tulemuste vormistamine ja esitus:
1. Projekti pealkiri/teema ja autor(id).
  2. Sissejuhatus – projekti olemus, eesmärk, ülesanded, autori motivatsioon.
  3. Põhjendus ja eeltöö – olukorra kirjeldus, ülevaade info kättesaadavusest konkreetse teema kohta, eesmärkide saavutamise kulg ja tulemused, kasutatud meetodite põhjendus ja kirjeldus.
  4. Ülevaade tööprotsessist – hüpoteesidest, lahenduste valikust, tööde järjestusest ja tulemuste hindamise kriteeriumidest, töö tegijate individuaalsest panusest.
  5. Tulemuste analüüs – mis on saavutatud, millest on jäänud vajaka jms.
  6. Kokkuvõte ja järeldused – alghüpoteesi tõestus või eituse, lühike tööprotsessi kirjeldus, kasutatud meetoditele hinnangu andmine, enesehinnang (töö kvaliteet ja tulemused), töö eduka jätkamise võimaluste visandamine.

* Projekti hindamine:

- tähtsaim hindamisliik – enesehindamine – toimub projektiga töötamise ajal kogu aeg. Õpilased hindavad kogutud informatsiooni, üksteist, koostööd, oma panust rühma ühisesse töösse;
- õpetaja hindab õpilaste tööd konsultandina. Ta aitab õpilastel märgata ja ära hoida ebaõnnestumisi, soovib töövõtteid. Tema hinnangu eesmärk on soovitada, aidata;
- õpilased peavad teadma töö hindamise kriteeriume – mida neilt oodatakse;
- et hinnata projekti kvaliteeti tervikuna, peab arvesse võtma niihasti projekti väljatöötamise protsessi kui ka tulemust (kas see vastab püstitatud eesmärgile).

HARIDUS

• Peale teema omandamist antakse õpilastele kodune töö: alustada materjali kogumist ülevaateks "Haridus Baltimaades nõukogude ajal". See ülevaade on teema kokkuvõte, mida hinnatakse. Ülevaates tuleb käsitleda järgmisi probleeme:

1. Hariduse sisu Baltimaades peale Teist maailmasõda.
2. Hariduse eesmärgid nõukogude ajal.
3. Millised muutused toimusid hariduse sisus peale Baltimaade okupeerimist?

• Esimene ülesanne seoses materjali kogumisega on intervjuuerida vanemaid, naabreid, tuttavaid, kes on saanud hariduse nõukogude ajal.

• Tunnis töötatakse rühmades; iga rühm saab ühesugused töölehed ja allikad.

NÕUANDEID ÕPETAJALE

Intervjuud kasutatakse ajalootundides harva, sest vähe on teemasid, mis võimaldavad seda meetodit kasutada. Lähimineviku tundmaõppimisel sobib see meetod siiski küllalt hästi.

Intervjuu eelised:

- võimaldab teemat palju detailsemalt omandada;
- võimaldab saada mitteametlikke ja varem avaldamata andmeid;
- võimaldab kuulata erinevaid arvamusi;
- võimaldab arendada õpilaste suhtlusoskust.

Intervjuumeetodit kasutades tuleb õpetajal meeles pidada, et

- 1) intervjuuerimist võib kasutada nii kodus enne uue teema omandamist kui ka tunnis, valmistades õpilased eelnevalt ette eksperdi, ajakirjaniku või kuulaja rolliks;
- 2) õpilastele tuleb tingimata selgitada intervjuu eesmärke;
- 3) õpilastele tuleb anda intervjuu näidisküsimused;
- 4) õpilastele võiks välja pakkuda nõuandelehe, kuidas intervjuuerida.

NÕUANDEID ÕPILASELE

☑ Enne intervjuud otsige kirjandust või teisi andmeid teid huvitava küsimuse, teema või isiku kohta.

- ☑ Määrake intervjuu eesmärk.
- ☑ Küsimused peavad olema esitatud selgelt ja arusaadavalt.
- ☑ Vajadusel võib intervjuueritavale esitada suunavaid küsimusi.
- ☑ Pidage meeles, et naeratus äratub alati suurema heasoovlikkuse teie suhtes.

Intervjuuküsimuste näidiseid

- Millal ja missuguses koolis te õppisite?
- Kas teil oli teisi võimalusi hariduse omandamiseks?
- Kas teil oli võimalik omandada täiendavat muusika- ja kunstiharidust?
- Millistele ainetele pöörati koolis suuremat tähelepanu?
- Millised muljed ja mälestused on teil jäänud koolitundidest?
- Mis on teile koolielust kõige rohkem meelde jäänud?
- Kus te õppisite peale kooli lõpetamist? Millise hariduse omandasite?
- Kas teil oli võimalik välismaal haridust omandada?
- Kui oleks võimalik kõike algusest uuesti alustada, mida tahaksite haridussüsteemis muuta (millisest õppeainest loobuksite, millise aine tundide arvu vähendaksite või mida lisaksite)?
- Kas näete erinevusi omaaegse ja praeguse haridussüsteemi vahel? Kui jah, siis milliseid?
- Kas olete viimasel ajal pidanud oma teadmisi täiendama või ümber õppima? Mis oli selle põhjuseks?

Jelgava 4. keskkooli lõpuaktus 1972. aastal.
(Isiklikust arhiivist.)

Oktoobrilaste koondus 1971. aastal.
(Isiklikust arhiivist.)

TEEMA EESMÄRGID

- Kujundada õpilastes arusaamist nõukogude aastate haridusest Baltimaades.
- Kujundada kriitiline suhtumine minevikku vasse informatsiooni.
- Arendada individuaalsete vestluste kaudu õpilaste suhtlemisioskust.
- Arendada oskust saada individuaalsetest vestlustest vajalikku informatsiooni.
- Hinnata vestluskaaslase isiklikku suhtumist minevikusündmustesse.
- Arendada informatsiooni koondamise, süstematiseerimise ja järelduste tegemise oskust.

A

NLKP jätkab haridussüsteemi täiustamist, võttes arvesse sotsiaal-majandusliku arengu kiirendamise vajadusi, kommunismi ehitamise perspektiive, nõudmisi, mida esitab teaduse ja tehnika progress. Meie maal elluviidav üldharidus- ja kutsekoolide reform rajaneb ühtse poliitilise töökooli leninlike põhimõtete looval arendamisel ning selle eesmärk on tõsta noorte õpetamise ja kasvatamise tase veelgi kõrgemale (...)

(NLKP Programm // Uus redaktsioon. – Tallinn, 1986. – lk. 66)

B

Üks rahvariiduse arenemise peamisi eeldusi on üldhariduskooli sihikindel parteiline juhtimine. Keskkariduse kohustuslik omandamine arenenud sotsialismi ajal on partei poliitika tulemus kooli alal, leninliku sotsialistliku revolutsiooni teooria põhiseisukohtade elluviimine. (...)

Nõukogude kooli peamine õppe- ja kasvatustöö ülesanne on kujundada noorel põlvkonnal teaduslik, marksistlik-leninlik maailmavaade, kasvatada ideeliselt veendunud, vankumatuid kommunismiürituse eest võitlejaid. Kõik õppeained varustavad õpilasi faktiteadmistega ja maailmavaadete üldistustega, valmistavad õpilasi ette dialektilise materialismi põhiseisukohtade omandamiseks.

(XXVI съезд КПСС и развитие народного образования в СССР. – Москва, 1986. – lk. 167.)

e

Tunduvalt teisesid haridusolud. Võrreldes eelneva perioodiga lisandus üks klass kohustuslikku kooliharidust (7-klassiline üldkool). Mõne aasta jooksul jõudsid koolipinki enam-vähem kõik õpikohuslased ja -hümulised. (...) Samas mõjutas sõjajärgseid kooliolusid ägeneva klassivõitluse kontseptsioon, mis sundis ka lastele ja noorukitele vaatama kui potentsiaalsetele klassivaenlastele. Eelistusi hakkasid saama tööliste ja kehvikperedest tulnud lapsed, nn. endiste rikaste lapsed aga sattusid ebasoosinguusse, nende õpivõimalused ahenesid oluliselt, paljudel juhtudel ei saanud õppida edasi meelepärasel erialal.

(Eesti ajalugu. 2. osa. – Tallinn, 1989. – lk. 138.)

D

1978. a detsembris võttis EKP Keskkomitee vastava üleliidulise määru- se alusel vastu salastatud otsuse "Vene keele omandamise ja õpetamise edasisest täiustamisest", mis omistas vene keele õppimisele ja õpetamisele suure ideoloogilis-poliitilise tähtsuse. Algas aktiivne vene keele kasulikkuse propaganda, mille kandvaks loosungiks kujunes kakskeel- sus: täisväärtuslik inimene olevat see, kes oskab võrdselt hästi nii oma emakeelt kui ka "rahvastevahelise suhtlemise" keelt – vene keelt. (...)

Esmajoones pidi vene keele osatähtsus oluliselt suurenema hariduses. (M. Lõvi jt. Eesti ajalugu II. – Tallinn, 1997. – lk. 130.)

Rühmatöö etapid

1. Töö töölehega nr 1 (intervjuude statistiline töötus).
2. Iga rühma esindaja valmistab ette lühiaruande, täites üldista- va tabeli tahvil või suurel lehel.
3. Lähtudes õpilaste kogutud materjalist, teeb õpetaja järgmi- se plaani järgi kokkuvõtte:
  - milliseid inimesi on intervju- eeritud (sugu, vanus, haridus);
  - milliseid aineid oleksid nad soovinud kooliprogrammist kõr- valdada;
  - milliseid aineid oleksid nad soovinud täiendavalt;
  - miks nad oleksid soovinud täiendavalt nimelt neid aineid;
  - mille poolest erineb tookord- ne haridus praegusest?

4. Õpilased selgitavad, millised küsimused on veel vastamata jäänud, millised andmed või materjal veel puudub. See kirju- tatakse töövihikusse või tööle- hele nr 1.

5. Iga grupile antakse allikad, millest saadakse vajalik info ülevaate kirjutamiseks. Täide- takse tabelit töölehel nr 2.

6. Võimalik tulemus:

- Pärast teema omandamist kir- jutavad õpilased kodus olukir- jelduse.
- Iga rühm teeb ajakirja koo- lielust nõukogude ajal.
- Iga rühm kogub täiendavalt eksponaate ja valmistab ette näi- tuse haridusest nõukogude ajal.

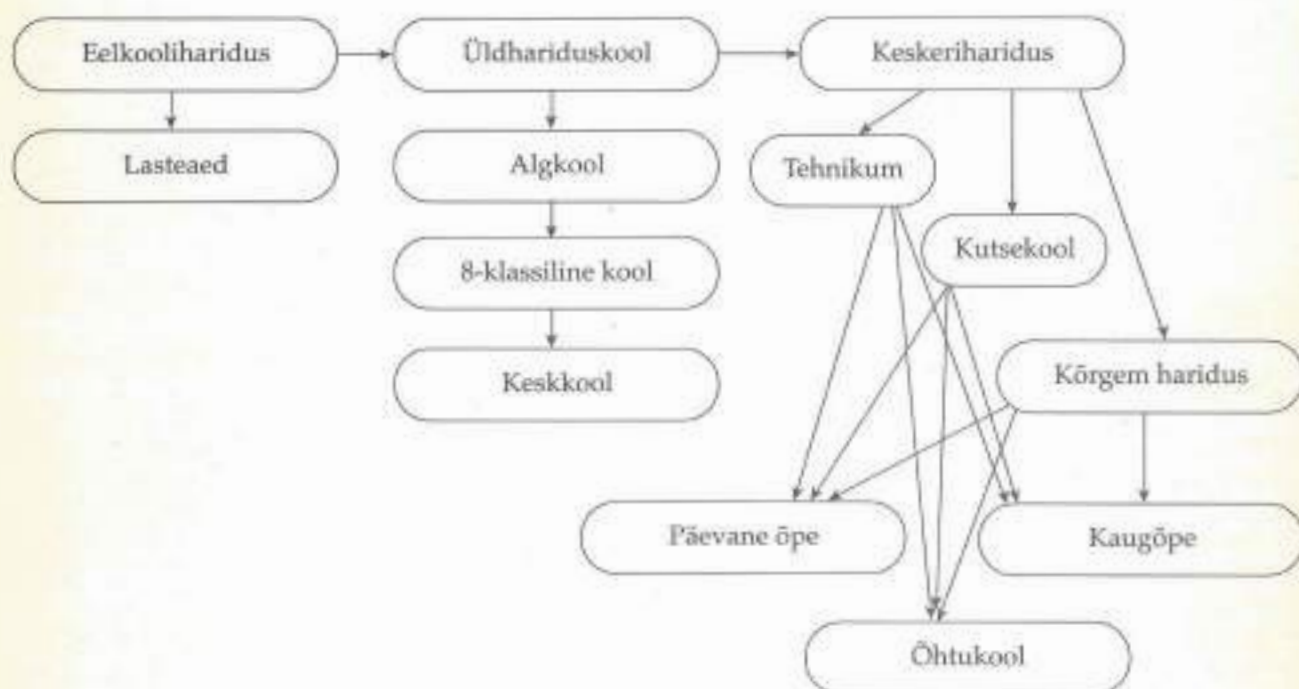

II ÕPILASTE KOOSTATUD HARIDUSSÜSTEEMI SKEEMI NÄIDISED

2. Haridussüsteem 50.–80. aastatel.

HARIDUSE STRUKTUUR JA SISU BALTI RIIKIDES NÕUKOGUDE REŽIIMI AJAL. (9. klassi õpilase arvestustöö.)

Nõukogude ajal oli võimalik omandada koolieelset, üld-, kesk-, keskeri- ja kõrgemat haridust. Koolieelset haridust võis saada lasteaias või kodus. Alates 7. eluaastast oli kohustuslik hakata omandama üldharidust, mis jagunes algkooliks, 8-klassiliseks kooliks ja keskkooliks. Keskeriharidust võis omandada kas pärast 8. või 10. (11.) klassi kutsekoolis või tehnikumis, aga kõrgemat haridust võis omandada ainult pärast 10. (11.) klassi akadeemias, ülikoolis või instituudis. Õppeained olid koolides suuremalt osalt samad, mis meie päevil, suuremat tähelepanu osutati vene keelele, matemaatikale ja füüsikale. Rahvuskoolides õpiti üks aasta kauem kui vene koolides. Samuti pöörati rahvuskoolides suurt tähelepanu vene keele õpetamisele, mis toimus rahvuskeele õpetamise arvel. Vähe õpetati koolides võõrkeeli ja peaaegu üldse ei õpe-

tatud informaatikat. Paljudel tolaeagsetel õpilastel on kahju, et seda ei tehtud, ja nad õpiksid heameelega tänapäeva koolis.

Nõukogude haridussüsteemi eesmärgiks oli kujundada õpilastes marksistlik-leninlikku maailmavaadet, kasvatada ideeliselt veendunud kommunismiehitajaid. Koolides töötasid pioneeri- ja komsomoliorganisatsioonid, kelle ülesandeks oli kasvatada õpilastes kommunistlikku vaimu. Need organisatsioonid tegelesid ka muuga – organiseerisid koolides puhkeõhtuid, konkursse, viktoriine, turismimatku ja teisi huvitavaid üritusi. Täiskasvanud meenutavad heameelega kooli- ja kõrgkooliaastaid, kuid mitte loenguid ega õppetunde, vaid seda, mis toimus pärast tunde: "Meil olid kokkutulekud, sõprusõhtud. Meil käisid külalised Leedust, Ukrainast, Kasahhist. Elu polnud igav."

KAS VASTUPANU, KOOSTÖÖ VÕI LEPPIMINE?

METSAVENDLUS –
elanikkonna relvastatud
vabatahtlik liikumine

vaenlase tagalas sõja või
okupatsioonirežiimi oludes.

VÄGIVALLATA VASTUPANU –
kodanikuallumatus, vägivaldاتا
vastupanu relvastatud võitlusele

KOLLABORATSIONISM –
koostöö okupatsioonirežiimiga ja
sellele abi osutamine. Mõiste
tekkis sakslaste poolt okupeeritud
Euroopas Teise maailmasõja ajal.

DISSIDENT – teistimõtleja.
NSV Liidus nimetati
dissidentideks inimesi, kes ei
tunnustanud vallitsevat
nõukogude režiimi ja astusid välja
valitseva nõukogude ideoloogia
vastu.

NÕUANDEID ÕPILASELE

Rühmatöö reeglid

Tõmmake mõttevahetusse kaa-
sa rühma kõik liikmed, ka need,
kes pole esinenud, tekitage nend-
es soov kõnelustes osaleda.

☑ Võtke kuulda teiste ettepanekuid.

☑ Otsige kompromissi rühma
liikmete väljendatud seisukohtade vahel.

☑ Käituge viisakalt igas olukorras.

☑ Ärge eksitage teisi ega püüdke kontrolli rühma üle enda käte haarata.

☑ Ärge heitke solvavaid repliike ega suhtuge teiste töösse halvustavalt.

☑ Ärge rõhutage oma saavutusi ega nõudke eesõigusi.

☑ Ärge varjake oma veendumusi ja pakkuge välja omi ideid!

1. Totalitaarse režiimi tunnused.

2. Vastupanuliikumise vormid:

- ◆ relvastatud vastupanu – partisaniliikumine Euroopas, metsavendade liikumine Lätis ja Eestis Teise maailmasõja aastail;
- ◆ vägivaldاتا vastupanu – mitmesugused vastupanu vormid Euroopas, Lätis ja Eestis Teise maailmasõja aastail.

3. Kollaboratsioonism – koostöö okupatsioonirežiimiga:

- ◆ maa omavalitsus ja koostöö Saksa okupatsioonirežiimiga Teise maailmasõja aastail Lätis;
- ◆ Vichy režiim Prantsusmaal (nimetus on tekkinud linna järgi, kus asus okupeeritud Prantsusmaa kollaboratsioonistide valitsus Teise maailmasõja ajal);
- ◆ Quislingi tegevus Norras (kollaboratsioonistide valitsuse juhataja okupeeritud Norras Teise maailmasõja ajal).

Suunavaid küsimusi

Nimetage riike, kus tekkis 20. sajandil vastupanuliikumine. Selgitage, mispärast see tekkis.

Milliseid kollaboratsioonisminäiteid 20. sajandi ajaloost teate ja kuidas neid hindate?

Millised sündmused sõjajärgses Lätis ja Eestis võisid mõjutada vastupanuliikumise arenemist ja kollaboratsioonismi?

TEEMA OMANDAMISEL KASUTATAVAD MEETODID

1. Rühmatöö allikmaterjalidega

Tunni alguses jaotab õpetaja klassi kolme rühma. Igale rühmale jagatakse allikmaterjalid teemade kaupa:

1. rühm – "Relvastatud vastupanu okupatsioonile";
2. rühm – "Vägivaldاتا vastupanu";
3. rühm – "Koostöö okupantidega".

Õpilastele jagatakse tööleht ja tutvustatakse ülesandeid:

1) lugege allikmaterjalid tähelepanelikult läbi ja leidke küsimustele vastused;

2) täitke töölehtedel need lahtrid, millele leiate vastused allikmaterjalidest;

3) õpilased lõpetavad töölehtede täitmise ja iga rühm tutvustab teistele oma vastuseid.

Vajaduse korral võib õpilastele välja jagada rühmatöö juhendid.

TEEMA EESMÄRGID

- Saada aru Balti elanike suhtumisest nõukogude okupatsioonisse.
- Täiustada ajalooallikatega töötamise oskusi ja vilumusi.
- Arendada oma seisukohtade sõnastamise, väljendamise ja kaitsmise oskusi.
- Arendada koostööoskusi (erinevate seisukohtade ärakuulamine ja aktsepteerimine, poolt- ja vastuargumentide esitamine, tolerantsus).

2. Diskussioon

Diskussioon sobib töövormiks siis, kui teema on vastuoluline ja osavõtjatel võivad olla erinevad seisukohad. See annab õpilastele võimaluse arendada eneseväljendusoskusi, sõnastada oma seisukohti ja neid põhjendada, õppida sallivalt ära kuulama ja mõistma erinevaid arvamusi ja vaateid.

Diskussioonist osavõtjate ülesanne on esitada oma poolt- ja vastuargumentid ja püüda nende abil diskussioonist osavõtjaid veenda. Ei tohi minna isiklikuks.

Peab taotlema, et õpilased avaldaksid oma arvamust sallivas ja sõbralikus vormis.

Diskussiooni ette valmistades peab silmas pidama, et õpilased hakka- vad kiiremini diskuteerima siis, kui neil on teema kohta piisavalt teadmisi, piisavalt aega teemakohase tõendusmaterjali analüüsimiseks ning kui vaadeldavad küsimused on nende meelest piisavalt huvitavad ja põnevad.

Plussid:

- ◆ õpilasi ergutatakse oma seisukohta formuleerima, väljendama ja kaits- ma;
- ◆ areneb kuulamis- ja vastandliku seisukoha vastuvõtu oskus;
- ◆ õpilased õpivad oma seisukohta piiratud aja vältel sisukalt ja lühidalt väljendama;
- ◆ loominguiline lähenemine oma tööle;
- ◆ õpilaste huvi: mida huvitavam on diskussioon, seda vähem on passiivseid kuulajaid;
- ◆ igaühel on võimalik oma seisukoht välja öelda.

Miinused:

- ◆ diskussiooni käigus peab rangelt kontrollima, et see ei muutuks üks- teise solvamiseks;
- ◆ sõnavõtjad kipuvad etteantud ajalimiiti ületama;
- ◆ mõned diskussioonis osalejad võivad domineerima hakata;
- ◆ diskuteeritav teema puudutab lähiminevikku, mistõttu õpilaste seisu- kohti võivad mõjutada teatud stereotüübid (vanemate, tuttavate, sugulaste jt mõjul);
- ◆ diskussioon eeldab tõsist ettevalmistustööd.

Diskussiooni reeglid

- Igal osavõtja peab teadma, et sõnavõtuaeg on piiratud (see otsustatakse õpilaste arvu põh- jal, kuid optimaalne on 1 kuni 3 minutit).
- Esinemisõiguse annab diskus- siooni juhataja.
- Väljenduda tuleks lühidalt, konkreetset ja argumenteeri- tult. Tuleks meeles pidada, et parim tõestus on täpsed, vaiel- damatud faktid!
- Esineja juttu ei tohi katkestada ja teda isiklikult solvata.
- Esitage vastuküsimusi ja haa- rake diskussiooni kaasa võima- likult rohkem osavõtjaid!
- Diskussiooni eesmärk ei ole võitja väljaselgitamine, vaid konsensuse saavutamine.
- Kui on tõestatud, et teie seisu- koht oli ekslik, tunnistage, et oponentil on õigus!
- Oma seisukohti esitades rääki- ge selgelt, lihtsalt, täpselt, püüdke rääkida oma sõnadega, mitte paberilt maha lugeda!
- Kõik seisukohad tuleb läbi arutada.
- Diskussiooni käigus võivad osavõtjad oma seisukohti muuta.
- Diskussioon lõpeb kokkuvõt- tega.

* Kui õpilased osalevad diskussioonis esimest korda, siis tutvustatakse neile üksikasjalikult diskussiooni kulgu ja reegleid.

* Diskussiooni kulg

Diskussiooni alguses meenutab õpetaja veel kord diskussiooni reegleid.

Õpetaja avab diskussiooni, esitab diskussiooni küsimused, annab sõna ja jälgib, et sõnavõttud jääksid kokkulepitud ajallimiidi piiresse.

* Küsimusi diskussiooniks

- 1) Kas relvastatud vastupanu kehtivale režiimile oli vältimatu? Argumenteerige oma seisukohta.
- 2) Mida andis vägivaldala vastupanu? Argumenteerige oma seisukohta.
- 3) Kas koostöö okupatsioonirežiimiga oli vältimatu? Argumenteerige oma seisukohta.
- 4) Mis aitas kaasa Läti Vabariigi ja Eesti Vabariigi sõltumatuse taastamisele, kas vastupanu või koostöö?
- 5) Kas avaldada vastupanu või teha koostööd, aga võibolla lihtsalt elada? Kujutlege, et elate okupatsioonirežiimi oludes. Missuguse tee valiksite?

* Diskussiooni lõpetamine

Diskussioon peab viima tõdemuseni, et küsimustele ei leidu ühest õiget vastust. Vastuse määrab iga inimese isiklik kogemus, vaated, iseloom, psühholoogiline stabiilsus, elutingimused jne. Okupatsioonirežiimi oludes valitses inimese enesesäilitamisinstinkt.

TÖÖLEHT ARGUMENTATSIOON

Osutada vastupanu		Teha koostööd	
Poolt	Vastu	Poolt	Vastu

Tööleht täidetakse rühmatöö ajal ja seda kasutatakse diskussiooni käigus infomaterjalina.

1. rühm

RELVASTATUD VASTUPANU OKUPATSIOONIREŽIIMILE

Tutvuge allikatega ja vastake küsimustele.

Miks kujunes Baltikumis välja metsavendlus? (Allikad A, C, E, G, I.)

Millised olid metsavendade võitluse eesmärgid? (Allikad A, C, F, G, I.)

Milliseid seisukohti metsavendade liikumise kohta allikaist leiate? Kuidas on võimalik seletada seisukohtade erinevusi?

Milliste seisukohtadega nõustuksite? Põhjendage oma vastust!

Pärast allikatega tutvumist hakake täitma töölehe "Argumentatsioon" vasakut poolt. Leidke põhjendusi nii okupatsioonirežiimi vastu võitlemise poolt kui ka vastu.

A

Muldugi ründasid metsavennad nõukogude korra toetajaid. Nad pidasid oma kohuseks pidevalt meelde tuletada, et Läti on okupeeritud maa ja et nõukogude korra teenimine on karistusväärne tegu. Pärast pikki metsas viibitud aastaid ei tundnud nad oma rünnakul halastust. Raskes metsaelus ja lootusetuses olid paljud neist kaotanud inimlikkuse, eriti siis, kui kommunistid olid ebainimlikult tapnud nende omaksed. Mis jäi metsameestel üle? Tulla metsast välja, et tšekaa nad 25 aastaks laagrisse saadaks? Neil polnud muud väljapääsu kui metsa jääda. Nad pidasid end ülal, nagu suutsid, ja tegid seda, mida pidasid õiglaseks ja õigeks.

(I. Kažociņš. Nacionālie partizāni // Uz ežipās galvu liku. – Rīga, 1995. – 2. d. – lk. 17.)

B

Mis oli tollasest relvastatud võitlusest kasu, teiste sõnadega, mis oli selle tulemus? Pigistati ja tulistati mõlemalt poolt, enamik lihtsalt põgenes võõrasse kanti, põgenes sinna, kus – tänu jumalale – polnud relvastatud vastupanu nõukogude võimule. Kõige väärtuslikum on inimel! Jah, seda võib ja mõnikord peab isamaa heaks ohverdama, aga meile, lätlastele, on parem, kui püüame seda säilitada ja hoiame oma rahvast hukust.

(L. Pārs. Tikai šieviete vai pareizā investīcija. – Rīga, 1996. – lk. 27.)

C

Nõukogude funktsionäärid hakkasid paljudel puhkudel rääkima läti rahvast kui "kontrrevolutsionäärilise rahvast". Võitlejate hulgas oli palju neid, kes juba 1941. a küüditamisel olid kaotanud mõne oma lähedase inimese. Pojad läksid sageli kätte maksma oma isa ja ema eest, mehed oma küüditatud naiste eest, vend oma äraviidud venna või õe eest. (...) Aga kui keegi polnudki lähedasi kaotanud, vapustas teda vabaduse ja ränkade ohvritega kätte võideldud Läti riigi kaotamine. Kommunistid olid keeranud ajalooratta tagasi, ajanud läti rahva jälle vihatud võõrvõimu meelevalda. Punaarmee sissetungiga Läti kaotasid lätlased lääne demokraatia tähenduses kodanikuõigused ja vabaduse.

(I. Kažociņš. Nacionālie partizāni // Uz ežipās galvu liku. – Rīga, 1993. – 1. d. – lk. 13.)

D

Andestatagu mulle või mitte, aga noid inimesi, kes pärast sõda lühemat või pikemat aega metsas elasid ja uitasid rõõvretki tehes ümberkaudsetes taludes, ei luba minu üldiselt ausa inimese südametunnistus mitte kuidagi nimetada rahvuspartisanideks. Minu teadvuses oli suurem osa neist siski kõige tõelisemad bandiidid ja neid uhkelt rahvuspartisanideks nimetada tähendab avalikult ja jõhkralt süülitada kõige selle peale, mis on seotud püha sõnaga "rahvuslik". Neid inimesi ühendas üksnes läti rahvus, kuid ühtki päeva ei kaitsnud nad ühegi oma teoga meie läti rahva rahvuslikke huve. Nad rahuldusid ainult ja üksnes oma isiklikku kättemaksu, mitte ei võidelnud okupantide vastu, kaitses meie riiki. Paremal juhul kaitsesid nad mõnikord oma punkrit.

(E. Lukjanskis. Nacionālie partizāni // Neatkarīgā Cīņa. – 1994. – 18. juuni.)

Pēteris Čeveris metsavendade rühm punkris Vandzene vallas.

E

Metsavendade sõda (...) tuleb kahtlemata pidada läti rahva relvastatud võitluseks NSV Liidu okupatsiooni vastu, oma rahvusliku sõltumatus taastamise eest. Nende võitluse aluseks oli sõltumatu demokraatliku Läti idee, mida toetas lätlaste enamik. Seda läti rahva veendumust kinnitasid esimesel nõukogude okupatsiooni aastal (1940–1941), saksa okupatsiooni ajal (1941–1945) ja teise nõukogude okupatsiooni alguses (1944–1956) rahvale tekitatud poliitilised, majanduslikud ja vaimsed kaotused.

(H. Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. – Riia, 1996. – lk. 555–556.)

H

Oma vaenutegevuse suunasid bandiidid kolhooside ja nende organiseerijate vastu. Paljud kommunistid ja parteitud aktivistid langesid bandiitide kuulidest tabatuna. (...) Võitlust bandiitide vastu pidasid hävituspataljoniid. Nõukogude võimu vaenlaste agitatsioon kolhooside vastu, kahjurlus ja terror kutsusid esile meelepaha töötavate talupoegade hulgas. Koosolekul, kirjades partei ja nõukogude organeile, kõnedes terroristide ohvrite matustel nõudsid kolhoosnikud kulakute sabotaažile lõpu tegemist. (...)

(V. Karafuns. Sociālistiskās sabiedrības nostiprināšana un tūlākā attīstība Latvijā (1945–1961) // Latvijas padomju enciklopēdija. – Riia, 1984. – 5. sēj. 2. gr., – lk. 238.)

F

Lāti Isamaa Kaitsjate (metsavendade) ūhingu III Latgale divisjoni 6. Rāzekne polgu võitleja tunnistus (1945).

(H. Strods. H. Strods. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956. – Riia, 1996. – lk. 191.)

G

Küsimus: Millal ja miks sai teist metsavend?

Vastus: Teise maailmasõja ajal mobiliseeriti mind saksa sõjaväkke. Pärast saksa armea kapituleerumist ei soovinud ma end nõukogude sõjaväele vangid anda ning muutusin metsavennaks. Nõukogude võimu vastu vaenulikkult meelestatuna otsustasin võidelda sõltumatu Läti taastamise eest ja lootsin, et Inglismaa või USA tulevad appi. Pärast ma enam ei lootnud, et Lātis taastatakse sõltumatus, minust sai ainult bandiit, tapsin ja rõõvisin.

(Metsavend Kārlis Mustiņš ülekuulamisprotokollist 27. sept. 1953.)

I

Lāti noored!

Teie isamaa on vaenlase võimuses. Teie ja kogu rahva vaenlaste – bolševikkude vägivaldategusid ja elajalikkude viha läti rahva vastu on näha igal sammul. (...) Noored! Te suudate palju ära teha. Mõelge järele ja te näete, kui palju võimalusi on teil võitluses kaasa lüüa. Organiseeruge ja õppige, arutage Lāti ajaloo, rahvuslikke ja ühiskondlikke küsimusi. Ainult ajalooost õppust võttes suudame üles ehitada Lāti rahvuslikuna ja võimsana.

Pidage meelest! Vaenlase vastu võideldakse. Võideldakse alati, kõikjal ja võitleb iga rahvas. Me võime minna ainult edasi: Lāti ja tulevik kuuluvad meile!

(Bauska keskkooli õpilaste rahvusliku vastupanuliikumise rühma üleskutsesest noortele 1949. aastal.)

2. rühm VÄGIVALLATA VASTUPANU

Tutvuge allikatega ja vastake küsimustele.

Miks tõi Läti okupeerimine kaasa vastupanuliikumise nii Lätis kui ka pagulaste seas? (Allikad B, D, J, K.)

Millised olid vägivaldta vastupanu vormid Lätis? (Allikad E, F, G, H, I, J, K.)

Kuidas protesteeris Baltikumi okupeerimise vastu balti pagulaskond? (Allikad J, K.)

Leidke vastuolusid antud allikates. Kuidas võisid need mõjutada vägivaldta vastupanu? (Allikad A, B, C, D.)

Kuidas hindate vägivaldta vastupanu liikumist Lätis?

Pärast allikatega tutvumist alustage töölehe "Argumentatsioon" vasaku poole täitmist. Leidke põhjendusi nii okupatsioonirežiimi vastu võitlemise poolt kui ka vastu.

A

See on alatu laim, et sotsialistlikes riikides mõistetakse inimesi süüdi "teisitimõtleme" pärast. Kui ühes või teises sotsialistlikus riigis tuuakse mõni inimene kohtu ette laimamise, õnnestustegevuse eest või katse eest sotsialistlikku korda kukutada, siis sellega kaitsakse sotsialismile, selle põhimõtetele ja ideaalidele ustavate tööraha esindajate põhiõigusi ja -vabadusi käputäie taganejate ja äraandjate eest, kes on astunud piiritaguse klassivaenlasega samadele positsioonidele.

(Zinātniskais komunisms. – Rīga, 1988. – lk. 161.)

B

Teen kokkuvõtte. Minu kuritegu on raamatute pildistamine, fotonegatiivide säilitamine ja kolme negatiiv andmine Freimanisele. Ühe artikli tõlkimine. Ühe raamatu näitamine teisele inimesele, veel mõnede raamatute säilitamine. Täiesti intlimse sisuga kirjatöö ümberkirjutamine ja säilitamine. Raadiosaadete lindile salvestamine ja nende lindide säilitamine. Selle eest mõistetakse mind süüdi. Selle eest nõudis riiklik süüdistaja, et mind tunnistataks eriti ohtlikuks retsidivitsiks ja et mulle mõistetakse seitse aastat erirežiimiga vangistust.

(G. Astra viimasest sõnast Läti NSV Ülemkohtu istungil 15. XII 1983. // Neatkarības atgūšana. Atmodas laiks dokumentos. – Rīga, 1996. – lk. 12.)

Gunārs Astra (1931–1988) – inimõiguste kaitsmise rühma liige, poliitvang.

C

[NSVL Konstitutsioon] mitte üksnes lihtsalt kuulutab demokraatlikke vabadusi, vaid kindlustab neid seadusandlikus korras teatud materiaalsete vahenditega. See pärast on arusaadav, et uue Konstitutsiooni projekti demokraatism on üdse mitte "harilik" ja "üldtunnustatud" demokraatism, vaid on sotsialistlik demokraatism.

(J. V. Stalini aruanne NSV Liidu konstitutsiooni projekti kohta. – Tallinn, 1940. – lk. 17.)

D

Üks näide – viitamine nõukogude konstitutsioonilisele õigusele, et kasutada seda rahva iseseisvuse ja vabaduse hüvanguks. Sellel ajal, kui Hruštšov astus 1959. aastal välja läti rahvuskommunistide iseteadliku positsiooni vastu, hakkas keegi noormees koguma allkirju Läti Nõukogude Liidust väljaastumise poolt. Ta põhjendas seda Läti NSV konstitutsiooni 15. paragrahviga, mis sätestab, et Läti NSV jätab endale õiguse vabalt NSV Liidust välja astuda. Samane säte on ka Stalini konstitutsioonis – 17. paragrahv. (...) Ta arreteeriti, kui ta oli jõudnud koguda vaid 200 allkirja. (...) Ei aidanud viitamine kahele nõukogude konstitutsioonile, süüdistus tema vastu oli ränk. Prokurör nõudis koguni surmanuhtlust. (...) Ta mõisteti 15 aastaks vangi ning saadeti sunnitööle Potma vangilaagrisse Mordva soodes.

(Ā. Šūde. Pretestības kustība Latvijā. [Artikkel on avaldatud 1972. a Stockholmis] // Trimdnieka raksti. – Ministere, 1991. – lk. 187.)

Läti sõltumatuse liikumisest osavõtja õmbleb puna-valge-punaseid lippe (november 1980).

E

Passiivne vastupanu nõukogude võimule avaldus kahes põhivormis:

1) püüdlustena säilitada rahvuslikke struktuure ja rahvuskultuuri, mis käib käsikäes patriootlike demonstratsioonidega,

2) rahvuskommunism vastupanuna.

(...) Esimestele protestiaktidele läi kaasa noorsugu. (...) 18. novembril [1940] tulid paljud kooli peorides ja demonstreerisid avalikult selle rahvuspüha tähtsust. (...)

(...) Koolinoored ei tahtnud ka Internatsionaali, nõukogude hümnid laulda. (...)

Juhtus, et nii nagu omal ajal vene keisri pildil, olid nüüd Stalini portreel silmad läbi torgatud. Klassitahvile ilmusid veel 1966. a kirjutised "maha kommunistid!". Oktoobrirevolutsiooni aastapäeval, konstitutsioonipäeval või 1. mail kisti maha nõukogude lippe. Seevastu rahvuslikel pidupäevadel tõmmati salaja üles Läti rahvuslipp. See heisati koguni Riia raadiotorni. (...) Majade fassaadidele ja trepikodadesse ilmusid aeg-ajalt nõukogudevastased hüüdlused. Ilmusid ka põrandal all trükitud lendlehed. Sellised ilmusid ka järgmisel päeval pärast punaarmee kallalangi Tšehhoslovakkiale 1968. a suvel. (...)

Artistidele lilli andes ja ka mujal oli lätlastel tavaks seada öied puna-valge-punasesse kombinatsiooni, et demonstreerida oma rahvusvärve. (...)

Üliõpilased esitasid õppejõududele ja õpilased oma õpetajatele provotseerivaid küsimusi, tõstes eriti esile iseselsvusa eeliseid. Vene keeles ja sellistes ainetes nagu marksism-leninism ja partei ajaloo lühikursus on üliõpilastel ja teiste õppeasutuste õpilastel harilikult üsna kehvad hinded. Kõik oli arvestatud nii, et ainult eksam ära teha ja mitte enam. (...)

(...) Läti rahvas, kes on orienteeritud läänelikele väärtustele ning kristlikele traditsioonidele, ei loobunud pühitsemast jõule, ülestõusmispühi ja teisi kirikupühi. Kui usklikke sunniti usupühade ajal tööl käima, siis õhtuti kogunesid nad kirikutesse. Jõulude ajal olid kirikud kõigi pikkade okupatsioonaaastate jooksul harilikult rahvast tulvil. Kooliõpilaste seas oli küllalt palju neid, kes keeldusid kooli minemast ja pidasid neid pühi kodus. Kui õpetajad neid hiljem küsitlesid, ütlesid nad kartmatult, et "kui venelastele mitte, siis melle on jõulud veel ikka pühad". (...)

Mingi nõukogude võimude surve pole suutnud takistada usklikke kokku tulemast ka traditsioonilistel suurtel kirikupühadel, mis toimuvad Aglonas iga aasta 15. augustil, kui pühitsetakse Maarja taevassemineku päeva. Ignoreerides nõukogude ettevõtete ja kolhooside juhtkonna korraldusi, ei täitnud usklikud sel päeval töönorme, vaid siirdusid ettevõtete transpordivahenditega pidustustele. (...)

(*A. Šilde. Pretestības kustība Latvijā // Trimdinieka raksti. – Ministere, 1991. – lk. 182, 184, 185, 186.*)

F

Ainsaks õigeks vastupanuvormiks pidas Jänise ema laulupidusid.

Emä oli veendunud, et laul on läti rahva süda. Nii kaua, kuni kestavad laulupeod, on Läti olemas. Laul ei luba rahvuslikul vaimul vaibuda. Tuhandehäälsed tiivad tõstavad inimese argipäevast üle, lasevad Sini-mäe tipust minevikku vaadata, viivad Valguse lossi värava kaudu tulevikku, liigo nõiduslikud helid annavad tasakaalu hingeale olevikus.

Mis on sõnadest kindlus?

Mitte kindlus kusagil maapinnal, vaid sõnadest kindlus. See on Laul.

Äratundmisele laulu jõust jõuab lätlane juba lapsepõlves. Täiskasvanuna võtab ta osa laulupeost ise lauldes või laulu kuulates, ja need pooled moodustavad ühe terviku.

Suurim Läti erakond on alati olnud ja on ka tulevikus koorilauljate erakond. Viisidesse ja sõnadesse kirjutatud programm liidab ühte Läti mõtte ja energia.

Kommunistliku ideoloogia piiramisrõngas leiab lätlane pääsu kolmes kindluses – Laulus, Keeles ja Kunstis.

(*A. Bels. Melnā zīme. – Riia, 1996. – lk. 73–74.*)

G

Rokkmuusika oli omapärane noorsoo protestivorm. Ma ei tea, mis poliitika see oli, ei taha sellest sõnagi rääkida, aga igal juhul vaadati selle žanri – rokkmuusika – peale, mis oli maailmas endale juba koha kätte võitnud, siin, Lätis, vägagi rangelt ja igaüks, kes püüdis seda mängida, lükati jõhkralt ja julmalt kõrvale, lihtsalt ei antud luba. Seda žanrit Lätisse ei lubatud (...)

Ka festivalil "Liepājas dzintars" valitses protestivaim. Seda oli hästi tunda. Noorsugu nägi, tundis, et see on tema muusika. Festivalile kogunes igal aastal, kuni selle ärakeelamiseni, tuhandeid kuulajaid. Istuti üks-teisel kuhjade viisi süles, kogu luide oli täis piletitä publikut. Viimastel aastatel juba ei lubatud püsti tõusta ega kaasa tantsida. Selle järele valvasid erilised inimesed – miilitsad ja ka need – erarietes... [KGB töötajad].

(*Māris Čaklais intervjuu helilooja Imants Kalniņšiga. // M. Čaklais. ImKa. – Riia, 1998. – lk. 74–75.*)

H

Kirjandus oli peaaegu ainus lalemalt lubatud opositsiooniliik. Ajalugu oli juba muudetud prostituudiks, kes andus ainult vallutajatele ja rõhujatele, seevastu rõhututele jäi üle ainult vallutamise üle rõõmustada ja anduda hingelisele onanismile.

(*L. Pūrs. Tikai sieviete vai pareizā investīcija. – Riia, 1996. – lk. 57.*)

I

Hea, et veel on olemas luulepäevad, kuigi nad ei etenda enam seda ühtlilitvat osa, mis neil oli enne iseseisvuse taastamist. Tookord olid need omalaadsed meelevaldused.

(*V. Belševica. Smagā gargabalā // Diena. – 1998. – 20. sept.*)

J

KOPENHAGENI MANIFEST

26. juuli 1985

Balti Tribunal Kopenhagensis leiab, et kord iseseisvate Eesti, Läti ja Leedu okupeerimine ja annekteerimine on esmajärguline näide rahvusvahelise õiguse ja rahvusvaheliste kokkulepete, millistele N. Liit on alla kirjutanud, rikkumisest.

Massiline vene immigratsioon on tõsiselt rikkunud balti identsust ja poliitilist struktuuri; keel, kultuur, usk, koguni ajaloo õpetamine koolides on saanud kannatada nõukogude võimu all. Balti riikide militariseerimine on jäädavaks meeldetuletuseks jätkuvast ohust maailmarahu vastu.

Balti rahvaste enesemääramisõigus ja õigus elada segamata ja diskrimineerimata oma iidsetel asumaaal tuleb taastada.

Pärast kogunud tunnistajate kuulamist paljudest elu, seaduse ja praktika aspektidest okupeeritud Eestis, Lätis ja Leedus, leiab Balti Tribunal, et need rahvad on kannatanud ja kannatavad ülekohtu all, milles N. Liit on süüdi.

Kolme balti riigi saatuse on erakordne inimkonna ajaloos. Kusagil mujal maailmas pole endisi parlamentaarseid demokraatiasid okupeeritud, annekteeritud ja koloniseeritud võõra võimu poolt. Unikaalne saatuse nõuab unikaalset poliitikat demokraatlikelt valitsustelt maailmas. Me kutsume neid üles nõukogude okupatsioonil Baltikumis üles tõstma igal rahvusvahelisel foorumil, nõudes vabadust ja iseseisvust Eestile, Lätile ja Leedule.

Käesoleva Kopenhageni Manifestiga deklareerime meie, et praegune olukord Balti riikides rikub võimalust saavutada rahu ja vabadust Euroopas ja maailmas.

Theodor Velter, esimees

Per Ahlmark

Jean Marie Daillet

Michel Bourdeaux

James Fawcett

(Eesti Päevaleht (Stockholm). – 1985. – 2. august.)

Inimõiguste kaitsmise liikumise aktivist H. Celmita Balti tribunali Kopenhagensis (1985).

Läti iseseisvusliikumise pitsat ja kolm lendlehtede klišeed (80. aastate algus).

K

Apell Balti küüditamispäeval

Stockholm, 14. juuni 1973

(...) Me süüdistame Kremli valitsejaid surves ja põhiliste inimõiguste rikkumises nii Balti riikides, Kesk- ja Ida-Euroopa maades kui ka N. Liidus endas.

Allakirjutanud, vabas maailmas elunevad Ida- ja Kesk-Euroopa rahvaste esindajad apelleerivad vabade rahvaste ja nende valitsuste, vaba ajakirjanduse, maailma avaliku arvamise ja rahvusvaheliste organisatsioonide poole,

- et need ei keelduks abist Balti rahvastele nende vabadusvõitluses vene uuskolonialismi ja venestamise vastu, meie õigustatud nõudmised tuginevad ajaloolistele, kultuurilistele ja moraalistele tõsiasjadele,
- et konstateerida N. Liidu taotlusi Euroopa julgeoleku konverentsil – tahta kindlustada ja traktaatidega kinnitada praegust *status quo'd* Euroopas, samuti taotleda USA mõjuvõimu vähendamist Euroopas, selleks et Sovjeti mõjuvõim Euroopas võiks suurened. Meil on põhjust karta N. Liidu valmisolekut ulatuslikeks järeleandmisteks ja tulevikulubadusteks, et pääseda varem sooritatud ebaõigluste hüvitamisest,
- et ei tunnistataks *status quo'd* Balti riikide suhtes ning et kõigile okupeeritud rahvastele antaks võimalus teostada enesemääramisõigust LRO kaitse all.

E. Krepp

Eesti Rahvusfondi esimees

W. Ginters

Läti Rahvusfondi esimees

V. Vilkenas

Leedu Ühingu Rootsis esimees

I. Sikorski

Poola Pögenikenõukogu Rootsi esimees

A. Rozsöfi

Vabade Ungarlaste Koondise esimees

W. Patek

Rõhutud Euroopa Rahvaste Assamblee (ACEN) delegatsiooni Stockholmis esimees

A. Horn

Balti Komitee sekretär

(Eesti Päevaleht (Stockholm). – 1973. – 16. juuni.)

3. rühm KOOSTÖÖ OKUPATSIOONIREŽIIMIGA

Tutvuge allikatega ja vastake küsimustele:

Miks mindi koostööle okupatsioonirežiimiga? (Allikad A, B, C, D, E, F.)

Millist kasu võis saada ja mida kaotada koostööd tehes? (Allikad A, B, D, F.)

Kuidas hindate – kas koostöö okupatsioonirežiimiga oli omakasu taotlemine, normaalse äraclamise võimalus või mure oma maa ja rahvuse säilitamise pärast? (Allikad A, B, C, D, E, F.)

Pärast allikatega tutvumist alustage töölehe "Argumentatsioon" vasaku poole täitmist. Leidke põhjendusi nii okupatsioonirežiimi vastu võitlemise poolt kui ka vastu.

A

Pärast Läti okupeerimist kujunes siin uus elit, uus intelligents ja uued suhteliselt jõukate inimeste kihid. Siia kuulusid peamiselt kõrgem ohvitserkond, kõrgemad partei-, valitsus- ja majandusjuhtide ringkonnad. Kuulumise ellid hulka määras mitte niivõrd silmaga nähtav omand ja sissetulekud, kuivõrd nn nõukogude inimeste varjatud sissetulekud, s.o võimalus kasutada isiklikes huvides nn ühiskondlikku omandit – luksussuvilaid ja -sanatooriume, erikauplusi, erihalglaid jne – kui ka võimalus kasutada laialdase teenijaskonna (autojuhid, meditsiinitöötajad, valvurid jne) teenuseid. Peale selle määras kuulumise privileegeeritud klassi võim otsustada teiste inimeste saatuse üle.

Paljude aastate vältel astusid noored ning subjektiivselt enam-vähem ausad inimesed komsomoli ja hiljem ka parteisse kavatsusega kasutada neid organisatsioone nii, et nende tegevus ei oleks suunatud otseselt Läti ja lätlaste huvide vastu, mõeldes muldugi ka oma karjäärivõimalustele. Ometi puutusid nad väga pea kokku asjaoluga, et ausatele inimestele, kellel olid säilinud ranged moraaliprintsiibid, olid neis organisatsioonides peaaegu kõik kõrgemale vilvad teed suletud. Slls panid paljud neist ette alatu ja kahekeelse maski, lootes südamepõhjas naiivselt jääda muutumatuks.

Väikese, aga siiski arvestatava kihi uute juhtivate ringkondade koosseisus moodustasid naiivsed idealistid. Vaadates maailma läbi ametliku ideoloogia roosade prillide, olid nad veendunud, et varsti saabub üldise õnne riik ja et ajastu suurus õigustab kõiki ebainimlike repressioone ja teisi mõttefusi. Suurem osa neid naiivseid idealiste kaotas oma ideaalid või heitis need teadlikult kõrvale, et rahulikult elada. Ärgates oma illusioonidest, pöördus märkimisväärne osa õuduse ja vastikusega, kuigi tavaliselt kärata, oma ebajumalaist ära, kuid koos sellega lahkusid nad ise või aeti välja ka elidi hulgest.

Hoopis väike osa neist idealistidest, kaotanud naiivsuse, püüdis oma ideaalid reaalsusega kohandada, kuid enamasti põlesid nad läbi sellise ülesande ebainimliku keerukuse pärast. Kõige tüüpilisem säärane idealist, nagu mulle näib, oli luuletaja Ojārs Vāciētis,

(V. Zariņš. Valdošā šķira pēckara Latvijā // Atmoda. –1990. – 30. jaanuar.)

B

Ma pole kunagi olnud veendunud kommunist. See oli kehtestatud silmakirjalikkus – kui tahad armastatud tööd teha, pead olema parteis. Ma tahtsin olla arst. Olen kaks korda välja saadetud, aga juba keskkoolis soovitas heasoovlik õpetaja mulle soojalt – Vidiņš, astu komsomoli. Sain ise aru – muidu ei näe ma arstidiplomit, ei näe maailma, muidu pean ma elama teise järgu inimesena.

(Intervjuust poliitiku ja arsti Juris Vidiņšiga. // Liesma. – 1990. – Nr.3. – lk. 10.)

e

Ma tundsin tõepoolest paljusid lätlasi, NLKP liikmeid, isegi teatud privileegide nautijaid, kes tõesti meelsasti keeldusid partei liikmekaardist ja mitmest eesõigusest, kui ainult saaksid raputada maha Moskva ikke, kui vaid saaks – formaalselt kooskõlas NSV Liidu konstitutsiooniga – eralduda sellest impeeriumist, taastada Läti iseseisvus ja kasvõi osaliselt lahti saada vene sisserändajate hulkadest, kes on asunud Riiga ja Jelgavasse, Olainesse ja Stučkasse.

(F. Gordons. Dienas un nedienas. – Riia, 1993. – lk. 40.)

D

Ma ei unusta oma kooliaastaid. Tookord küsiti tihtipeale komsomoli organiseeritud huvitavatel noorteüritustel, kas sa oled kommunistlik noor. Ei? Kui astud nõukogude noorte liitu, siis võid koos teistega üritustel osaleda. Selliseid õpetussõnu jagati sageli neile, kes ei olnud komsomolnoored. Aktiivse spordiga tegelemise ajal vihjati mulle kaudselt, et komsomolnooreks saades on mul kergem spordivõistlustest osa võtta ja teistesse vabariikidesse võistlustele sõita. Mäletan ka keskkooliõpilaste suuri probleeme eelviimasel ja viimasel õppeaastal. Klassi poisid ja tüdrukud hakkasid mõtlema edasise hariduse võimalustele, pidades silmas, et kõrgkooli vastuvõtukomisjonile tuleb esitada kooli komsomoliorganisatsiooni iseloomustus, milles kajastub osavõtt ühiskondlikult kasulikest tööst, nagu tookord oli kombeks öelda. Iseloomustus pidi olema ideoloogiliselt laitmatu. (...) Tookordse ametliku ideoloogia järgi võis iga vabamõttel vältend, iga ekslik samm igaühele meist järgnevate aastate jooksul saatuslikuks saada, tõmmata kriipsu peale unistusele kõrgkooliõpingutest ja võimalustele hiljem mõnesse juhtivasse ametisse saada. Ja minust ei saanud muldugi teisitimõtlejate inimõiguste kaitsjat.

(J. Abolīņš. Biju biedrs, tagad kungs. – Riia, 1992. – lk. 7–8.)

E

Kohanud klassikaaslast Viesturs Lustenieksi, sai Jānis teada, et pärast õigusteaduskonna lõpetamist mõtleb Viesturs tööle minna KGB-sse. Talle olevat tehtud selline ettepanek.

"Oled sa arust lage?" küsis Jānis.

"Peab saavutama selle, et seadusandlusest peetakse kinni," ütles Viesturs. "Ja sealt on seda kõige lihtsam teha."

"Oled vist nupust nikastanud! On arulage minna kõriõikajate juurde seaduslikkust nõutama."

"Ajad muutuvad," kaitses end Viesturs. "Me peame mõtlema taktikale. Kui tahad kedagi võita, siis kõigepealt lähene talle. Kui tahad kedagi jalust maha lüüa, siis kõigepealt emba teda, võta temast kinni."

Siis väljendas Viesturs Jānise lapsepõlvevaadet.

"Me peame sisse pääsema, võimu võtma!"

"Kuidas sa seda mõtled? Kes sul laseb?"

"Ma ei näe valgust tunneli lõpus. Ehk sina näed? Isegi rootslased on tunnustanud vene võimu Lätis, isegi soomlased. Ka Inglismaa! Mida me saame ette võtta? Ehk on sinul teine teooria, aga mina pean ainsaks taktikaks tugeva embuse teooriat. Mis sa selle kõrvalseisemisega molutad. Mine sisse, astu kõrgkooli, veel jõuad, saa diplom, saa ametikoht, tee midagi."

"See on kaksikelu, see hävitab su!"

"Selles riigis on kõik kaksik. "Ütleme Lenin, mõtleme partei. Ütleme partei, mõtleme Lenin." Ja nii kogu aeg – mõtleme ühte, ütleme teist!"

"Kas sa usaldad mind, et niiviisi räägid?" – küsis Jānis.

"Nagu iseennast!"

"Aga mina sind tänasest alates – mitte sugugi."

"Küll näeme, kes rohkem ära teeb. Kas sina kõrvalseisemisega või mina osavõtmisega."

"Kas sa parteis oled?"

"Jah. Aga kommunist ma ei ole. Kui parteiliikmeid on kümme korda rohkem kui kommuniste, siis me hääletame nad välja prügimäele. Siis tuleb korralik riik."

(A. Bels. Melnā zīme. – Rīta, 1996. – lk. 72.)

F

Kõiksugu pioneeride ja komnoorte üle ma irvitasin, aga parteilased olid minu silmis täielikud idioodid ja venelaste tallalakkujad.

Ja siiski, sellise suhtumise kiuste, astusin ma ise 1975. aastal kommunistlikku parteisse. Miks?

Muidugi ei saanud mingist usust kommunismi ideaalidesse juttugi olla, ma ei olnud ju äkitselt hullumeel-seks läinud, (...) kuid ma taipasin üha selgemini (ja seda rõhutasid tihti mu sulevennad), et kui ma ei ole parteis, saan ma partei vastu palju kehvemini võidelda. Parteituid loeti ju teisejärgulisteks mehikes-teks, nendega "ülemkihid" praktiliselt ei arvestanud. Muidugi jäi veel avaliku dissidendi tee ja peaaegu kindel võimalus sattuda laagrisse või hullumajja, kuid see kõik ei veedelnud mind põrmugi ja, ütleme avameel-selt, tundus naiivse ja perspektiivituna. Mitte peaga vastu müüri joosta, vaid kohanduda tingimustega, mida dikteeritakse, ja teha seda, mida on võimalik teha antud olukorras. Seda teed läks enamus kirja-nikke. Kasutades varjuna partei liikmekaarti, püüdsi-me, kuidas saime, neutraliseerida kommunistide rah-vavastast ja Läti-vastast tegevust ja kannatlikult, isegi kommunistlike loosungitega maskeerudes, algatasime palju sellist, mis teenis lätimelist kultuuri ja tõi rahva sekka tõe sädemeid, taastas tõe mineviku kohta, läti vaimutegelaste kohta.

Üldse oli see suur viga, et lätlased ei taibanud olukor-da päris alguses, kohe pärast sõda, (leedulased said sellest aru ja tegutsesid palju targemini) ja tõmbusid kõrvale, ignoreerisid uusi võimustruktuure ja ei astu-nud parteisse. Lätlaste koha võtsid sisse siliatunud venelased või venestatud Venemaa lätlased ja seetõ-tu oli meie juhtkond rahvale palju võõram ja rumalam kui Leedus. Ka hiljem tegutsesid parteitöös peamiselt karjeristid ja võimuahned lolpead, kes kummardasid liiga aktiivselt Moskva ees ja ei osanud asuda kavala-le, kuigivõrdki iseselsvale positsioonile, mis oleks rah-vale vähem kahju teinud.

(A. Driņķ. Bez skaistas maskas. – Rīta, 1994. – lk. 253.)

NÕUKOGUDE AJA PÄRAND

Seminariks valmistumiseks said õpilased kirjanduse loetelu nõukogude režiimi kohta Baltimaades ning koduse ülesande:

- 1) tutvuda kirjandusega;
- 2) selgitada, kuidas on nõukogude kord mõjutanud tänapäeva Balti riikide:
  - igapäevaelu;
  - majandust;
  - poliitilist elu;
  - haridust ja kultuuri;
  - rahvussuhteid.
- 3) lõpetada ajajoon;
- 4) tuua kooli näitusele panemiseks fotosid, ostukaarte jm sotsialismiajastu esemeid või valmistada plakatite, lendlehtede vms valmistamiseks – olenevalt sellest, kuidas seminar on kavandatud lõpetada.

Teema omandamine on kavandatud seminarina.

Seminari plaan

1. **Sissejuhatus.** Õpetaja sõnastab lühidalt teema, seletab selle omandamise eesmärgi ja ülesandeid.
2. **Faktide esitamine.** Kõik seminarist osavõtjad toovad kodus ettevalmistatud materjali põhjal näiteid nõukogude ajast. Seminari juhataja (õpetaja) kirjutab need teemade kaupa rühmitades tahvlile. Õpilased hindavad üleskirjutatut ja teevad vajadusel parandusi.

NÕUANDEID ÕPETAJALE SEMINARI KORRALDAMISEKS

Seminar on õppetunni korraldamise vorm, kus materjali iseseisvale omandamisele järgneb ülesannete lahendamine varem püstitatud küsimuste ja ühise arutelu abil.

Seminari korraldades peab õpetaja arvestama, et:

- * vähemalt 2 nädalat enne seminari peab klassile tutvustama seminari kava;
- * samal ajal peab õpilastele tutvustama ka soovitatava kirjanduse loetelu;
- * soovitatav on täpselt määrata iseseisva töö ülesanded allikatega töötamisel:
  - millele tähelepanu pöörata;
  - töö vorm – konspekteerimine, plaani koostamine, referaadi kirjutamine, teeside kirjutamine, temaatiliste kaartide koostamine jne;
  - kirjanduse loetelus peab põhikirjanduse täiendavast kirjandusest eraldama;
- * mõnele õpilasele või rühmale võib anda täiendavaid ülesandeid, nt mõne küsimuse kohta materjali kogumine, infomaterjali ettevalmistamine jne;
- * seminari käiku ei tohiks liiga palju sekkuda, kuid peab püüdma seda küsimusi esitades suunata;
- * õpilased võivad esinedes oma märkmeid kasutada, kuid mitte kirjutatut sõna-sõnalt maha lugeda;
- * et ergutada õpilasi diskussioonis osalema, võib klassi ettevalmistusest sõltuvalt kasutada järgmisi variante:
  - paluda kindlal õpilasel vestlust alustada;
  - teha soovijatele ettepanek esineda;
- * seminari on otstarbekas korraldada teema omandamise keskel või lõpus, kui õpilased on teema kohta teadmiste minimumi juba omandanud.

Seminari eelised:

- stimuleerib ja kontrollib õpilaste arusaamis- ja analüüsivõimet;
- vaidlustes ja diskussioonides õpilased süvendavad, süstematiseerivad ja kinnistavad oma teadmisi;
- annab õpilastele võimaluse kasutada aktiivselt eri allikatest saadud infot;
- seminariks valmistudes saavad õpilased väärtuslikke iseseisva töö vilumusi;
- diskussiooni käigus kujunevad teadmised on püsivamad.

Mida peab seminariks valmistudes arvesse võtma:

- Seminari ettevalmistamine nõuab palju aega ja korralikku eeltööd; kui seminari juhataja ja rühm ei tööta kooskõlastatult, rühm on inertne, passiivne, võivad tekkida raskused.

NÕUANDEID ÕPETAJALE: HÜPOTEESI PÜSTITAMINE JA TÕESTAMINE AJALOOTUNDIDES

Hüpoteesi kasutamine ajalootundides aitab arendada teadmistel põhinevat kriitilist mõtlemist ehk arutlusoskust. Mehhaaniline meeldejäätmine ja ümberjutustamine võib anda entsüklopeedilisi teadmisi faktide ja isikunimede kohta, kuid õpilane peab oskama luua ajaloo faktide ja -sündmuste süsteemi, mida on võimalik kriitiliselt hinnata ja uue teabega täiendada. Oluline on tasakaalustada faktiteadmised ja oskus neid kriitiliselt analüüsida.

TEEMA EESMÄRGID

- Selgitada, milline on nõukogude ajastu mõju tänapäeva Balti riikides.
- Tuua välja selle mõju kestmise põhjusi.
- Selgitada, kas ja kuidas on võimalik neist üle saada.
- Saada ettekujutus ajaloolisest hüpoteesist.
- Parandada argumenteerimisoskust.
- Täiustada oma seisukohtade kujundamise ja põhjendamise, diskussioonis osalemise oskust.

Et töötada hüpoteesiga, peab tähelepanu pöörama kahele olulisele asjale:

1) fakt erineb väitest fakti kohta, nt USA presidendi lause teise maailmasõja alguses „Teie poegi ei saadeta võõraste sõtta” on fakt, kuid ajaloolased on selle põhjal väitnud, et USA president ei kavandanud USA relvajõudude osalemist sõjas;

2) hüpotees ei ole ajaloos seesama, mis järeldus. Ajaloos võib hüpotees selgitada nähtuste põhjusi, nähtuste iseloomu või ka avada vaieldavaid ja raskelt tõestatavaid fakte. Hüpotees võib jätta küsimuse lahtiseks, kui ei ole piisavalt fakte, mis seda tõestavad või kummutavad. Hüpotees annab võimaluse sündmuste erinevaks hindamiseks ja seisukohtade mitmekesisuseks.

Kriitilise mõtlemise arendamiseks peavad õpilased hüpoteesi püstitamisel ja tõestamisel näitama oma analüüsivõimet, mida on võimalik kontrollida nii kirjalikult kui ka suuliselt:

* esitama küsimusi, millele vastamine eeldab hüpoteesi püstitamist;
Küsimused peavad olema sõnastatud nii, et võimalikke vastuseid oleks enam kui üks, nt “Miks Balti riikides on ikka veel tunda nõukogude režiimi mõju?”

* esitama vastandlikke väiteid, et nendele küsimustele vastata;
Hüpotees peab sisaldama võimaluse esitada nü täiendavaid kui ka vastupidiseid seisukohti sellesama nähtuse kohta, nt, “Nõukogude kord kestis küllalt kaua, et põhjalikult Balti riikide inimeste elus juurduda” või “Ikka veel on töövõimelised need inimesed, kes õppisid ja alustasid tööd nõukogude ajal ega suuda nii kiiresti oma vaateid ja mõtlemisviisi muuta”.

* esitama põhjendusi hüpoteeside tõestamiseks;
Argument on väide fakti või faktide kohta. Teadmised riigi poliitikast teatud perioodil annavad võimaluse püstitatud hüpoteese tõestada. Näiteks esimese väite argumentiks võib olla nõukogude süsteemi kõikehõlmav kontrolliv tegevus, mis ei lubanud individuaalset arengut ei üksikisikule ega regioonidele.

* kasutama faktiteadmisi argumentide põhjendamiseks;
Peab meeles pidama, et fakti tuleb eristada fakti kommentaarist. Fakt on konkreetne sündmus, nähtus või lause, millel on konkreetne koht ja aeg.

* kummutama vastupidiseid väiteid ja tõestusi;
Teemas nõukogude korra kohta Balti riikides võib väidetena esitada nõukogude aja ametlikke loosungeid, nt “NSV Liit – kogu maailma rahu kants” jms.

* esitama analüütilisi küsimusi uue täiendava info kohta, et kontrollida oma hüpoteesi ja selle tõestust.

Kui hüpotees on nõukogude režiimi mõju püsimine Balti riikides, siis oleks õpilasele oluline otsida täiendavat infot sotsialismi mõjust mujal Ida-Euroopas või erinevustest Balti riikides endis. On oluline, et uus info täiendaks juba olemasolevat faktide kogumit ja käiks püstitatud hüpoteesi kohta.

3. Hüpoteeside püstitamine. Õpilased püstitavad hüpoteese ja põhjendavad, miks ei ole nõukogude mõju ikka veel kadunud. Seda tehakse paarikauupa, öeldu kirjutatakse vihikutesse üles, lõpuks püstitab iga paar nende arvates kõige olulisema hüpoteesi koos argumentidega. Opetaja kirjutab hüpoteesid tahvlile.

4. Diskussioon klassis. Kõigi hüpoteeside hindamise järel jääb tahvlile 2–3 hüpoteesi, mis illustreerivad, miks pole nõukogude korra mõju ikka veel ületada suudetud.

5. Hüpoteeside püstitamine. Õpilased näitavad, kuidas on nõukogude korra tagajärjedest võimalik üle saada – koostatakse kava soovitude või programmi. Seda tehakse paarikaupa, väikestes rühmades või individuaalselt.

Esinemise vormid:

- 1) suuline esinemine;
- 2) plakatid, lendlehed, loosungid partei valimiskampaaniaks;
- 3) teema omandamise ajal valmistatud ajakirjad, näitused jne.

6. Kokkuvõte, järeldused (seminari juhataja).

7. Lõpuessée (klassis või koduse tööna).

Pärast esitatud materjalidega tutvumist valige üks teemadest essee jaoks! Kirjutades kasutage ka varem omandatud teadmisi nõukogude korra kohta!

1. Miks üleminek turumajandusele on keerukam ja pole nii kiire poliitiliste muutustega võrreldes?
2. Miks väidab osa ühiskonnast ikka veel, et elu nõukogude ajal oli parem?
3. Kas nõukogude väärtussüsteem mõjutab poliitiliste otsuste vastuvõtmist ja täitmist tänapäeva Balti riikides?
4. Kas nõukogudeaegsed inimestevahelised suhted mõjutavad ühiskonna arengut tänapäeva Balti riikides?
5. Millist nõukoguliku rahvuspoliitika mõju võib märgata endistes sotsialismimaades?
6. Miks oli idabloki lagunemisprotsess 80. aastate lõpus-90. alguses suhteliselt kiire ja valutu?

Millised nõukogude aastatel ilmnunud tendentsid andsid tunnistust selle režiimi hävimise paratamatusest? Põhjendage fakte abil!

NÕUANDEID ÕPILASELE: TÖÖ AJALOOHÜPOTEESIDEGA

Hüpotees (kr. *hypothesis*, alus, oletus) – oletus, mis on esitatud mõne nähtuse seletamiseks ja mis nõuab kontrollimist ja tõestamist faktide varal, et muutuda usaldatavaks teaduslikuks teooriaks.

(R. Kleis jt. Võõrsõnade leksikon. – Tallinn, 1978. – lk. 268.)

Pange tähele, et hüpoteesi püstitamisel ja tõestamisel võib esile tuua kolm sammu.

1. Hüpoteesi püstitamine;

Kuranaa hertsogiriik arenes hertsog Jakobi ajal sarnaselt teiste oma aja Euroopa riikidega.

2. Argumentide leidmine, mis tõestavad või kummutavad;

Majanduse aluseks oli merkantilismi printsiip, s.o. kaupude toodeti ekspordiks.

3) Fakti või faktide leidmine, mis väidet kinnitaksid;

Asutati mitu laevaehitustöökoda, ankrute ja suurtükkide valukoda, köie- ja püsirohutöökoda, et toota laevu, mida müüdi Inglismaale ja mujale välismaale.

TÖÖ ALTERNATIIVSETE HÜPOTEESIDEGA

Erinevate hüpoteesidega töötades oleks soovitatav kinni pidada järgmisest töökorrast:

1. Esitatud hüpoteesi sõnastamine.
2. Selle ajaloolise tausta selgitamine.
3. Tõepärasemate hüpoteeside väljaselgitamine.
4. Kõrvalejäetud hüpoteeside miinuste selgitamine.
5. Oma valiku põhjendamine.

TÖÖLEHT

Materjal, mille üle enne essee kirjutamist mõtiskleda

On raske muuta pool sajandit kestnud riigi eestkostele lootmist. Eriiline minevikuihalus stabiilsete hindade, täieliku tööhõive, küllaltki rahuldavate pensionide, töödistsipliini madalate standardite, väga paljude töökohtade kaudu jaotatud sotsiaalhüvede, subsideeritud transpordi-, üüri- ja toiduainetehindade ning ka teiste erijoonte järele soodustavad seda, et sageli unustatakse kommunistliku majanduse mahajäämus ja ebasoovitavad küljed. (...)

Ühe partei tsentraliseeritud valitsemise poliitiline ja juriidiline pärand on Lätile jätnud vähesuulilised poliitilised ja elanikkonna, kes pole valmis vasturääkivate vaadete kakofooniaks, mis on demokraatlike süsteemide normaalne tunnus.

(J. Dreifelds. Latvia in transition. – Cambridge, 1996. – lk. 8.)

Okupatsiooni psühholoogiline pärand on veel tänaseni suurel määral teadmata (...) Nt, kui suurel määral totalitaarse ühiskonna moraal indiviidi psüühikat mõjutab, haarates selle oma hävitavas võimuses? Kui mitu tuhat lätlast värvati oma naabrite ja kolleegide peale ette kandma? Kuidas mõjutab isiksuse tegelikkust olemust ja inimeste omavahelist usalduslikkust aastakümneid kestnud riiklikult määratud rollide esitamine ja psühholoogiliste maskide kandmine? Kuidas kõikide tasemetel ideoloogiliselt veendunud kommunistide-funktsionääride silmnähtavalt järsk lojaalsuse muutumine risti vastupidises suunas on mõjutanud nende imidžit ja riigi elanike arusaamu? Kuidas on muutunud arusaam moraalist, aust, uhkusest ja ennastalgavusest pärast ühe ja ainsa kõigile ühise ametlikult tunnustatud väärtustekompleksi vahetamist puudulikult mõistetud "lääne" väärtuste ersatsmudeli vastu? Teated salapolitsei klientuuri kohta, mida sepihõlpselt okupatsioonialajal, on potentsiaalselt plahvatusohtlikud lätlaste üksmeele ja isegi mõnede rühmituste eneseväärikuse ja ellujäämise seisukohalt. Kui kohalikud poliitilised otsustavad toimikud üldsusele avalikustada, pole tagajärjed vähem dramaatilised kui endiste idasakslaste puhul, kus paljud inimesed avastasid, et kõikjal olev riiklik nuhkide süsteem polnud arvesse võtnud isegi lähedasi sugulussuhteid. Veel suurem oht on see, et suurim osa Lätis valminud KGB aruandeid kuulub Venemaale ja korduvatele palvetele vaatamata (...) ei ole ta soovinud neid välja anda. Läti ametlisikute šantažeerimine on erakordselt efektiivne hoob, mis ohustab sõltumatute otsuste vastuvõtmist Lätis. Läti on enesekaitse eesmärgil välja andnud seadused, mis keelavad KGB-ga koostööd teinud inimestel parlamendis ja tsiviilteenistuses töötamise.

(J. Dreifelds. Latvia in transition. – Cambridge, 1996. – lk. 9.)

Totalitaarsele ühiskonnale omane atomaarsus on Lätile kindlasti oma pärandi jätnud, kuid mitmel põhjusel väiksema kui teistes liiduvabariikides väljaspool Baltikumi. Nõukogude totalitaarne süsteem juurutati süstemaatiliselt alles Teise maailmasõja järel, see on mõni aeg hiljem kui mujal NSV Liidus. Läti kannatas ränga stalinliku terrori all vähem kui kümme aastat. Lisaks andsid kaksikümneendiseisvusaastat vastumürgi totalitaarse süsteemi täielikule mõjule. Oma osa etendas rahvuslik uhkus. Uue ideoloogia kandjaid peeti hariikult "tuhumateks barbariteks" ja üleolekutunne ning rahvuslik uhkus seadsid tõkked vana ühiskonna hävitamisele ja valitseva kommunistliku riigi kontrolli kehtestamisele. Läti kultuur oma tuhandete rahvatantsurühmade ja laulukooride võrguga muutus sotsiaalsete sidemetega ja sotsiaalse suhtlemise pelgupaigaks, samuti teised "kultuurikollektiivid", mis pakkusid kaitset neile, kes ei võtnud omaks nõukogude identiteeti.

(J. Dreifelds. Latvia in transition. – Cambridge, 1996. – lk. 12.)

Viimasel ajal märkan ma Lätis üha sagedamini huvitavat, erilist tähelepanu väärivat ühiskondlikku nähtust. Paljud meie kaaskodanikud on justkui mälu kaotanud ja häbenevad üles tunnistada, et nad on endised seltsimehed – kommunistliku partei või komsomoli liikmed. (...) Pärast vaimse ja rahvusliku ärkamise võitu näib meile, et oleme äkki muutunud teisteks inimesteks, omandanud uue mõtlemisviisi. (...)

(J. Aboltinš. Biju biedrs, tagad kungs. – Rīga, 1992. – lk. 7.)

(...) See NSV Liit oli kui üks suur laev. Niisugune stabiilne, aeg-ajalt antakse süüa, korraldatakse mõni kontserdikene. Inimesed tunnevad ennast stabiilselt. Üks osa tunneb ja näeb, et see laev vajub, suurem osa aga ei tunne ega näe midagi. Ja see uppumisprotsess pidi olema väga kiire. Prauhh! – nagu "Titanic". Ja nüüd me oleme igaüks eraldi paadis.

(Intervjuust Läti kohtuministri V. Birkavsiiga // Rigas Laiks. – 1999. – Nr. 7. – lk. 17.)

Autoreite kollektiiv
TAGASIVAADE MINEVIKKU - ERINEVAD VAATENURGAD
Otsingud, Versioonid, Ideed.
Ajaloõpetaja käsiraamat

Toimetaja Kersti Kaldma
Kujundus Aidis Aleks
Tehniline toimetaja Ivet Kjavitsa
Makett Dace Polkmane
Korrektor Kristiine Laicāne

Kirjastus Zvaigzne ABC, OÜ, K. Valdemāra ielā 105,
Rīta, LV-1013. Red. nr. S-339.

A/s Preses nama poligrāfijas grupa Jāņa sēta

Tagasivaade minevikku- erinevad vaatenurgad

Juris Freibergs

(Taurupe Keskkool)

Heli Aiaots

(Põltsamaa Ühisgümnaasium)

Sarmite Goldmane

(Riia 84. Keskkool)

Reet Kandimaa

(Tartu Raatuse Gümnaasium)

Aija Kļaviņa

(Riia Prantsuse Lütseum)

Mart Kand

(Tartu Kommertsgümnaasium)

Dzintra Liepiņa

(Riia 99. Keskkool)

Ülle Kõiv

(Rakvere Reaalgümnaasium)

Jelena Rjazantseva

(Jelgava 2. Põhikool)

Eda Maripuu

(Muhu Põhikool)

Ligita Straube

(Riia 85. Keskkool)

Ivo Maripuu

(Orissaare Gümnaasium)

Elvira Viļums

(Jēkabpils Riiklik Gümnaasium)

Eero Medijainen

(Tartu Ülikool)

Jolanta Kližāne

(Riia Toomkool)

Mare Oja

(Eesti Vabariigi Haridusministeerium)

Sirkka Ahonen

(Soome)

Joke van der Leeuw-Roord

(Holland)

Sue Bennett

(Inglismaa)

Ian McKellar

(Šotimaa)

Huibert Crijns

(Holland)

Harald Frode Skram

(Norra)

AJALOOPEETAJA KASIRAAMAT

ISBN 9984-17-933-8

9 789984 179339 >

ZVAIGZNE ABC